

+ Δημοσθένης Κελεκίδης

ΤΩ ΑΝΤΑΡΤΙΚΩ ΤΩ ΠΕΝΤΩ

+ Δημοσθένης Κελεκίδης

ΤΩ ΑΝΤΑΡΤΙΚΩ ΤΩ ΠΕΝΤΩ

Πρόλογος
Σάββα Κελεκίδη

Γόρδιος

+ Δημοσθένης Κελεκίδης

ΤΩ ΑΝΤΑΡΤΙΚΩ ΤΩ ΠΕΝΤΩ

Πρόλογος
Σάββα Κελεκίδη

Γόρδιος

© 2006
Σάββας Κελεκίδης

Εκδόσεις Γόρδιος
Μακεδονίας 17 - 104 33 Αθήνα
Τηλ.: 210 8252279 - Fax: 210 8210506
e-mail: gordiosbooks@yahoo.gr

ISBN 960-7083-77-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Σάββα Κελεκίδη	5
-----------------------------------	---

ΜΕΡΕΣ ΠΡΩΤΕΝ

Εισαγωγή	15
Φνόματα Καπεταναίων	20
Η Αμισός	21
Το αντάρτικο	27
Η προμήθεια των πολεμοφοδίων	35
Μιά συγκλονιστική περιπέτεια στη Μαύρη Θάλασσα	37
1912-1913: Η σιωπηλή τραγωδία μέσα στην Αμισό	39
1914-1915: Ευρωπαϊκός Πόλεμος	42
Στο χωριό Τσαγκάλη	50
Ένα επεισόδιο στο δρόμο του Καράπερτσιν	56
Το πρώτο βάπτισμα του πυρός στη μάχη του Τεπέκιοϊ	63
Αγωνίσματα - «Εντίλια»	70
Οι Παβρενοί	73
Η Δημοπρασία	77
Αποστολή στη Ρωσία	79

Αύγουστος 1917	87
Στα κρατητήρια της Θεοδοσίας	90
Θεοδόσιοι - Κερτς - Νοβοροσίνσκι - Κελιντζίκ	96
Το λαθρεμπόριο των ανταρτών και των καπεταναίων	107
Στο Αρίπσκι	109
Επιστροφή στην Αμισό	111

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Πρόλογος	119
Η εμφάνιση του Κεμάλ	122
Ο Χασάν Τσαούσης και το Τσενίκι	135
Η Αγία Αχλάρα	180
Επίλογος	221
Δεν σε ξεχνώ	223

ΠΡΕΛΟΓΕΣ

Τον 17ο αιώνα στον Πόντο αναφάνηκε νέα πληγή, οι Ντερεμπέδες, Τούρκοι τοπάρχες, σκληροί και ανελέητοι, που με την απειλή της σφαγής αναγκάζουν ολόκληρες περιοχές να εξισλαμιστούν. Παράδειγμα η περιοχή του Όφη, που και σήμερα ακόμη ο επισκέπτης θ' ακούσει τους κατοίκους μουσουλμάνους να μιλούν την ποντιακή διάλεκτο με πολλές τουρκικές λέξεις.

Σ' άλλες περιπτώσεις τους επέβαλαν ν' αλλάξουν τη γλώσσα τους, να μην ξαναμιλήσουν ελληνικά, έκλεισαν σχολεία και εκκλησίες, έκαψαν βιβλία. Μόνο τούρκικα έπρεπε να μαθαίνουν και να μιλούν. Και τους παραβάτες, τους έκοβαν τη γλώσσα ή τους σκοτώναν.

Όταν το κακό είχε παραγίνει, περιοχές ολόκληρες ερημώθηκαν, οι κάτοικοι κατέφυγαν και πάλι σε απρόσιτες βουνοκορφές, ανέπτυξαν κτηνοτροφία και οικοτεχνία για να ζήσουν, μα την ελληνική συνείδηση και το φρόνημά τους δεν το έχασαν. Σιγά σιγά ξεθάρρεψαν, με την πάροδο του χρόνου τα πράγματα εξομαλύνθηκαν, κι άρχισαν να γυρίζουν στις πρώτες εστίες τους, να ξαναχτίζουν και να ξαναοργανώνονται.

Το 1900 ο Πόντος σφύζει από ζωή, δεν υπάρχει πόλη και χωριό χωρίς εκκλησία και σχολείο. Το εμπόριο, η βιοτεχνία-βιομηχανία περνάει στα χέρια των Αρμενίων και των Ελλήνων. Ακμαία η οικονομία από το εισαγωγικό και το εξαγωγικό εμπόριο. Η Τραπεζούντα γίνεται το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο, απ' όπου περνάνε όλοι οι δρόμοι για το εσωτερικό της Ανατολής, έχει πέντε τράπεζες και συναλλαγές με όλο τον κόσμο.

Αλλά «μοίρα κακή» των Ελλήνων, έρχεται το 1908 η Επανάσταση των Νεοτούρκων με το μανδύα του εκσυγχρονισμού και γίνεται ο χειρότερος διώκτης του ελληνισμού και των άλλων μειονοτήτων της περιοχής. Όλοι πρέπει να εξαφανιστούν.

Εδώ αισχρός είναι και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων, Αγγλίας, Γαλλίας και κυρίως της Γερμανίας, που θέλουν να βάλουν πόδι στις αγορές της Ανατολής και εμπόδιό τους εκτός από τους Αρμενίους είναι και οι Έλληνες.

Δεν πέρασαν λίγα χρόνια κι ο μανδύας έπεσε και φάνηκε το σκληρό και απολίτιστο πρόσωπο του Τούρκου. Καλούν Γερμανούς επιτελείς, οργανώνουν το στρατό τους και καταστρώνουν σχέδιο εξόντωσης των μειονοτήτων με τον πιο απάνθρωπο τρόπο.

Άρχισαν το 1915 με τη σφαγή ή μάλλον τη γενοκτονία 1.600.000 Αρμενίων περίπου, απροσχημάτιστα, με ψεύτικες δικαιολογίες, ότι τάχα κάποιοι οργάνωσαν ένοπλες αντιστάσεις και επιβουλευόνταν την ακεραιότητα της Τουρκίας. Κι όμως, κανείς από τους Μεγάλους δε συγκινήθηκε.

Αφού ξεμπέρδεψαν με τους Αρμενίους ήρθε η σειρά των Ελλήνων από το 1916. Εδώ εφαρμόστηκε άλλο σχέδιο, έμπνευση Γερμανών με εκτελεστές τους Τούρκους. Ήδη με την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου είχαν καλέσει στα όπλα και τους άρρενες Έλληνες, αλλά μόνο όπλα δεν τους έδωσαν και τους τοποθέτησαν στις πιο εξευτελιστικές θέσεις. Με τη δικαιολογία ότι χρειαζόνταν τις περιοχές, όπου κατοικούσαν οι Έλληνες, για στρατιωτικούς λόγους, άρχισαν ομαδικά να εξορίζουν τον πληθυσμό από τις περιοχές του στα βάθη της Ασίας. Τους άνδρες τους είχαν συγκεντρώσει στα «αμελέ ταμπουρού», δηλ. τάγματα εργασίας, που στην πραγματικότητα ήτανε τάγματα θανάτου, όπου κάτω από χιόνι και βροχή ή κάτω από λιοπύρι, χωρίς νερό και φαγητό έπρεπε να σπάνε πέτρες, για να φτιάξουν δρόμους. Πολλοί δεν αντέχουν κι

αφήνουν τα κόκαλά τους άθαφτα κι άκλαφτα, άλλοι λιποτακτούν απ' όπου μπορούν, είτε από το στρατό είτε από τα τάγματα εργασίας, γίνονται φυγόστρατοι.

Το ίδιο συμβαίνει και στα χωριά και στις πόλεις, που δεν αντέχουν τον εξευτελισμό και καταφεύγουν στα βουνά αντάρτες.

Ει σκοποί των ανταρτών στην αρχή ήταν η τιμωρία των Τούρκων και η προστασία των γυναικοπαίδων, μετά το 1918 όμως έχουν και σκοπό απελευθερωτικό.

Όμως και η ζωή στα βουνά είναι τρομερά δύσκολη και γεμάτη κινδύνους, αφού δε βρίσκουν εύκολα τροφή κι ακόμη πιο δύσκολη με τα όπλα και τα πυρομαχικά. Ζουν στο ύπαιθρο σε σπηλιές, μέσα στη βροχή και στο χιόνι και με δύσκολη και επικίνδυνη τη μεταξύ τους επικοινωνία και συνεννόηση. Κι' όμως, πολλά καταφέρνουν και γράφουν λαμπρές σελίδες ηρωισμού και αυταπάρησης τόσο στο Δυτικό Πόντο με παράδειγμα την Αμισό και την Πάφρα, όσο και στον Ανατολικό με τη Σάντα, το ηρωικό Σούλι του Πόντου.

Αλλά εξίσου απάνθρωπες και φρικτές ήτανε και οι λευκές πορείες ή πορείες θανάτου. Ξεσήκωναν γέρους-γριές, ανήμπορους, γυναικόπαιδα, μέσα στο βαρύ χειμώνα της Ανατολής και τους οδηγούσαν στα βάθη με πορεία 100 και 200 χιλιομέτρων μέσα σε βροχή και σε χιόνι, χωρίς νερό, χωρίς φαγητό, χωρίς ρούχα. Έτσι, από τις κακουχίες και την εξάντληση πέθαιναν στους δρόμους.

Στις πορείες θανάτου, μερικές φορές, οι γυναίκες ξέροντας τι τις περίμενε, όταν έφθαναν σε απόκορημες πλαγιές που κάτω βούιζε το ποτάμι έπεφταν –σαν ένα άλλο Ζάλογγο ή Αραπίτσα– να πνιγούν, να σκοτωθούν, παρά να υποστούν την ατίμωση.

Ει Έλληνες, στο διάστημα 1916-1922, όπως μπορούσαν, προσπάθησαν να δραπετεύσουν, να φύγουν, να σωθούν· πολλοί κατέφυγαν στην ομόδοξη Ρωσία, άλλοι άνδρες δραπέ-

τευσαν προς τη Συρία και πολλοί ήρθαν στην Ελλάδα. Έτσι, όταν έγινε η συνθήκη της Λοζάνης, είχε ξεκληριστεί σχεδόν το ελληνικό στοιχείο από τον Πόντο. Σε 353.000 ανέρχονται οι νεκροί της περιόδου εκείνης, μία ολόκληρη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, που μόλις εν έτει 1994 αναγνωρίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων.

Θα ήθελα να επισημαίνω ότι τρεις χιλιάδες περίπου χρόνια πριν είχαν ξεκινήσει οι πρόγονοί μας για να δημιουργήσουν μία νέα Ελλάδα, που πότισαν με το αίμα τους την αγιασμένη γη της Ιωνίας στο μακρινό Πόντο. Στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι, 30.12.1918, η Ελλάδα με τα υπομνήματά της εξέθεσε τις διεκδικήσεις της επί της Βορ. Ηπείρου, της Θράκης, της Κωνσταντινούπολης, της Μ. Ασίας, των Νήσων του Αιγαίου και της Δωδεκανήσου. Οι Έλληνες του Πόντου, που τόσα δεινά δοκίμασαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, 1914-1918, νόμισαν πως ήρθε η ώρα ν' απαλλαγούν από τη μακραίωνη τουρκική τυραννία και ζήτησαν μετά την ανακωχή του Μούδρου, 17.10.1918, και την αποδοχή από την Τουρκία των όρων που έθεσαν οι σύμμαχοι, την καθιέρωση ενός πολιτεύματος που θα εγγυόταν την ελεύθερη ζωή και την απόλυτη εθνική ανάπτυξη και υπόστασή τους.

Για το σκοπό αυτό οι απανταχού Πόντιοι, στη Ρωσία, στην Κωνσταντινούπολη, στην Ελλάδα, στη Μασσαλία και στην Αμερική, κινήθηκαν δραστήρια, χωρίς συντονισμό όμως, μέσω των Σωματείων και Συνδέσμων που είχαν συμπήξει και πρόβαλαν τα αιτήματά τους με υπομνήματα και προσωπικές παραστάσεις προς τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και των συμμάχων, προς τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι.

Σε κάποια φάση των διαπραγματεύσεων φάνηκε ότι θα γινόταν δεκτή μία ευνοϊκή ρύθμιση του ποντιακού ζητήματος και η κυβέρνηση της Ελλάδας υιοθέτησε αίτημα των Ποντίων για τη συγκρότηση στρατιωτικής δύναμης, από Ποντί-

ους κυρίως, η οποία θα ετίθετο στη διάθεση εντολοδόχου Μεγάλης Δύναμης που θα αναλάμβανε τη στήριξη της ανεξαρτησίας του Πόντου.

Με τις προϋποθέσεις αυτές άρχισε η συγκρότηση ειδικών στρατιωτικών μονάδων από Πόντιους αξιωματικούς και οπλίτες στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, για τη συμμετοχή των Ποντίων στη Μικρασιατική εκστρατεία 1919-1922. Οι μονάδες αυτές ειδικότερα αποτελούταν: α) από Πόντιους αξιωματικούς και οπλίτες που υπηρετούσαν ήδη στον ελληνικό στρατό και β) από Πόντιους του Πόντου και του Κανκάσου που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα μετά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913. Η συγκρότηση και η εκπαίδευση αυτών των μονάδων άρχισε τον Αύγουστο του 1919 και περατώθηκε το Νοέμβριο του ίδιου έτους, είχαν δε την εξής σύνθεση:

α. Στην Αθήνα: Ένα τάγμα πεζικού με συνολική δύναμη πάνω από 1.000 οπλίτες, ένας ουλαμός εφεδρων αξιωματικών που περιλάμβανε 19 ουλαμίτες Πόντιους και 4 άλλους από άλλες περιοχές της Ελλάδας και μία πυροβολαρχία.

β. Στη Θεσσαλονίκη: Ένα τάγμα πεζικού από 4 λόχους με συνολική δύναμη πάνω από 1.000 οπλίτες. Οι μονάδες αυτές ήταν να σταλούν στον Πόντο, για να στηρίξουν στρατιωτικώς την ανεξαρτησία του Πόντου. Η δυσμενής τροπή, όμως, που πήρε η πορεία του ποντιακού ζητήματος άλλαξε την αποστολή και τη σύνθεση του στρατιωτικού αυτού σώματος. Πολλοί στρατιώτες απολύθηκαν, κυρίως υπερήλικες, και οι διάφορες μονάδες συμπλήχθηκαν σ' ένα μόνο τάγμα πεζικού στη Θεσσαλονίκη με συνολική δύναμη 1.000 αξιωματικών και οπλιτών και είχε την επωνυμία «Τάγμα Εθελοντών Πόντου».

Οι Πόντιοι αξιωματικοί και οπλίτες «μνήμονες της καταγωγής τους και των ακριτικών παραδόσεων του Πόντου, νοσταλγοί προσκυνητές της ελεύθερης Ελλάδας, φιλοπάτριδες στο έπακρο και ευλαβούμενοι τα θεία, επέδειξαν ζηλευτή

αντοχή σε κάθε είδους κακουχίες, ευψυχία και αυταπάρηση στην εκτέλεση του καθήκοντος». Απέναντι του μουσουλμανικού στοιχείου, παρά τα πατροπαράδοτα μίσση και παρά τις πληροφορίες που ελάμβαναν για την εξόντωση των συμπατριωτών τους στον Πόντο, τήρησαν διαγωγή άμεμπτη, ευγένεια ψυχής και ανεξιθρησκεία.

Τον Ιανουάριο του 1921 απολύθηκαν πολλοί Πόντιοι μαχητές, κυρίως αυτοί που δεν υπείχαν στρατιωτικές υποχρεώσεις. Παρέμειναν ωστόσο μέχρι τέλους, ως την άτυχη έκβαση εκείνου του πολέμου. Τα όνειρα και οι ελπίδες των Ποντίων μαχητών για την ελευθερία και της δικής τους ιδιαίτερης πατρίδας, του Πόντου, θάφτηκαν για πάντα.

Από τη γωνιά της δικής μου στόχευσης σχετικά με το βιβλίο του πατέρα μου Δημοσθένη, ορθώνονται και καταργούνται μέσα μου συνεχώς αντιπαλότητες και συναινέσεις με τα δρώμενα του πολυτάραχου βίου του. Στα βουνά του Πόντου αντάρτης, στα μπουντρούμια του Χαϊδαριού στην Καποχή, και στα χιτλερικά κάτεργα τον καιρό του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου όταν η πατρίδα μας στέναζε κάτω από τη γερμανική μπότα και ήταν, όπως άλλωστε όλη η Ευρώπη, το βιλαέτι του ναζισμού.

Η ζωή του ένα μυθιστόρημα, δίχως αρχή αλλά κάποιο τέλος, από οράματα που διακρίνονται στο άνυσμα της ψυχής του που αφύπνισε ο διακαής πόθος του στο σύνολο από τρία μέρη, αυταπάρηση, αυτοθυσία, αλτρουισμός, για την ελευθερία της πατρίδας του, τον αρχέγονο Πόντο με την αρχαϊκή του διάλεκτο που έχει ιωνικό υπόστρωμα και το βασιλιά Μιθριδάτη τον Ευπάτωρα.

Η ιστορία του Πόντου στην πορεία του ελληνισμού είναι άρρηκτα δεμένη με την Ελλάδα και την ελληνικότητά του, και χάνεται στα σκοτάδια του χρόνου από αμνημονεύτων χιλιετηρίδων και στην έρημο των αποδεικτικών στοιχείων όπου αναβλύζουν σκόρπιες υποθέσεις πλαισιωμένες από συστά-

δες εικασιών που απροκάλυπτα θάλλουν για πολύ και άλλες μαραίνονται γρήγορα σαν τα φύλλα που τα πλακώνει ο χειμώνας. Είναι κάτι πιο πρωτεύικό και άπιαστο κι από την άμμο που της γεννά ο φόβος μη στερέψει από αμέλειά του ο αένας ποταμός της βιβλικής του παράδοσης και πολιτισμού του, που πλάθει ο άνεμος του χρόνου τις μορφές και τα σχήματά του ασταμάτητα με ηρακλείτιο ποτάμι που κυλά μέσα στο χρόνο βουερός και κυκλοβόρος και δεν γίνεται να μπεις μέσα δυό φορές, σε μία ροή άπαυτη σε μία διάρκεια τόσο απέραντη σαν τον πλατύστερο Νείλο.

Γεννήθηκε στην Αμισό του Πόντου, το σπίτι του παπού μου Σάββα ήταν ακριβώς εκεί που έσκαγε το κύμα, ταξίδεψε πάρα πολύ και γύρισε 18 κράτη, ήταν σχεδιαστής, εργάστηκε σε μεγάλους οίκους, Παρίσι και Μπουένος Άιρες Αργεντινής. Σε ηλικία 17 χρονών αναγκάστηκε να πάρει τα βουνά όπως και άλλοι συμπατριώτες του. Σε 300 περίπου σελίδες εξιστόρησε τις περιπέτειές του που ήταν και περιπέτειες σχεδόν όλων των Ποντίων. Έζησε αυτεξούσιος ανάρτης, αυτοκέφαλος μέσα στους ανάρτες, έκανε κατασκοπείες και αναλάμβανε κάθε είδους επικίνδυνες αποστολές. Αυτή η ζωή κράτησε 8 χρόνια, 1914-1922, με μικρή διακοπή.

Όταν ήταν στο βουνό πήρε κάποτε ο πατέρας μου το ρίσκο και κατέβηκε στην Πρέντζοβα να δει τη μητέρα του μετά από τρία χρόνια που ήταν μόνη και μονάχη. Ο παπούς μου ο Σάββας ήταν σε αποστολή στην τσαρική Ρωσία, κατόπιν ινστρουχτόνας του κομητάτου των ανταρτών. Το τούρκικο καρακόλι το ίδιο βράδυ έζωσε το σπίτι της γιαγιάς μου σαν την πύρινη λαίλαπα και τον πιάσανε, για να πάρουνε πληροφορίες που έχουν σχέση με την οργάνωση και τις κινήσεις των ανταρτών. Δεν έβγαλε τσιμουδιά, έμεινε άφωνος, ούτε λέξη δεν ξεστόμισε, ούτε τη στιγμή που με ένα μπαλτά του κομματιάσανε οι αδίσταχτοι δολοφόνοι το αριστερό του χέρι πάνω από τον καρπό του. Αργότερα δραπέτευσε από τις φυ-

λακές και τον τερορισμό τους, γύρισε πίσω στο βουνό και στον υψηλό σκοπό του ποτισμένος με φαρμάκι, γιατί η αξία της λευτεριάς δεν έχει κοστολόγηση ή εμπορευσιμότητα, είναι πανέμορφη, πανανθρώπινη, και πανάκριβη και αποκτάται διά πυρός και σιδήρου, με μεγάλες ανθρώπινες απώλειες, αφανισμός, καταστροφή, ένα σύνολο νεκρών, τραυματιών και αιχμαλώτων.

Επεχείρησε να πάει μήνυμα σε κάποιο πολεμικό σκάφος για λογαριασμό του αντάρτικου, κολυμπώντας 7 ολόκληρες ώρες στα παγωμένα νερά της Μαύρης Θάλασσας χειμώνα καιρό, ήταν κάτι το τρομαχτικό, το υπεράνθρωπο για το νεαρό θαλασσομάχο που προσπάθησε να δαμάσει τα φοβερά κύματα με κίνδυνο της ζωής του και αψηφώντας το θάνατο, όμως η αποστολή του αντάρτη έμεινε στη μέση. Πάνε πολλά χρόνια από τότε και μου ομολόγησε ότι μέχρι σήμερα έχει τύψεις που δεν εκπλήρωσε την αποστολή του, δεν την εκτέλεσε ολοκληρωτικά. Μετά από αυτό ήταν αδύνατο να ησυχάσει και να κοιμηθεί σε κρεβάτι, δεν μπορούσε να ηρεμήσει και να νιώσει γαλήνη. Όταν κάποτε, μετά από πολλές περιπέτειες ήρθε στην Ελλάδα γνώρισε τη μητέρα μου και παντρεύτηκε, ήταν κόρη του καλύτερου γιατρού της Αμισού με σπάνια ομορφιά ολοζώντανης νιότης, οι γονείς της, όπως και του πατέρα μου, είχαν την ίδια τύχη, τους δέσανε στα σκαλοπάτια της εκκλησιάς που χτίσανε οι ίδιοι και βάλανε μπουρλότο στην ξύλινη κατασκευή του, σαν το καράβι που φουντάρισε στη θάλασσα και βουρκωθήκαν τα βουνά.

Το οθωμανικό και στη συνέχεια το κεμαλικό κράτος με κορυφαίο τους λακέ τη ληστοσυμμορία του χασάπη Τοπάλ Γεσμάν είναι υπεύθυνο για το μεγάλο έγκλημα της γενοκτονίας. Εάν γυρίσω πίσω στις σκοροφαγωμένες από το χρόνο σελίδες στο πάνθεον της ιστορίας και νοερά σταθώ μπροστά σ' εκείνες τις αλησμόνητες στιγμές, αναπλάθω στη μνήμη μου μια μεγάλη τραγωδία. Οι μασχαριάνοι Γεσμανίτες αρπά-

Ξανε τον παπού μου Σάββα, κατάκοιτο στο κρεβάτι του από την αρρώστεια που πάσχουν οι μεταλλωρύχοι, και όλο το «κλαν» της οικογένειας, αδελφια, αδελφές, μαζί και τη μητέρα του, άλλους τους κρεμάσανε τον ένα δίπλα στον άλλο σ' ένα δοκάρι σαν να ήταν πασχαλινά αρνιά, και άλλους τους κάψανε ζωντανούς, ενώ πιο πέρα ουρλιάζανε αδέσποτα πεινασμένα ψωριάρικα σκυλιά και από σιμά ερχόντανε η κλαγγή των κονταμπατζήδων ληστών που κάψανε το σπίτι του παπού μου. Ο πατέρας μου γλίτωσε· ήταν εκείνη τη στιγμή στο σπίτι του θείου του Ανέστη και αναγκάστηκε να πάρει τα βουνά, αναζητώντας την κοινωνική δικαιοσύνη μέσα από την εκδίκησή του στον σκοταδιστικό μεσαίωνα της σοβινιστικής Τουρκίας, μαχόμενος για τις ιδέες του και την ελευθερία του Πόντου.

«Το αντάρτικο του Πόντου», η πνευματική παρακαταθήκη του πατέρα μου, τα πάθη και οι ταλαιπωρίες του στο βουνό, είναι ωσάν να υφαίνεις μακρόπνοη ωδή στα έγκατα της κοσμοπλασίας και στα θεμελιώδη της ανθρωπίνης ψυχής που καταφέρει πάντα να φωτίσει το νόημα της βαθύτερης ζωής με τις δεσμίδες φωτός που ρίχνει ένας φακός στο σκοτάδι. Απτόητος με τον κίνδυνο, λιονταρόψυχος, σκληρόκαρδος με τον εχθρό, στο πλευρό των απροστάτευτων ορφανών και στα γυναικόπαιδα ως σύνολο άμαχων ατόμων, περήφανος με την καταγωγή του. Πέθανε, με την ελπίδα μια μέρα ο ελληνισμός να ξαναφουντώσει στα μέρη του και μέχρι την τελευταία του πνοή μίλαγε με θαυμαστικά λόγια για την αρχαία παραμυθένια χώρα του Πόντου και τη «σέρα», το χορό των βουνίσσιων πολεμιστών.

Θα ήθελα να προσθέσω κάτι, ο βιασμός της γιαγιάς μου Δέσποινας, της μητέρας του πατέρα μου, το γένος Κεσσίσογλου, ήταν σαφώς μία από τις πιο πικρές στιγμές της ζωής του, και ποτέ του δε μίλησε γι' αυτό το γεγονός. Όλα γίνηκαν την ώρα που έλειπε ο παπούς μου στα καπνοχώραφα,

λίγο πριν πάει στη Ρωσία να ζητήσει βοήθεια για τους ανάρ-
τες. Αργότερα τον έπιασε τον Τουρκαλά και τον πέταξε σ'
ένα πηγάδι κι' ας ήταν ο τζερεμές ανώτερος γαλονάς της τζε-
νταμερή. Αναλογίζομαι το τρομερό σκηνικό, τον πόνο, τις
κραυγές, την αγωνία και την ξετσιπωτιά που υπέστη το θύμα,
μία νεαρή Πόντια καλλονή στα χέρια του ξεφτίλα μουσουλ-
μάνου. Ήταν σούρουπο και περίμενε να έλθει ο Σάββας από
τη δουλειά του, ο τουρκαλάς μεθυσμένος από το οινόπνευμα
και ίσως ντοπαρισμένος μπούκαρε στο δωμάτιό της και την
βρήκε την ώρα που κεντούσε. Με το ένα του χέρι την άρπαξε
από τα μακριά μαύρα της μαλλιά, αφού πρώτα την γρονθο-
κόπησε και την άφισε αναίσθητη, με το άλλο του χέρι της
έσκισε μέχρι το γοφό της το μακρύ της παραδοσιακό φόρεμα
και όταν το κτήνος είδε τη κιλότα της σάλεψε το μυαλό του,
την έσυρε έξω λιπόθυμη και καταματωμένη και ξεχύθηκε
πάνω της ωσάν την πεινασμένη ύαινα που κομματιάζει την
όμορφη γαζέλα κάπου στη Σαβάνα, για να ξεδώσει το βά-
σανό του ο άγριος μουσουλμάνος στο παραδεισένιο κορμάκι
της δεκαοχτάχρονης κοπελίτσας, της γιαγιάς μου.

Σάββας Κελεκίδης

ΜΕΡΘΕΣ ΠΡΩΤΕΝ

Εισαγωγή

Τα ελληνικά χωριά συνήθως ήταν ξεχωριστά από τα τούρκικα. Σ' όλη την περιφέρεια Πάφρα, Αλάτσα και Αμισός, αριθμούσαν γύρω στα 1.000-1.200 χωριά. Ήταν χωριά πλούσια με πολλά στρέμματα γης, με μεγάλη κτηνοτροφία, με χιλιάδες καρποφόρα δέντρα. Περίπου 80% καλλιεργούσαν τα δημητριακά και περίπου 20% τα καπνά.

Ο πληθυσμός τους ήταν γύρω στις 400-500 χιλιάδες, από αυτούς ζήτημα αν έχουν διασωθεί 90-100 χιλιάδες. Όλα αυτά είχαν γίνει στάχτη, τα κάψαν οι Τούρκοι. Εμείς που είχαμε μείνει, ήμασταν γύρω στα 10.000 τουφέκια και είχαμε αποφασίσει πια να πεθάνουμε πολεμώντας. Κατορθώσαμε και βρεθήκαμε στη ζωή οι 10%, όσοι τραβηχτήκαμε στα βουνά, οι άλλοι χαθήκαν. Η δική μας περιφέρεια ήταν σαν ένα κυκλικό αυγοειδές σχήμα. Το επιβλέπαμε άγρυπνα, και το αεράκι το υποπτευόμασταν, να μη λάχει και σφηνωθεί κανείς Τούρκος στην περιφέρειά μας. Αντίθετα από άλλες πλευρές, που ήταν τούρκικα χωριά, για να συναλλάσσονται με την πολιτεία, προηγουμένως έπρεπε να περάσουν από τους πρόποδες των ελληνικών βουνών ή από του Τσαρτσαμπά την πλευρά, ή από την πλευρά της Αμισού.

Δεν ήταν, λοιπόν, γι' αυτούς δυνατόν, άφοβα και ακίνδυνα να πηγαίνουν στην πολιτεία και συγκεντρωνόντουσαν από 20, 30 χωριά, πολλοί μαζί, παίρναν και τσαντάρμες για φύλακες για να τους προστατέψουν και περνούσαν από τα λημέρια μας, από τους πρόποδες των βουνών μας. Φαντάζονταν ότι ήταν ισχυροί, ότι δεν ήταν κατορθωτό πλέον να τους

επιτεθούμε. Ξει δικοί μας, που είχαν ανάγκη από λίγο πετρέλαιο να τριφτούν γιατί αρρώσταιναν, γιατί είχαν ανάγκη από κινίνα, γιατί είχαν ανάγκη από αλατζάδες και πασμάδες, γιατί οι γυναίκες τους ήταν γυμνές. Τι κάναν; Τους αφήναν και κατεβαίναν μέσα στην πολιτεία, στην Αμισό, και το απόγευμα περίμεναν που θα γύριζαν από το ίδιο μέρος και από τον ίδιο δρόμο, τους περιφραζαν από παντού, από όλα τα κατάλληλα στρατιωτικά πόστα, γύρω στους 400 αντάρες. Αφού οι Τούρκοι προχωρούσαν ανύποπτοι μέσα στη θελιά, δεν περνούσαν δυό-τρεις ώρες, γύρω στους 400-500 Τούρκους, όλους τους ξάπλωναν στη γη. Αυτό οι Τούρκοι θέλησαν να το εκμεταλλευθούν, σαν να περίμεναν ένα τέτοιο επεισόδιο.

Αφού μας έφταξαν σ' ένα τέτοιο σημείο, να μην ανατρέξουμε στα παλαιά, αφού κάλεσαν πρεσβευτές ξένους και προύχοντα. Έκαναν ένα φερμάνι με φωτογραφίες και το στείλαν στον Κεμάλ και του γράφαν στο φερμάνι πως «αν δεν μας στείλεις στρατό, ενισχύσεις, μπορεί να διούμε τους αντάρες και μες στις πολιτείες».

Ξει δικοί μας, μετά από αυτή τη νίκη, αφού ο καθείς τραβήχτηκε προς τα λημέρια του, καβαλούσε τα δυό γαιδούρια τυλιγμένα με τους πασμάδες. Τα γαιδούρια τα οδηγούσαν δυό δυό, φορτωμένα με φραντζόλες, αλάτι και διάφορα είδη. Όλα αυτά τα κουβαλούσαν επιδεικτικά, ρίχναν τους πασμάδες πάνω στις γυναίκες και τις προέτρεπαν να κάνουν μιά φούστα να ντυθούν. Ξει γυναίκες τα δεχόντουσαν με δισταγμό, γιατί ήξεραν από πού προέρχονταν όλα αυτά.

Είχαν τα σεντούκια τους γεμάτα άλλωστε, και θεωρούσαν γελοίο με αυτόν τον τρόπο να κάνουν φουστάνι, ας τους έλειπε. Και το αλάτι ακόμα, που είχαν μήνες να φάνε κάτι αλμυρό, και αυτό με δισταγμό το έπαιρναν, άλλη γιατί σκεφτόταν ότι ο άντρας της πέθανε χωρίς να φάει αλμυρό ψωμί και άλλη πάλι γιατί σκεφτόταν από πού και πώς βρέθηκε στα

χέρια τους και δεν το ήθελε.

Αυτό σημαίνει ότι μπορεί οι άντρες να είχαν αποθηριωθεί, οι γυναίκες όμως κρατούσαν τον ανθρωπισμό τους.

Τώρα ας έρθουμε στο φερμάνι. Μόλις το διάβασε ο Κεμάλης έγινε έξω φρενών και τους έγγραψε ότι, αντί να μου στείλετε εσείς ενισχύσεις, αντί να μου στείλετε στρατό, διότι ήταν η περίοδος που πολεμούσαν με τα ελληνικά στρατεύματα, πράγματι βρισκόντουσαν σε δύσκολη θέση, ήταν η αρχή, δίχως να ντρεπόσαστε, δίχως να αισθανθείτε τη δύσκολη θέση που βρίσκονται οι πατριώτες σας, ζητάτε από μένα ενισχύσεις. Σας δίνω σαράντα μέρες προθεσμία και εν η περιπτώσει δεν τους εξοντώσετε σ' αυτό το χρονικό διάστημα, θα σας καταδικάσω όλους σας σε θάνατο.

Και πράγματι, γίνεται μιά γενική επιστράτευση μέσα στην Αμισό, μικροί και μεγάλοι, όποιος μπορεί να πιάσει όπλο και επιστρατεύσαν όλα τα χωριά που ήσαν στην περιφέρειά μας και έφεραν κι άλλες δυνάμεις από διάφορα μέρη και ετέθησαν επικεφαλής. Περίπου 20-25 χιλιάδες πολίτες και στρατιώτες μας είχαν περικυκλώσει. Εμείς που ήμασταν στο κέντρο, ακούγαμε υπόκωφα τα κανόνια τα τουρκικά, γιατί δεν μπορούσαν να χτυπήσουν στο κέντρο, ήταν κίνδυνος θάνατος για τους Τούρκους. Τέτοια επεισόδια πολλές φορές γίνανε, αλλά αυτό ήταν από τα σοβαρότερα, το αισθανθήκαμε πολύ, μας κούρασε, κινδυνέψαμε. Με την πρώτη μάχη που αρχίσαμε να δώσουμε κι από τις δυό πλευρές, καταλάβαμε δια μιάς τον τρόπο που μας πολεμούσαν. Ξει σφαίρες τους πηγαίνανε 8 και 10 και 30 πόντους ψηλότερα από τα κεφάλια μας, φαινότανε ότι τα ρίχναν με σκοπό να μας φοβίσουν.

Απ' όλες τις μεριές πολεμόμαστε και δεν μπορούσαμε να κάνουμε ελιγμούς και αναγκαζόμαστε σπιθαμή προς σπιθαμή να πολεμούμε σκληρά.

Στα κέντρα, αντίθετα, η παράταξις των ανταρτών είναι μειονεκτική διότι τους αναλογούν 200-500 σφαίρες, δεν έχομε

αποθήκες, το πολύ πολύ 100-200 σφαίρες μπορεί να κουβαλήσει ένα παλληκάρι απάνω, για να εξοικονομήσει άλλες 100 πρέπει να πάει στα λημέρια.

Ένας Τούρκος στρατιώτης έριχνε χίλιες σφαίρες και δεν μπορούσε να σκοτώσει ούτε ένα αντάρτη, αντίθετα ο αντάρτης άμα θάριχνε μιά σφαίρα έπρεπε να σκοτώσει έναν Τούρκο, γι' αυτό πάντα οι Τούρκοι ήταν σε μειονεκτική θέση. Και η βάση παίζει μεγάλο ρόλο στον πόλεμο· ύστερα απ' αυτό οι δικοί μας είχαν την μανία να σκοτώσουν, να εκδικηθούν, ήταν η ψυχή τους καμένη, ήταν το τελευταίο ατού της ζωής τους. Της περιφέρειας ο πόλεμος συνέχιζε σε δυό τρεις ώρες μάκρος και δυό τρεις ώρες φάρδος, σ' ένα τέτοιο χώρο πολεμούσαμε. Το ίδιο απάνω κάτω συνέβαινε σε όλες τις πλευρές.

Επί πέντε έξι μέρες στην απόσταση αυτή κάναμε ελιγμούς, μιά ήμασταν μπροστά τους, μιά στα πλευρά τους και μιά από πίσω τους. Κι έτσι μέσα στα δάση τους εξαντλούσαμε. Εμείς ήμασταν εμπειροπόλεμοι, μαθημένοι στις κακουχίες, γνωρίζαμε τα εδάφη, όλα τα μονοπάτια τα γνωρίζαμε και κάναμε ελιγμούς αστραπιαίως. Δηλαδή, το πρωί που σηκώνόντανε οι Τούρκοι ψάχναν να μας βρουν μπροστά τους και μεις τους χτυπούσαμε από πίσω. Ήταν μαλθακοί, δεν ήταν εμπειροπόλεμος στρατός. Κατ' αυτόν τον τρόπο αιμορραγούσαν σκληρά κορμιά. Πέφταν εκεί στα πόδια τους και μεταξύ αυτών μιά μέρα, μας τυχαίνει ένας αξιωματικός. Αυτούς τους λένε χιλιάρχους, λοχαγούς και αφού τον τραυματίσαμε σοβαρώς, τον πιάσαμε και διέταξε ο καπετάνιος να μην ενοχληθεί για να πάρει ορισμένες πληροφορίες απ' αυτόν. Σαν πέρασαν λίγες ώρες, μας εξιστόρησε ο αξιωματικός το εξής, ποιος ξέρει, νόμισε ότι όταν θα 'λεγε τα καλά λόγια, θα τον γιατρεύαμε, θα τον αφήναμε, εν πάσει περιπτώσει, μας είπε τα εξής: «Στο τάδε μέρος και στην τάδε χρονολογία, με το επεισόδιο που εκάνατε (το προαναφερθέν) εγράψαμε στον Κεμάλ το περιστατικό μήπως και μας στείλει ενισχύσεις για

να σας εξοντώσωμε, να σας σκοτώσωμε, η απάντησίς του όμως ήτο να μας δώσει σαράντα μέρες προθεσμία για την εξόντωσή σας, διαφορετικά όλοι θα ήμασταν καταδικασμένοι σε θάνατο. Τότε στρατολογήσαμε όποιον μπορούσε να πιάσει όπλο, γιατί οι νέοι ήταν επιστρατευμένοι και πολεμούσαν στο μέτωπο της Αγκύρας. Μας ήρθαν κι από άλλα μέρη ενισχύσεις και από τις περιφέρειες των χωριών για να σας εξοντώσωμε. Συγκεντρώθηκε πολύς τούρκικος στρατός. Το αποτέλεσμα όμως είναι τούτο, ότι ούτε λαβωμένο ως τώρα αντάρτη, ούτε σκοτωμένο έχω δει, αντίθετα, από τη πλευρά τη δικιά μας κατά εκατοντάδες είναι οι σκοτωμένοι και αυτό σημαίνει ότι όχι στις σαράντα μέρες αλλά ούτε και στα σαράντα χρόνια δεν θα είναι σε θέση να σας εξοντώσει». Έτσι από κει μάθαμε τα σχετικά με το φερμάνι του Κεμάλ. Και όμως, για μας αυτές οι σαράντα μέρες υπήρξαν εφιαλτικές, πείνα, κούραση, αίμα, πληγές, πόλεμος. Το αποτέλεσμα ήταν να γεμίσουν χιλιάδες οι ρεματιές και τα δάση από τούρκικα κορμιά και να φύγουν οι υπόλοιποι, δίχως να μπορούν να μας γονατίσουν, εκτός από τα παιδιά, τις γυναίκες, τους γέροντες, που πέφταν πάνω τους και δεν μπορούσαμε να τα προστατεύσωμε. Τους σφάζαν χωρίς να ντρέπονται. Αφού πήραν τη μάχη, πήραν τη νίκη, ψηλάφισαν τα χώματα, έπεφταν σε νάρκη. Τα χώματα που κρύβουν κάτι το ιστορικό. Πήραν για εκδίκηση για τα παιδιά τους, τις γυναίκες τους. Κάτω από δυό δέντρα έκαναν τον σταυρό τους, τα πανύψηλα δέντρα.

Θέλαμε ν' αποφύγουμε την απαγγίστρωση και πεζοπορούμε οκτώ ώρες νύχτα. Φεύγουμε τις γραμμές του κινδύνου και στα χαράματα, εκεί που κατεβαίνουμε το βουνό, στις ρεματιές τρέχανε τα ποτάμια, ο δρόμος ο πολύς λάσπη, τα ξημερώματα φτάναμε στο τοπίο με το ρυάκι που έβγαζε ένα ειρηνικό κρότο, τρ, τρ, τρ, σα να μας καλούσε να φάμε ένα κομμάτι ψωμί και να ξεκουραστούμε κι έβλεπες τον καπετάνιο, κατέβαζε το κασλίκι, έσκυβε, πλενότανε στο ρυάκι,

γύριζε στην ανατολή, έκανε το σταυρό του κι εύρισκε μιά γαλινιασμένη γωνιά. Εκεί ανταλλάσσαμε μιά κουβέντα μεταξύ μας, γιατί στον δρόμο δεν μιλούσαμε. Εκεί αισθανόμαστε ασφάλεια και λέγαμε δυό κουβέντες.

Κι αφού τρώγαμε ένα κομμάτι ψωμί λέγαμε «από πού θα πάμε; Θα πολεμήσουμε; Θα κάνουμε ελιγμό;». Εν καιρώ πολέμου αυτή η γαλήνη είχε αξία, γιατί μόλις προηγουμένως είχαμε απαγγιστρωθεί.

Ἐνόματα Καπεταναίων

Ἐι καπεταναίοι του αντάρτικου του Πόντου ήτανε γύρω στους τριακόσιους, από εκείνους θυμάμαι όμως μόνο τους παρακάτω:

1. Βασίλ Αγάς ή Επεσλής, από το Επέσ' της Αργυρούπολης. Έδρασε κυρίως κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Πήρε μέρος στις αποστολές της Ρωσίας για την προμήθεια πολεμοφοδίων. Τα τελευταία χρόνια δεν ξαναγύρισε στον Πόντο, παραμένοντας στην Ρωσία, γιατί είχε απογοητευθεί.

Όταν έγινε η ανακωχή, έφυγε από 'κει και πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί συναντήθηκε με τον καπετάνιο Αμπατζή και κουβεντιάσανε για τον Πόντο, αρχίζοντας να συγχροτούν εθελοντικά σώματα, από άτομα που στρατολογούσαν μέσα από τα καφενεία. Δεν υπολόγισαν τους Τούρκους, αλλά όταν εκείνοι δυνάμωσαν αρκετά, μιά μέρα τέσσερις Τούρκοι τον πυροβόλησαν και τον σκότωσαν.

2. Καπετάν Τσαγγάρης

3. » Κώστας

4. » Αμπατζής

5. » Παπούλαγας

6. » Δελήαγας ή Δεληγιάννης

7. » Ισιύλαγας - Θεμελιωτής
8. » Αιμιύλαγας
9. » Ποντύλαγας
10. » Θεόδωρος
11. » Θόδωρος Θεοδωρικός
12. » Χασαρής
13. » Ζαχαρέας
14. » Ευρυπίδης
15. » Αντών Πασάς Τσαούσης, από την Πάφρα.
16. » Τσακούραγας
17. » Παντύλαγας
18. » Τσαφέρης Λάζαρος (ζει σήμερα στην Καλλιθέα σε μιά στοά στο Τραμ και είναι τσαγγάρης).

Η Αμισός

Γεννήθηκα στην Αμισό, όπως και τα αδέρφια μου. Ο πατέρας μου ήταν από το Καράπερτσιν και η μητέρα μου από το Κέριπιτσί.

Η Αμισός ήταν πόλη και χωριό μαζί, αλλά περισσότερο χωριό. Τα ζώα τους έβοσκαν όλη μέρα έξω και μόνο το βράδυ τα φέρνανε μέσα.

Πριν το 1922 είχε τέτοια εξέλιξη η Αμισός, που η Τραπεζούντα και η Κερασούντα ήταν μέρη φτωχά μπροστά σ' αυτήν.

Στην Αμισό φτωχούς δεν είχε. Αν πέθαινε κανένας νοικοκύρης, υπήρχε μιά επιτροπή που αναλάβαινε την οικογένεια του και τα παιδιά του, τους προμήθευε ότι χρειαζόνταν.

Στην Αμισό, ο πατέρας μου είχε «καζίνο» και ιπποδρόμιο. Οι πρόξενοι έρχονταν με τα αμαξάκια τους. Είχαμε ολόκληρη περιοχή μόνο για τα εκλεκτά χορταρικά του «καζίνο».

Ύστερα πέθανε ο πατέρας μου και η μητέρα μου δεν ήταν ικανή να διευθύνει ούτε την επιχείρηση, ούτε τα κτήματα. Εμείς τα παιδιά ήμασταν πολύ μικρά, δεν μπορούσαμε να τη βοηθήσουμε.

Εγώ έπαιρνα τα ραπανάκια και τα πήγαινα στα Προξενεία και τα πουλούσα, τους δίναμε και το γάλα από τις αγελάδες μας.

Η μία πλευρά του κήπου μας ήταν στη θάλασσα. Έτσι από μικρός έπαιζα, κολυμπούσα και χαιρόμουνα το νερό. Με βοήθησε και το αθλητικό μου σώμα και έτσι έγινα γερός κολυμβητής.

Σαν έβλεπα τα καράβια αραγμένα, μ' έπιανε μιά φοβερή νοσταλγία κι έλεγα: πού να πηγαίνουν άραγε; Έπεφτα στο κολύμπι κι έφτανα ως εκεί.

Από τα καράβια μάς ρίχναν δεκάρες και αγωνιζόμασταν με τ' άλλα παιδιά ποιος θα τις πάρει. Μπαίναμε μέσα στα καράβια, μας περιποιούντουσαν και το βράδυ, κολυμπώντας πάντα, φεύγαμε.

Γύρω στην Αμισό δεν είχαμε πολύ ψηλά βουνά. Από την πολιτεία, όταν πήγαινες στο χωριό, αρχινούσες κι ανέβαινες στο ύψωμα, ούτε το καταλάβαινες πώς βρισκόσουν απότομα στο ύψος του βουνού.

Αν όμως τύχαινε να πέσεις σε καμμιιά ρεματιά αργούσες πάρα πολύ. Τα πλάγια των βουνών ήταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Το πιο ψηλό βουνό έκανες δυό ώρες να το ανεβείς.

Η περιφέρεια Αμισού έβγαζε απ' όλα τα δημητριακά. Τα καρποφόρα ήταν κατά χιλιάδες και έμεναν αδέσποτα. Δεν ήταν άγρια, ήταν για τη ζωή και τη χαρά όλων των ανθρώπων. Όταν έπεσε οργή Θεού και γίναμε ανάρτες, το καλοκαίρι ζούσαμε από τα καρποφόρα δέντρα. Υπήρχαν μηλιές, κερασιές, αχλαδιές, άγρια σταφύλια, καρύδια, φράουλα άγρια, όχι τόσο μεγάλα, όσο ένα φουντούκι και τρωγότανε. Τα καρποφόρα δέντρα ήταν αυτοφυή. Υπήρχαν κάτι δέντρα

μέσα στα δάση που κάνανε κάτι σταφύλια μικρά και μαύρα, που κρεμότανε τσαμπιά, τσαμπιά... Και όπως περνούσαμε πεινασμένοι, αντάρτες, τα μαδούσαμε και τα τρώγαμε.

Δεν θυμούμε πώς τα λέγανε.

Ει Αμισιανοί είχαν πολλές εκκλησιές και ξωκκλήσια. Δεν θυμούμαι όμως πολλά πράγματα, να πω πάνω σ' αυτό το θέμα. Εκείνο που μου έμεινε βαθιά χαραγμένο στη μνήμη μου, ήταν η φιλοξενία που μου έκαναν, όταν τύχαινε μικρό παιδί να πλανηθώ και να πέσω σε κανένα άγνωστο χωριό. Πόσο με περιποιούνταν;

Το καλοκαίρι πήγαινα τότε στο Καράπερτσιν και τότε στο Κέρπιτσλι. Δεν υπήρχαν δρόμοι, ήταν πετρομονοπάτια. Ανέβαινα στα δέντρα, έτρωγα φρούτα και χασομερούσα. Πολλές φορές νυχτωνόμουν και έμπαινα σ' ένα ξένο χωριό, χτυπούσα την πόρτα, δεν με ρωτούσαν τίποτε, ούτε ποιος είμαι, ούτε από πού ήμουν. Το είχανε καμάρι τους να φιλοξένησουνε έναν οδοιπόρο.

Η πρώτη τους δουλειά ήταν το βραδάκι, αν το σπιτικό είχε καμιά νύφη, να του πλύνουν τα πόδια. Αν δεν είχανε νύφη κι είχανε κορίτσι λεύτερο, θα του έπλενε αυτή τα πόδια. Αν δεν είχανε κορίτσι κι ήταν εκεί η γερόντισσα γυναίκα, θα έκανε εκείνη αυτή τη δουλειά.

Μετά από αυτό θα έπαιρνε το χέρι του, θα το φιλούσε τρεις φορές, θα το ακουμπούσε στο κούτελό της, για να αναπαραστήσει την φιλοξενία, όπως τότε που πήγε ο Ιησούς Χριστός και του πλύναν τα πόδια του, για να του δείξουν την αφοσίωση και την αγάπη τους.

Αν είχαν καλό φαί, θα του σέρβιζαν, αν δεν είχαν θα του ετοίμαζαν αυγά, γάλα, γιαούρτι κλπ.

Το κάθε σπίτι είχε ένα δωμάτιο για τον ξένο με τα καθαρότερα σεντόνια. Όσο και να έμενες στο ξένο σπίτι και μέρες και βδομάδες και μήνες, όχι μόνο δεν βαρυγκομούσαν, αλλά το είχαν και ευχαρίστηση, γιατί φιλοξενούσαν έναν

ξένο.

Ας έρθουμε στο ζήτημα των κοριτσιών:

Εκεί τα κορίτσια είχαν την προίκα τους. Η προίκα τους δε, ήταν δυό σεντόνια μεταξωτά, χώρια τα άλλα, τα βαρέα, τα εθνικά τους ρούχα. Είχαν ένα «τεπελίκι», που ήταν ένα στρογγυλό μικρό καπελάκι, που το έβαζαν στο κεφάλι και γύρω γύρω κρέμονταν, με αλυσιδίτσα, χρυσές λίρες. Το στόλισμα αυτό το έκαναν οι χρυσοχόοι.

Κάθε κορίτσι είχε πέντε μέχρι πενήντα πεντόλιρα κρεμασμένα στο λαιμό του. Αυτά δεν ήταν πια προίκα, γιατί ήταν προσβολή ο άντρας να ζητάει από την γυναίκα προίκα.

Ο άντρας όταν αγαπούσε μιά γυναίκα, το είχε κρυφό, αλλά το καταλάβαιναν οι γονείς του.

Το κορίτσι ποτέ δεν μπορούσε να πει πως αγαπά. Οι γονείς του αγοριού παίρναν την απόφαση και πήγαιναν στους γονείς του και ζητούσαν επισήμως την χείρα του κοριτσιού τους. Αν ήταν σύμφωνοι και δέχονταν με ευχαρίστηση τα πράγματα, γίνονταν οι αρραβώνες και ο γάμος. Και αν, ένα στα χίλια, αγαπιόταν το ζευγάρι, αλλά δεν το δεχόταν ένας από τους γονείς, οι αγαπημένοι νέοι κλέβονταν και γίνονταν πάλι ο γάμος και οι χαρές.

Η χαρά ή ο γάμος το πιο πολύ θα βαστούσε μιά βδομάδα. Σ' αυτόν προσκαλιούνταν όχι μόνο οι συγγενείς και οι φίλοι, αλλά και οι ξένοι, που πήγαιναν και γλεντούσαν.

Έσφαζαν αγελάδες, αρνιά κ.ά. και φτιάχναν ένα φαί που το λένε «κεσφέςι» και είναι από σιτάρι καθαρό και κρέας. Βράζει πολύ, μελώνει και γίνεται σαν μαστίχα. Βράζουν απ' αυτό καζάνια ολόκληρα, για να φάνε οι καλεσμένοι του γάμου. Τα κρασιά, τα φαγιά και «του πουλιού το γάλα» που λένε, είναι στο τραπέζι του γάμου. Τα όργανά τους είναι τα νταούλια κι οι ζουρνάδες.

Η συγκοινωνία στην περιφέρεια της Αμισού και γενικά σ' όλο τον Πόντο γίνονταν το πιο πολύ με τα πόδια, με άλογα

ή με κάρα. Πολλοί είχανε πέντε-έξι άλογα και παίρναν τα φορτία ή για λογαριασμό τους ή για λογαριασμό άλλων ταξιδιωτών. Είχανε γερά άλογα.

Ανατολικά της Αμισού το πρώτο χωριό ήταν το Τσιφλίκι. Ήταν χτισμένο απάνω σε ύψωμα. Μισή ώρα –εύκολος δρόμος– και μιά ώρα ανηφόρα ήταν το χωριό Τσινέκι. Πήρε το όνομά του από τον προύχοντα του τόπου Τσινέκη. Αυτός είχε πάρει σπαθί από τον Σουλτάνο.

Τρία τέταρτα μακρύτερα από το Τσιφλίκι ήταν το χωριό Αβτζόγλου, μιά ώρα ύψωμα-ισιάδα και το χωριό Ντέβγεριλ, δυό ώρες ανατολικά από την Αμισό, μιάμισυ ώρα ίσιος δρόμος, μισή ώρα ως τρία τέταρτα ίσιωμα.

Το χωριό Ελέσκιοϊ ήταν πίσω από την Αμισό. γύρω εκεί υπήρχαν πεδιάδες εύφορες με δασώδη μέρη. Ήταν η γη της επαγγελίας, μιά πεδιάδα από δω ως τη Θεσσαλονίκη. Εκεί γύρω υπήρχαν τριακόσια χωριά!

Το χωριό Γέλιτζε ήταν πολύ κοντά στην Αμισό, εκεί ήσαν οι χωροφύλακες.

Το μακρύτερο χωριό ήταν 16 ως 18 ώρες με τα πόδια. Περπατώντας νύχτα και μέρα, δέκα μέρες, συναντούσες όλο δάση και πεδιάδες. Τα δάση ήταν γεμάτα καστανιές, φυσικιές και διάφορα άλλα καρποφόρα δέντρα καθώς και δέντρα για ξυλεία.

Εξούσα σ' αυτή την αγαθότητα και την αρμονία όταν κηρύχθηκε ο Βαλκανικός Πόλεμος κι αρχίνησε έξαφνα να δημιουργείται μιά διαφορετική κατάσταση μπροστά στα μάτια των Ελλήνων του Πόντου. Άρχισαν να στρατολογούν τους Χριστιανούς, και να τους δίνουν όπλα στα χέρια, και παίρναν τους γιατρούς και τον κάθε χρήσιμο Έλληνα, που μπορούσαν, να τον βάλουν στις δουλειές του στρατού.

Μέσα στο μυαλό μας δεν μπορούσε να χωρέσει ότι πήγαιναν στο στρατό για να χτυπήσουν τους ίδιους τους αδελφούς τους.

Πολλές φορές πήγε και παρακάλεσε ο δεσπότης μας, ο

Γερμανός, αν ήταν δυνατόν να απαλλαχθούν οι Πόντιοι απ' αυτή τη βαριά υποχρέωση. Τον έβλεπα μέσα στην πολιτεία, σ' ένα αμάξι, με τέσσερα άλογα, σαν αφέντης θαραλλέος, που τραβούσε μέσα στο Διοικητήριο. Τον φανταζόμουνα να παρακαλεί, να ικετεύει να μην βάλουν σε τέτοια αβάσταχτη θέση τους Έλληνες του Πόντου. Όλα αυτά όμως τα παρακάλια δεν φέρανε κανένα αποτέλεσμα εμπροστά σ' εκείνο που ήθελε να κάνει το οθωμανικό κράτος. Και όσοι δεν στρατεύθηκαν, βρήκαν με άλλο τρόπο τον μεπλά τους. Ζητούσανε από τους πιο πλούσιους παραδες και όποιος δεν έδινε, ή έφερνε την παραμικρή δυσκολία, τον εξόριζαν με τους πιο βασανιστικούς τρόπους. Τους ρίχναν στα μπουντρούμια, τους πήγαιναν μακρινές πεζοπορίες, αυτές δε οι μετακινήσεις είχανε μοναδικό σκοπό την εξόντωση του πληθυσμού. Φεύγανε χίλιοι και έφταναν εκατό.

Κάθε σπίτι στην πολιτεία και σε όλα τα χωριά, μπορούσε δεν μπορούσε, είχε δεν είχε, το υποχρέωναν να δώσει από δώδεκα ζευγάρια μάλλινες κάλτσες και δώδεκα μάλλινες φανέλες στρατιωτικές. Δεν φτάναν όλα αυτά, οι Ζανταρμάδες πήγαιναν στα χωριά και μάζευαν τα άλογα, τις αγελάδες, τα κάρια τους και κάθε χρήσιμο πράγμα για τον πόλεμο. Αυτά όχι μόνον δεν τα πλήρωναν, αλλά τα παίρναν με το ζόρι και τους δέρναν, τους φυλακώνανε αν θα έλεγαν το παραμικρό και πολλές φορές τους άφηναν στον τόπο!

Αυτό αρχίνησε να φέρνει μίσος κα βαρυγκόμιση για τον Τούρκο. Βλέπαν οι Χριστιανοί πως η ζωή δεν πήγαινε σαν πρώτα, όπως τόσα και τόσα χρόνια! Πως αυτή η τωρινή κατάσταση βαστούσε βδομάδες, μήνες, χρόνια και φαίνονταν ότι δεν επρόκειτο να τελειώσει. Τα όσα δε τραβούσαν οι Πόντιοι τα έγγραφαν στα παιδιά τους ή στους άντρες τους, που πολεμούσαν στα διάφορα τούρκικα μέτωπα. Μα κι αυτοί στρατιώτες δεν περνούσαν πιο καλά από τα σπίτια τους. Και πρώτα πρώτα, γιατί οι Έλληνες δεν μπορούσαν να πολεμή-

σουν τους Έλληνες και γιατί αγαπούσαν την γαλήνη και την ησυχία και δεν τους άρεσε ο πόλεμος. Δεν ήταν φοβισιάρηδες, ήταν παληκάρια, από τη μια τους εμπόδιζε ο «σταυρός» και από την άλλη τους υπέβαλε τον πόλεμο ο Τούρκος. Δεν ξέραν τι να κάνουν και πήραν την απόφαση, να περάσουν τις ατέλειωτες αποστάσεις με τα πόδια, να περπατάνε μήνες ολόκληρους για να φύγουν από τον τουρκικό στρατό και να πάνε στον ελληνικό. Ω Πόντος, απάνω κάτω, στις γενικές γραμμές αυτό είχε κάνει.

Το αντάρτικο

Όσο για την Αμισό, όσοι φύγαν στον ελληνικό στρατό πολεμήσαν σαν λιοντάρια. Πολεμήσαν για την ελευθερία με όλη τους την καρδιά. Πολεμήσανε υπέρ της Πατρίδας για να πεθάνουν για να ζήσουν ελεύθεροι. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ένας Θεόδωρος Αποστολίδης, ασήμαντος, αλλά έγινε ένδοξος, γιατί πολέμησε στη Σμύρνη, στην Μικρασιατική καταστροφή και σε διάφορα μέτωπα, πάντα για την Ελλάδα. Συναντήθηκε με τριακόσιους Ποντίους που είχε ο τακτικός αξιωματικός, ανάμεσα στους χίλιους στρατιώτες οι πεντακόσιοι ήταν Πόντιοι, και σκοτώθηκε στο αλβανικό μέτωπο. Είχε από ανδραγαθήματα ως είκοσι τραύματα.

Ωι υπόλοιποι, που ήταν στα μέτωπα της Βουλγαρίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και αλλαχού, που υπηρετούσαν ως εφεδρείες, λιποτακτούσαν σωρηδόν με τα όπλα τους και με όλη την εξάρτησή τους. Ήταν καλά γυμνασμένοι, δεν μπορούσαν να επιστρέφουν πια στα σπίτια τους και πήραν τα βουνά. Κατ' αυτόν τον τρόπο εσχηματίστησαν οι πρώτοι πυρήνες των ανταρτικών σωμάτων.

Αυτή την απόφαση, για να την πάρουν, έπρεπε να σκεφθούν πολλά πράγματα. Να είναι κοινωνικοί, να είναι μεταξύ τους φιλέσπλαχνοι, να υπάρχει στις γενικές γραμμές η

αλληλεγγύη και να είναι προ παντός ανδρείοι. Διότι διαφορετικά, σε μιά Θεωμανική Αυτοκρατορία, δεν ήταν δυνατόν να μπορέσει να σταθεί μιά δράκα Ελλήνων. Και έτσι, έπαιρναν την μεγάλη απόφαση να πεθάνουν, σαν ανδρείοι και πολιτισμένοι άνθρωποι. Δεν ήθελαν να 'ρθουν σε σύγκρουση με τον τούρκικο στρατό, αλλά η χωροφυλακή άρχισε και αντικαθιστούνταν με τους Τούρκους στρατιώτες, γιατί έμαθαν ότι είχαν ν' αντιμετωπίσουν αντάρτες, που μέρα με τη μέρα πλήθαιναν και το κακό φούντωνε.

Ει αντάρτες, βλέποντας να έρχονται στρατιές ολόκληρες κατά πάνω τους, προσπαθούσαν να τους αποφύγουν. Και αυτό το 'κάναν για να μη δώσουν αφορμή και το πληρώσουν οι αδερφάδες, οι γυναίκες τους, τα αδέρφια τους και γενικά το σπιτικό τους. Ήξεραν τι τους γίνονταν, είχαν το γνώθι σ' αυτόν, ήταν πολιτισμένοι.

Ε τουρκικός στρατός σαν έφτανε στο κάθε ελληνικό χωριό, καλούσε τους προύχοντες, τον παπά, τους δημοδιδάσκαλους, τον κοινοτάρχη και τους έλεγε: «σας δίνουμε 24 ώρες προθεσμία, αν δεν μας παραδώσετε τους αντάρτες, όχι μόνον θα σας κάψουμε το χωριό, αλλά θα σας εξορίσουμε όλους. Και σας ρωτώ. Ποια ήταν η θέση αυτών των ανθρώπων; Και απαντούσαν εκείνοι: Αν θέλετε πάντε πιάστε τους, εμείς δεν μπορούμε να κάνουμε διαφορετικά».

Ει αντάρτες είχαν πάρει την απόφαση να πεθάνουν ή να ζήσουν ελεύθεροι. Αυτή η απάντηση επειδή (σημ. εννοεί την παραπάνω) δεν ήταν ικανοποιητική για τον αξιωματικό, όχι μόνο έβαζε και τους σκότωνε στο ξύλο, αλλά και τους πυροβολούσαν και επί τόπου! Και αυτοί ήταν γέροντες, παιδιά, παπάδες, άνθρωποι ανίκανοι να πράξουν κακό εναντίον της Τουρκίας.

Πολλούς απ' αυτούς τους τραβούσαν ως αιχμαλώτους. Πέρναν και τα ζα τους, τις αγελάδες, τα πρόβατά τους, κλέβανε και από μέσα από τα σπίτια τους. Τους αιχμαλώτους

τους κατέβαζαν στην Αμισό.

Αυτό δεν ήταν πια ανεκτό για τους αντάρτες, οι οποίοι είχαν κάνει ένα δεσμό, είχαν μιά αλληλεγγύη, μιά αδερφότητα. Είχαν πάρει μιά υποχρέωση. Δεν ανέχονταν αυτοί να είναι ασφαλείς και γι' αυτούς να σφάζονται και να κρεμούνται οι πατεράδες, οι μάνες, οι αδερφές, να ξευτιλίζονται και να σκοτώνονται. Τι έπρεπε να κάνουν; Μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα. Πήραν λοιπόν την απόφαση να εγκαταλείψουν πλέον τις παλιές αναμνήσεις, τα αγαπητά τους χωράφια, τα προσφιλή τους ζώα, το κάθε τι που είχε γίνει εικόνα στη ζωή τους και να ριχθούν σ' έναν αγώνα τίμιο και γερό (ιερό).

Όταν λοιπόν ξαναπήγαινε ο στρατός να τους επιτεθεί, άδειαζαν τα χωριά από τις γυναίκες, τους γέρους και τα παιδιά, τους ασφάλιζαν σε κατάλληλα μέρη και άφηναν σκοπούς να τους περιφρουρούν. Ξει άλλοι έπαιρναν την απόφαση να πολεμήσουν. Αυτός ο πόλεμος γίνονταν όσο πήγαινε πιο κανονικός και αυτό το έφερε βαρέως η τουρκική κυβέρνηση. Γι' αυτό όταν πήγαινε στρατός εναντίον τους περιοριζόταν να τους κάνει περικυκλοτικές κινήσεις. Απόφευγαν να έρθουν σε επαφή με τους αντάρτες, γιατί είχαν κακή πείρα του αντάρτη! Η θέση του είναι πιο ευνοϊκή, γιατί καθώς είναι κρυμμένος από τις φυλλωσιές βλέπει τι γίνεται σε ολόκληρη την πεδιάδα. Αυτοί που είναι όξω από τις φυλλωσιές δεν βλέπουν μέσα στο δάσος, πρέπει να μπούνε και να ψάξουν για να τον βρουν.

Ε κάθε αντάρτης γνώριζε τα κατατόπια, γιατί από μικρό παιδί εκεί μεγάλωσε. Αντίθετα, οι Τούρκοι στρατιώτες δεν γνώριζαν πού βρίσκονταν, γι' αυτό οι αντάρτες πάντοτε νικούσαν, όχι μονάχα γιατί ήταν θαρραλέοι, ευκίνητοι και αποφασιστικοί, αλλά και το έδαφος, εκατό τοις εκατό, ήταν υπέρ της ανταρτίας, ενώ αντίθετα, για τον τουρκικό στρατό ήταν καταστροφή. Γι' αυτό η τουρκική κυβέρνηση είχε αλλάξει τακτική. Ε στρατός έφερνε τώρα μαζί του πυροβόλα και μυ-

δραλιοβόλα και μόλις έφτανε στο πρώτο βουνό ο τούρκικος στρατός και έβλεπε τους αντάρτες που πλεκόντουσαν στη μάχη, περιοριζόνταν να μυδραλιοβολεί. Κατά χιλιάδες έριχνε τις σφαίρες μέσα στα δάση και τα βομβάρδιζε με τα κανόνια. Κατ' αυτό τον τρόπο κατόρθωνε να προχωρεί δίχως να 'χει τις προηγούμενες απώλειες.

Αρχινούσε τώρα να καίει σπίτια, να ξολοθρεύει χωριά και το σπουδαιότερο, για να δοκιμάζουν πραγματική χαρά και για να θεριεύει το μίσος τους, μάζευαν γυναικόπαιδα και άντρες, τους βάζανε μέσα στις εκκλησιές και στα σχολεία και τους έκαιαν ζωντανούς!!

Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Τούρκοι κατόρθωναν να μην αφήνουν λίθον επί λίθου! Τριακόσια πενήντα με τετρακόσια χωριά είχαν καταντήσει νεκροταφεία. Εκείνα τα χωριά που κάποτε άνθιζαν, που οι κάτοικοί τους ευημερούσαν και είχαν την αγάπη προς τον θεόν, προς τη δουλειά και προς τον πλησίον, έφταναν να είναι ακόλαστοι, γιατί δεν είχαν πού την κεφαλήν κλείναι.

Όσοι κατόρθωναν, από γυναίκες και παιδιά και είχαν την δύναμη και το σθένος να συμμερισθούν τον αγώνα των ανδρών τους, πήγαιναν μαζί τους. Και έτσι αρχίνησε ο κάθε καπετάνιος να σκέπτεται όχι μόνο τα παληκάρια του, αλλά και τα παιδιά και τις γυναίκες. Αυτός πλέον ήταν ο νοικοκύρης για τα διακόσια ή τριακόσια άτομα που ήταν στα χέρια του. Αυτή ήταν η μερίδα του κάθε καπετάνιου, έφτανε τα τριακόσια άτομα εν όλω, πληθυσμός και παληκάρια.

Έκ καπετάνιος δεν είχε μόνο να δώσει μάχη και να τους κυνηγήσουν οι Τούρκοι, υπόφερε και από την τροφή. Χωράφια δεν καλλιεργούνταν, περίμεναν να ζήσουν μόνο από τις άγριες πατάτες κι από τα καρποφόρα δέντρα. Σπίτια δεν υπήρχαν. Καμιά φορά ξέφευγε καμμιά κότα και τη σφάζαμε. Πότε καμμιά αγελάδα και λίγο γαλατάκι. Και κάναμε υπομονή και περιμέναμε, πού θα κατάλυγε αυτό το κακούργημα.

Καπετάνιοι είχαν βγει πολλοί, ο Τσαγγάλης, ο Παντέλαγας, ο Ιστίλαγας - Στέλιος, ο Χασαρής, ο Παπούλαγας, ο Θεόδωρος, ο Αντώναγας.

Ο Καπετάνιος όχι μόνο έπρεπε να αντιμετωπίσει τον Τούρκο, που ήταν καθημερινώς από πάνω του και δεν τον άφηνε ούτε λεπτό, είχε να αντιμετωπίσει και το οικονομικό πρόβλημα.

Ο κόσμος που αγανακτούσε και που υπόφερε έπρεπε να βοηθήσει στο χρηματικό ζήτημα, γι' αυτό κατάφευγαν σε έρα-νους. Η κάθε νύφη είχε πεντόλιρα και γίνονταν αναμεταξύ τους έρανοι. Πήγαιναν δυό τρία παληκάρια του κάθε καπετάνιου, που σέρονανε μαζί τους και δυό τρία άλογα, τους δί-ναν λεπτά από τον έρανο και πηγαίναν στα τούρκικα χωριά. Εκεί ακόμη οι άνθρωποι, οι Τούρκοι ήταν αγαθοί και που-λούσαν τρόφιμα στους αντάρτες. Ακριβοπλήρωναν μάλιστα το σιτάρι, το αλεύρι και τα φέρονανε στον καπετάνιο. Οι καπετάνιοι ήταν γεμάτοι ανθρωπιά και αξιοπρέπεια, φρόντι-ζαν πρώτα τους πιο αδύνατους, να φάνε τα παιδιά και οι γυ-ναίκες. Συνήθως είχαν τις φροντίδες για τη διατροφή οι γυναίκες.

Στον Πόντο φτιάναν ψωμί διαφόρων ειδών. Άμα δεν εί-χαν φούρνο ή γιατί τους χάλασε ή επειδή τον επιδιόρθωναν, καθώς είχαν πολλά ξύλα άναβαν μιά δυνατή φωτιά, έβαζαν απάνω μιά λαμαρίνα και άμα έκαιγε βάζαν απάνω το ζυμάρι, μισό δάκτυλο παχύ, τόψηναν από τη μιά κι από την άλλη και το τρώγαμε. Το λέγαμε ψωμί του «σατσιού» ή «πιτέδες».

Ο άλλος τρόπος κατασκευής ήταν με μια πλατιά πέτρα μεγάλη. Άναβαν απάνω της φωτιά και άμα γίνονταν (η πέ-τρα) σαν φωτιά κόκκινη, την καθάριζαν από την καρβουνιά και βάζαν απάνω το ζυμάρι. Το σκέπαζαν μετά με την ζεστή στάχτη και μετά με τα αναμμένα κάρβουνα. Αυτό γίνεται το ωραιότερο ψωμί και το λένε «πιλεκί». Ήταν ένα στρογγυλό καρβέλι, μόνο που ήταν λίγο σφιχτό ζυμωμένο. Τον καλό

καιρό βάζαν αγνό σιτάρι και βούτυρο. Αν πήγαιναν στα χωράφια και δεν είχαν καιρό δεν ψήναν το «πιλεκί».

Το «πιλεκί» τον χειμώνα το είχαν ως γλύκισμα. Το φαί συνήθως ήταν καβουρμάς. Σφάζαν μιά αγελάδα, αν δεν είχαν την αγόραζαν από χωριά, ενώ άλλοτε αφθονούσαν, τις είχανε κατά χιλιάδες. Την κομματίαζαν και την καβούρδιζαν και άφηναν να κρυώσει. Το λίπος, το οποίο το έκοβαν μικρά μικρά κομματάκια και γίνονταν ένας στεγνός όγκος. Αυτό το φύλαγαν κι όταν ήθελαν να μαγειρέψουν έκοβαν ένα κομμάτι και έκαναν το φαί. Από μιά αγελάδα καβουρμά ή δυό αγελάδων τρέφονταν ένα ολόκληρο στρατόπεδο. Στο βουνό η κατασκευή γινόταν έτσι, καβουρντίζανε το αλεύρι στη φωτιά, αλεύρι καλαμποκίσιο, σιταρίσιο ή κριθαρίσιο και το γύριζαν χωρίς να καεί. Σ' ένα καζάνι της πλύσης έριχναν δυό τρεις τενεκέδες νερό, δυό οκάδες αλεύρι, μιά δυό οκάδες καβουρμά, λίγο αλάτι, και έπαιρνε μιά βράση καλή και ψηνότανε. Γινόταν μιά νερουλιασμένη ωραία σούπα πρωί πρωί και βράδυ. Ήταν σπουδαίο στην ανέχεια που είχαμε στα λημέρια. Αυτό γινόταν βέβαια αν τους δινόταν καιρός ν' ανάψου φωτιά, γιατί έρχονταν και καιρός που δεν μπορούσαν να μαγειρέψουν ή γιατί δεν είχαν τρόφιμα ή γιατί τους κυνηγούσαν οι Τούρκοι. Το μοίρασμα της τροφής γίνονταν με σειρά και τάξη. Πρώτα έπρεπε να φάνε τα παιδιά, οι γυναίκες, οι γέροντες και οι άντρες της πολιτείας. Τα παληκάρια έτρωγαν αν περίσσευε και αν δεν περίσσευε έπρεπε να είναι ευχαριστημένοι, γιατί φάγανε οι αδύνατοι. Τελευταίος απ' όλους θα τρωγε ο καπετάνιος. Αυτή η ζωή έτσι κυλούσε.

(Επειδή) οι Τούρκοι βάζανε με τα κανόνια, οι καπεταναίοι αναγκάστηκαν (να περιοριστούν) στα τριάντα ή σαράντα παληκάρια, που είχαν ντουφέκια. Τα όπλα ήταν «Μάουζερ», «Μανλίγχερ» και τα επαναληπτικά εγγλέζικα.

Από πιστόλια είχαμε τα καλύτερα. Το «Κολτ» το βελγικό, τα «παραπέλωσ» επαναληπτικά που παίρναν 10(;) σφαίρες

και τα «μπράουνινγκ». Τα μεγάλα όπλα τα χρησιμοποιούσαν οι Καπεταναίοι, τα μικρά Μπράουνιγκ τα είχαν οι γέροι. Αυτά τα τουφέκια είναι «καλά για τη μάχη, είναι για τις κοντινές αποστάσεις, κάνουν χρέη» σε χίλια έως χίλια πεντακόσια μέτρα. Πώς μπορούσαν όμως να τα βάλουν με ένα κανόνι, που έβαζε από τρεις και τέσσερις χιλιάδες (μέτρα) απόσταση;

Ο αγώνας ήταν άνισος. Το κανόνι δεν σκότωνε τους αντάρτες, αλλά τους εκτόπιζε και τους έφερνε (περιορίζε) σε μία λουρίδα εδάφους και κινδύνευαν να τους πιάσουν.

Τι να 'καναν μπροστά σ' αυτόν τον κίνδυνο; Επειδή ήταν έμπειροι (έπρεπε) να βάλουν με ρωσικά όπλα, γιατί τα ρωσικά όπλα δεν έρχονταν (προσφέρονταν) για την μάχη, γιατί τα εξαρτήματά τους πυρώνουν και δεν λειτουργούν, χτυπούσαν όμως σε μεγάλες αποστάσεις. Γι' αυτό ο κάθε Καπετάνιος είχε κάνει τον εξής συνδυασμό: (είχε) πέντε τουφέκια εγγλέζικα για τις κοντινές αποστάσεις, πεντακοσίω έως εξακοσίω μέτρων. Άμα καθόντουσαν πέντε σχημάτιζαν ένα μυδραλιοβόλο, δεν άφηναν τον εχθρό να ζυγώσει. (Είχε) είκοσι με εικοσιπέντε τουφέκια Μάουζερ και Μάνλιχερ για (μακρύτερες αποστάσεις) χιλίων έως χιλίων πεντακοσίω μέτρων (τα οποία χρησιμοποιούσε) για τακτικό πόλεμο. Δουλεύανε καλά. (Είχε) και πέντε έως επτά ρωσικά όπλα για τα κανόνια.

Διότι, από το ένα βουνό το «καρά Ορμάν», άμα σήναν το κανόνι οι Τούρκοι, σήναν και οι δικοί μας τα 5-7 ρωσικά στο άλλο βουνό, απέναντί τους. Ρίχναν οι Τούρκοι με το κανόνι (αλλά) δεν σκότωναν, δεν σημάδευαν. Ρίχνανε οι δικοί μας με το ρωσικό όπλο, ο αγώνας για τους Τούρκους ήταν και πάλι άνισος.

Τα όπλα συνήθως τα αγοράζανε μέσω των Κιρκασίων. Ο Κιρκάσιος αγόραζε μέσα από την Αμισό 5-6 πανγκανότες (το ένα όπλο), τη μία χειροβομβίδα μία πανγκανότα, μία σφαιρά είχε ένα γρόσι ή δυό γρόσια και σ' εμάς τα πουλούσε

τριάντα φορές ακριβότερα!

Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Τούρκοι άδειαζαν ολόκληρες αποθήκες και τα πουλούσανε στους Κιρκάσιους. Οι Κιρκάσιοι δεν αγαπούσαν τους Τούρκους και (γι' αυτό) τα πουλούσαν στους αντάρτες, αφού μάλιστα τα κέρδη ήταν υπέρογκα. Με τα πεντόλιρα και με τα «τεπελίκια» καλύφθηκαν στην αρχή οι ανάγκες. (Αλήθεια) πού πήγε εκείνο το χρυσάφι; Με εκείνο αγοράζονταν τα όπλα.

Τα ρωσικά όπλα επειδή σπάνιζαν στην Τουρκία, αναγκάστηκαν (για να τα αγοράσουν) να κάνουν την πρώτη αποστολή (ανδρών) στη Ρωσία. Με χίλια βάσανα είχαμε διασχίσει τη Μαύρη Θάλασσα και είχαμε την πρώτη επαφή με τους Ρώσους.

Το αντάρτικο φούντωνε. Το μάθαιναν από τα περίχωρα από όλα τα μέρη και αρχίζανε οι δικοί μας, να μας φωνάζουν Γκιαούρηδες. Παύσαν να μας δίνουν τρόφιμα, γιατί τους το απαγόρευε η τουρκική κυβέρνηση. Είχαν εξαγριωθεί (οι Τούρκοι), έπαιρναν και εθελοντές από τα χωριά τους και κατάλαβαν (οι δικοί μας) ότι δεν ήταν σωστό να μας ενισχύουν!

Οι δικοί μας (δηλ. οι αντάρτες) μέρα με την ημέρα άρχισαν να αισθάνονται την έλλειψη της τροφής. Γι' αυτό έκαναν τις πρώτες επιδρομές στα Τουρκοχώρια.

Ε κάθε καπετάνιος πρόσφερε 15-20 παληκάρια, συγκεντρώνονταν έτσι περί τους 100-150 αντάρτες καλά οπλισμένοι και τραβούσαν για το Τουρκοχώρι.

Οι επιδρομείς μέσα στα χωριά φωνάζαν τους προύχοντες εκεί και τους λέγαν: «Δεν ήρθαμε με κακό σκοπό. Δεν θα κάνουμε ό,τι κάνατε εσείς σε μας. Θέλουμε πεντακόσια πρόβατα, εκατό αγελάδες και δύο χιλιάδες οκάδες σιτάρι. Δίχως καμιά συζήτηση, φορτώστε τα σε ζώα». Και τα παίρνανε και φεύγαν. Τους λέγαν ακόμη ότι, αν φιλοξενήσουν τούρκικο στρατό, το χωριό θα καεί.

Πολλοί συμμορφωνόντουσαν και στέλναν ανάλογες τρο-

φές. Και όχι μόνο αυτό, αλλά μας κάναν και τον κατάσκοπο ενάντια στους Τούρκους και ξεριζώναν ό,τι ήταν εμπόδιο και ανοίγαν χώρο για ελιγμούς και κάναν τόπο να ξεφύγουν από τους Τούρκους. Όσοι δεν συμμορφωνόντουσαν τους καίγαν τα σπίτια.

Αυτή η ζωή περνούσε, μήνες, χρόνια και όσο πήγαινε (περίσσευαν) τα τουφέκια και έφταναν τα 15.000!

Η προμήθεια των πολεμοφοδίων

Όσο συνεχιζανε τον αγώνα, παρουσιάζονταν στα πολεμοφοδία τεράστιες ελλείψεις και ήταν πολύ δύσκολο να εξοικονομηθούν. Βρίσκαμε λίγα από δω κι από κει, αλλά δεν αρκούσαν για τον αγώνα που είχε φουντώσει πάρα πολύ.

Ει Τούρκοι ρίχναν τις σφαίρες και τις χειροβομβίδες κατά χιλιάδες. Αντίθετα, οι αντάρτες συλλογίζονταν να ρίξουν μία σφαίρα, γιατί ήξεραν ότι ήταν ζήτημα μεγάλο να βρεθούν τα πολεμοφοδία. Τι να έκαναν; Έπρεπε κάτι να σκεφθούν, να σώσουν την κατάσταση.

Ει καπεταναίοι εγράφανε γράμματα στα προξενεία, αλλά δεν παίρνανε καμία απάντηση.

Πήγαν κρυφά αποσταλμένοι, από τους καπεταναίους, στο Δεσπότη και παρακαλούσαν, μήπως και σώσει την κατάσταση, αλλά και ο Δεσπότης δεν μπορούσε σε τίποτα να βοηθήσει και άπρακτοι γυρίζανε, οι αποσταλμένοι, από την Μητρόπολη. Όσο βλέπαν οι αντάρτες, ότι οι ελπίδες από όλες τις πλευρές ήταν μάταιες, καταλάβαιναν ότι έπρεπε να στηριχθούν μόνο στις δικές τους δυνάμεις. Και (έτσι) πήραν την απόφαση να 'ρθουν σ' επαφή με τη Ρωσία. Με τι μέσα όμως; Τους χώριζε πρώτα απ' όλα η Μαύρη Θάλασσα, πώς ήταν δυνατόν να φθάσουν ως εκεί; Χρειάζονταν καπετάνιους, βάρκες, μοτέρ. Πώς ήταν δυνατόν να γίνει; Λουφάζανε, συλλογίζοτανε και κρίνανε, ότι μόνο από κει ήταν η σωτηρία!

Το βάλανε (καλά) στο νου τους κι αρχινίσανε να παρακολουθούνε από τα διάφορα μέρη της Μαύρης Θάλασσας, με το τηλεσκόπιο, από τα ψηλά λημέρια τους και περιμέναν, πότε θα ήταν τρικυμία, να τραβηχτούν τίποτε βάρκες στην ακροθαλασσιά, να τις αρπάξουν (ή) μπας και έρθουν στις βαθιές μεριές των ποταμών ψαρόβαρκες, μπας και τραβήξουν τις βάρκες στην ξηρά και βρούνε τρόπο και αρπάξουν καμιά βάρκα, κανένα καράβι και κάνουν το ταξίδι για τη Ρωσία. Αυτά ονειρεύονταν νύχτα μέρα και αυτό το όραμα ήταν στα μάτια τους.

Αυτά, με τις βάρκες, συνέβαιναν τακτικά, πότε για ν' αποφύγουν την τρικυμία οι ψαρόβαρκες και πότε μπαίνανε στον ποταμό για να φορτώσουν ξυλεία, γελάδες, ψάρια διαφόρων ειδών. Μπαίνανε από τη θάλασσα και τραβούσαν προς τα πάνω, για να φορτώσουν.

Κατέβαιναν (λοιπόν) από το βουνό που είχαν το λημέρι τους, εκατό με εκατόν πενήντα οπλισμένοι αντάρτες, (ανάμεσα στους οποίους) ήταν και ναυτικοί που ήξεραν τη θάλασσα, γύρω από την περιφέρεια.

Μιά βραδιά πέφτουν σε κάτι βαρκάρηδες επάνω, τους παίρνουν τη βάρκα, μπαίνει ο καπετάνιος μέσα, (που) ήταν γραμματισμένος και ήξερα καλά τα πράγματα. Παίρνει μαζί του και δεκαπέντε με είκοσι οπλισμένα παληκάρια και όπως πάντα, σε τέτοιες ώρες, παίρνουν μαζί τους και 2-3 Τούρκους για να τραβούν κουπί και να τραβούν και πανιά.

Σαν φθάναν στη Ρωσία τους σκότωναν τους υπόλοιπους Τούρκους (όταν βγαίνουν) στη στεριά. Τους δολοφονούσαν, για να μην τους προδώσουν. Μ' αυτό τον τρόπο ξεκινούσαν για τη Ρωσία.

Στο δρόμο, καμιά φορά, συναντούσαν πολύ μεγάλες δυσκολίες, τρικυμίες, σώνονταν οι τροφές, σώνονταν το νερό, πολλές φορές, απάνω στη βιασύνη τους, δεν κάνανε καμιά σχετική προπαρασκευή, και με μεγάλη Ξεδύσσεια κατόρ-

θωναν να φθάσουν στη Ρωσία.

Στα παράλια της Ρωσίας συνήθως κατοικούσαν Πόντιοι, οι οποίοι ήταν καλά εγκατεστημένοι και έπιανε ο λόγος τους, τους σέβονταν πολύ. Μόλις φθάνανε, οι αντάρτες, κοίταζαν με τι τρόπο να τους βοηθήσουν καλύτερα. Και έβλεπες οι αποστολές αυτές να γυρίζουν στα λημέρια, σε ένα μήνα το πολύ, και να φέρουν από όλα τα είδη πολεμικό υλικό.

Μ' αυτό τον τρόπο εξοικονομούσαν πολεμοφόδια και ενημέρωναν την κατάσταση του Ελληνισμού της Αμισού στους Έλληνες της Ρωσίας.

Αυτές οι αποστολές γίνονταν από τα Τεβρέντια. Τα Τεβρέντια ήταν όξω από την πόλη, βραχώδεις ακτές. Ήταν το Καρά Ποάζι, μεγάλο ποτάμι και από το Μιλίτση έβγαινε άλλο ποτάμι. Κάνανε στροφές στις πεδιάδες, διασχίζανε χωριά και κατεβαίνανε στη θάλασσα. Ίσαμε τότε οι Τούρκοι δεν μας παίρνανε χαμπάρι.

Μιά συγκλονιστική περιπέτεια στη Μαύρη Θάλασσα

Στη 15η αποστολή, που έγινε με τους ίδιους τρόπους, το έφερε η οργή και γλίτωσε ένας Τούρκος ναυτικός, είτε (γιατί) κρύφτηκε, είτε (γιατί) τραυματίστηκε ή (γιατί) πήγε προς νερού του. (Αυτός λοιπόν πήγε) και ειδοποίησε την αστυνομία και από κει την λιμενική αρχή.

Νάσου (το λοιπόν) κατά τα ξημερώματα, εκεί που ταξιδεύανε οι αντάρτες, μιά άλλη βάρκα, διασχίζει και αυλακώνει τα νερά. Έπεσε απάνω τους, έριχνε σφαίρες και ολοένα περιτριγύριζε τη βάρκα και τους λέγαν να παραδοθούν. Και δόστου και ρίχναν απάνω τους και οι δικοί μας.

Έι αντάρτες αναγκαστήκαν να κατεβάσουν τα πανιά, να βγάλουν από τον πυθμένα της βάρκας τα σακιά την άμμο και να τα βάλουν γύρω γύρω στη βάρκα για προχώματα και ν'

αρχίσουν να πολεμούν.

Η μάχη καταμεσής στο πέλαγος κράτησε 4-5 ώρες. Για τους δικούς μας, ο αγώνας ήταν άνισος, γιατί αυτονών το μοτέρ ήταν για να πολεμά. Ήταν σιδερένιο και η βάρκα είχε μικρά κανονάκια, (ενώ) οι δικοί μας πολεμούσαν με «Μάνλιγκερ» και «Μάουζερ». Το καράβι είχε γίνει όλο τρύπες και έπαιρνε νερά. Τι να έκαναν δεν ήξεραν. Προσπαθούσαν μερικοί από τους άντρες, τους άχρηστους κάλυκτες να τους στριμώχνουν στ' ανοίγματα, (αλλά) σε λίγο πάλι το καράβι πλημμύριζε.

Από τους 25-30 αντάρτες και ναύτες οι δέκα σκοτώθηκαν, οι δεκαπέντε δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα από τα τραύματά τους, μείνανε 3-4 νομάτοι άξιοι για να πολεμήσουν. Αυτοί, καθώς βλέπαν πως δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα, πήραν την απόφαση να αυτοκτονήσουν. Αλλά έγινε μιά Θεού πρόνοια και σκέφτηκε ένας από αυτούς, να σωθούν με πονηρία. Και είπε στους τρεις συντρόφους του να πάρουν από δύο χειροβομβίδες στα χέρια τους και να ξαπλώσουν κάτω. Ξει σύντροφοί του τον ακούσανε, μιά και δεν είχαν τίποτε καλύτερο να κάνουν.

Σήκωσε τα χέρια του ψηλά και κραύγαζε: «παραδίνομαι!!» Ξει Τούρκοι δεν τον πίστεψαν στην αρχή και φέροναν βόλτα την βάρκα, για να βεβαιωθούν πως δεν κινδυνεύουν. Αυτός το κατάλαβε και φώναξε: «Μη φοβάστε, ελάτε. Όλοι είναι σκοτωμένοι! Εμένα που βλέπετε είμαι τραυματίας». Αφού, από ψηλά, βεβαιώθηκαν, ότι όλοι ήταν ξαπλωμένοι, τραυματισμένοι και μόνο βογγητά ακούγονταν, διπλάρωσαν με τη βάρκα.

Η στιγμή ήταν κάτι παραπάνω από κρίσιμη. Κρατούσαν την αναπνοή τους, γιατί ήταν το τελευταίο «ατού», έπρεπε να πετύχουν.

Μόλις ακούμπησε το καράβι, το κατάλαβαν από το χτύπημα του νερού και από το νόημα που τους έκανε ο συμπο-

λεμιστής τους, σαν αστραπή, σηκώθηκαν απάνω και ρίξαν τις χειροβομβίδες στο πίσω μέρος του, γιατί μπροστά είχε θώρακα, κανονάκι και μυδραλιοβόλα. (Τις ρίξανε) εκεί που ήταν τα καθίσματα και οι στρατιώτες, στο κοίλωμα που ήταν το μοτέρ. Και χίλια κομμάτια θα έκανε τη βάρκα, που ανατινάχτηκε στον αέρα!

Δια μιάς ρίξαν τους σκοτωμένους στη θάλασσα, τους τραυματισμένους τους δέσανε πρόχειρα, πολλοί από αυτούς πεθάναν και άλλοι φθάσαν μισοπεθαμένοι στη Ρωσία.

1912-1913: Η σιωπηλή τραγωδία μέσα στην Αμισό

Αυτή ήταν η ζωή και ο πόλεμος στο βουνό, (που) διήρκεσε δυό χρόνια, 1912-1913, και ερχόμαστε προς το 1914. (Αλλά) ας έρθουμε (πρώτα), μέσα στην πολιτεία, να δούμε τι διαδραματίζεται σ' αυτή.

Εγώ τότε είχα περάσει κάμποσα επαγγέλματα, αλλά δεν μπορούσα να σταθεροποιηθώ σε κανένα. Και φαρμακοποιός ακόμη έγινα! Μαραγκός πήγα, σ' ένα μήνα έφυγα. Ράφτη με βάλανε, δεν μπορούσα, έφυγα. Σε μπακάλικο με βάλανε, έφυγα, είχα αγριέψει και από παντού έφευγα.

Είχα βγάλει την τετάρτη δημοτικού και προβιβάστηκα στην πρώτη Ελληνικού, αλλά επειδή είχαν τουρκικά και γαλλικά δεν ήθελα να τα μάθω. Η ταραχώδης ζωή μου δεν με άφηνε να καθίσω ήσυχα και να διαβάζω, ήθελα περιπέτεια, δεν μπορούσα, ήθελα να φύγω.

Και τώρα ακόμη μου συμβαίνει αυτό και το αποδίδω στην ανώμαλη κατάσταση που πέρασα στην εφηβική μου ηλικία. Πήγαινα στα βουνά, στα πατρικά μου χωράφια και έβλεπα αντάρτες, πτώματα, πολέμους, καμένα σπίτια, εξαγριωμένο κόσμο. Η γαλήνια και παραδεισένια εποχή είχε περάσει τόσο ξαφνικά, σε τόσο λίγο καιρό τέτοια αλλαγή!

Άλλοτε πάλι πήγαινα, όχι μόνο έβλεπα τα χωράφια τους,

(αλλά και) τις γελάδες τους να βόσκουν αμέριμνα στις πεδιάδες. Πόσο μου άρεζε, σαν πήγαινα σ' εκείνα τα ήρεμα μέρη, στα άγια χώματα που μόνο ο Θεός τα ευλογούσε. Ήταν σαν να 'χανα το μισό μου εαυτό, που στερούμουνα την φυσική ζωή του χωριού.

Μέσα στην πολιτεία η φυλή μας περνούσε την πιο δεινή εποχή. Στέλνανε τους Ρωμικούς στα μπουντρούμια, στις φυλακές. Αυτοί οι αγαθοί άνθρωποι του χωριού και του βουνού, χωρίς να φταίνε σε τίποτα, ζούσαν πίσω από της φυλακής τα σίδερα. Και το χειρότερο: είχαν στήσει κρεμάλες στο μείντάνι που ήταν το ρολόι της πλατείας της Αμισού, γύρω γύρω, και κάθε βράδυ κρεμούσαν πενήντα πενήντα! Τα ξύλα ήταν καρφωμένα και τα μετρούσα, ήμουνα ένα παιδί 14 χρονών, ήτανε πενήντα κρεμάλες. Κρεμούσαν και γυναίκες, αλλά πιο πολύ άνδρες, ανθρώπους αγαθούς, δίκαιους, με την πιο παραμικρή αφορμή. Βρίσκαν μιά δικαιολογία, ότι τάχα ήταν λιποτάκτες του στρατού ή ότι έδωσαν τρόφιμα στους αντάρτες, ή ότι επαναστάτησαν εναντίον του κράτους και τους κρεμούσαν.

Όλα αυτά μέσα μου γίνονταν ένας όγκος αγανάκτησης και πλήξης. Τι να κάνω να σκοτώσω Τούρκους; Δεν είχα τέτοιες τάσεις, δεν ήμουνα αιμοβόρος. Καθόμουνα στην ακροθαλασσιά, η αμμονδιά μας ξεχώριζε από τη θάλασσα, η μιά πλευρά του κήπου μας ήταν στο Βασιλικό δρόμο και η άλλη στη θάλασσα. Έβγαινα στη θάλασσα, γύριζα, καθόμουνα σε καμιά σκιά και λογάριζα.

Μετρούσα και αναπολούσα στη φαντασία μου όλο αυτό το δράμα. Έλεγα να κλέψω μαζί με τους φίλους της ηλικίας μου, που τους έβλεπα κι αυτούς ή να πάω στη Ρωσία, αλλά ένα τέτοιο πράγμα ήταν ακατόρθωτο. Από την άλλη μεριά έλεγα: Πού είναι η Ελλάδα; Γιατί στο σχολείο όλο ακούμε εξυμνήσεις, εξυμνήσεις; Πού είναι οι ήρωες, δεν τα ξέρουν αυτά; Νόμιζα, ότι ήταν αθάνατοι από όσα μας μάθαιναν οι

γιαγιάδες μας... Ω Πελοπίδας... Μολών Λαβέ... Από την άλλη μεριά έλεγα: αυτοί οι Πρόξενοι, που αντιπροσωπεύουν το χριστιανικό κράτος, δεν βλέπουν αυτή την κατάσταση; Πολλές φορές που χιόνιζε πολύ, η μάνα μου με κουκούλωνε και πήγαινε στα Προξενεία που ήταν προς τη γειτονιά μας (από δω ως την Εμόνοια και πιο κοντά) και τους πήγαινε το γάλα τους.

Εγώ κοίταζα όλη την οικογένεια ευλαβικά. Η φύση μ' έσπρωχνε, έτσι με τη θλιμένη και σεμνή όψη μου (προς τα προξενεία) μπας και σκεφθούνε και λογικευθούνε και κάνουν κάτι, για να σώσουν τον κόσμο που τόσο βασανίζονταν. Έβλεπα όμως ότι τέτοια σκέψη δεν περνούσε από το μυαλό τους, αυτοί περιοριζόνταν μόνο στο δικό τους χουζούρι και δεν πήγαιναν ούτε με το μέρος των Ρωμιών ούτε με το μέρος των Τούρκων. Γύριζα πάλι πιο λυπημένος από πριν στο σπίτι μας.

Η μάνα μου, μιά χωριατοπούλα, καταγίνονταν με το σπίτι της, με την αγελάδα της και δεν έκανε τίποτα άλλο παρά να λέει: «μάθε ένα επάγγελμα, να βάλεις ένα χρυσό βραχιόλι στο χέρι σου». Η τραγική κατάσταση συνεχιζόταν στα χωριά και μέσα στην πολιτεία. Για χατήρι της μάνας μου, που νοιαζόταν τόσο για μένα, πήγα κι έπιασα σ' ένα τσαγκαράδικο δουλειά. Από την πρώτη στιγμή έδειξα ζήλο και αγάπη σ' αυτή τη δουλειά.

Ω μάστοράς μου ήταν ένας απλοϊκός άνθρωπος και δεν μου έκανε το ζόρικο αφεντικό κι ένιωθα ανεξαρτησία.

Σαν πέρασε ένας χρόνος, μ' όλο που ήμουν ανήσυχο πνεύμα, κατόρθωσα να κάνω μεγάλη προκοπή. Εκτός (όμως) από την τέχνη μου, καταλάβαινα, πως κάτι άλλο έπρεπε να κάνω, να μη μείνω μακριά από τη δράση και από τον αγώνα.

Βοηθούσα τους φυλακισμένους. Τους πήγαινα νερό να πιούνε, τους πήγαινα καπνό να καπνίσουν, κινίνα τους πήγαινα, ακόμα και πληροφορίες και έπαιρνα πληροφορίες από αυτούς και τις πήγαινα στους άλλους. Ωι Τούρκοι με διώχναν και με απειλούσαν. Εγώ όμως συνέχιζα το χαβά μου και βοή-

θούσα, όσο μπορούσα, τους φυλακισμένους.

Ενώ γινόταν αυτά, ο μάστοράς μου, με πήρε και πήγαμε σ' ένα εργοστάσιο, που εργάζονταν 3-4 Αρμένηδες και τρεις Έλληνες. Το εργοστάσιο όμως ήταν ελληνικό και οι Αρμένηδες απουσίαζαν. Τότε μάθαμε ότι έγινε η σφαγή των Αρμένηδων! Τους σκότωσαν με μαχαίρια, με τουφέκια, έγινε η νύχτα του αγίου Βαρθολομαίου! Τους πήγαιναν με τις βάρκες βαθειά στη θάλασσα, τους βάζαν πέτρες στο λαιμό και τους πνίγαν. Τους σφάζαν στο βουνό και τους λεηλατούσαν τα σπίτια.

Πολλούς απ' αυτούς, με τη μεσολάβηση του Δεσπότη και με τη βοήθεια των Ελλήνων της Αμισού, κατόρθωσαν να τους γλυτώσουν. Από τους ίδιους όμως Αρμένηδες προδόθηκαν οι δικοί μας, για το καλό που τους κάναν, και οι Τούρκοι τους εξόρισαν στα μεσόγεια. Αυτό το 'παθαν γιατί λυπήθηκαν τους Αρμεναίους. Ταυτόχρονα και τον Γερμανό, το Δεσπότη, μαζί με το δικηγόρο του, το Χριστάκη, τους έστειλαν στην Ελλάδα. Τους άλλους τους σκότωσαν στα μεσόγεια της Τουρκίας.

Πολλοί από τους Αρμεναίους κατόρθωσαν, μέσω των Ελλήνων, να φύγουν στα βουνά. Κι εγώ βοήθησα πολλούς απ' αυτούς, γιατί ήξερα τα μονοπάτια. Τους πήγαινα, τους ανηφόριζα αρκετά και εκεί βρίσκαμε, στα βουνά, αδελφική φιλοξενία, κοντά στους αντάρτες.

Ει αντάρτες ήταν γύρω στους τετρακόσιους, πήραν όπλα και τροφές και είχαν άσυλο εξασφαλισμένο. Έμαθαν κι από άλλα μέρη ότι ήταν αντάρτες (εκεί) και πήγαιναν (σ' εκείνους) ακόμα και από τη Σεβάστεια.

1914-1915: Ευρωπαϊκός Πόλεμος

Μέσα στην Αμισό επιτάσαν και σφάζαν. Ήρθαν από τη Ρούμελη, Μακεδονία, Θράκη, (Τούρκοι) πρόσφυγες από τους Βαλκανικούς Πολέμους και θέλαν να τους βάλουν στα

σπίτια των Αμισιανών. Ο Δεσπότης πάτησε πόδι και (τους) είπε δεν είναι δυνατόν (να γίνει αυτό) και (έτσι) τους τράβηξαν και τους πήγαν στον Τσαρτσάμπα, που ήταν τα σύνορα. (Συγχρόνως) ειδοποίησε ο Δεσπότης τους αντάρτες, να μην τους αφήσουν, τους αλλόθρησκους, να μπουνε σε ελληνικά χωριά.

Μόλις τους είδαν οι αντάρτες από τις σκοπιές, κατάλαβαν πως ήταν Τούρκοι πρόσφυγες και έρχονταν να καταλάβουν χωριά και σπίτια. Όταν (λοιπόν) φθάσαν στο χωριό Κιρεσλίκ, που ήταν από το χωριό Τεκέκιοι, εκεί ακριβώς που ήταν ένα Μοναστήρι πολύ ωραίο, με κυπαρίσσια, το Μοναστήρι του άγιου Γεώργιου, βγήκαν απότομα μπροστά τους. Ήταν κρημνός και οι αντάρτες πίσω από τις πέτρες έκαναν χαρακώματα. Ειδοποίησαν (λοιπόν) τους Τούρκους να γυρίσουν πίσω, χωρίς λόγια. Οι Ζανταριάδες και οι αξιωματικοί θέλησαν να μη δώσουν σημασία και είπαν: πιάστε τους! Αλλά αυτοί πήραν τα όπλα τους και τους θέρισαν! Και η προσφυγιά κατατρομαγμένη γύρισε στην Αμισό.

Από τον Καύκασο μαθαίνουμε ότι προχωρούν τα ρωσικά στρατεύματα από την άλλη μεριά.

Αιμοραγούσε η Τουρκία και έφτασε να επιστρατεύσει 14 χρονών παιδιά. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και η δική μου ηλικία. Ήμωνα 15 χρονών και διαδίδονταν ότι θα τους στείλουν στην Κωνσταντινούπολη, (για να) τους βγάλουν αξιωματικούς. Πραγματικά εννιά μήνες γυμνάσια είχα κάνει πάνω στο νοσοκομείο, στους ελαιώνες. Ήμασταν γύρω στις δύο χιλιάδες Τούρκοι Έλληνες. Οι Τούρκοι δεν είχανε μητρώα κι ήτανε εκεί τριάντα και σαράντα χρονών άνδρες, πολίτες. Οι Έλληνες ήταν μόνον Αμισιανοί, γιατί από τα χωριά ήταν βγαλμένοι αντάρτες. Αυτό το μωσαϊκό ήταν (εκεί).

Ήμασταν, η μικρή ηλικία, ξεφτέρια. Αντίθετα, οι Τούρκοι ήταν αμάθευτοι και μεγάλοι στην ηλικία, ούτε βήμα δεν μπορούσαν να πάρουν. Μας γύμναζαν οι Τούρκοι κι επέ-

βλεπαν Γερμανοί αξιωματικοί. Αλλά επειδή είχαν μεγάλη ανάγκη από στρατιώτες στέλναν αυτούς που γύμναζαν.

Ει Εγγλέζοι χτυπούσαν από τα Δαρδανέλια στην Κωνσταντινούπολη. Η Ρωσία χτυπούσε από τον Καύκασο και τη Μαύρη Θάλασσα. Μιά βάρκα έφυγε και έφτασε μέχρι το σπίτι μας και την τραβήξαμε στην αμμουδιά, η οβίδα που την χτύπησε έφυγε και ήρθε και τρύπησε τον τοίχο μας.

Ει Τούρκοι από παραλία σε παραλία εφοδιάζονταν νύχτα με βάρκες. Τα πολεμικά της Ρωσίας χτυπούσαν στις ακτές τις βάρκες (που) έκαναν τη συγκοινωνία αυτή (των Τούρκων), τίποτε αποθήκες και στρατιωτικές εγκαταστάσεις, (όπως λ.χ.) στρατώνες.

Μέσα στο σπίτι μας έσκασε μία οβίδα, που μας σκότωσε τις αγελάδες, μας σμπαραλίασε κι όλο το σπίτι. Ήταν σωστή καταστροφή!

Η μάνα μου ήτανε απαρηγόρητη. (Την βασάνιζε) η ξενιτιά του αδελφού μου Κωστή, που είχε φύγει στη Ρωσία και που δεν ήξερε τι απόγινε κι αν έφταξε. Ήρθε και η καταστροφή του σπιτιού μας (και σαν) να μην ακούσε αυτό άρχισαν τώρα να καταφθάνουν και πρόσφυγες από την Τραπεζούντα, Ρίζι, Ερζερούμ και βάλανε πέντε με έξι οικογένειες στο καζίνο μας.

Ει πρόσφυγες κατέβαιναν στρατιές! Ξύλωναν τα σανίδια, κόβαν τα δέντρα και κλέβαν τα διάφορα είδη που υπήρχαν μέσα, αλλά και δεν μπορούσαν να εργαστούν, να βγάλουν τα προς το ζειν. Κάηκαν (άνθρωποι), ατιμάστηκαν, σκοτώθηκαν. (Στο στρατόπεδο που μας γύμναζαν) μιά μέρα μας διέταξαν, όποιος είναι ικανός να βγει από τη γραμμή. Βγήκαμε είκοσι Έλληνες και δέκα Τούρκοι και αφού μας εξέτασαν, κατά πόσον έχουμε μάθει καλά, μας δώσαν το δικαίωμα να πάρουμε ανά δέκα και να τους γυμνάσουμε.

Αυτοί οι λίγοι μας φέραν πολλές δυσκολίες, δεν καταλάβαιναν, δεν μπορούσαν, ήταν χωριάτες. Μας δώσαν από ένα

μεγάλο ραβδί και μας είπαν: χτυπάτε τους! Και τους χτυπούσαμε στο σβέροκο. Δυό τρεις ώρες κρατούσαν τα γυμνάσια, ύστερα εργαζόμασταν στις δουλειές μας. (Αυτό γινόταν) ώπου να 'ρθει η ώρα να πάμε στην Κωνσταντινούπολη, για να σπουδάσουμε αξιωματικοί.

Κάναμε αγγαρείες, μαγειρεύαμε φαγιά, τραβούσαμε κάρα και κοιτάζαμε τα άλογα. Σε δεκαπέντε μέρες μας ειδοποίησαν, ότι οι Γραικοί να ετοιμαστούν, να πάνε στα μεσόγεια, να κάνουν δρόμους και ότι μόνο οι Τούρκοι θα γίνονταν αξιωματικοί. Και έκαναν νόμο, όσοι στρατιώτες Έλληνες έχουν όπλα να τα παραδώσουν. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και Καισαριώτες, Επεσλήδες, άνθρωποι νομοταγείς που πολεμούσαν υπέρ της Τουρκίας. Όλους αυτούς τους βάλαν να φτιάχνουν δρόμους, γιατί παρουσιάζονταν κρούσματα λιποταξίας και η εμπιστοσύνη χάθηκε. Λοιπόν τι να κάνω; Να λάβω απόφαση να λιποταχτήσω ή να πάω στα μεσόγεια που με περίμενε δυσεντερία, ψείρα, πείνα;

Η απόφαση της μάνας μου ήταν να πάω στα μεσόγεια και ήθελε να μου δώσει, μαζί μου, λίγα χρήματα, (αλλά) επειδή δεν είχε, αποφάσισε, να πάμε μαζί στην αγορά, να πουλήσουμε τη μοναδική αγελάδα που είχαμε. Πουλήσαμε την αγελάδα και πήρα τα λεφτά πάνω μου. Η μάνα μου έφυγε στο σπίτι και εγώ πήγα να βρω ένα φίλο μου, που θα φεύγαμε μαζί.

Ο φίλος μου ήθελε να πάμε να παίξουμε χαρτιά, να ξεδώσουμε λίγο, μιά και ήταν η τελευταία μας μέρα, στην Αμισό. Όχι, του είπα, δεν είναι καιρός για τέτοια. Αυτός (όμως) επέμεινε και μου είπε: «Πάμε Δήμο, μόνο τρεις λίρες θα παίξω, να, τις έχω εδώ, χωριστά». Δεν επέμεινα περισσότερο.

Εκεί κοντά ήταν ένα χαρτοπαίγνιο, ανεβήκαμε πάρα πολλές σκάλες και μπήκαμε μέσα. Ο φίλος μου έπαιξε και στην αρχή κέρδιζε, ύστερα (όμως) άρχισε να χάνει (και) στο τέλος έχασε και την τελευταία του δεκάρα. Εγώ δεν έπρεπε να τον εγκαταλείψω, τι φίλος θα ήμουνα; Κάθισα (το λοιπόν)

και άρχισα να παίζω, για να πάρω τα λεφτά του φίλου μου πίσω, αλλά η ίδια τύχη ακολούθησε και με μένα κι ούτε ξέρω τι ώρα ήταν!

Κατεβήκαμε πάλι τα σκαλιά και βρεθήκαμε πάλι στο δρόμο. Δεν ήξερα με ποιον να τα βάλω. Εκείνο που με πλήγωνε ήταν η σκέψη ότι η μάνα μου πούλησε το πιο πολύτιμό της πράγμα, για να μου δώσει χρήματα να 'χω μαζί μου κι εγώ τι τα έκανα; Αυτό έγινε η αιτία να βγω στο βουνό αντάρτης!

Επειδή είχα εκκρεμότητες στη δουλειά μου ήμουν κρυμμένος και (γι' αυτό) αργοπόρησα να βρω ενδυμασία και όπλα.

Μιά μέρα πηγαίνοντας στην αγορά με πιάνει η περιπολία και μου λέγει: «Τι είσαι 'συ; Πού είναι τα χαρτιά σου;» Βαφτιστήρι δεν είχα, φωτογραφία δεν είχα. Με πιάνουν και με πάνε στο στρατιωτικό Αϊναλή, ήταν πενήντα σκαλιά ψηλά. Με πήγαν εκεί, οι άλλοι σκορπήσαν και μένα μου κάναν ερωτήσεις.

Εκεί, που μου μιλούσε ο αξιωματικός, δεν ήξερα ούτε φόβο, ούτε κίνδυνο, το θεωρούσα κάτι απλό, άνοιξα την πόρτα και χείμιξα στα σκαλοπάτια. Ήξερα τους δρόμους, ρίξανε πιστολιές, αλλά εγώ έγινα άφαντος! Δεν πήγα όμως στο σπίτι μου, πήγα στο σπίτι ενός φίλου μου και προσπαθούσα να τον παρασύρω να πάμε στο βουνό. (Εκείνος) φοβότανε τη σκληρή ζωή του βουνού (κι έτσι επειδή) δεν έβρισκα κανένα (άλλο) φίλο αργοπορούσα (να πάω).

Έχουμε ένα καφενεδάκι μέσα στη γειτονιά και πηγαίναμε μικρά παιδιά και γέροι και παίζαμε χαρτιά. Εγώ πήρα του Νίκου, του αδελφού μου, το βαφτιστήρι, που ήταν μικρότερός μου ένα χρόνο και νόμιζα πως ήμουνα (μ' εκείνο) εξασφαλισμένος.

Μιά μέρα εκεί που παίζαμε χαρτιά, ήταν Οχτώβρης ή Νοέμβρης, φυσούσε, έβρεχε, έκανε πολύ κακό καιρό, μπαίνει μέσα στο καφενεδάκι ένα φοβισμένο κακοντυμένο χωριατόπουλο. Έβγαλε από τη μασχάλη του μιά φραντζόλα δυό οκάδες και ζήτηγε δέκα τσάγια! Κάθισε, τα ήπιε, και έφαγε

όλο εκείνο το ψωμί! Εμείς είδαμε τον παρόξενο και τον κοροϊδέψαμε. Αυτός το κατάλαβε και μας άρχισε στα σκαμπίλια. Παιΐσαμε ξύλο κι έφυγε.

Μετά τρεις τέσσερις μέρες έρχεται ένας αξιωματικός και μας ρωτά: «Ποιος είναι ο Δημοσθένης Κελεκίδης του Σάββα;» Δεν ξέρω, του είπα, αλλά φοβήθηκα, επειδή ήταν μπροστά μικρά παιδιά, μη τους δώσει κανένα σκαμπίλι και με προδώσουν. Του είπα: «ελάτε κύριε, θα σας δείξω εγώ πού είναι». Κι αφού τον γύρισα δυό τρεις δρόμους, του δείχνω ένα σπίτι και του λέω: «αυτό είναι», και στρίβω και φεύγω! Πάω και βρίσκω ένα φίλο μου Νίκο και του λέω: «απόψε φεύγουμε στο βουνό». Ειδοποιώ τη μάνα μου, της λέω τι απόφαση πήρα, έχυσε δάκρυα και πήρε μεγάλη σταναχώρια. Εγώ την ίδια τη βραδιά, με ένα πιστόλι στη μέση «Μπράουνιχ» μικρό, με πενήντα σφαίρες και μ' ένα μαχαίρι δίκοπο (κάμα λάζικη) και μαζί με το φίλο μου το Νίκο, κατά τις δύο τα μεσάνυχτα, ξεκινήσαμε για τα χωριά.

Διασχίσαμε μονοπάτια, τους λαχανόκηπους των Τούρκων, και περνώντας από το Μεροτ Ιρμάκ, το ποτάμι της Αμισού, βαθύ και πλατύ, πέσαμε στα λημέρια. Στα χώματα τα ελληνικά του Αβτζόγλου και του Τσιφλίκι, από εκεί πέφταμε στα βουνά, γιατί από τον κεντρικό δρόμο δεν ήταν δυνατό να πάμε.

Τραβώντας από το ποτάμι έβλεπα τις πανύψηλες οξιές του καζίνου μας, που τώρα ήταν πρόσφυγες μέσα και θυμόμουνα τα χρόνια του πατέρα μου.

Αφού μπήκαμε στα δάση περπατούσαμε άφοβα και αναπνέαμε ελεύθερο αέρα. Θυμόμουνα τα λόγια της μάνας μου, τα τελευταία, «παιδί μου δεν αξιώθηκα από τα χέρια σου να βάλω ένα ζευγάρι παπούτσια». Θυμόμουνα με τι συγκίνηση με αποχωριζόταν η μάνα μου.

Έρχινα ματιές και έβλεπα τη μαυράδα της Αμισού κι έλεγα: «θα ζήσει η μάνα μου; θα ξαναγυρίσω σε καλή εποχή;»

και πολλά άλλα σκεπτόμουνα. Φτάξαμε εκεί στις άκριες, στα δάση και συναντήσαμε τις πρώτες σκοπιές. Αφού μας ζήτησαν μερικές πληροφορίες για μας, για την κίνηση του στρατού, για τη ζωή της πολιτείας και γενικά για όλη την κατάσταση, ένας από αυτούς ανέλαβε και μας σύστησε. Και αφού βεβαιώθηκε για την ειλικρίνειά μας, μας άφησε να μείνουμε στο λημέρι τους. Ο Καπετάνιος τους λεγόταν Τσαγκάλης, το χωριό του ήταν πίσω από το Αβτζόγλου μιά ώρα και κάτω από τη Γέλιτζε μιά ώρα, δεν θυμούμαι πώς το λέγανε, εκεί είχανε το λημέρι τους.

Ήταν καπετάνιος ορμητικός, γενναίος, φιλεύσπλαχνος και πολύ έξυπνος και το αεράκι το υποπτευόταν. Είχε τρακόσιες ψυχές, άντρες και γυναικόπαιδα. Είχε ογδονταπέντε με ενενήντα παληκάρια, μοιρασμένα σε διάφορα μέρη, στο Τσιφλίκι 3-4, στο Αβτζόγλου άλλους 3-4, προς το Ντέβκερις 3-4, αυτούς τους άλλαξε, άλλοι ήταν τη μέρα και άλλοι με το πέσιμο του ήλιου. Είχε και την περιπολία, γυρούσαν όλη την περιφέρεια. Είχε και μιά επικουρεία σαράντα με εξήντα κοντά του. Μας δώσαν να φάμε. Μας αγαπούσαν σαν αδελφούς τους και μας έδιναν κουράγιο, να μην λιποταχτήσουμε. Τίποτα δεν έχει σημασία στη ζωή, μας λέγαν, να είμαστε άφοβοι.

Στο μεταξύ, μαθαίναμε από τα άλλα παληκάρια ότι, αν θα είμαστε καλοί, αν δεν θα είμαστε ψεύτες, κλέφτες, βιαστές κοριτσιών και αν θα είμαστε τίμιοι, γενναίοι και άφοβοι, θα μας έπαιρναν κοντά τους, ως αντάρτες. Όσο καιρό έμεινα εκεί, κοίταζα ότι ο καπετάνιος όλο με τον παπά έκανε παρέα και σκεφτόμουνα, ένας που σφάζει και ρημάζει πώς κάνει παρέα με τον παπά;

Έκανα μιά ερώτηση κι έμαθα ότι πριν δεκαπέντε μέρες, κι αυτό συνήθως γινόταν κάθε δύο μήνες, κάθε τρεις μήνες, ερχόντουσαν τα ρωσικά πολεμικά, πέντε έξι μ' ένα φορηγό βαπόρι και πρώτα, αφού βομβάρδιζαν δυό τρεις ώρες συνέχεια, κατόπτευαν δεξιά κι αριστερά και τα αεροπλάνα γυρ-

νούσαν από πάνω, (και μετά) έβγαζαν (απ' το φορητό) τα πολεμοφόδια. Αυτό δεν ήταν εύκολο να γίνει, αν δεν τους ενίσχυαν πρώτα και οι αντάρτες. Έμαθα το παρακάτω περιστατικό: Κάθε δυό τρεις μήνες πήγαινε στη Ρωσία η αποστολή και ειδοποιούσε ότι είχανε ανάγκη από πολεμοφόδια. Όριζαν ημερομηνία που θα τα 'φεραν τα καράβια και αν μεσολαβούσε τρικυμία ή άλλο τίποτα, κάνανε συνθηματικές πυρκαγιές τρεις μέρες ύστερα.

Αν βάζανε μιά φωτιά, τα πράγματα ήταν ήσυχα, αν (βάζανε) περισσότερες σήμαινε άλλο πράγμα και μιλούσαν κατ' αυτόν τον τρόπο και έρχονταν τα καράβια και μας βομβάρδιζαν, για να βγούνε τα πολεμοφόδια.

Η αποστολή γνώριζε ακριβώς την ημερομηνία και πριν δυό τρεις μέρες έκανε τέλεια προπαρασκευή. Στρατολογούσε άντρες, γυναίκες και παιδιά και τους τοποθετούσε σε οκτώ ώρες απόσταση και σχημάτιζε μιά αλυσίδα, που έπεφτε σε υψόμετρο, σε δασώδη μέρη, σε ρεματιές. Έπιανε από το Καραπερσιόν η κεφαλή, απ' τη φωλιά των ανταρτών και έφτανε στην ακροθαλασσιά. Ξένας από τον άλλο ήταν μακριά ως μισό (;) μέτρο, οι δε αντάρτες δεξιά κι αριστερά πιάνανε τα επίκαιρα σημεία, διότι υπήρχε κίνδυνος από τον Τσαρτσάμπα ή από την Αμισό. Αρχινούσε ο βομβαρδισμός, μιά δυό ώρες και συνέχιζαν να βγάζουν με βάρκες τα πολεμοφόδια στην ακροθαλασσιά. Και μετά από τον βομβαρδισμό των Ρώσων, αφού πρώτα, οι καπετάνιοι, εξακριβώναν ότι δεν υπήρχε φόβος, άρχιζαν το έργο με ζήλο και με ευχαρίστηση και τα πολεμοφόδια φτάναν στον προορισμό τους χάρις σ' αυτό το έμπυχο μηχανήμα (μηχανισμό).

Σ' αυτή την τόσο σοβαρή κατάσταση, οι Τούρκοι, δεν μπορούσαν να μείνουν αδρανείς. Από ορισμένα μέρη, όπως ο Βασιλικός δρόμος, δεν μπορούσαν να περάσουν, γιατί τον φρουρούσαν καλά οι αντάρτες. Από την άλλη πλευρά πάλι της Αμισού, που ήταν και το κέντρο του στρατού, σ' ένα με-

γάλο βάθος, φρουρούσαν πεντακόσιοι με εξακόσιοι αντάρτες, τοποθετημένοι με τεχνικούς τρόπους. Από το δρόμο του Τσαρτσαμπά, σε μιά έκταση δύο μιλίων, φρουρούσαν τριακόσιοι με τετρακόσιοι αντάρτες. Από το δρόμο του Τεκέκιοϊ ήταν περί τους διακόσιους με διακόσιους πενήντα. Κάναν μιά ζικ ζακ γραμμή και ήταν όλοι έτοιμοι να πεθάνουν, προκειμένου να υποστηρίξουν το όλο έργο. Έργο στο οποίο μπορούσαν να στηριχθούν και να πιστεύσουν, ότι μπορούσαν να ζήσουν.

Εργαζόμενοι στο κουβάλημα των πολεμοφοδίων, η μάχη εμαίνονταν και χαλούσε ο κόσμος. Δέκα χιλιάδες στρατός τουρκικός και άνω προσπαθούσε με κάθε τρόπο να φθάσει στο κέντρο. Ρίχναν τις σφαίρες κατά χιλιάδες. Αντίθετα, οι αντάρτες ρίχναν λίγες σφαίρες, αλλά αποτελεσματικές. Προσπαθούσαν και αγωνιζόντουσαν οι Τούρκοι, να βρουν κάποιο κατάλληλο μέρος, να εισδύσουν (αλλά) οι αντάρτες είχαν πάρει την απόφαση να πεθάνουν, γι' αυτό το σκοπό και έτσι ήταν αδύνατο στους Τούρκους να κερδίσουν τη νίκη. Αυτή η κατάσταση διαρκούσε οκτώ ώρες και δέκα, εν τω μεταξύ τα όπλα κουβαλιόντουσαν στο λημέρι.

Στο χωριό Τσαγκάλη

Στα χαλάσματα των σπιτιών, στα θεμέλια και σε μερικούς τοίχους πέτρινους, στεκόντουσαν και βάζανε γύρω γύρω ξύλα και τα έφραζαν με κλαδιά σφιχτά σφιχτά. Δουλεύοντας από πάνω βάζαν πάλι σφιχτά κλαδιά ή ψάθες, από αυτές που είχαν πολλές στα ποτάμια. Και για να μην τις παίρνει ο αέρας βάζαν πέτρες ή ξύλα πάνω και κάτω και τα 'δεναν ή λαμαρίνες. Αυτή ήταν η σκεπή των πρόχειρων αυτών καλυβιών. Το ύψος τους ήταν ένα ως ενάμισυ μέτρο και με το κεφάλι σκυφτό μπαίνουν και με τον ίδιο τρόπο βγαίνουν. Και γίνονταν αυτό και γιατί οι τοίχοι δεν ήταν ψηλοί, αλλά και για να μην

φαίνονται από τους Τούρκους. Το πάτωμά τους ήταν χώμα.

Το φαί τους ήταν πενιχρό, καβουρμάς και λίγο ψωμί. Τα νερά ήταν κρυσταλλένια, σαν της Πεντέλης. Είχαν όμως άφθονους καρπούς και μ' αυτούς τον πιο πολύ καιρό ζούσαν.

Λίγο παραπέρα ήταν η εκκλησία, που μέσα σ' αυτήν οι Τούρκοι είχαν κάψει διακόσια γυναικόπαιδα. Τώρα τον χώρο αυτόν τον χρησιμοποιούσαν για πλατεία. Ήταν πεσμένοι και κάτω μεγάλοι κορμοί δέντρων, που ίσως να τους είχαν τραβήξει εκεί, για να κάθονται. Τον πιο πολύ καιρό κάθονταν εκεί οι καπεταναίοι, τα παληκάρια και οι παπάδες κι ολόγυρα ήταν σκορπισμένα τα γυναικόπαιδα. Σαν να έμοιαζαν όλοι με φαντάσματα, σαν να ήρθαν από άλλο πλανήτη, σαν να μην ήταν απ' αυτό το χωριό!

Άλλοτε έβλεπες τα κορίτσια καλοχτενισμένα, ντυμένα στα μεταξωτά, στολισμένα με πεντόλιρα να πηγαίνουν στην εκκλησία και τώρα βλέπεις, εκείνα τα κρυσταλλένια τα κορίτσια, τυλιγμένα στα ράκη, να φαίνονται οι σάρκες τους, ξυπόλυτα. (Βλέπεις) στα φουστάνια τους να λείπουν, μισό μέτρο από τη μιά και από την άλλη να μην υπάρχει τίποτα. Τα μαλλιά τους να είναι αχτένιστα και να μοιάζουν σαν μπλεγμένα αγκάθια. Από την άλλη μεριά, οι άντρες, ήταν σκυθρωποί, ανήσυχοι κι έβλεπες στο πρόσωπό τους ότι μελετούσαν και έψαχναν να βρουν την καλύτερη ευκαιρία, να εκδικηθούν τους Τούρκους. Παραπέρα έβλεπες ένα οργανοπαίχτη, ένα γέρο εβδομηντάρη, τυλιγμένο σε κουρέλια, στραβό από το 'να μάτι, με άσπρα μουστάκια και γένια αχτένιστα, κακομοιρισμένο, να χτυπά την λύρα του και να τραγουδά διάφορα αντάρτικα τραγούδια. Κι έλεγες ότι μοιρολογά κάποιον, που του 'φυγε από την ζωή, την μάνα του, τις αδελφάδες του, την γυναίκα του, το παιδί του, τις αγελάδες του, τόσο πολύ λυπητερά χτυπούσε το δοξάρι του.

Εκεί, που όλα γίνονταν απάνω κάτω, κατ' αυτόν τον τρόπο, εγώ με τον φίλο μου καθόμουνα σ' ένα κορμό. Και νάσου και

έρχεται ένας καπετάνιος. Γιατί πολλές φορές οι καπεταναίοι, που δεν έχουν τι να κάνουν, κάνουν τσάρκες και βρίζεις στους άλλους (μιά) και τυχαίνει να είναι τα πόστα τους χωρίς πολύ κίνηση.

Έκ καπετάνιος ερχόταν από το Κιριτολίκι, απάνω εκεί που διώξαν τους (Τούρκους) πρόσφυγες. Είχε μαζί του και σαρανταπέντε παληκάρια και κατηφόρισε προς την πλατεία. Ήταν ωραίος 19-20 χρονών, με κορμοστασιά σαν κυπαρίσσι, καλοντυμένος στα λαζικά, πιστόλι καινούριο «παραπέλοφ» (παραπέλ), δυό χειροβομβίδες, την κάμα του, το μαχαίρι του, το τουφέκι του. Και ήταν παντού πλημμυρισμένος με σφαίρες, ακόμα και γύρω στα πόδια του! και είχε ακόμη και τηλεσκόπιο.

Το ίδιο καλοντυμένα ήταν και τα παληκάρια του που κατεβαίνανε σαν σίφουνας προς την πλατεία.

Μόλις φθάσανε κοντά μας σκορπίσαμε δεξιά κι αριστερά. Αλλά κατάπληκτος τι να δω; Έκ καπετάνιος ήταν το χωριατόπουλο που είχαμε χτυπήσει μέσα στο καφενεδάκι!

Μόλις τον είδα φοβήθηκα και έκανα ν' αποτραβηχτώ, για να μη με δει. Γιατί αν ήθελε να βγάλει και να με σκοτώσει, δεν θα έδινε λόγο σε κανένα. Ήταν ο Βασιλιάς, η δύναμη του τόπου. Αλλ' αυτός απ' αντίκρου με γνώρισε, αυτοί δεν ξεγελούνται, με κάλεσε δέκα βήματα απόξω από την πλατεία, μου έσφιξε το χέρι και μου είπε: «καλωσόρισες στον τόπο μας!» και πρόσθεσε: «όχι μονάχα να μη φοβάσαι, αλλά και αν τολμήσει κανείς να σου πει μισή λέξη ν' αποταθείς σ' εμένα κι εγώ θα τον τιμωρήσω. Εδώ όλοι είμαστε αδελφοί Χριστιανοί, μόνο έναν κοινό εχθρό έχουμε, τον Τούρκο. Πρώτα αυτό και δεύτερο, τους αδύνατους τους σεβόμαστε, πολεμούμε τους δυνατούς».

Αυτό ήταν μεγάλο πράγμα. Εγώ που τον χτύπησα σεβάστηκε την αδυναμία μου. Μου είπε αν θέλω καθουρμά ή ψωμί, να με φιλέψουν. Με ρώτησε, τι γίνεται στην πολιτεία

κι αφού του είπα ορισμένα πράγματα με ρώτησε, αν θα έμενα εκεί ή αν ήθελα να με πάρει κοντά του, σαν αντάρτη.

Αυτή η πρόταση είχε γίνει κι από τον Τσαγκάλη, αλλά είχα πει ότι δεν πρόκειται να μείνω, θα τραβήξω για το Καρραπερτσίν που κατάγομαι, είναι εκεί ο Παντέλαγας και έχω και τα συγγενολόγια μου. Οι δρόμοι είναι επικίνδυνοι –μου είπε– και ίσως να μην μπορείς να φτάξεις, εγώ μετά 3-4 μέρες θα φτάξω μέχρι το τάδε χωριό, μπορεί να σε πάω ως εκεί. Αλλά εγώ, επειδή ήμουν καταντροπιασμένος από την πράξη του νεαρού καπετάνιου, δεν μπόρεσα να δεχθώ την προστασία του, δεν έβρισκα λόγια να του μιλήσω όσο σκεφτόμουν την ντροπή μου. Του είπα: «Καλά, θα το σκεφτώ από μέσα μου» και πήρα την απόφαση, μόλις απομακρυνθεί να πάρω το δρόμο, να φύγω. Αυτουνού τα παληκάρια και ο ίδιος έπιασαν την κουβέντα.

Στον Πόντο φύτευαν δέντρα, άνοιγαν πηγάδια για τους οδοιπόρους, το είχανε ανθρωπιά να περιποιηθούν τους συνανθρώπους τους.

Το χειμώνα η θέσις μας ήταν δεινή, αλλά και των Τούρκων ήτανε πέντε φορές δεινότερη. Πού να ξεκινήσουν να 'ρθουν! Το χιόνι στρώνονταν ως τρία μέτρα! Ξέυτε μουλάρι ούτε άνθρωπος μπορούσε να περπατήσει αν δεν ήξερε τα μονοπάτια. Μπορούσε να θαφτείς μέσα σε καμιά χαράδρα ή αλλού πουθενά.

Το χειμώνα εμείς είχαμε σκοπιές και βλέπαμε πολύ μακριά, συνήθως μέναμε στα σπίτια που μας είχαν κάψει. Τα σπίτια στον Πόντο ήτανε δέκα με δεκαπέντε μέτρα ύψος, ως ενάμισι μέτρο ήτανε από πέτρα, δηλαδή τα αρχοντικά σπίτια και από κει και πάνω ήτανε από ξύλα. Η πέτρα ήτανε πιο δαπανηρή. Με τις φωτιές που είχανε βάλει οι Τούρκοι, όσο ήτανε ξύλο κάηκε και έμεινε το πέτρινο μέρος. Αυτό το σκεπάζαμε με τσίγκους, κόβαμε κάτι πασάλους, τους τοποθετούσαμε με μαστοριά και κάναμε στέγη, που για μας ήτανε

παλάτι. Σε άλλα πάλι σπίτια βάζαμε κλάρες. Ήτανε και οι σπηλιές, εκεί κρύβονταν οι γυναίκες, οι γέροι και τα παιδιά, στα απόκρημνα μέρη.

Τη μέρα ο καπνός απαγορευότανε. Τα βράδια ανάβαμε φωτιά μεγάλη. Τα ξύλα μ' όλο που ήτανε φρεσκοκομμένα από μέσα ήτανε ξερά.

Τη μέρα η απασχόλησή μας ήτανε να πάμε δυό τρεις φορές να κόψουμε ξύλα. Τα στοιβάζαμε σε μιά άκρη εκεί κοντά, που θα περνούσαμε τη βροδιά.

Με λίγη φωτιά την ημέρα και αντί νερό χιόνι, γιατί το πηγάδι ήτανε μακριά και τ' άλλα νερά κρυσταλλωμένα και με λίγο αλεύρι και με δύο τρία κομματάκια καβουρμά, ίσα ίσα που θόλωνε το νερό, γίνονταν μια σούπα και τρώγαμε.

Η φωτιά που ανάβαμε τη νύχτα κατά τα μεσάνυχτα χώνευε και γινότανε καρβουνιά, ήτανε απόλαυσις.

Έστρωνα το τσουβάλι μου, έβαζα το όπλο μου στο κεφάλι μου ή στην αγκαλιά μου και κοιμόμουνα, το ίδιο έκαναν και οι άλλοι. Όξω χιόνιζε, ο αέρας σφύριζε, τα πάντα γίνονταν κρύσταλλα, όλα κρύσταλλα!!

Ο τουρκικός στρατός μας χαλούσε αυτά τα πρόχειρα σπίτια, εμείς πάλι τα φτιάναμε. Μέναμε μέσα, αλλού πέντε, αλλού οχτώ και δέκα, έτοιμοι πάντα να δώσουμε μάχη.

Μόλις (λοιπόν) μου δόθηκε η ευκαιρία, χαιρέτησα ευλαβικά τον Τσαγκάλη και τον παπά και πήρα το δρόμο για το Καραπερτσίν. Μαζί μου είχα και τον φίλο μου τον Νίκο, αυτός μιλούσε δική του διάλεκτο, τα ελληνικά της πολιτείας, δεν ήταν η καταγωγή του από τα χωριά, μιλούσε, καταλάβαινε, αλλά δεν είχε θάρρος. Εγώ πήγαινα στα χωριά στις διακοπές για να περάσω καλύτερα, να φάω φρούτα, να γυρνάω αδέσποτος, όπως γίνεται εδώ το καλοκαίρι και έτσι είχα ασκηθεί και στην Ποντιακή του χωριού.

Ξεκινάμε για το Καραπερτσίν. Προχωρήσαμε στα βουνά. Τρώγαμε μούρα, αγλάδια, άγρια φράουλα, πάνω από το Κι-

ρεζλίκι, φθάσαμε στο Τσιραχμάν.

Το Τσιραχμάν ήταν ένα από τα καλύτερα και μεγαλύτερα χωριά της περιφέρειας της Αμισού. Ήταν εμπορική βάση, έβγαζε καπνά, είχε εκκλησία, που γιόρταζε τον δεκαπενταύγουστο και γίνονταν μεγάλο πανηγύρι. Εκεί ζούσε μιά θεία, αδελφή της μητέρας μου. Όμως τώρα ήταν όλα ερείπια. Εκεί ήταν και ένας αερόμυλος καταστρεμένος, όλα ήταν (τόρα) καμένα και καταστρεμένα. Αυτή ήταν η περιοχή του Καπετάν Παπούλια. Ήταν δυναμικός και είχε κι ογδονταπέντε παληκάρια.

Καθώς διασχίζαμε από το Τσιραχμάνι με... τον Προφήτη Ηλία, παίρνω την ανηφοριά. Δεξιά και αριστερά τα μέρη ήταν δασώδη. Μόλις φθάσαμε στην κορυφή και προσπεράσαμε τον Προφήτη Ηλία, αφού φθάσαμε απάνω, προχωρήσαμε για το χωριό των Γαζαντσάντων. Εκεί μας ρίξανε μερικές τουφεκιές, αλλά αυτοί δεν ήταν Τούρκοι, ήταν αντάρτες που κάνανε λάθος εξαιτίας των ρούχων μας. Ξει σφαίρες πέρασαν από πάνω και από δίπλα μας, δεν θέλαν να μας σκοτώσουν, θέλαν να δουν κι αυτοί κάτι, γιατί δεν φορούσαμε ρούχα της πολιτείας, φορούσαμε «λάζικα».

Φθάσαμε στο Γαζαντσάντων. Το χωριό αυτό απέχει από το Καράπερσιν μιά ώρα. Εκεί είχα του πατέρα μου την αδελφή και είχε ένα μεγάλο κτήμα. Σαν πήγαινα παιδάκι, τα πρώτα μου χρόνια, στην εξοχή, έβρισκα κοντά της μητρική στοργή, τόσο πολύ με αγαπούσε η θεία μου, που είχα πολλές γλυκές αναμνήσεις, γι' αυτό έμεινα εκεί μιά δυό μέρες. Η πρώτη μου επιθυμία ήταν να ανεβώ στην κερασιά που ήταν μπροστά στην καμμένη εκκλησία, όπως έκανα σαν ήμουν παιδί, που έτρωγα μιά δυό ώρες κεράσια. Μετά κατέβηκα, πήγα κοντά στο νερό, σε μιά ρεματιά από κάτω, κι αφού ήπια νερό και δροσίστηκα έρριξα μια ματιά και είδα που έστεκε μιά πελώρια αγλαδιά και κρατούσε απάνω της χιλιάδες κοντούλες. Ξε κορμός της και τα φύλλα της ήταν καταπράσινα, δυό άνθρωποι δύσκολα

την αγκάλιαζαν, έτσι ήταν εκεί τα καρποφόρα δέντρα. Έριξα ένα ξύλο και πέσαν καμιά δεκαπενταριά-είκοσι απίδια κάτω ακριβώς, όπως έκανα τον άλλο καιρό. Όσπου να τα έτρωγα αργοπορούσα και η θεία μου τότε ανησυχούσε και έψαχνε να με βρει. Τώρα όμως δεν άκουγα καμιά φωνή να με φωνάζει! Έβλεπα τα σπίτια, όλα ερειπωμένα!

Τα καλλιεργημένα χωράφια, από καλαμπόκια, σιτάρια, πεπόνια, καρπούζια, που έμπαινα μέσα και ότι ήθελα έβρισκα και έτρωγα, τώρα δεν έβλεπες παρά άγρια χορτάρια και αγκάθια.

Από τα δεκαπέντε σπίτια, που είχανε εύθυμο και χαρούμενο πληθυσμό, τώρα δεν υπήρχε κανένας, τα σπίτια άδεια, ούτε αγελάδες, ούτε κοκόρια, καμιά φωνή, όλα έρημα. Αυτό μου έφερε δάκρυα και στεναχωριόμωνα πολύ και έτσι, παίρνοντας το δρόμο που πήγαινα, για το χωριό Κελικάντων, φάνηκε ένας καπνός από μέσα από τα ερείπια. Πήγα, κάθισα, ήταν μιά γριά κι ένας γέρος, ρώτησα για όλους, για τη θεία μου έμαθα πως πήγαν στο Καραπερτσίν.

Ξαφνικά, βγήκαν δυό τρεις αντάρτες. Δεν μας πίστευαν πως δεν ήμασταν κατάσκοποι και γύρευαν να σκοτώσουν τον φίλο μου. Τους είπα ότι, αν σκοτώσετε τον φίλο μου θα χαθείτε κι εσείς, γιατί είμαι ανηψιός του Παντέλαγα, εκτός αν σκοτώσετε κι εμένα. Λυπήθηκαν για την άδικη στάση τους και άρχισαν να μας περιποιούνται, μας δώσανε να φάμε το συνηθισμένο καβουρμά.

Στο δρόμο για το Καραπερτσίν ύστερα από μιά κατηφόρα ήταν το *Φεμάλ*.

Ένα επεισόδιο στο δρόμο του Καραπερτσίν

Στο δρόμο του Καραπερτσίν, μέσα στα χωράφια, ήταν κατασκηνωμένοι ασίγγανοι. Αυτοί κάνανε κόσκινα και τα πουλούσαν.

Εμείς, σαν παιδάκια, παίζαμε στο δρόμο, ανεβαίναμε στα δένδρα, χτυπούσαμε πουλιά και φτάναμε στο Σαπάχ.

Το Σαπάχ ήταν κάτι σαν πλατεία, με μιιά βυσινιά στο μέσον του δρόμου.

Είδαμε (λοιπόν) τις πεντέξι σκηνές των ασιίγγανων, είδαμε τα μαύρα και άγρια μούτρα τους, τα σκουλαρίκια στη μύτη τους, στα αυτιά τους, είδαμε την μάντρα με τ' άλογά τους, τα σκυλιά τους. Και μόλις τους είδαμε κατατρομοκρατηθήκαμε, (γιατί) στην παιδική μας φαντασία πιστεύαμε πως τρώνε ανθρώπους.

Καλά καλά δεν πήραμε την απόφαση να φύγουμε και οι δύο άντρες ορμήσαν εναντίον μας, με τα μαχαίρια στο χέρι. Ήταν έρημα τα χωριά προς τα κάτω. Φεύτε φαινόμεστε, ούτε τίποτα πέραναγε στο δρόμο. Τρέχαμε και φωνάζαμε βοήθεια! Ξένας ασιίγγανος, με το μαχαίρι στο χέρι και ο άλλος ήλθε να μας κόψει το δρόμο. Πέρασε το χωράφι, αλλά κοίταξε να περάσει το φράχτη, που ήταν από κλαδιά σφιχτοπλεγμένα. Εμείς περάσαμε από κοντά τους. Αυτός κράδαξε το μαχαίρι και φώναζε: «Σταθήτε! Μη φύγετε!».

Αφού μας κυνήγησαν αρκετά και είδαν ότι κοντεύαμε να φθάσουμε στο χωριό, γύρισαν πίσω.

Εμείς κατατρομαγμένοι και λαχανιάζοντας φθάσαμε στην εκκλησία, στο κέντρο του χωριού. Εκεί ήταν και μερικοί χωριάτες, μας είδαν έτσι αναμαλλιασμένους και φουντωμένους από το τροχάδη και μας ρώτησαν τι πάθαμε. Τους είπαμε τι συνέβη (κι εκείνοι) πήραν τα κυνηγετικά τους όπλα, γίνανε καμιά εικοσαριά άντρες και άλλοι με ξύλα και άλλοι μ' ό,τι βρέθηκε μπροστά τους, προχώρησαν προς την κατασκήνωση των ασιίγγανων.

Μόλις φθάσαμε εκεί (οι οπλισμένοι χωρικοί που ήρθαν μαζί μας) μας ρώτησαν, ποιοι ήταν αυτοί που μας κυνήγησαν. Ξει ασιίγγανοι φοβήθηκαν μην τους σκοτώσουν και (τότε) βγήκε στη μέση ο πιο φιλήσυχος, ο πιο γέρος, ο μάγος

τους, και είπε: «όχι, όχι, δεν κάναμε τίποτα εμείς, εμείς είμαστε καλοί άνθρωποι, δεν είχαμε κακή πρόθεση». Οι χωρικοί δεν τους πίστεψαν, γιατί χάνονταν κάποτε παιδιά και ζώα.

Σε μιά στιγμή, αρπάζει ο γέρος ένα παιδί, πεντέξι μηνών, από την αγκαλιά της μάνας του, το ρίχνει κάτω, παίρνει μια αξίνη και σαν αστραπή τη σήκωσε για να το χτυπήσει. Και τους λέει: «Αν δεν με πιστεύετε θα το σφάζω και θα έχετε την αμαρτία». Οι δικοί μας, που ήταν Χριστιανοί κι αθώοι σταμάτησαν και κάναν πως το πίστεψαν, και μόνο που τους είπαν: «μαζέψτε τα στα γρήγορα». Και πράγματι, φύγαν οι ατοίγγανοι και υποσχέθηκαν, πως δεν θα ξαναπατήσουν σ' αυτά τα μέρη. Τότε, εμείς τα δυό παιδάκια, ανακουφιστήκαμε για την εκδίκηση που πήραμε με το φευγιό των ατοίγγανων.

Αυτή η εικόνα μου έμεινε στην ανάμνησή μου. Κατεβαίνοντας (λοιπόν και τώρα) απ' αυτόν τον δρόμο, έριξα μιά ματιά σ' αυτή την τοποθεσία και το 'φερα στη μνήμη μου. Και μ' όλο που ήταν ένα τραγικό σημείο της ζωής μου αισθανόμουν σαν κάτι το ευχάριστο. Γιατί μου θύμιζε την καλή εποχή μπροστά σ' αυτή την καταραμένη, τη σημερινή.

Προχωρούσα κι ολοένα το λησιμονούσα, έφτανα πια στο Καράπερτσιν. Πήγα στα πατρικά μου σπίτια, που γύρω γύρω ήταν ο κήπος με τα σαλάσια. Μόλις τα είδα καταστρεμένα και τα χωράφια κρυφά κρυφά και πού και πού καλλιεργημένα άρχισα ν' ανησυχώ.

Προχώρησα, άνοιξα μιά πρόχειρη ξύλινη πόρτα απ' αυτές που πιάνουν το δρόμο στις αγελάδες και είναι ανάμεσα σε χωράφια, λαχανικά και τέτοια, προχώρησα πάλι λίγο, αλλά τίποτα, κανένας, ησυχία!

Όταν έφτασα στα καμένα σπίτια, θυμήθηκα, κατά το Πάσχα, που πήγαινα να βαΐσω, να περάσω την Κυριακή των Βαΐων. Καμιά φορά, τον Απρίλιο μήνα, έπεφτε πολύ χιόνι

και ο θεός μου με έπαιρνε και χτυπούσε κυνήγια, λαγούς, μεπκάτσες και διάφορα άλλα άγρια πουλιά και αγριογούρουνα. Στο δρόμο μας βρίσκαμε, στις ρίζες στους φράχτες, ακανθόχοιρους. Έ ακανθόχοιρος βόσκει και σαν δει τον κίνδυνο κουλουριάζεται. Έ κυνηγός τότε ή τον τυλίγει μ' ένα πανί και τον πιάνει και τον δένει μ' ένα σκοινάκι (κι ο ακανθόχοιρος) σπαρταρά και δεν σηκώνει το κεφάλι ή τον χτυπά στη γη και αυτός βγάζει το λαιμό (οπότε) τον τσιμπά (απ' αυτόν) από πίσω, τον χτυπά κάτω και ήσυχος τον παίρνει.

Έ αγριόχοιρος κάνει ωραία σούπα, με πιπέρι, είναι όμορφη όταν κάνει κρύο κι εκεί στα μέρη μας έκανε παγωνιές και χιόνια. Θυμόμουν τα χιονισμένα δένδρα και πού και πού τις ραγαμάδες. Έβλεπα το λάχανο φορτωμένο στο χιόνι, η αντίθεση της φύσης, το λάχανο θέλει χιόνι, γίνεται τρυφερό, με μιά βράση έβραζε, μου άρεσε πολύ, γι' αυτό το θυμούμαι.

Εκεί, στις ρωγμές πέφτανε τα άγρια πουλιά, που σκαλίζανε τα λάχανα, μήπως βρούνε τίποτα και φάνε. Αυτά τα βλέπαμε ζεσταμένοι, πίσω από τα παραθύρα μας. Στις ρωγμές, που άφηνε το χιόνι φαινότανε λίγο μαύρο χώμα, κοπρισμένο και μαύρο, έτσι το 'ριχνε ο Θεός, για να βρει να φάει και το πουλί από κει δα.

Πετούσαν, πετούσαν, πετούσαν, χτυπημένα από την κακοκαιρία, να βρούνε τροφή και σαν μπαίνανε στη ρωγμή, ένιωθα ανάπαψη στην ψυχή μου. Έλεγα, τώρα θα βρει τροφή, θα τσιμπολογήσει το λάχανο και θα ζήσει. Μέσα το τζάκι έκαιγε, εμείς με τα ξαδέλφια μου παίζαμε, από το ταβάνι κρεμότανε σκοινιά και κάναμε κούνια. Ωστόσο η κακοκαιρία μας ανησυχούσε. Κοιτάζαμε από τα παραθυράκια το χιόνι, που απλώνονταν παντού, το σύθαμπο ουρανό και τα αγριοπούλια, που σπάθιζαν τον αέρα.

Κάθομαι και θυμούμαι τώρα, γκρεμισμένα αυτά τα σπίτια, που άλλοτε ήμουνα μέσα, τόσο ευτυχισμένος, τώρα ήμουνα όξω και σε τι κατάσταση!

Έριχνα μιά ματιά από το πεζούλι στα καρποφόρα δέντρα, που τα 'βλεπα από το παραθυράκι και θυμόμουν το ποτάμι, που έτρεχε άγριο σαν λυώνανε τα χιόνια και κουβαλούσε ξυλεία και διάφορα. Θυμόμουν το Πάσχα, που η κάθε νοικοκυρά έκανε τα τσουρέκια, τα αυγά, τα διάφορα. Θυμόμουν τους ξηρούς καρπούς, λεπτόκαυρα, απίδια, μίλα του φούρνου. Θυμόμουν τα καλοκαίρια, τα κρύα νερά, που πρασίνιζε ο τόπος και μοσχοβολούσε η περιφέρεια από την ευωδιά των αγριοτριαντάφυλλων και των φρούτων. Θυμόμουν τις αγελάδες, που βόσκαν στα λειβάδια, που τις άρμεγαν οι εξαδέρφισσές μου και η θεία μου και έβαζαν το γάλα μέσα σε γανωμένα παρχάτσια, που ήταν μεγάλα και μικρά και τα λέγαμε «μικρό χαλκό» και «μεγάλο χαλκό». Θυμόμωνα το θείο μου, τον λέγανε Νικόλαο Κελικίδη, (ήταν) καλός και αγαθός νοικοκύρης, τη θεία μου, τον Ανέστη, τον ξάδερφό μου, την εξαδέρφη μου Μυροφόρα, μιά λυγερή μελαχροινή. Το Χατζή, επειδή κάποιος συγγενής μας πήγε και έγινε χατζής.

Ε Γιορίκας και δύο άλλες ξαδέλφες μου παντρεμένες, η μιά στο Τραπεζανλί, το ψηλότερο οροπέδιο. Πήγα και εκεί και όσο έβλεπα την τέλεια αντίθεση, καμένα, ξεριζωμένα, να μη ζει κανείς, μου έπιανε στενοχώρια και συγκίνηση.

Κάθισα εκεί κάπου, να ξεκουραστώ και να μαζέψω τα μυαλά μου. Από πού ν' αρχινίσω και πού να τελειώσω; Νάσου και έρχεται ο Χατζής προς τα ερείπια! Μ' αγκάλιασε, με φίλησε και άρχισα να τον ρωτώ, πώς έγινε αυτή η καταστροφή και μου είπε την τραγωδία. Με λύπησε ο θάνατος του θείου μου και του εξαδέρφου μου και με πήγε δέκα λεπτά μακρύτερα, που ήταν η σπηλιά, εκεί ζούσαν οι γέροι και τα γυναικόπαιδα.

Από κάτω, από το κέντρο των ανταρτών, φώναζαν να φύγουμε, γιατί έρχονταν ο στρατός κι ο Χατζής μου είπε: «κάνε γρήγορα, για να πάμε στη σπηλιά!»

Πήγαμε στη σπηλιά, ψωμί λίγο, φαί λίγο, τρωγλοδίτικη

ζωή. Σαπούνι δεν υπήρχε, χτένι δεν υπήρχε, η θεία μου χά-
ρηκε λίγο που με είδε, αλλά από την άλλη μάντεψα στο πρό-
σωπό της ότι ανησυχούσε για την τροφή. Ύστερα από λίγες
μέρες μου το 'πε: «να στερήσω τα παιδιά μου, όχι για σένα,
αλλά για ένα ξένο;» Τι να γίνει ο φίλος μου; Θα εργαστεί,
θα κάνει φράχτες, θα δουλέψει στα χωράφια, κάπου θα τον
χρησιμοποίησετε και θα βγάλει το ψωμί του. Έτσι, κοίταξα
να βολέψω την κατάσταση.

Έμαθα για τον Ζαχαρία και τον Ευριπίδη, ότι ήταν κα-
πετάνιοι ρωμαλέοι, ατίθασοι και άφοβοι. Επειδή ο πατέρας
τους πέθανε νωρίς πήραν το δρόμο τους και βγήκαν στο κλαρί.
Είχαν εξήντα ως εβδομήντα παληκάκια και πολεμούσαν.
Έμαθα, πού και πού, το μήνα μιά φορά, περνούσαν από 'κει.

Εκεί στη σπηλιά ήταν τ' άρματα του Ανέστη, που ήταν άλ-
λοτε δάσκαλος στην Γάζαντζάντων. Ζώστηκα τ' άρματα, του-
φέκι Μάνλιγχερ, κάμα, λάζικη ενδυμασία, τις σφαίρες, το
πασλίκι. Το καλοκαίρι το «πασλίκι» το 'χουν για καπέλο, το
χειμώνια το βάζουν στ' αυτιά τους και στον λαιμό, γιατί είναι
ζεστό.

Είχαν ωμά δέρματα. Κόβω ένα κομμάτι, το τετραγωνίζω,
το ράβω όμορφα, σαν τσαγγάρης που ήμουν, έκανα ένα ζευ-
γάρι τσαρούχια και τα φόρεσα. Την άλλη μέρα το πρωί κα-
τεβαίνω στην πλατεία προς την εκκλησία. Τον φίλο μου τον
άφησα στην σπηλιά, δεν ήταν πολέμιος (δηλαδή δεν ήταν μα-
χητής), ήταν όμως πολύ καλός φίλος.

Εκεί γνωρίστηκα με τους παλιούς μικρούς φίλους, που
τώρα ήταν αντάρτες σαν εμένα, αλλά και πολλοί είχαν σκο-
τωθεί.

Η εκκλησία και όλα τα σπίτια ήταν ερείπια, αλλά είχε αρ-
κετή κίνηση από τα άλλα χωριά. Ήταν το πραγματικό λη-
μέρι, κάνανε σχέδια, έρχονταν και ξανάφευγαν.

Κατ' αυτό τον τρόπο κυλούσαν οι μέρες. Εγώ περιμένα τα
ξαδέροφια μου, για να συνταχθώ στο τάγμα τους. Δεν είχαμε

ησυχία. Τριάντα χιλιάδες τουφεκιές ρίχναν οι Τούρκοι, για να μας βεβαιώνουν πως ήταν πολύ κοντά και πως ώρα την ώρα θα κατέβαιναν. Προφυλακές υπήρχαν στα υψώματα και γίνονταν συνεννόηση, με τα άλογα, αστραπιαία. Στέλναν δύναμη όπου χρειαζόταν, γιατί συνεχώς γίνονταν αψιμαχίες. Αυτού κάπου ήταν ο Ζαχαρίας και ο Ευριπίδης, σ' αυτά τα υψώματα. Στα χαμηλώματα ήταν το Τεκέκιοϊ και γύρω γύρω τουρκικά χωριά.

Το Τεκέκιοϊ είχε γύρω στα τριακόσια με τριακόσια πενήντα σπίτια και μαγαζιά. Ήταν πόλις που ανθούσε, είχε πολύ κόσμο πλούσιο, τα δε 80% από τα καταστήματα και από τους κατοίκους ήταν Πόντιοι και το 20% ήταν Τούρκοι.

Στο Τεκέκιοϊ γίνονταν μεγάλο εμπόριο, αγόραζαν βόδια, πουλούσαν κάρρα, αλέτρια, εργαλεία (όπως π.χ. σκεπάρνια, πριόνια, ξύλινους τροχούς αμαξιών με γύρω γύρω σίδηρο χοντρό). Πουλούσαν ακόμη και υφάσματα, παπούτσια και διαφόρων ειδών τρόφιμα. Τρεις χιλιάδες εμπορευόμενοι, κάθε μέρα, περνούσαν από την αγορά του Τεκέκιοϊ με καμήλες και άλογα φορτωμένα!

Αυτά τα χρόνια όμως, ούτε ένας Έλληνας δεν ζούσε μέσα, γιατί άλλους σφάξαν, άλλους κυνηγήσαν και αναγκάστηκαν να φύγουν στα βουνά, αφήνοντας τα σπίτια τους και τα μαγαζιά τους.

Απ' αυτά, άλλα πήραν οι Τούρκοι και σ' άλλα βάλαν πρόσφυγες (δικούς τους) από τη Σεβάστεια, γιατί τα μέρη αυτά τα είχε πάρει η Ρωσία ή και πρόσφυγες από τη Ρούμελη, που είχε καταλάβει η Ελλάδα. Το Τεκέκιοϊ ήταν προοδεμένος τόπος, είχε εκκλησία, σχολείο, οι άνθρωποι του έκαναν κουμπαριές με τους χωριάτες, διασκεδάζαν στα μαγαζιά τους, αντάλλαζαν διάφορα δώρα και ζούσαν ευτυχισμένοι.

Πιο κάτω ήταν ο Τσαρτσάμπας, που έβγαζε μαύρο χαβιάρι. Εκεί κατέβαινε το μεγάλο ποτάμι και είχε «μουρούνες».

*Το πρώτο βάπτισμα του πυρός στη μάχη
του Τεκέκιοϊ*

Έμαθα πως θα πάμε για τροφές, το Τεκέκιοϊ ήταν εμπόδιο στις κινήσεις μας και στον ανεφοδιασμό μας, ευχαρίστως (όμως) έλαβα μέρος (σ' αυτή την αποστολή).

Ήταν η πρώτη μου εξόρμηση, (σ' αυτήν είχαν πάρει μέρος) τριακόσιοι οπλισμένοι και αποφασισμένοι να βρουν τροφή, να ζήσουν τα γυναικόπαιδα. Έγινε η πρώτη αποστολή και τελείωσε ευνοϊκά. (Βέβαια), αυτά όλα γίνονταν τη νύχτα (γιατί) τις μέρες ήμασταν κρυμένοι, χαμένοι, ούτε τσιγάρο δεν μπορούσες ν' ανάψεις, ούτε δυνατά να μιλάς.

Το ψωμί μας ήταν το «πιλεκί», ήταν ψυμί σκληρό και βαρύ. Φέραμε την πρώτη αποστολή εις αίσιον πέρας. Αυτοί μας κινήγησαν κάμποσο, αλλά οι αγελάδες και τ' άλλα ζώα (που φέραμε μαζί μας) προχώρησαν.

Το Τεκέκιοϊ ήταν ωστόσο καρφί, ήταν σφήνα, δεν ήταν μόνο το ζήτημα των τροφών, αλλά δεν μπορούσαμε να κάνουμε ελιγμούς, γιατί το Τεκέκιοϊ μάς ήταν μεγάλο εμπόδιο. Διότι το αντάρτικο χρειάζεται να κάνει ελιγμούς. Διότι δεν μπορεί να δώσει μάχη, παραπάνω από μιά δυό ώρες, το πολύ, το πιο γερό παληκάρι, γιατί παραπάνω από εκατό με εκατόν είκοσι σφαίρες δεν μπορεί να κουβαλεί μαζί του. Πρέπει, λοιπόν, να «τελειώσει τη δουλειά του», να φύγει και να έχει και σφαίρες (μαζί του), για ενδεχόμενη άλλη μάχη. Δεν επιτρέπεται να ρίξει άσκοπες σφαίρες, γι' αυτό πρέπει να φύγει, να τραβήξει τον εχθρό στη θέση του. Να βρεθεί στα πλάγια του, από εκεί που ήταν μπροστά του, ή να βρεθεί πίσω του. Το Τεκέκιοϊ, λοιπόν, απεδείχθη ότι ήταν για μας μεγάλο εμπόδιο (σ' αυτές τις κινήσεις μας), γι' αυτό πάρθηκε η απόφαση να το εξοντώσουμε! Να φύγει από κει χάμου, γιατί ήταν

κέντρον ανεφοδιασμού και γιατί υπήρχαν τακτικά τριακόσιοι ως τετρακόσιοι άνθρωποι (δηλαδή Τούρκοι ένοπλοι), για το λόγο ότι περιφρουρούσαν τα τουρκικά χωριά προς τα κάτω, το Τσενίκι κ.ά.

Αλλά στο Τεκέκιοϊ, που ήταν και κέντρο πρώτου ανεφοδιασμού και καταυλισμού του τουρκικού στρατού, έρχονταν ο τακτικός στρατός, για να επιτεθεί εναντίον των ανταρτών, σε ορισμένες εποχές και σε κατάλληλες στιγμές. Γι' αυτό έπρεπε, για την ασφάλειά μας και για τους ελιγμούς μας, να το εξαφανίσουμε. Εν τω μεταξύ έγινε η αποστολή για τη Ρωσία. Αφού (λοιπόν) έγινε η σχετική συζήτηση για το Τεκέκιοϊ και συγκέντρωσαν τους άντρες, που νόμιζαν αρκετούς, γύρω στους οκτακόσιους, μιά βραδιά, (αφού) προηγουμένως είχαμε διαμοιραστεί σε τέσσερις ομάδες, ξεκινήσαμε για το Τεκέκιοϊ.

Ει καπετάνιοι πήραν τα συνθήματά τους. Την πρώτη μέρα πήραμε τις χρειαζούμενες πληροφορίες από τις σκοπιές μας και πήγαμε στις προφυλακές, από κάθε κοντινό μας καπετανιλίκι. Είχαμε πάρει καμιά εικοσαριά παληκάρια, άλλοι εκατό, άλλοι εκατόν είκοσι, καμουφλαριστήκαμε καλά και άμα λάβαμε από τους κατασκόπους μας τις (πληροφορίες για) τις δυνάμεις του (εχθρού) και για όλη την προπαρασκευή του μέσα στην πόλη, γιατί οι καπεταναίοι δεν κάναν τίποτα άλλο, από το να κατασκοπεύουν όλες τις κινήσεις του, πήραμε την απόφαση στις δύο από τα μεσάνυχτα να γίνει η επίθεση. Περικνλώσαμε τον τόπο, μπλοκάρουμε όλες τις μεριές και κάναμε φωλιές φωλιές.

Ο Παπούλαγας έπιασε το δρόμο της Αμισού, με τα παληκάρια του. Άλλος, από το δρόμο δυό ώρες μακριά (έπιασε) το δρόμο του Μπεϊουκλή και πενήντα το δρόμο του Τσαρτσάμπά. (Το σύνθημα ήταν ότι) με πέντε τουφεκιές θα βάζαμε μπρος (το τουφεκίδι). Ρίχνονται οι πέντε τουφεκιές! Γίνεται αλαλαγμός, φωνές ακούγονταν: «Παιδιά επάνω τους!»

Ακούγονταν τραγούδια, ενθουσιασμός και (τότε) ορμήσαμε, προχωρήσαμε και βάζαμε, από τη μέθη του ενθουσιασμού μας, φωτιά. Δεν βρίσκαμε αντίσταση και φτάσαμε στο κέντρο! Προχώρησαν και από το δρόμο του Μπεικλή, (οι Τούρκοι) ρίχνανε με τα κανόνια, (ρίχνανε) με τα τουφέκια, (αλλά εμείς) δεν βρίσκαμε καμιά αντίσταση). Μόνο που (οι Τούρκοι) στρατιώτες, θα 'ταν τριακόσιοι με τριακόσιοι πενήντα, ταμπουρώθηκαν στα χαρακώματα.

Η πυρκαϊά φούντωσε! Γυναίκες, άντρες και παιδιά στρογγλίζανε. Τα σπίτια ανάβανε κι όλος αυτός ο έξαλλος κόσμος ήθελε να φύγει κατά τον Τσαρτσαμπά, προς τα Τουρκοχώρια.

Ήξεραν πως, οι αντάρτες, κατεβαίνουν από το αντίθετο μέρος και εκεί κατά σωρούς σκότωναν οι δικοί μας, με εγγλέζικα επαναληπτικά, που έπαιρναν εννιά σφαίρες. Τόσο ειδικευμένοι ήταν, που αυτά καταντούσαν μυδραλιοβόλα. Κατά χιλιάδες τους σκότωναν, ήταν αδύνατον να ξεφύγει κανείς. Και έβλεπες το μπουλούκι, με φωνές και αλαλαγμούς να πέφτει από το μέρος των ανταρτών, γιατί φανταζόταν ότι από κει θα ξέφευγε. Όμως, από όπου και να πήγαινε η ίδια τύχη τους περίμενε, τρόπος για να σωθούν οι κάτοικοι του Τεκέκιοϊ δεν υπήρχε, έτσι ήταν γραφτό να γίνει.

Τα σπίτια καιόντουσαν. Οι μόνοι που μείναν στο κέντρο της πόλης ήταν οι στρατιώτες, που πολεμούσαν, σαν λυσσασμένα σκυλιά. Πολλές φορές τους φωνάζαμε να παραδοθούν και απαντούσαν με βρισιές και με βλαστήμιες. Βέβαια αυτό δεν μπορώ να το αποδώσω στην αντριά τους και στο πολεμικό τους μέλλον, γιατί οι Τούρκοι, είναι γνωστό πως είναι ψευτοπαληκαράδες και ό,τι κερδίζουν το αποκάνε μόνο από την πονηριά τους. Αλλά στη μάχη του Τεκέκιοϊ ήξεραν καλά ότι, όπως και να 'χε το πράγμα, η μάχη ήταν χαμένη γι' αυτούς. Και έτσι δύσκολη όπως ήταν η θέση τους (συνέχιζαν) να παρασταίνουν, πως ήταν παληκάκια.

Η μάχη συνεχιζόταν. Ξύτε εμείς φτάναμε στο κέντρο, ούτε και αυτοί μπορούσαν να ξεμυτίσουν. Για μας όμως, οι ώρες που περνούσαν ήταν ζημιά. Η μάχη των ανταρτών δεν πρέπει να κρατήσει παραπάνω από μιά, δυό ώρες, γιατί εκατό με εκατόν είκοσι σφαίρες μόνο κουβαλά απάνω του (κάθε αντάρτης). Δεν έχει τα μετόπισθεν να του προμηθεύσουν υλικό πολέμου, δεν μπορούσαν να τραβήξουν τους τραυματίες που αιμορραγούσαν, όσο περνούσαν οι ώρες, πεινούσανε κιόλας και ο ήλιος ήταν κατακόρυφος.

Αλλά η μάχη δεν έπαιρνε τέλος, όσο δεν φτάναμε στο κέντρο, ο προορισμός δεν εκπληρωνόταν.

Παράλληλα είχε συμβεί κάτι το απρόοπτο αναμεταξύ μας. Η αριστερή πλευρά, η προς την Αμισό, προχωρούσε και ζύγωνε το κέντρο. Ξει αντάρτες του Καράπερτσιν από τις σκοπιές, από τα υψωματάκια ρίχνουν! Ξει φωτιές και οι φωνές γίνανε κουβάρια! Ρίχνανε, χωρίς να ξεχωρίζουν και να ξεδιακρίνουν, χτυπούσαν το κέντρο και χτυπούσαν εμάς! Χάσαμε μ' αυτόν τον τρόπο ακριβώς! Εγώ πολεμούσα πίσω από ένα χοντρό στύλο, που ήταν τέσσερις φορές σαν το κορμί μου, ταμπουρωμένος εκεί με τρεις-τέσσερις άλλους. Και άκουγες: «Κώστα το νου σου!», «Γιορίκα από κει όρμησε! Χτύπησέ τον!» Εκεί που πολεμούσαμε χτυπιόμαστε ξαφνικά από πίσω, ακούστηκε «ωχ η μέση μου!» Βρε μπας και μας κύκλωσαν οι Τούρκοι και έρχονταν οι σφαίρες στον στύλο και τινάζονταν οι πέτρες; Αλλά δεν ήταν αυτό. Από μπρος μάς χτυπούσαν οι Τούρκοι και από πίσω χτυπιόμασταν από τους δικούς μας. Δίπλα μου ακριβώς ήταν ένας από το Κλέσκιοϊ, Αναστάσιος ήταν το όνομά του, νεοπαντρεμένος, ένα καλότατο παληκάρι. Ακριβώς στη σπονδυλική του στήλη, στο κάτω μέρος, έφαγε τη σφαίρα! Σε μιά στιγμή μου λέει: «Δήμο, χτυπήθηκα! Μη μ' αφήνεις!» και κάπως λησμόνησε τη μάχη, σηκώθηκε και κάνει να πιάσει την πληγή του και τρώει μιά σφαίρα στο χέρι, από τους Τούρκους.

Σε μια στιγμή βλέπω τον άνισο αγώνα, ένας σκοτώθηκε δίπλα μου, άλλος σκοτώθηκε πιο κει, ο κίνδυνος, η φύση, σε σπρώχνει και σου λέει: «άλλαξε θέση!»

Για μιά στιγμή παίρνω τ' άρματά τους, αυτός ήταν ένας όρος, που έπρεπε να εκπληρωθεί κι εκεί που έπαιρνα και τα όπλα του Αναστάσιου μου λέει: «Δήμο μη μ' αφήνεις! Πάρε με Δήμο!» Προσπάθησα να τον τραβήξω σ' ένα κατάλληλο μέρος, τον φορτώθηκα και ήθελα να τον πάω μέσα στη ρεματιά. Το 'ριξα όξω, σκέφτηκα, ότι ήταν άνισος αγώνας και δεν θα 'χε τέλος. Με βλέπει ο Ζαχαρίας και μου λέει: «Τι κάνεις! Πέταξέ τον κάτω και πιάσε πρόχωμα!» Επειδή ήθελα να τον ρίξω σε ασφαλές μέρος, δεν το 'κανα, ούτε μπορούσα να του φωνάζω. Ο Ζαχαρίας ακούστηκε πάλι: «Θα σε σκοτώσω! Πέταξέ τον!» Φωνάζω και του λέω: «Τι γίνεται; Πού είναι οι δικοί μας;» και αναγκάζομαι να πιάσω άλλο πόστο.

Η κατάσταση συνεχιζόταν έτσι, χιλιάδες σφαίρες πέφτανε και οι φωνές και το κακό συνεχιζονταν. Παίρνουν μήνυμα οι καπεταναίοι, ότι ο τούρκικος στρατός έφτασε στο Κεριζλίκι (Μοναστήρι Άγιος Γεώργιος) και μας ειδοποιούν ότι θ' αποτραβηχτούμε, γιατί οι Τούρκοι κοντεύουν να φτάσουν στο ίδιο και από αυτή την πλευρά.

Από όλες τις πλευρές έρχεται τουρκικός στρατός. Εμείς εκεί που πολεμούμε δεν το ξέρουμε, αυτοί όμως, οι πιο όξω, που παρακολουθούνε, οι αγγελιοφόροι που ξέρουν όλη την κίνηση, το μαθαίνουν. Πώς να τραβηχτούμε από το δέντρο, την πέτρα και το κάθε λογής πρόχωμα, είναι εύκολο; Συγκεντρώνονται τετρακόσιοι ως πεντακόσιοι και αφού φτάσαν σ' ένα ορισμένο σημείο, από το ψήλωμα, ρίχνουν στο κέντρο, για να μας καλύψουν, να μπορέσουμε να φύγουμε. Εμείς σερνόμαστε σιγά σιγά, πιάνουμε τις ρεματιές με χίλιες προφυλάξεις και ρίχνουμε χωρίς να σηκώνουμε το κεφάλι μας, για να μη μας δούνε. Μ' αυτόν τον τρόπο φτάσαμε στα λημέρια μας.

Αφού πήρα τον φίλο μου από το ρέμα, σιγά σιγά, τσακισμένος, κουρασμένος, μέσα στα αίματα, είχα και τα εξαρτήματα και τα πολεμοφόδια του στο λαιμό μου κρεμασμένα. Έφτασε σούρουπο και έφτασα στις σκοπιές ο τελευταίος όταν άρχισε το σκοτάδι. Ο φίλος μου αιμορραγούσε, βόγγουσε, με έλουσε στο αίμα και μου 'λεγε: «Άσε με Δήμο, άσε με να πεθάνω!». Και εγώ έκανα κουράγιο, να τον κουβαλήσω, μπας και τον σώσω. Αντώνη μάλλον τον λέγανε.

Μόλις έφτασα στις σκοπιές μου είπε: «Άσε με Δήμο...». Εκεί, τον άφησα, γιατί κι εγώ απόκαμα. Οι δικοί μας ρίχναν ακόμη, γιατί περίμεναν να γλυτώσουν κι οι τελευταίοι αντάρτες. Μόλις τον άφησα κάτω, σε είκοσι λεπτά, σωριάστηκε και ξεψύχησε. Έφαγε την σφαίρα του θανάτου από τους δικούς μας και άλλη μιá από τους Τούρκους στο χέρι και δεν άντεξε. Τον θάψανε όπως όπως, χωρίς παπά και χωρίς δάκρυα.

Εκεί που καρτερούσαμε για τους τελευταίους κάθισα σ' ένα παράμερο τόπο και αναλογιζόμουνα. Έβλεπα το δρόμο στο σούρουπο (έβλεπα) το Τεκέκιοϊ να καίγεται και θυμήθηκα τα παιδικά μου χρόνια, που χτυπούσαν οι καμπάνες της εκκλησιάς. Την κίνηση του εμπορίου του Τεκέκιοϊ, τις χαρές των αγοραστών, που παίρναν πασμάδες, για να ντύσουν τα παιδιά τους. Θυμόμουνα τις νυφάδες που βάζαν στα καλάθια τα αυγά, τα τσουρέκια, τα δώρα. Θυμούμαι, που έρχονταν τα κάρα, οι βοϊδάμαξες και αδειάζανε το μέλι, το βούτυρο και στο γυρισμό, δεν είχε φόβο τη νύχτα, μου έλεγε ο Θόδωρος, που ήταν τώρα καπετάνιος, σαν τον έβρισκα στην αγορά και μέρα μεσημέρι: «Δήμο, κάτσε να ξεπουλήσω, να πάμε μαζί, με το κάρο, στην μάνας σου το χωριό». Έπαιρνε καμιά δεκαριά φραντζόλες, γιατί οι χωριάτες είχαν αδυναμία στου παζαριού το ψωμί, έπαιρνε κάτι χοντρές χωριάτικες καραμέλλες, πράσινες ή κόκκινες, χοντροκομμένες, που οι μπογιές τους βγαίνανε στα χείλη μας και στα άντερά μας. Όταν τις τρώγαμε, ώρες ολόκληρες φτύναμε χρώματα.

Ευχαριστημένοι, χαρούμενοι από την ανταλλαγή και τη δουλειά, που έκανα, ανεβαίναμε απάνω στη βοϊδάμαξα και τραβούσαμε για το Κέρπισλι, εφτά οχτώ ώρες απόσταση. Ξεκινούσαμε με το πέσιμο του ήλιου και κατά τα ξημερώματα φτάναμε εκεί. Η πρώτη δουλειά πριν ξεκινήσουμε ήταν να λαδώσει, με αγνό βούτυρο, τον άξονα της βοϊδάμαξας. Το τριξιμο του άξονα τον νοιώθουν σαν κελάιδημα και ακούγεται από δύο ώρες απόσταση. Αυτοί που το κατέχουνε καμαρώνουνε. Ακουγότανε και τα καινούργια κουδούνια και οι αγκράφες και δίνανε ένα τόνο, για μένα αστείο και για τον Θόδωρο σοβαρό. Και διασχίζαμε το δρόμο, για το Κέρπισλι, το χωριό του και το χωριό της μάνας μου, που το λέγανε Ατσούσογι, που θα πει πικρό νερό.

Μιλούσαμε, καλαμπουρίζαμε και καμιά φορά, στο δρόμο, παλεύαμε ποιος θα νικήσει τον άλλον.

Πολλές φορές, (όταν πηγαίναμε) στο χωριό, άμα άκουγε το αμάξι του να κελαιΐδει μέσα σ' εκείνη την άγρια τη φύση (έπαιρνε κουράγιο). Δάση από εδώ, δάση από εκεί, γάου! γάου! τα σαυλιά, οι λύκοι χιλιάδες, ούρλιαζαν: ου...ου...ου...ου...ου...! Εγώ ξαφνιαζόμουν, ανατρίχιαζα, ήμουν αμάθητος, δεν ήμουν χωριατόπουλο και τότε μόνο, το κάρο, μας έδινε θάρρος, που κύλαγε υπερήφανα στο δρόμο βγάζοντας εκείνο τον ήχο σαν να μας έλεγε: μη φοβόσαστε, είμαστε εδώ! Σαν να αισθανόταν την ανησυχία μου (ο Θόδωρος) και με το κεντρί στο χέρι φώναζε άγρια τα ζώα του, να προχωρούν. Και ένα άλλο, (που) με φόβιζε ήταν κάτι, σαν μύγες, που πετούσαν πάνω στο κεφάλι και έβγαζαν φωτιά. Βρε Θόδωρε τι είναι αυτά; Απο δέκα λεπτά, μισή ώρα και ένα τέταρτο μακριά φέγγανε. «Δεν είναι τίποτα, μύγες είναι!». «Ντε...ε» έλεγε στα βόδια του και άρχιζε να τραγουδά:

Εγώ είμαι ένας γεμενιτζής*
 με δύο βελονόπα
 γυρίζω νύχταν και μέραν

τσουμπίζω τα κορτσόπα.
 Κορτσόπα ντο τερήτε με
 νυφόπα ντο γελάτε
 σεβντάν ντο εν κι ξέρετε
 τσαχλίλ** κι γρικάτε.
 Σεβντάν ντο λένε παιδιά
 άμον θολόν ποτάμ' εν'
 πη λουζ' απέσ' απ' αρρωστέν
 πη πιν' απ' αποθάνει.
 Ας σην πολ' εσουμαρλάιζα***
 έναν βαρέλ' καρφία.
 Θα περ' ατά και κρου' ατά
 ση νύφες την καρδίαν.
 Λοι εμέν μάνα, λοι εμέν
 λοι εμέν θ' αποθάνω
 πασκίμ**** ντο είμαι ατζαμής
 κ' ατώρα να μαθάνω.

Τραγουδώντας έτσι, ως τα ξημερώματα, φτάναμε στο σπίτι μας.

* Γεμενιτζής: σημαίνει παπουτσής γεμενιών.

** Τσαχλίλ ή τσαχάλικ, σημαίνει χωρίς πείρα, μικρός.

*** Εσουμαρλάιζα, σημαίνει παράγγειλα.

**** Πασκίμ, σημαίνει μήπως.

Αγωνίσματα – «Εντίλια»

Το χρόνο μιά φορά έρχονταν οι Τούρκοι και Έλληνες, φέρνοντας τα καλύτερα βόδια τους, για να αγωνιστούν. Είχαν τρία-τέσσερα κάρρα, που αντί για τροχούς δέναν ξύλα χοντρά και βάζαν απάνω πολύ βαρύ φορτίο. Ξεποιανού τα βόδια τραβούσανε αυτό το βάρος, θεωρούσαν ότι είχε τα πιο γερά βόδια, για αμοιβή δε έπαιρνε πασιμάδες με διάφορα χρώματα και τους τύλιγε στα κέρατα των βοδιών. Ακόμα,

ανάλογα με τον αγώνα ήταν και η αμοιβή, (η οποία) καμιά φορά (ήταν) ένα ή δύο μοσχάρια καλοθρεμένα.

Όλα αυτά μου 'ρχονταν στο μυαλό την ώρα που κοιτάγα το Τεκέκιοϊ. Ύστερα πάλι, πήγε ο νους μου σ' άλλα χρόνια. Μιά φορά, που για να πάω στην πατρίδα μου, πέρασα μέσα από το Τεκέκιοϊ, τα βρήκα όλα σε κακή κατάσταση. Από ένα πλημμυρισμένο ποτάμι τα σπίτια και τα μαγαζιά είχαν εκποπιστεί! Άλλα ήταν γκρεμισμένα και όσα ήταν ξύλινα, σαν παρόγκες, τα είχε εκποπίσει. Έτρεχε, έτρεχε το ποτάμι, το χώμα έφενυγε και παραμερούσαν τα σπίτια, το έζησα, δεν ήταν καλοφτιαγμένα, άλλα πάλι τουμπάριζαν. Ο κόσμος, απελπισμένος έψαχνε να βρει τα πράγματά του. Εγώ βρήκα στο δρόμο ένα πακέτο, είχε μέσα δέκα φέσια, ποιανού να το δώσω; όλοι χάσαμε. Είπα: βγήκε το χαρτζηλίκι! να το πουλήσω. (Αλλά) αυτό κάπως με σύγχισε, μου έδωσε μιά ταραχή, σαν να ήταν ένα προμήνυμα αυτής της καταραμένης περιόδου, δηλαδή αυτά που γίναν πριν μιά ώρα και που με ξύπνησαν από τις εφιαλτικές μου αναμνήσεις.

Σε μιά στιγμή γύρισα στην πραγματικότητα, κόντευαν μεσάνυχτα, είχε περάσει πολύ ώρα, που φτάξαν στις σκοπιές οι τελευταίοι πολεμισταί. Κανένας άλλος πια δεν σώθηκε. Σηκωθήκαμε και φύγαμε για το Καράπερσιν.

Έρριξα μιά τελευταία ματιά ακόμη, πήγε ο νους μου στους τραυματίες, μην τους πιάσαν οι Τούρκοι και το τους κάναν. Γιατί, εν τω μεταξύ πήγαν οι Τούρκοι μέσα στο χωριό, ο στρατός κι οι ενισχύσεις τους. Τελευταία ματιά και τα θυμήθηκα όλα. Φεύγαμε προς τα πίσω. Στο δρόμο λέγανε ότι έφτασε ο στρατός και ότι έγιναν μετακινήσεις. Έλεγε ένας ποιος και ποιος σκοτώθηκε και βγάλαμε το συμπέρασμα, ότι σκοτώθηκαν εικοσιοκτώ. Είχαμε και σαράντα τραυματίες μαζί μας. Άλλος ήταν χτυπημένος στο μάτι, άλλος στο πόδι και τους είχαμε πρόχειρα δεμένους.

Είχαμε βοτανολόγους άφθαστους, τα βότανά τους ήταν

μαγικά και θεράπευαν τους τραυματίες. Έπειτα απ' αυτή τη μάχη συνέχισε ανάπαυλα μιά βδομάδα μέσα στο Καράπερ-ταιν κι ολόγυρα. Συμπληρώναν τα κενά, μάζευαν πληροφο-ρίες κι έτρεχαν εδώ και εκεί.

Λιγότευαν οι σφαίρες. Η αποστολή στην Ρωσία δεν είχε δείξει ίχνη επιστροφής, (ενώ) εκείνες τις μέρες έπρεπε να είναι στο λημέρι. Αυτή η μάχη μάς στοίχησε πολλά. Άλλη μιά τέτοια, αν γινότανε, δεν θα μας έμενε ούτε σφαίρα.

Μετά έντε μέρες μάθαμε την καταστροφή που κάναμε. Εκατόν πενήντα με εκατόν ογδόντα Τούρκοι στρατιώτες σκοτώθηκαν στη μάχη (και) γύρω στις δύο χιλιάδες άντρες, γυναίκες και παιδιά σκοτώθηκαν/

Μ' όλα αυτά, δεν κατορθώσαμε να φθάσουμε στον τελικό μας σκοπό. Ξει καπεταναίοι θέλαν να το εξαφανίσουνε, γιατί πάλι θα έρθει στρατός και όλο αυτά συζητούσαν.

Εκεί στην ανάπαυλα που περνούσαμε, δεκαπέντε ημέρες, ένα τόσο χρονικό διάστημα περίπου, οι καπεταναίοι λέγαν, πως μπορεί να 'χουμε επιθέσεις των Τούρκων. Ότι έπρεπε να ετοιμασθούμε, να σφάξουμε πεντακόσια ζώα, να τα κάνουμε καβουρμάδες, γιατί αν μας επινεθούν οι Τούρκοι και βρεθούμε μακριά από τις εστίες μας, να έχει ο καθένας απάνω του δύο οκάδες καβουρμά και μισή οκά αλεύρι, διότι με το χτύπημα που θα κάνανε οι Τούρκοι, έπρεπε να είμαστε για όλα έτοιμοι.

Εμείς κρατούσαμε περί τη μία ώρα άμυνα, οι γυναίκες, τα παιδιά, οι γέροντες φεύγαν πιο μέσα, σ' αυτό το χρονικό διάστημα. Αφού βλέπαμε ότι εξασφαλιζόμαστε από τον κίνδυνο, αφού πήγαιναν πιο πέρα από το λημέρι, εμείς πιάναμε το άλλο το βουνό. Γιατί σιγά-σιγά, πολεμώντας, με λίγες σφαίρες, οπισθοχωρούσαμε, κάναμε ελιγμό.

Αυτά γίνονταν τη νύχτα κρυφά και έπρεπε να μη κλαίνε τα μωρά, σαν κλαίγανε τα έσφαζε ο καπετάνιος!

Ξει Τούρκοι είχαν γύρω στις τέσσερις χιλιάδες στρατό.

Φώναζαν οι μιάμηδές τους από τα τζαμιά, όποιος είναι ικανός και μπορεί να κρατήσει όπλο στα χέρια του να πάει. Στρατολογούσαν και από τα ολόγυρά μας χωριά (και) είχαν μεγάλη δύναμη. Πιάναν τις τέσσερις πλευρές της περιφέρειας και κάναν την επίθεση, βαρώντας στην αρχή με κανόνια.

Για μας τους αντάρτες, αυτό ήταν ευχής έργο, γιατί κι εμείς. σ' όλη την περιφέρεια αυτή, είχαμε γύρω στις δεκαπέντε με δεκαοκτώ χιλιάδες τουφέκια. (Τα βαστούσαν άνδρες) ηλιοκαμένοι, σκληροί και φανατικοί, (που είχαν) σαν μοναδική επιθυμία, να σφάζουν Τούρκους. Και αισθανόταν λύπη, γιατί είχαν τα γυναικόπαιδα και δεν μπορούσαν να κινηθούν ελεύθερα.

«Ωι Παβρενοί»

Ωι Τούρκοι στην αρχή μας χτύπησαν από την Έρπαγα, από πάνω από τα Τουρκοχώρια, για να μας ρίξουν στη θάλασσα, αυτή ήταν η στρατηγική τους.

Αυτοί οι κάτοικοι της Έρπαγα, ήταν αποκομμένοι και τους ξεχώριζαν μερικά χωριά από μας, περί τα πέντε ως έξι χωριά, που μιλούσαν την τουρκική. Τους λέγαμε «Παβρινούς» επειδή ανήκανε στην περιφέρεια της Έρπαγας. Ήταν όμως Έλληνες φανατικοί, ανδρείοι, και είχαν αρχηγό τους τον Τσακίρ αγά, έναν ξανθό καπετάνιο. Επειδή δεν είχαν μεγάλο χώρο και δεν μπορούσαν να κάνουν ελιγμούς, όπως εμείς, κάναν το εξής: Περικύκλωναν γύρω γύρω ένα μεγάλο δάσος, κάναν προχώματα, το ένα πίσω από το άλλο, τοποθετούσαν στο κέντρο τα γυναικόπαιδα και γύρω γύρω αυτοί δίναν τη μάχη. Επί δεκατέσσερις μέρες και νύχτες πολεμούσαν μιά δύναμη τουρκική, γύρω στις πέντε με έξι χιλιάδες Τούρκους, και μάλιστα είχε βρέξει και ήταν ίσαμε τη μέση τους μέσα στο νερό! Πολεμούσαν σκληρά και δεν έκαναν ούτε ένα βήμα προς τα πίσω. Ωι γυναίκες τους με χίλιες προ-

φυλάξεις μαγείρευαν το συνηθισμένο εκείνο φαί, λιγάκι κα-
βουράς, δυό χούφτες αλεύρι και πολύ νερό. Έβραζε όλο
και κάτω έφερνε στο γλοιώδες και στις κατάλληλες στιγ-
μές, τα μεσάνυχτα, το πήγαιναν στους αγωνιστές και ρου-
φούσαν λιγάκι. Επειδή οι Τούρκοι αξιωματικοί καθυστε-
ρούσαν, για την ολοκληρωτική επίθεση, έλαβε την εντολή,
μιά δράκα αντάρτες, να την ξεκαθαρίσουν (την κατάσταση).
Να τα βάλουν με τόσες χιλιάδες Τούρκους, με τα τόσα λίγα
πολεμικά μέσα (που διάθεται).

Αυτή η περιφέρεια, της Έρπαγα, είχε πεντακόσια του-
φέκια, ενώ η δική μας είχε δεκαπέντε χιλιάδες με δεκαοκτώ
χιλιάδες τουφέκια. Την άλλη μέρα, ο Τούρκος αξιωματικός,
διάταξε, με την ξιφολόγχη να μπούνε στα χαράκωματα. Και
εκεί που ο αξιωματικός προέτρεχε, για να δώσει κουράγιο
στους στρατιώτες του, του κάνανε (ανοίξανε) φωτιές με χει-
ροβομπίδες (και με) τα εγγλέζικα όπλα (που βάζανε) σαν
μυδραλιοβόλα.

Και σ' ένα ενθουσιασμό του, απάνω σε μιά παραζάλη,
βγαίνει από το χαράκωμα (ο καπετάνιος) με το «κολτ», ένα
επαναληπτικό βελγικής κατασκευής, που τραβάει δώδεκα
σφαίρες, χτυπάει τον αξιωματικό και πέφτει μέσα στο χα-
ράκωμα. Αλλά και ο Τσακίρ αγάς χτυπήθηκε από τους Τούρ-
κους, γιατί βιάστηκε και βγήκε από το χαράκωμα.

Μόλις είδαν ότι έπεσε το αγαπητό τους πρόσωπο, ανά-
λαβαν κάτι άλλοι (άντρες) με ψυχή και σώμα και άρχισαν να
πολεμούν. Φαντασθείτε, οκτακόσια τουφέκια σε ειδικευμένα
χέρια, το τι γινόταν! Κατόρθωσαν όχι μοναχά να τους διώ-
ξουν, αλλά και να τους κάνουν μεγάλη καταστροφή! Σκόρ-
πισαν από παντού, πήγαν και από τα πλάγια. Κι όταν βρέ-
θηκαν σε κάποια ησυχία, σφάξαν ένα πρόβατο, το άνοιξαν
και το τύλιξαν στον αξιωματικό, για να τον κρατούν ζεστό.
(Για) να τον διατηρήσουν στη ζωή και να μπορέσουν να του
πάρουν πληροφορίες.

Ο αξιωματικός φαντάσθηκε ότι θα του χαρίσουν τη ζωή και συγκινήθηκε, ίσως από την ανδρεία του και άρχισε να τους εξιστορεί: «Πολλούς αξιωματικούς από μας, τους τράβηξαν από διάφορα μέτωπα, διά να ῥθουμε να σας εξοντώσουμε. Η δύναμή μας είναι γύρω στις εικοσιπέντε με τριάντα χιλιάδες. Γύρω στις οκτώ χιλιάδες είναι ο γυμνασμένος στρατός. Πολλοί είναι εθελοντές μέσα από την Αμισό. Είναι υπόλοιποι, γέροι και παιδάκια, ήταν στρατευμένοι στα μέτωπα της Ρωσίας. Είναι γύρω στις επτά με οκτώ χιλιάδες αγρότες της περιφέρειας, που δεν τους επιστράτευσαν, για να περιφρουρούν τα χωριά (από) τους αντάρτες».

Αφού έδωσε την εικόνα του πολέμου είπε, ότι θα ενώνονταν ο στρατός κι ότι ο ένας θα χτυπούσε από το Ατσέσοϊ και ο άλλος από το Καράπερτσιν, την Έρπαγα, το Τσιφλίκ και ότι θα μας κύκλωναν. Πρόσθεσε ακόμη, ότι είμαστε ανδρείοι. Ότι έχουμε το σθένος ή να ζήσουμε ή να πεθάνουμε. Και ότι παρατήρησε στην μάχη που δώσαμε δεκατέσσερα μερόνυχτα, ότι θα είναι κατορθωτό να νικηθούμε. Σας το λέγω εγώ, είτε.

Αφού πήραν τις πληροφορίες του αξιωματικού, οι αντάρτες, του δίνουν τη χαριστική βολή και ψοφάει, (έτσι) πήγε.

Η περιφέρεια Έρπαγα ήταν πέντε ἔξι χωριά. Εμείς όλους αυτούς, μέσα στην Αμισό, τους λέγαμε Παβρενούς. Όλοι γενικά ήταν αγρότες. Τα χωριά τους δεν ήταν πλούσια, ήταν όμως ανεπτυγμένα στην γεωργία και στην κτηνοτροφία. Δεν ήταν μορφωμένοι, τα 60% ξέραν γραφή και ανάγνωση, ήταν κάτω από την επιρροή των δασκάλων και των παπάδων, διαφέραν κατά πολύ από εμάς. Ήταν ανδρείοι, ρωμαλέοι, ψηλοί, χοντροί, γεροί άνθρωποι. Ήταν χοντροκοπιόι, πολύ πονηροί, αλλά στη φυσική τους πλάση ήταν λεπτού χαρακτήρος. Ήταν και καχύποπτοι και το αεράκι το υποπτεύονταν. Τους ακούσαμε μόνο, γιατί ήταν δεκατέσσερις ὠρες μακριά από μας. Τους γνωρίσαμε όμως αρκετά, από το παρακάτω περιστατικό, που δικαιώνει τη φήμη τους ως ανδρείους.

Αυτοί κάθε δεκαπέντε μέρες, κάθε μήνα, έφεραν άλευρα και μας πουλούσαν. Κατεβαίναν καμιά δεκαπενταριά και ερχόντουσαν στις πλατείες μας. Η πλατεία ήταν πεσμένα δέντρα, καμένα πλάι στα ερείπια, που γίνονταν συγκέντρωση του πληθυσμού. Εκεί, μας πουλούσαν κυπαρίσσιο, καλαμποκίσιο και σιταρίσιο αλεύρι. Εκεί γίνονταν η αγοραπωλησία.

Από τις σκοπιές μάς δόθηκε η είδηση, ότι έρχεται τουρκικός στρατός. Μόλις το ακούσαμε, γυναικόπαιδα και άντρες, τρέχαν στα βουνά (και) σκόρπαγαν. Και μερικοί οπλοφορούντες αντάρτες, τόσο ταράχτηκαν, που φεύγαν κι αυτοί.

Σύμπτωση, αυτή την ώρα, βρέθηκαν στην πλατεία δεκαπέντε Παβρενοί. Είδα την τρομάρα μας και μας είπαν: «Μα δεν ντρεπόσατε; Πάρτε τους από πίσω, πιάστε τους φαλάγγι, τι φεύγετε;» Ξει αντάρτες είπαν: «Αυτοί είναι χιλιάδες!» Τους είχε κυριεύσει ο φόβος και τους βλέπαν πολλούς. Δεν ήταν, όπως υπολογίσαμε αργότερα, τόσοι, ήταν ως τριακόσιοι. Ένας μισοπάλαβος ήθελε να κάνει μιά αφιμαχία στα σύνορα (του χωριού). Ξει Παβρενοί, ψύχραιμοι, τράβηξαν παραμέρα, σε κάτι ρεματιές, τα υποζύγια τους και αφού πήραν ορισμένες πληροφορίες, γιατί ήταν ξένοι προς τον τόπο μας, ρωτώντας για κάτι μονοπάτια, χάθηκαν προς τα δάση. Τράβηξαν προς το στρατό. Ξει Παβρενοί, μοιάζαν με γάτα, που μυρίζεται το ποντίκι. Ξαν κνηγετικός σκύλος, που μυρίζεται το λαγό. Ξαφνικά βρέθηκαν στα πλάγια τους! Και δώσαν δυό ώρες μάχη! Ακούσαμε τους πυροβολισμούς και εκείνο το χάλασμα και να σου! Και βλέπομε τους Παβρενούς να φέρνουν δεκαπέντε αιχμαλώτους! Εμείς φεύγαμε κι αυτοί μας φέρνανε αιχμαλώτους! Τους βγάλαν στην δημοπρασία και πήραν κάμποσα λεφτά από μερικούς εμπόρους! Πούλησαν τα άλευρά τους και σηκώθηκαν και πήγαν στα λημέρια τους. Αυτοί είναι οι Παβρενοί. Δεν πήγα ποτέ στα μέρη τους.

Με την φυγάλα φθάσαμε κανά δυό ώρες μακριά, με τους ελιγμούς. Ήταν κι αυτά τα χωριά καμένα, τι να πάμε να κά-

νουμε;

Η Δημοπρασία

Δώσαν τους αιχμαλώτους Τούρκους στην δημοπρασία, τι τους κάναν; Και γιατί είχαμε ορισμένους ανθρώπους, Έλληνες εμπόρους, που κατάφεραν να διαφύγουν την κρεμάλα, μέσα στην Αμισό; (Ωει τελευταίοι) ήταν εξόριστοι, ήταν προχωρημένοι στην ηλικία και με χίλια δυό βάσανα (κατάφεραν) να φτάσουν στα λημέρια μας. Ήταν καταστραμένοι, υλικά και ηθικά. Σφάξαν την οικογένειά τους, τους συγγενείς τους και είχαν μέσα τους, για όλα αυτά, μιά βαθειά πίκρα, ένα μίσος για τους Τούρκους (και) ήθελαν και αυτοί καμιά φορά να σκοτώσουν έναν Τούρκο. Αλλά επειδή δεν μπορούσαν σαν κι εμάς να πολεμήσουν στα λαγγάδια, στις ρεματιές, στις φυλωσιές, στα δάση, δεν άντεχαν σε τόση σκληραγωγία, αγόραζαν έναν Τούρκο, έπαιρναν από έναν αντάρτη το τουφέκι του, τον έβαζαν μπροστά και του έλεγαν: «Προχώρα!». Ω αιχμάλωτος έκανε δέκα ως είκοσι βήματα και του ῥιχναν!

Από την πλευρά της Έρπαγας, ακούμε, δεκατέσσερις μέρες τώρα, κανόνια υπόκωφα. Λήγουν το αμπλοκάρισμα και έρχονται πάνω από τη Γέλιτζε, στα δικά μας τα χωριά και αρχινάνε, από τις τέσσερις πλευρές, να μας χτυπούνε οι Τούρκοι.

Αυτό είχε διαρκέσει περί τα σαράντα μερόνυχτα. Τρώγαμε μόνο καβουρμά, υποφέραμε από την ψείρα, την πεζοπορία και το κρύο. Ω καπετάνιος μυριζεται τον κίνδυνο. Έχει στη διάθεσή του διακόσια με τριακόσια πρόβατα ή αγελάδες, για ώρα ανάγκης, το κρέας το κάναμε καβουρμά. Αναλόγως τις εποχές είχαμε τον χειμώνα καρύδια, το καλοκαίρι κεράσια από τα δέντρα, φρούτα ξηρά, που τα λέγαμε «τιζίμα», απίδια, μήλα, που τα κάναμε κρεμαστάρια ή φουρνι-

στά, απόξω η καμένη φλούδα τα συγκρατεί, δεν χαλάν.

Τα φλέγοντα ζητήματα και η πραγματική έλλειψη ήτανε τα πολεμοφόδια, διότι από μιάς αρχής η προμήθειά τους ήταν δύσκολη.

Είναι παγωνιά φοβερή (;) βαθμούς υπό το μηδέν και ο αντάρτης κάθεται κουλουριασμένος και σκοπεύει και ο ιδρώτας τρέχει από το μούτρο του ποτάμι! Τα 40% έχεις πιθανότητες να ζήσεις! Στις γυναίκες και στα γυναικόπαιδα είχαμε μεγάλες απώλειες, δεν μπορούσαμε να τα παίρνουμε (μαζί μας) στους ελιγμούς. Επί σαράντα μέρες φωτιά δεν ανάβαμε, δεν μαγειρεύαμε. Από δω και πέρα αρχίζει η περίοδος που καταφεύγαμε στα σπήλαια, κρυβόμασταν σε μέρη απρόσιτα, σε τρύπες, σε μαγαράδες, σε ρεματιές, σε βράχια, στα κοιλώματα, κρυβόμασταν και βρόσκαμε μιά ησυχία.

Έτακτικός στρατός πήγαινε με στρατηγική, ολόσωμος, ήθελε να κοιτάξει, να ερευνήσει (κι ύστερα) να χτυπήσει. Δεν κομματιάζονταν σαν τους αντάρτες, δεν μπορούσε να μπει στις φυλλωσιές, δεν ήξερε τι θα του παρουσιαστεί, μπορούσαν να είναι αντάρτες και να τον περικυκλώσουν, δεν ήξερε τα μονοπάτια.

Αυτή η τακτική, σ' αυτόν τον άνισο αγώνα, διήρκεσε σαράντα μέρες και νύχτες. Άπνοι, πεινασμένοι, κουρασμένοι, εξαντλημένοι! Και δεν ήταν τίποτα αυτά μπροστά στην έλλειψη των σφαιρών, γιατί όταν δεν έχεις πολεμοφόδια, αισθάνεσαι πλέον αιχμάλωτο τον εαυτό σου.

Έβλεπες εκείνα τα παληκάρια, στο κόκκινο χρώμα, που ήταν ζωσμένο με εκατοντάδες σφαίρες και κοκκινογυάλιζαν στις ακτίνες του ήλιου οι κάλυκες, που έχουν το χρώμα τους χρυσό.

Και το είχαν καύχημα να έχουν πολλές σφαίρες, αισθάνονταν ψηλά το κεφάλι. Τώρα, όχι μόνο τους έλειπαν τα φτερά να πετάξουν, αλλά αισθάνονταν τον εαυτό τους αμφίβολο, αν ήταν ελεύθεροι ή αν σε λίγο διάστημα θα ήταν σκλαβωμένοι.

Κρατούσαμε στα τουφέκια μας μόνο μιὰ σφαίρα, για να αυτοκτονήσουμε, και άλλος (κρατούσε) το τελευταίο γέμισμα στην «κάσα» του τουφεκιού του, για να το γεμίσει με πέντε σφαίρες.

Τα τουφέκια μας τα κρατούσαμε πια για οδοιπορικές ράβδους, ως όπλα ήταν πια άχρηστα, και στηριζόμασταν απάνω.

Τα γυναικόπαιδα ήταν εξαντλημένα, πεινασμένα, κι εμείς το ίδιο, μα δεν είχαμε την δύναμη να κάνουμε επιδρομές, που κι αυτές στα ήσυχα Τουρκοχώρια τις ντρεπόμασταν, αλλά τις κάναμε από ανάγκη.

Αυτή η κατάσταση συνεχίζονταν και άρχισαν οι καπετάνιοι και, γενικά, το αντάρτικο να περιστρέφεται στην σκέψη της «αποστολής». Τι έγινε η αποστολή;

Κάποτε ακούγαμε κανονιές στη θάλασσα. Η Τουρκία δεν είχε μέσα συγκοινωνίας στον Πόντο, παρά μικρές βάρκες, για να μην φαίνονται πολύ και να μπορούν να κρύβονται σε βράχια, ποτάμια, και να 'χουν ορμητήρια. Τα ρώσικα (πολεμικά) φτάναν μέχρι δύο χιλιόμετρα μακριά από τη θάλασσα και τις βομβαρδίζανε και τις βουλιάζανε και ήταν γεμάτα με πολεμοφόδια, με στρατό. Κι αυτά τα κανόνια που τ' ακούγαμε, δεν ξέραμε τι γίνεται και λέγαμε: «δε θα 'ρθει κατά δω ο ρωσικός στρατός, να μας ελευθερώσει; Είχαμε κι αυτήν την ελπίδα.

Τώρα εδώ κι ένα μήνα κι αυτά σταμάτησαν. Κι αυτοί που στείλαμε με γράμματα στην Αμισό, επέστρεψαν, όχι μόνο άπρακτοι, αλλά με τα μελανότερα χρώματα μας περιέγραψαν την ζωή της πολιτείας. Κρεμάλες κάθε βράδυ στο μεϊντάνι, εξορία! Μέσα στην Αμισό τους σκότωναν, σαν τα σκυλιά!

Αποστολή στη Ρωσία

Αφού συγκεντρωθήκαμε τριανταπέντε άτομα, θαλασσινοί, ναυτικοί, με καπετάνιο τον Κακούλη, κατεβήκαμε στο

Ατσάσαζι. Κατέβηκαν κι άλλοι διακόσιοι, για να μας βοηθήσουν.

Παίρνουμε το λοιπόν ένα καράβι, αφού καθαρίσαμε τους Τούρκους. Κοπιάσαμε πολύ, να το βγάλουμε από το στόμιο του ποταμού, θα κάναμε και δυό τρεις ώρες, γιατί το στόμιο του ποταμού γεμίζει χώματα, άμμο και φράζει. Κατορθώσαμε (επιτέλους) και φύγαμε από την αμμουδιά, χωρίς φασαρία, κρυφά τους πλακώσαμε. Τραβήξαμε τα πανιά μ' ένα καλό αεράκι και φεύγαμε στο πέλαγος (με ταχύτητα) γύρω στα δεκαπέντε χιλιόμετρα την ώρα.

Τα πελάγη κρατιόντανε με προφυλάξεις χίλιες δυό. Περιμέναμε την κατάλληλη στιγμή. Ώ καιρός έπρεπε να μην είναι αστροφεγγιά, να είναι σκοτάδι, τα πιστόλια στο χέρι, μήπως παρουσιαστεί (κανένας) Τούρκος εκεί, μήπως караδοκει εκεί κανείς.

Ώρες ολόκληρες αγωνία, γιατί όλα αυτά, αυτή η διαδικασία, γίνεται όξω από τα λημέρια μας. Εκεί είναι Τούρκοι, ξένο έδαφος και έπρεπε όσο μπορούμε να αποφύγουμε τους κρότους και τις πιστολιές, χωρίς να μας πάρουν χαμπάρι, εκεί που κοιμούνται οι ναύτες. Αν μας πάρουν χαμπάρι (πρέπει) να τους χτυπήσουν με μαχαίρια.

Υπό αυτές τας συνθήκας αρπάζουμε την βάρκα, κι αφού μπαίνουμε μέσα, αγκαλιαζόμαστε με τους υπόλοιπους (που μένανε όξω), (γιατί) ποιος ξέρει πού και πώς θα ξαναϊδωθούμε. «Καλό ταξίδι! Η Ρωσία θα ενδιαφερθεί και θα στείλει πολεμοφόδια και καράβια!» Αθώοι άνθρωποι: «Σύντομα, όσο μπορείτε να 'ρθείτε».

Ώ πόλεμος γινόταν στον Καύκασο και ο ρωσικός στρατός ζύγωνε προς τα εδάφη μας.

Έρχονταν τα ρωσικά (πλοία), βομβάρδιζαν τις αποθήκες πετρελαίου της Αμισού, τα δικαστήρια και τους στρατώνες. Ώι στρατιές των Ρώσων φθάναν μέχρι την Κερασούντα και λέγαμε, ότι σε ένα μήνα το πολύ θα είναι εδώ. Τώρα, δυό

ολόκληρους μήνες, ούτε ίχνος πολεμικού ρωσικού καραβιού (δεν φάνηκε), μόνο για τα πολεμοφόδια ερχόταν κανένα φορητό. Την αποστολή, που στείλαμε και την περιμέναμε, ούτε ίχνος! Και περιμέναμε άδικα τρεις μήνες!

Από την πόλη μαθαίναμε, από παραρτήματα που βγαίνουν, ότι τα στρατεύματά μας νικούν. Δεν το πολυπιστεύαμε, όμως και μ' αυτές τις συνθήκες πήραμε την απόφαση, να βγούμε παραόξω, να μάθουμε τι γίνεται και να πάρουμε και πολεμοφόδια. Βρεθήκαμε σε απόγνωση, σε απελπιστική κατάσταση.

Ξεκινήσαμε (το λοιπόν) στο πέλαγος. Είχαμε δεκατρία βαρέλια του κονιάκ νερό μέσα στο καράβι, είκοσι ψωμιά, ένα τσουβάλι γαλέτες. Είχαμε και κάτι «τιζίμια», και κανά δυό οκάδες χαμψιά. Ξειχωριάτες, που ήταν από τα τούρκικα χωριά, τα αγαπούσαν, ήταν σαν μαύρο χαβιάρι, σ' εκείνη την περίπτωση και ακριβώς γι' αυτό μας προσφέρθηκαν από τις αποθήκες των καπεταναίων. Στο λημέρι μιά έγκυος γυναίκα με ένα κομματάκι χαμψί και λίγο καλαμποκίσιο ψωμί περνούσε.

Τραβήξαμε τα πανιά, είχαμε και καλό αέρα, γύρω στα τετρακόσια μέτρα από την μύτη του Τσαρτσαμπά, βγαίναμε στο πέλαγος. Κατά τα ξημερώματα, βλέπουμε να μαυρίζουν τα βουνά της Αμισού. Σε μιά στιγμή έρριξα μιά ματιά και είδα ένα μεγάλο βουνό, που είναι πίσω από την Αμισό, ονομαστό από τα χιόνια του. Από αυτό το βουνό κατεβάζαν πάγο, για το καλοκαίρι. Κατά τα τέλη του χειμώνα μάζευαν το χιόνι, το ρίχναν μέσα σε λάκκους και αφού το πατούσαν καλά, το σκλήρηναν και το αφήναν. Κατά τον Απρίλιο, αρχινούσαν να το κόβουν φέτες, φέτες. Η κάθε μιά φέτα ήταν ακριβώς σαν αυτές τις τεχνητές κολώνες, που βλέπουμε, και στο πάχος τρεις φορές πιο χοντρές. Αυτό το τυλίγανε σε κάτι σκληρά πράσινα χόρτα, που βγαίνουν πολύ στον Πόντο. Ήταν σαν δεντράκια, που έφταναν σχεδόν στο ανάστημα του ανθρώπου, φύτεωναν πάρα πολλά και μόνα τους. Τα τυλίγαν μέσα δυό δυό σε τσουβάλια και τα φόρτωναν στο γαϊδούρι. Αυτά

τα πράσινα φύλλα ήταν κατάλληλα, για να κρατήσουν το χιόνι, να μη λυώσει. Κάθε νοικοκύρης είχε πέντε ως δέκα γαϊδούρια φορτωμένα με δυο κολώνες στο κάθε γαϊδούρι. Σχεδόν μ' αυτό ζούσαν τα χωριά στην περιφέρεια αυτή και πάνω στο βουνό. Και έβλεπες τα ξημερώματα μέσα στην Αμισό, σωρηδόν, να κατεβαίνουν τα γαϊδούρια. Το βράδυ ξεκινούσαν από τα χωριά τους, (στις) 5 1/2 - 6 και τα ξημερώματα φθάναν στην Αμισό, προτού πέσει ο ήλιος πάνω στον πάγο. Ήταν αγκαζαρισμένα σε διάφορα μπακάλικα, χασάπικα, γαλατάδικα και ξεφόρτωναν (σ' εκείνα). Ψώνιζαν τα απαραίτητα τους, αλάτια, πετρέλαια, πασιμάδες και ίσαμε το βράδυ φθάναν στα χωριά τους. Στο γυρισμό ταξίδευαν μέρα.

Ρωμαλέα γαϊδούρια, γερά, μεγάλα και εκείνοι που τα οδηγούσαν πελώριοι, αγαθοί άνθρωποι. Μου κάναν εντύπωση, ντούκου ντούκου ο πάγος απάνω, λαχανιάζανε και πηγαίνανε.

Απ' αυτό το βουνό κατάλαβα πού πέφτει η Αμισός. Μισή ώρα κοιτάζα, ρέμβαζα και έκλαιπα. Ήταν το πρώτο βάπτισμα της ξενιτιάς, που έπαιρνα.

Θυμήθηκα την κακομοίρα τη μάνα μου. Μπας, για μένα, την τράβηξαν οι Τούρκοι σε κανένα μπουντρούμι; Πώς ζει; Πώς τα εξοικονομά;

Θυμόμουν τη γιαγιά μου, μιά γριά γυναίκα, θρησκόληπτη. Και την Τετάρτη ακόμα, όχι μόνο δεν έτρωγε λάδι, αλλά και να της μύριζε, από κανένα άλλο σπίτι, Τετάρτη και Παρασκευή, νόμιζε πως εγκληματούσε!

Τη βδομάδα, απαραίτητα, πήγαινε στην εκκλησία τρεις φορές, Τετάρτη, Παρασκευή και Κυριακή. (Πήγαινε) στην Αγία Τριάδα της Αμισού, που ήταν μεγάλη και πλούσια εκκλησία. Στον αυλόγηρό της ήταν τέσσερα μεγάλα σχολεία και το γυμναστήριο. Ένα γυμναστήριο, που και σήμερα η Αθήνα θα το ζήλευε. Είχε διάφορα είδη εξαρτήματα, δερμάτινα όργανα, ακόντια, στεφάνια για τον νικητή, ό,τι έχουν εδώ τα γυμναστήρια, μπροστά σ' εκείνα της Αμισού, είναι

σαν παιδικά παιχνιδάκια.

Τα σχολεία ήταν Δημοτικό και Αρρένων Γυμνάσιο. Όλα μαζί είχαν μιά πολύ ωραία θέα. Είχαν δέντρα φυτεμένα που έδιναν μεγάλη ομορφιά.

Από την γιαγιά μου θυμήθηκα την εκκλησία. Ύστερα πήγε ο νους μου, στον μικρότερο αδελφό μου. Θα είχε γίνει τώρα 16 χρονών παληκάρι. Μετά, το πνεύμα μου, πήγε σε μερικούς παλιούς καλούς μου φίλους, σε μερικές συμπαθείες, σε κάτι γειτονοπούλες μου, σε μιά μικρή μου συμμαθήτρια.

Θυμήθηκα τις ακροθαλασσιές που κολυμπούσα, τους δρόμους που πήγαινα, χειμώνα-καλοκαίρι, στο σχολείο, με την τσάντα στο χέρι. Θυμήθηκα τις βρύσες, που τρέχαν τότε θολό και τότε κρυσταλλένιο νερό και το θολό, απερίσκεπτα παιδιά, το πίναμε. Και τα καλοκαίρια, που έκανε πολύ ζέστη, έβαζα το κεφάλι μου κάτω από τη βρύση και καταβρεχόμουν. Έβρεχα και τα πουκάμισά μου, όλα, για να βρω λίγη δροσιά.

Έκλαψα πικρά. Έβγαλα ένα κουρελάκι από το στήθος μου βρόμικο και πενιχρό και σκούπισα τα δάκρυά μου! Έβγαλα, για μιά στιγμή τα άρματά μου και ακουμπώντας λίγο, έπεσα και κοιμήθηκα.

Δεν θυμούμαι πόσο κοιμήθηκα, πάντως τις πρωινές ώρες ξύπνησα από τα κουνήματα της βάρκας (καϊκιού) και από κάτι φωνές.

Ο ήλιος ήταν μεσούρανα, πεντέμισυ η ώρα, κοιμήθηκα ως εντεκάμισυ ώρες. Άκουσα τον καπετάνιο να λέει, ότι μας έπιασε «καλάσι». Στη Μαύρη Θάλασσα, χωρίς να φυσά, χωρίς σύννεφο, βγαίνει, συχνά, απότομα, τρικυμία και λέγεται «καλάσι».

Μ' όλο που ο καιρός μας έδινε την ελπίδα ότι θα είναι περαστικό, η τρικυμία φούντωνε. Και διήρκεσε οκτώ μέρες και οκτώ νύχτες! Ήταν τόσο μεγάλη η τρικυμία, που το καράβι έστεκε, από το κύμα, κατακόρυφο. Και άλλοτε το ύψωνε τόσο

πολύ, που βλέποντας όξω, έλεγα, η θάλασσα έχει βουνά!

Έχτώ νύχτες και οχτώ μέρες, ούτε ένα μέτρο δεν πήγαμε μπροστά, αλλά προσπαθούσε ο καπετάνιος, ούτε ένα μέτρο να πάμε πίσω. Αυτό το κατόρθωνε με το φλόκο, ένα πανί που είχε στη μύτη του καραβιού. Πρακτικοί, άφοβοι καπετάνιοι. Τα άλλα πανιά τα είχε μαζεμένα και έμενε μόνο ο φλόκος.

Εγώ, που ήμουν ναυτικός και μερικοί άλλοι, τα ρουχαλάκια μου τα λιγοστά, τα είχα στον ώμο, μη γένοιτο και βουλιάξουμε. Κοίταγα την απόσταση στην ξηρά και «κανόνιζα» τη μύτη του Τσαρτσαμπά, που ήταν το πιο κοντινό μέρος εκεί. Να προσπαθήσω να φτάσω βέβαια (σημ.: σε περίπτωση ναυαγήσεως) δεν ήταν ανθρωπίνως κατορθωτό. Και όμως, ο άνθρωπος πρέπει να ελπίζει, έστω και με ένα τοις εκατό, ότι θα ζήσει. Δεν λογάριαζα τα κύματα μόνο, (αλλά) δεν μπορούσα να πιστεύσω, πως θα γλιστρίσω από τους Τούρκους και πως δεν θα με πιάσουν στην ακροθαλασσιά.

Ει χωριάτες μισολιποθυμισμένοι από την ναυτία, δεν φαντάζονταν τι μπορούσε να συμβεί και φώναζαν: «Δώστε το στην ξηρά! Θα πνιγούμε!... Θα μας φάνε τα ψάρια!» και όλο την «ξηρά» φώναζαν αυτοί.

Εγώ φώναζα από τους πρώτους: «Καλύτερα να πεθάνουμε στην θάλασσα, παρά να μας καταδικάσουν σε θάνατο οι Τούρκοι». Κι αν δεν είναι Τούρκοι, θα μας τσακίσουν τα κύματα, που «σπάνε στην παραλία». Βαπόρι να 'ταν θα το θρυμάτιζαν, πόσο μάλλον άνθρωπο, πάνω στα βράχια.

Το ευτύχημα, ήταν, επειδή ήταν ζαλισμένοι και άρρωστοι, δεν έγινε τίποτα κακό μεταξύ μας. Και αυτή η συζήτηση συνέχιζε πέντε με έξι μέρες, στο χρονικό διάστημα αυτό ο Θόδωρος έκανε εμετό.

Νερό δεν είχαμε, όλο κι όλο, δυό τρία ποτήρια! Το νερό το χαλούσαμε με απερισκεψία, οι χωριάτες το πίνανε ασυλλόγιστα, ούτε ήταν δυνατόν, σε τέτοιες κρίσιμες στιγμές να

γίνει οικονομία στο νερό.

Μετά οχτώ μέρες (άρχισε) να κοπάζει η τρικυμία και τη δέκατη μέρα η θάλασσα ήταν γυαλί, ούτε κυματάκι αισθανόσουν.

Έκανε πολύ ζέστη, αέρας τίποτα, καθόλου δεν φυσούσε. Εμείς οι ναυτικοί αρχίσαμε να τραβάμε κουπί, να μη χάνουμε τον καιρό μας. Η λάζικη βάρκα είναι τριανταδύο πιθαμές, έχει επτά μέτρα μήκος και τέσσερα πλάτος. Σαν μαχαίρι κατεβαίνει το μπρος μέρος και γίνεται μυτερό. Το πίσω (μέρος) είναι φαρδύ και αντέχει στην τρικυμία. Πλέει με τέσσερα κουπιά, ζήτημα είναι αν έπαιρνε δέκα μέτρα σε μιά ώρα, μ' όλο που είχε και τα πανιά και το φλόκο. Το νερό είχε σωθεί, είχαμε κίνδυνο και από τα ψάρια, αν εμείς οι ναυτικοί πετιόμασταν στο πέλαγος και κολυμπούσαμε. Στη Μαύρη Θάλασσα, όμως δεν είναι επικίνδυνα τα ψάρια, τα μεγαλύτερα είναι το δελφίνι και η φώκια και αυτά δεν πειράζουν άνθρωπο.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, περάσαμε δυό μέρες και δυό νύχτες. Την τρίτη μέρα, ο καπετάνιος, μας είπε: «Έρχεται αέρας, γιατί αρχίζει να μαυρίζει η θάλασσα, από πίσω μας». Πράγματι, σε λίγο, μας έπιασε τα πανιά ο αέρας. Ήμασταν τριανταδύο άτομα σε μιά πλευρά του καραβιού. Από μέσα ήταν ξαπλωμένοι οι χωριάτες. Εμείς καβαλίσαμε (το αντίθετο) πλευρό του καραβιού για να μην αναποδογυρίσει. Τόσο δυνατός ήταν ο αέρας, που έγερνε και πάλι.

Ο καπετάνιος έλεγε, να μη χάσουμε την ευκαιρία. Μπορεί να είναι η φαντασία μου, αλλά όπως έτριξε, όπως πετούσε τα νερά, υπολογίζω ότι κάναμε εικοσιπέντε, μπορεί και τριάντα χιλιόμετρα την ώρα. Έβλεπες το νερό που έσκαγε, σαν ξύλο το έκοβε το καράβι και ακούγοντας όπως έφευγε: τσα... τσα... τσα..., όχι το συνηθισμένο χλου... χλου... χλου..., του νερού που σπρώχνεται.

Σε ορισμένες στιγμές ο αέρας πετούσε δύο μέτρα, τρια,

τέσσερα (το κύμα). Το άλλο κύμα το 'φτανε και το πλάκωνε. Τρέχαμε τόσο πολύ, που ξεπερνούσαμε το πρώτο κύμα.

Στο αμπάρι είχαμε χαλίκι και άμμο, αλλά εμείς δεν έπρεπε να μετακινηθούμε. Καρφωθήκαμε σε μιά πλευρά, για να μην μπαλαντζάρουμε, να μην τουμπάρουμε.

Κατ' αυτό τον τρόπο ταξιδέψαμε δυό μέρες. Ξύτε γουλιά νερό, ούτε ψωμί. Όποιος τολμούσε και έτρωγε χαμψιά έπινε ύστερα το θαλασσινό νερό και αλοιμόνó του! μετά δυό ώρες άναβε μέσα του το αλμυρό νερό, κοκκινίζανε τα μάτια του και υπόφερε φοβερά. Δεν μπορούσε, ούτε για την φυσική του ανάγκη, να βγει, και στούμπωνε. Και με όλα τούτα, και πάλι έπινε το κρυσταλλένιο νερό της θάλασσας, η ίδια κατάσταση συνέχιζε.

Όλα αυτά, δεν μας φαίνονταν τίποτα, όσο ξέραμε ότι είμαστε στα ρωσικά νερά, είχαμε μιά κρυφή χαρά στη ψυχή μας. Δυό μερόνυχτα συνεχώς ταξιδεύαμε. Ξεκατεάνιος μάς έλεγε, ότι, αν συνεχιστεί αυτός ο καιρός, αύριο κατά τις δύομισυ, μετά το μεσημέρι, θα δούμε τα ρωσικά βουνά. Μιλούσε θετικά, χωρίς να 'χει ούτε πυξίδα, ούτε ρολόι, που γράφει τα χιλιόμετρα. Με το πρακτικό του το μάτι κατόρθωνε να δει, ότι πάμε τόσα μίλια και κανόνιζε και έλεγε «αύριο, τέτοια ώρα θα φτάσουμε εκεί».

Εκείνη τη νύχτα αγωνιούσαμε, πότε θα ξημερώσει. Μ' όλο που ήμασταν εξαντλημένοι και αξύριστοι, όλα αυτά δεν μας φαινότανε τίποτα, όσο συλλογιζόμασταν την ώρα δύο, που θα φτάναμε. Και μόλις την άλλη μέρα ο ήλιος έφθασε κατ' άκροφός, λέγαμε, ότι η ώρα είναι δέκα, δωδεκάμισι και έπρεπε να μαυρίσει ο ορίζοντας, για μας, να δούμε το βουνό, που θα μαύριζε.

Τέλος, εκεί που σκεφτόμασταν αυτά, απορούσαμε, γιατί δεν συναντήσαμε ένα Ρώσο, ένα καράβι, στην Τουρκία πλημμυρούσαν και στον τόπο τους κανείς;

Αύγουστος 1917

Πράγματι, κατά τις 2-3 βλέπομε βουνά, να μαυρίζουν στο βάθος της θάλασσας. Όπως τα είχαμε αποχωριστεί από την Τουρκία, τα βλέπομε τώρα στην Ρωσία. Η χαρά μας ήταν απερίγραπτη. Πηγαίνοντας στην Ρωσία, η φαντασία μου πάλι δούλευε, πίστευα ότι θα 'ρθει ο αδελφός μου να με πάρει. Ήμουν δεκαοχτώ χρονών και μ' όλα αυτά (χαιρόμουν σαν παιδάκι, όσο) σκεφτόμουνα ότι θα δω τη Ρωσία, που άκουγα από την παιδική μου ηλικία. Ξει θείοι μου, που φύγαν μικροί, θα χαρούν πάρα πολύ, σαν θα με δούνε. Θα τους πω τα παράπονά μου, που νόμιζαν ότι καλοζούσαμε στην πατρίδα. Θα πω την κατάσταση της μάνας μου και του σπιτιού στον αδελφό μου. Έλπιζα, ότι ο αδελφός μου θα είχε πολλά λεφτά και ότι θα μου πάρει καλά ρούχα, καλά παπούτσια, γιατί το είχα παρόνο, που ήμουνα κουρελιασμένος.

Εν τω μεταξύ το καράβι κοντεύει να ζυγώσει την ακροθαλασσιά. Η ώρα ήταν δέκα βράδυ, σκοτείνιασε, βλέπαμε τις ακροθαλασσιές της Ρωσίας, βλέπαμε τα καλλιερηγημένα χωράφια, κάτι χωριά αραιοκατοικημένα, κάτι φυτεμένα σαν αμπέλια, ολόκληρες εκτάσεις και βλέπαμε κάτι κρημνούς, κάτι απότομα μέρη, όπως τα Γεβρέντια της Τουρκίας, που λέγαμε θα βρούμε ένα μονοπάτι;

Η ώρα ήταν δώδεκα τα μεσάνυχτα, χτύπησε πια το καράβι στην αμμουδιά, άλλο δεν πήγαινε. Πεταχτήκαμε δύο τρεις θαλασσινοί με το σκοινί που μας ρίξανε και ένας ένας βγήκαμε στη στεριά. Αφού περιμέναμε μισή ώρα και ξεξαλιστήκαμε, ακούγαμε κάτι μακρονά σκυλιά, κάτι κοκόρια, υπόκοφα να ακούγονται. Και αρχίησα εγώ και έλεγα: «Χωριά υπάρχουν!» Πού να 'ξερα, ότι αυτά που ακούγαμε δεν ήταν δέκα λεπτά μακρούα αλλά δύο ώρες; Εγώ, το ανήσυχο

πνεύμα, με άλλους δυό της ηλικίας μου, πήγα στην ακροθαλασσιά, προς τα κείθε και κοιτάζω. Ξαναγυρίζω και τους λέω: «Βρε παιδιά, δεν υπάρχει μονοπάτι, ούτε μέρος να γαντζώσεις, ν' ανέβεις, είναι απότομοι κρημνοί». Πάω πάλι, δέκα λεπτά, από την άλλη πλευρά και από κείθε βρίσκω μονοπάτι.

Εν τω μεταξύ, επειδή η απόσταση της αμμουδιάς (από τα βράχια) ήταν μικρή, σκεφτήκαμε, να φύγουμε απ' αυτό το μέρος, μη γίνει καμιά τρικυμία και μας τσακίσει στα βράχια. Σκεφτήκαμε αν δεν βρούμε (βολικό μέρος), να μπούμε (πάλι) στο καράβι να πάμε από άλλη περιφέρεια να μπούμε. Παίρνει τότε τον λόγο ένας γεροντότερος και μου λέει: «Ει πολλές μετακινήσεις δεν είναι καλό πράγμα, γιατί βρισκόμαστε σε εμπόλεμη κατάσταση. Επόμενο είναι, στο κεφάλι μας, να είναι φρουρά και να μας πυροβολήσει. Γι' αυτό, πρέπει να υπομένουμε, να ξημερώσει ο Θεός τη μέρα και κάτι θα γίνει».

Αφού κάθησα, κάπου μιά ώρα εκεί κάτω, άρχισα με τους δυό φίλους μου να μιλούμε και οι άλλοι μιλούσαν τα δικά τους. Όσο άκουγα τα κοκόρια και τα σκυλιά, από μέσα μου έλεγα: «μπας και βγήκαμε σε τούρκικο μέρος κατά λάθος; Τώρα που είναι νύχτα, πρέπει να το εξιχνιάσουμε». «Πάμε, Δήμο;» λένε οι άλλοι δυό. Προχωρήσαμε αρκετά στην ακροθαλασσιά. Βρήκαμε μιά ρεματιά, ένα μονοπάτι και ανεβήκαμε στο ίσωμα, δεν ήταν πολύ ψηλό, όσο ένα σπίτι, ύστερα ήταν πεδιάδα, όλο αμπέλια φυτεμένη. Μέσα από τα αμπέλια, απάνω στην φωνή του κόκορα και των σκυλιών, πηγαίναμε.

Ο δρόμος ήταν ατέλειωτος, μιά ώρα δρόμο και παραπάνω, θα είχαμε περπατήσει. Σε μιά στιγμή ήρθε μπροστά μας ένας βασιλικός, φαρδύς, ωραίος δρόμος, που ασπρογυάλιζε (κάτω) από την αστροφεγγιά. Βλέπομε σε μιά κολώνα, το είδα εγώ και λέω στα παιδιά: «κάντε μου ράχη να φθάσω, να δω, στην κολώνα είναι γράμματα ρωσικά ή τουρκικά;» για να βεβαιωθώ, ότι ήμασταν στην Ρωσία. Με βοήθησαν και έφτασα και είδα καλά καλά, δεν ήταν τουρκικά, «στη Ρωσία είμαστε παιδιά»,

βεβαιώθηκα και απ' αυτό. Η κολώνα θα έγγραφε τα χιλιόμετρα, αλλά εμείς τότε δεν ξέραμε, αφού δεν ήταν τούρκικα.

Δρόμο χωρίς φόβο. Δρόμο, δρόμο, για νερό. Τα σκώτια μας κολλήσανε από την πείνα και τη δίψα. Φθάσαμε σ' ένα σπίτι, αυτό το σπίτι είχε και τον κόκορα που ακούγαμε. Ήταν μαγευτική τοποθεσία, είχε πηγάδι, δέντρα, ένα μεγάλο αμπέλι κι ένα σπιτάκι, με ξύλα φτιαγμένο. Δίπλα στην πόρτα ήταν ένα παράθυρο, μακρόστενο (και) από πάνω (αντί) για κεραμίδα, είχε ψάθα.

Αρχίσαμε να χτυπάμε την πόρτα άφοβα (και) απαιτητικά, ότι Χριστιανοί ήρθαν, να μας ανοίξουν, να μας βάλουν μέσα, να μας πλύνουν τα πόδια, όπως κάναν στο χωριό μας.

Σε λίγο, ακούμε από μέσα μιά χοντρή φωνή: «κτο ταμ... κτο ταμ...», αργότερα έμαθα, ότι θα πει στα ρωσικά, «ποιος είσαι». Το έλεγε, τρομοκρατημένος, φοβισμένος, συρτά. Του είπαμε και μεις, ότι είμαστε Χριστιανοί, Έλληνες (αλλά) ούτε εμείς, ούτε αυτός καταλάβαινε τι λέγαμε.

Ήταν ξημερώματα, τέσσερις ή τεσσεράμισι και ήθελε μιά ώρα να φέξει. Του λέγαμε λοιπόν, ψωμί, νερό, μα πού να καταλάβει, του τα λέγαμε τουρκικά: «σου. εκμέκ». Σε λίγο, από μέσα ακούω: «κρι... κρι... κρι...» έβαλε τη σφαίρα στο μακάρισμα και ήταν έτοιμος να πυροβολήσει. Μίλησε ρωσικά σε κάποιον. Σε λίγο μιά γυναίκα άνοιξε την πόρτα και αυτός κρατούσε από μέσα το όπλο. Η γυναίκα ήταν 38-40 ετών, ντυμένη ρωσικά.

Ήμασταν, ο ένας σε απόσταση από τον άλλο, χωρίς όπλο στο χέρι, αφού είπαμε, πως είμαστε Χριστιανοί και λοιπά. Γνέψαμε τι θέλαμε, μας έφερε η γυναίκα ένα κουβά με το σκoinί, το έριξε στο πηγάδι και μας έβγαλε νερό. Μόλις έφτασε το παρχάτσι στο χείλος, το άρπαξα, το 'βαλα μπροστά μου και σαν άλογο έπινα, οι άλλοι περίμεναν τη σειρά τους.

Το νερό, όπως το 'πινα, με γαργαλούσε, έφερε βόλτα στα άντερά μου και έπαθα (κάτι) σαν σκοτοδίνη και ξάπλωσα.

Τα μάτια μου ήταν ανοιχτά, αλλά δεν μπορούσα να σηκωθώ. Ήπιανε και οι άλλοι νερό και σε μισή ώρα, είτε πάλι ο άντρας της, ως φάνηκε, «δώσε τους ψωμί». Ένα ψωμί τρεις οκάδες, είναι το μικρότερο ψωμί στην Ρωσία. Το μοιράσαμε και τρώγοντας πηγαίναμε στους φίλους μας. Έ άνθρωπος ήθελε να μας μιλήσει και κάτι να κάνει, το μόνο που του λέγαμε (ήταν) «Χριστός», «Χριστός». Είδε και στο λαιμό μου το σταυρό και κατάλαβε, πως ήμασταν Χριστιανοί. Μουρμούρισε κάτι ρωσικές λέξεις, μας κοίταξε, ήμασταν οπλισμένοι, ρακένδυτοι, πεινασμένοι και σκεφτόταν, τι να είμαστε και πώς πέσαμε στη Ρωσία;

Στα κρατητήρια της Θεοδοσίας

Έ ήλιος έβγαινε μέσα από τα αμπέλια, ξημέρωνε. Αφού ζυγώσαμε αρκετά, βλέπουμε τους συντρόφους μας σε ένα άλλο σπίτι, από την άλλη την πλευρά. Είχαν ανεβεί κι αυτοί (κι όταν τους βρήκαμε) τους είδαμε, ότι πίνανε γάλα και στα χέρια τους κρατούσαν και τρώγανε ψωμί. Είπαμε, από μέσα μας, πως αυτοί ήταν πιο τυχεροί από μας.

Είδαμε ολόγυρα πολλές εκτάσεις με αμπέλια, εκεί μάθαμε και τους πρώτους λόγους της κατάστασης αυτής. Ήταν Πόντιοι, χρόνια έλειπαν, μας περιποιήθηκαν στο άκρον. Είχαν τα χωράφια τους, τα παιδιά τους και ζούσαν ευτυχισμένοι, ως την ώρα που έγινε η επανάσταση. Κι όπως μας είδαν οπλισμένους, σαν αστακούς, μας είπαν: «Βρε παιδιά, εδώ είναι επανάσταση, να μη σας πάρουν για κομμουνιστές οι τσαρικοί και σας σκοτώσουν· ή οι κομμουνιστάι για τσαρικούς και γίνει αιματοχυσία». Έπειτα σκέφτηκε και τρόμαζε, μην του κάψου το σπίτι του.

Τι θα γίνει; Πώς θα γίνει; Θα πάω στην επιτροπή των Ποντίων που είναι κράτος μέσα στο κράτος και θα παρθούνε τα κατάλληλα μέτρα.

Πράγματι, έφυγα, ήμασταν στην Κοιμαία και θα πηγαίναμε στη Θεοδόσια, δυόμισυ ως τρεις ώρες, θα κατέβαινε από την άλλη πλευρά. Εμείς μπήκαμε από το πίσω μέρος, τραβηχτήκαμε μέσα στο σπίτι και τρώγαμε και πίναμε. Δίναμε στην νοικοκυρά λεφτά, αλλά δεν τα έπαιρνε. Η χαρά της ήταν απερίγραπτη, που μας φιλοξενούσε. Μας ρωτούσε για τους δικούς της, στην Τραπεζούντα, Κερασούντα και μεις της λέγαμε, ότι δεν ξέραμε τους ανθρώπους ή της λέγαμε, ότι είναι εξόριστοι.

Πήγε ο σύζυγός της στην Θεοδόσια, μίλησε με την επιτροπή των Ποντίων και πήραν την απόφαση να μας στείλουν πέντε ανθρώπους, να μας κατεβάσουν τμηματικώς στην Θεοδόσια.

Μόλις μας αντίκρυσαν μέσα στο δωμάτιο και μας είδαν οπλισμένους, κρύος ιδρώς τους έλουσε! «Για όνομα του Θεού! Να πετάξετε τα όπλα να μην τα δούνε!» Όταν τα ακούσαμε αυτά τα λόγια, ο καθένας μας σκεφτόταν, πώς να τα αποχωριστεί, γιατί τα είχαμε σαν μισό μας σώμα, τα είχαμε σαν σταυρό. Τι να κάνουμε (όμως); Αρχίσαμε ένας ένας να τα πετά!

Ήμασταν μέσα στα αμπέλια, ειδοποιήθηκαν κάτω στη Θεοδόσια τα μέλη της επιτροπής, ότι ήρθε μιά αποστολή Ελλήνων, από τον Πόντο, αντάρτες, για να ενισχύσουν τον αγώνα του Πόντου.

Συνήθως, επειδή ήμασταν αυτοκέφαλοι, ή στη Ρωσία ή στην Τουρκία, καθοδηγούμασταν από μιά επιτροπή. Αυτήν την επιτροπή την λέγαμε Μητρόπολη, δηλαδή είχε Δεσπότη και παπάδες και καθοδηγούσε τα σχολεία και τις εκκλησίες και προστάτευε τους φτωχούς, εν η περιπτώσει έρχονταν σε σύγκρουση με τους Τούρκους. Η γνωστή σημερινή Μητρόπολη θα ωχριούσε μπροστά στις πράξεις τους, απόδειξις ότι μόλις μάθανε την αποστολή μας, μεμιάς ειδοποιήθηκε ο Ελληνισμός του τόπου, δηλαδή στη Θεοδόσια και την Κοιμαία,

για να μας συνδράμει ο καθείς, σύμφωνα με τις περιστάσεις, όσο μπορούσε. Κομμουνισταί (και) τσαρικοί μας κατέβασαν στη Θεοδόσια και μας τοποθέτησαν στα σχολεία. Όσοι δεν χωρούσαν, μας πήραν στα σπίτια τους. Ένας, Μενέλαος Μπαλτόγλους, δύο, Σάββας Γαρυφαλλίδης και τρεις, εγώ, μας ανέλαβε μιά χήρα Κερασούντια, στο σπίτι της. Μιά καλοκάγαθη γυναίκα, καλή νοικοκυρά, πελωριών διαστάσεων, δεν θυμούμε πώς τη λέγανε, μας μαγειρεύε, μας κοίταζε, ήταν πολύ καλή γυναίκα. Εκείνη τη βραδυά κοιμηθήκαμε στο σπίτι της και όλη τη νύχτα ακούαμε όργανα, κίνηση μεγάλη, ο κόσμος ευθυμούσε. Βλέπαμε τα φώτα τα ηλεκτρικά, που άναβαν, κι αυτό μας φαινόταν υπερβολικό, (γιατί εμείς) είχαμε μόνο σκότος, ούτε δαδί, ούτε λάμπα, ούτε τίποτε άλλο, μόνο τουφέκι (είχαμε). (Τέτοια) ήταν η ζωή στο λημέρι. Τώρα, ακούγαμε τραγούδια και μας τραβούσαν να πάμε κοντά, να δούμε τι γίνεται, να γλυκάνει λίγο η ζωή μας. Ν' ακούσουμε καμπάνες. (Μακρούα από) τα βουνά, τα βράχια, τα λαγκάδια, τους πολέμους. Να δεις κρεβάτι, να ακούσεις τραγούδι, άλλαξε η ζωή.

Την άλλη μέρα σηκωθήκαμε, πήγαμε, είδαμε και τους άλλους. Μας φέρανε και φάγαμε σαλάμι, τσάι, και μας είπε η επιτροπή να είμαστε κάπως προσεκτικοί, να είμαστε συγκεντρωμένοι, επειδή εδώ είναι ανώμαλη η κατάσταση και ότι θα μας στείλουν στο Νοβοροσίτσι.

Την άλλη βραδυά, νωρίς νωρίς, πήγαμε πάλι να κοιμηθούμε. Μόλις βράδυνασε, αρχίσανε οι τρουμπέτες, γιατί είχαν τσίρκα πολλά και λίγους κινηματογράφους. Μπήκαμε στα κρεβάτια, αλλά δεν μπορούσαμε να κοιμηθούμε και σε μιά στιγμή λέω στους φίλους μου: «βρε παιδιά, ο κόσμος διασκεδάζει, πάμε να βγούμε όξω;» Σαν να 'χανε κι αυτοί την ίδια γνώμη, σηκωθήκαμε, ντυθήκαμε και βγήκαμε στο δρόμο. Αρχίσανε να χαζεύουμε κάτι μαγαζιά, κάτι οπωροπωλεία και σε μιά στιγμή είπαμε να πάμε παρακάτω, να δούμε τι μου-

σικές είναι. Προχωρήσαμε, είδαμε το τσίρκο, είδαμε τον κόσμο, να μπαίνουν, να βγαίνουν, κάτι τρουμπέτες, κάτι φωτογραφίες, κανόνια, σίδερα, κάτι πράγματα εκεί, μπαίνουμε μέσα να πάμε να σεριανίσουμε. Ένα μωσαϊκό είμαστε ντυμένοι, μας δώσανε άλλος ένα πανταλόνι, άλλος ένα σακάκι.

Αρχίσαμε να μπαίνουμε στη ζωή των ανθρώπων, (αλλά) ακόμα δεν μπορώ να ευθυμίσω. Αφού προχωρήσαμε αρκετά, βρήκαμε ένα κινηματογράφο, μπήκαμε μέσα, το είδαμε μία φορά, το είδαμε δεύτερη φορά, πηγαίναμε να το δούμε και τρίτη φορά, ένα τιποτένιο έργο, αλλά νυστάξαμε και βγήκαμε. Ως τα ξημερώματα ήταν ανοιχτά. (Όταν) βγήκαμε όξω, θα 'ταν η ώρα μία ή μιάμισυ, προσπαθήσαμε να βρούμε το σπίτι, το δρόμο, αδύνατον να τα βρούμε!

Βρήκαμε ένα άλλο τσίρκο, κοιτάγαμε από τις χαραμάδες, αφηρημένοι, ο ένας έλεγε από δω, (αλλά) τίποτα, ο άλλος από κει, (αλλά πάλι) τίποτα. Σε μία στιγμή βρεθήκαμε σαν σε μία πλατεία. Εκεί είδαμε, ήταν παγκάκια, γινότανε λαϊκή αγορά, δεν το ξέραμε, ύστερα το καταλάβαμε. Ήταν 15-20 παγκάκια, σαν ντουλαπάκια με συρτάρια και βάζαν οι γυναίκες, που συνήθως κάνουν την λαϊκή αγορά, τα πράγματά τους.

Τους λέγω, να μπούμε στα παγκάκια, να κοιμηθούμε και το πρωί, ο Θεός μεγάλος είναι, κάποιον θα βρούμε να μας οδηγήσει. Πήραμε (το λοιπόν) την απόφαση να διανυκτερεύσουμε στα παγκάκια, ανοίγουμε τα κεπέγκια του ενός, βρωμούσε ψαρίλα, ανοίγουμε του αλλουνού, βρωμούσε κρεατίλα, με τα πολλά, βρήκαμε ένα με υποφερτή οσμή. Μπήκα μέσα και κάθισα και μ' ακολούθησε κι ο φίλος μου, ο Μένος. Καθίσαμε ανεκούρκουδα, τα γόνατά μας ακουμπούσανε, ίσα ίσα στο κεφάλι μας. Ο Σάββας, δεν ξέραμε τι έγινε, λέγαμε πως θα τρύπωσε σε κάποιο άλλο κεπέγκι, τον χάσαμε. Είμαστε οι δυό μας, ο Μένος κι εγώ, αφού καπνίσαμε από ένα τσιγαράκι κι αλλάξαμε δυό κουβέντες, τι περιπέτεια ήταν πάλι αυτή; (άρχισα να σκέφτομαι) μην έχουμε κα-

μιά δυσάρεστη συνέπεια. Πέρασε ως μισή ώρα, ακούω ένα ψίθυρο, τσαφ... τσαφ... τσαφ..., δεν έμοιαζε ούτε σαν πουλί, ούτε σαν μηχανή κι όσο πήγαινε μας ζύγωνε, τι ήταν;

Στα ξημερώματα, πριν δυό ώρες, ερχόταν ο σκουπιδιάρης, με κάτι περιέργες σκούπες, που ήταν δυό ξυλαράκια, που δεν σπάνε, και μ' αυτές σκούπιζε τις αποθήκες των τροφίμων. Άνοιγε τα δυό καπάκια, τα σκούπιζε κι ακουγόταν, όπως τα σκούνταγε, τσαφ... τσαφ... τσαφ! Φοβόμαστε... Ξεψίθυρος ζύγωνε. Μεσάνυχτα, νεράιδες! Μένο ακούς; Ακούω, τι να είναι; Σε λιγάκι, ανοίγει ο καθαριστής τα καπάκια και με τη σκούπα μας έσπρωχνε. Βάζει το φαναράκι στα πόδια μας, μας βλέπει και με τη πρώτη, βάζει τη σφυρίχτρα στο στόμα του και έρχονται, χωρίς υπερβολή, καμιά διακόσιοι τζανταρμάδες!

Σφυρίχτρες, φωνές, κακό, όπως φαίνεται ήρθε και ένας μεγάλος αστυνομικός. Κάτι είπανε, εμείς ρωσικά δεν ξέραμε, κρατούσε το πιστόλι και το ακουμπούσε σχεδόν στα πόδια μας. Φευγάτε! Θα μας έλεγε, γιατί όλο το ίδιο έλεγε.

Εγώ με τον Μένο απορούσαμε, βρε, τι συμβαίνει; Εμείς Χριστιανοί, εμείς αθώοι άνθρωποι, εμάς αλλού πήγαινε το μυαλό μας και αλλού αυτονών. Κάναν τετράδες και μας βάλαν στη μέση, πήγαμε καμιά μισή ώρα, μας πήγαν σ' ένα γραφείο.

Ξεαστυνόμος, ο μεγαλύτερος θα 'ταν αυτός, δυό τρεις φορές βρόντηξε την πόρτα. (Πριν) από λίγο θα ξύπνησε, (γιατί ήταν) ανακατωμένα τα μαλλιά του και το πανταλόνι του δεν είχε καλά καλά δέσει. Κάτι είπαν και μας μέσα. Ξεαξιωματικός στο γραφείο του άρχισε να γράφει.

Μας είπε νευρικά και βροντερά. Ρωσικά δεν καταλαβαίνουμε; Και του είπαμε τουρκικά, ότι δεν ξέρουμε ρωσικά. (Εκείνος συνέχιζε) να μιλάει κι ύστερα του είπαμε στα ελληνικά, δεν ξέρουμε, κύριε, ρωσικά. Αποτείνεται στον Μένο και ο Μένος είπε τα ίδια: «δεν ξέρουμε ρωσικά, ξέρουμε

μόνο ελληνικά και τουρκικά». Σηκώθηκε αστραπιαίως και έδωσε ένα γερό σκαμπίλι στο φίλο μου. Μετά, μας κάναν έρευνα, βγάλαν ένα ρολόι, μιά καδένα, ένα ξυράφι, ένα κομπολόι, ένα βαπτιστήρι, ψάξαν, δεν ξέρω τι είχαμε, κανέβα-δυό παγκανότες απάνω μας, που τις είχαμε αλλάξει και πήραμε «Κερένσκι». Όλα αυτά τα βάλανε απάνω στο τραπέζι. Μετά, με μιά νευρικήτητα, δίνει διαταγή και μας αρπάζει ένας μεγαλόσωμος Ρώσος, με τα κλειδιά στο χέρι και από πίσω πέντε έξι με τα πιστόλια.

Μισή ώρα με το ρολόι, μας κατέβαζαν από μιά σκάλα, σαν του καμπαναριού, ώσπου φτάσαμε σε ένα επίπεδο, στο υπόγειο. Εκεί, άνοιξαν μιά πόρτα, ρίξαν το φίλο μου μέσα, ανοίξανε άλλη και ρίξανε εμένα. Μόλις κλείσαν την πόρτα, άνοιξα τα χέρια μου και κρατούσα τους τοίχους. Σκοτάδι, ησυχία, περίμενα ώρα την ώρα, να βγει το θηρίο, το λιοντάρι να με φάει. Η αγωνία μου ήταν απερίγραπτη, η σκέψη μου, τα νεύρα μου ήταν τεντωμένα.

Σε λίγη ώρα, ακούω τον Μένο να ξεφωνίζει: «Δήμο! Δήμο!» Ε, λέω, το κατασπαράζει το θηρίο. Τι είχε συμβεί; Έστεκε κι αυτός ακριβώς πίσω στην πόρτα, επί μισή ώρα. Εκεί του ήρθε ένα βήξιμο, μέσα, στο βάθος, που δεν βλέπει ο ένας τον άλλον. Ήταν φυλακισμένοι, Τάταροι, και φώναξαν και είπαν «ποιος είσαι εσύ;» «Ρωσικά δεν ξέρω», τους είπε τουρκικά.

Μόλις άκουσαν οι Τάταροι τουρκικά, επειδή εκτιμούν πολύ τους Τούρκους, σηκώθηκαν, άναψαν ένα κερί, συνηθισμένοι αυτοί από τις φυλακές, ταραχοποιά στοιχεία, τον πήρασαν, τον ρώτησαν αν πεινά κι αν θέλει τίποτα, τον πήρασαν για Τούρκο.

Ο Μένος τους είπε τα τρέξαντα και περί τίνος πρόκειται. Οι Τάταροι τον βεβαίωσαν ότι δεν είναι τίποτα και ότι αύριο θα μας έβγαζαν. Γι' αυτό ο Μένος ξεφώνισε: «Μη φοβάσαι Δήμο, αύριο θα μας βγάλουν». Πράγματι, κατά τις

τρεις το απόγευμα, ήρθε ένας αστυνόμος, άνοιξε τις πόρτες και έβγαλε και τους δυό μας.

Δεκαεφτά ώρες ήμουν πίσω από την πόρτα όρθιος, αλλά από τη φωνή του Μένου είχα πάρει μιά ανακούφιση. Πάλι ξανανεβαίνουμε τα σκαλιά και μας παραλαβαίνει ένας υπάλληλος, δίχως όπλα, και μας πάει σ' ένα γραφείο. Σ' αυτό το γραφείο, θα γράφανε ως σαράντα υπάλληλοι, μας πήγε στον διευθυντή μπροστά. Περίεργο μου φάνηκε, που τα αντικείμενά μας, όλα, ήταν μπροστά του.

Με ρώτησε ρωσικά και εγώ, σε ένα τόνο επιθετικό, του είπα: «δεν ξέρω ρωσικά και σας παρακαλώ, φέрте μου ένα Έλληνα, να μιλήσω». Μου κακοφάνηκε πολύ, Χριστιανοί και να φέρονται έτσι; Ρώτησαν και τον Μένο, κι εκείνος τα ίδια είπε: «δεν ξέρουμε ρωσικά!».

Σε μιά στιγμή χαμογέλασε και μας μίλησε ελληνικά! Από τα πράγματά μας είχαν βεβαιωθεί, ότι ήμασταν ξένοι. Μας είπε: «να μας συγχωρείτε, κάναμε λάθος, έγινε παρεξήγησης».

«Για όνομα του Θεού! Ξέρεις ελληνικά και ρίχνεις κι άλλο φαρμάκι στην καρδιά μας;» Σας πήραμε για επαναστατικούς», μας απάντησε. Εμείς δεν ξέραμε τι είναι επαναστάσεις, μόνο από τα βιβλία ξέραμε τη λέξη. «Κοιτάξτε, από τα πράγματά σας, σας λείπει τίποτα;» Πήραμε τα αντικείμενά μας και λείπανε δυό χάρτινα νομίσματα ρωσικά. Μας είπε ότι αυτά ήταν κίβδηλα κι ότι μας γέλασαν και τα 'χαν κάπου, σε ένα χαρτί καρφισωμένα. Μας είπε, πως είμαστε ελεύθεροι και πήραμε τα σκαλιά και κατεβήκαμε.

Θεοδόσιοι – Κερτς – Νοβοροσίνσκι – Κελιντζίκ

Μόλις βγήκαμε στο πεζοδρόμιο, ο ήλιος είχε γύρει κι η ώρα θα ήτανε τρεις ή τρισήμισι περίπου. Εν τω μεταξύ, ο Σάββας, εκείνη τη νύχτα, εδώ μυρίζει, εκεί βρωμά, δεν κοι-

μήθηκε εκεί, (πήγε και) ειδοποίησε τον Ελληνισμό και ψάχναν να μας βρουν. Ήμασταν χαμένοι, μας βρήκανε, τους βρήκαμε και τους είπαμε το τι μας συνέβη. Οι άνθρωποι στεναχωρήθηκαν, αμέσως μας κάλεσαν όλους και μας είπαν, πως η κατάσταση εκεί ήταν ανώμαλη και έπρεπε να φύγουμε, να πάμε στο Νοβοροσίνσκι. Πράγματι, την άλλη μέρα μας βάλαν στο τρένο, (ήρθε μαζί μας και μια) πενταμελής επιτροπή, γιατί είχαμε ανάγκη από προστασία, δεν ξέραμε και τη γλώσσα.

Μας δώσαν σαλάμια, ψωμί, λίγο φρουτάκι και ξεκινήσαμε για το Κερτς. Καθήσαμε πέντε μέρες εκεί και είχαμε πάλι τα ίδια. Μας βάλαν στο σχολείο και σε κάθε έξι επτά ομάδες δίνανε από μιά οκά ψωμί.

Έβλεπα τις αφηλέστατες, καλοκάγαθες γυναίκες, απλοϊκές, με το καλάθι στα χέρια και τις πάπιες τους. Οι γυναίκες εκεί ήταν μπαρμπέρισσες. Πού ακούστηκε κορίτσια να ξυρίζουν άντρες; Μου φαινόταν πολύ περίεργο, καπετάνισσες γυναίκες, περνούσαν αντίπερα και ερχόντουσαν στα μαγειρία, πίναν το τσάι τους, ευθυμούσαν, τραγουδούσαν, ζούσαν μιά ζωή τόσο διαφορετική από κείνη που περνούσαμε εμείς εκεί και μάλιστα τα τελευταία χρόνια. Εν τω μεταξύ ρωτούσα: το Κελιντζίκ πού πέφτει και μου 'λεγαν κοντά στο Νοβοροσίνσκι. Ένοιωθα τότε μεγάλη χαρά, γιατί προς τα εκεί ήταν ο αδερφός μου.

Εν τω μεταξύ καθυστερούσαμε, γιατί η επιτροπή έψαχνε για βαπόρι και δεν έβρισκε. Οι κομμουνιστάι με την επανάσταση, όλα τα καράβια τα βύθιζαν και έξεχαν τα κατάρτια. Στο λιμάνι ήταν αγκυροβολημένα έρημα καράβια, χωρίς ναύτες και χωρίς τίποτα. Ήταν πραγματικά μια ανώμαλη κατάσταση, αλλά ο κόσμος, καθώς ήταν ακοινώνητος και απλοϊκός, δεν το καταλάβαινε και η ζωή κυλούσε ομαλά.

Οι κομμουνιστάι ήταν 4-5 ώρες μέσα από τη θάλασσα και πολεμούσαν με τα τσαρικά στρατεύματα. Ο λαός δεν κατα-

λάβαινε τι είδους πόλεμος ήταν, ενόμιζε ότι θα περνούσε. Απόδειξη ήταν, ότι ο στρατός και η αστυνομία παίρναν, πότε το μέρος του ενός και πότε του άλλου, κομμουνιστού ή τσαρικού. Σ' αυτή την κατάσταση, οι δικοί μας, βρήκαν το βαπόρι «Άγιος Κωνσταντίνος», όπως όπως και βάλανε ναύτες και ένα καπετάνιο. Ήμασταν σαρανταδύο άτομα και θα πηγαίναμε από το Κερτς στο Νοβοροσίνσκι. Μας ειδοποίησαν (και) πήραμε τα σακκουλάκια μας που ήταν κάτι σαν βλάχικες σακκούλες και μέσα τους είχαμε τα εσώρουχά μας. Τα ίδια και τα ίδια βάζαμε, χωρίς να τα πλύνουμε, τα ξαναβάζαμε και ήμασταν μέσα στην ψείρα! Μπήκαμε στο πλοίο «Άγιος Κωνσταντίνος» από το Κερτς και ταξιδεύαμε για το Νοβοροσίνσκι. Η επιτροπή ήταν μαζί μας, για να μας παραδώσει στην άλλη επιτροπή. Για να ανασυντάξουν το καράβι και να το ξεκινήσουν κάναν πολλά έξοδα.

Φθάσαμε στο Νοβοροσίνσκι, σε δυό ή τρεις μέρες, εκεί, αφού μας παρέλαβε η επιτροπή και μας μοίρασε, άλλους σε ξενοδοχεία και άλλους σε σπίτια και σε σχολεία. Μας δώσαν πολύ μεγάλη σημασία, εμείς δεν θέλαμε χλιδή, δεν θέλαμε ταξίδια, εμείς πήγαμε για αποστολή, για το σκοπό μας, Τσάρος δεν υπήρχε, δεν ξέραμε σε ποιον ν' αποταθούμε. «Εδώ θα παραμείνετε», μας είπαν, «είναι μέρος ασφαλές, μεγάλο λιμάνι», εκεί υπάρχουν τα σελό, «όποιος θέλει» μας είπε η επιτροπή, «να παραμείνει στο Νοβοροσίνσκι, θα υποστηριχθεί, θα του βρούμε δουλειά και θα αποκατασταθεί. Όποιος έχει συγγενείς, η επιτροπή, θα τον στείλει στον κάθε του συγγενή».

Αφού καθίσαμε καμιά δεκαπενταριά - είκοσι μέρες, μας κρατούσαν οι Πόντιοι και μας κάναν πότε πότε το τραπέζι. Εκεί συναντήσαμε τον Αιμίλιο, τον οπλαρχηγό, που ήρθε για αποστολή και παράμεινε. Εκεί είχαμε συναντήσει τον Επεσλή Βασίλ αγά, τον σκότωσαν αργότερα, στην περίοδο του Κεμάλ, καθόταν στο καφενείο και επεστράτευε εθελοντικά

αντάρτικα σώματα, ήταν επικίνδυνος και τον σκότωσαν οι Τούρκοι το 1919. Τον είχαμε συναντήσει στην Ρωσία.

Μετά ένα μήνα, μας κάλεσε η επιτροπή και μας είπε, όποιοι θέλουν να μείνουν και όποιοι δεν θέλουν, να τους στείλουνε στους συγγενείς τους. Παρουσιάστηκαμε εγώ και ο Μένος. Αυτός ήθελε να πάει στο Κατερινοντάρ, του κάνανε τα ναύλα του, του δώσαν είκοσι χιλιάρικα, κονσέρβες και τον στείλαν. Εμένα μου δώσαν δέκα ρούβλια, κονσέρβες, ψωμί και με πήγαν στο λιμάνι. Με βάλαν μέσα στο μοτοράκι και με πήγαν στο Κελιντζίκ, εκεί ήταν οι συγγενείς μου και ο αδερφός μου. Ήμασταν μέσα στη βάρκα (δηλαδή στο μοτοράκι) είκοσιπέντε ως τριάντα γυναίκες, Ρωσίδες, άντρες και κάνα παιδάκι. Αυτοί μιλούσαν, γελούσαν, κάναν αστεία μεταξύ τους, αντίθετα, εγώ ήμουν μελαγχολικός, ξένος και δεν καταλάβαινα τίποτα, σαν να ήμουνα απελπισμένος, σαν να 'χα αποξενωθεί. Και έλεγα μέσα μου, θα βρω τον αδελφό μου; Και έτσι, λυπημένος, συνέχιζα το ταξίδι μου, ούτε μιλά δεν έβγαλα, είχα το δισάκι μου και πού και πού έτρωγα καμιά κονσέρβα.

Μέσα σε πέντε-έξι ώρες, κατά τις εννιά το βράδυ, που σκοτεινίασε, μπήκαμε στο λιμάνι του Κελιντζίκ. Κατά τις δέκα το βράδυ, έρχεται το μοτεράκι και πλαγιάζει (δηλαδή πλευρίζει) δίπλα στη σκάλα, στο γεφύρι, για να μας βγάλει. Φτάσαμε στο τέρμα. Η σκάλα ήταν φαρδιά, από ξύλα χοντρά φτιαγμένη και είχε απάνω κόσμο, πάρα πολύ.

Το Κελιντζίκ, η Γιάλτα, η Θεοδοσία έχουν κλίμα ωραίο και ξεχύνεται κόσμος, είκοσιπέντε ως τριάντα χιλιάδες παρθεριστάι, κι όλοι είναι καλοντυμένοι.

Αφού ένας ένας βγήκαν οι συνταξιδιώται, βγήκα τελευταίος και εγώ με το δισακκό μου. Πάνω στη σκάλα ανακατεύθηκα μέσα στο πλήθος και έλεγα: βρε, μπας και είναι και ο αδερφός μου; Κοίταγα τον ένα, κοίταγα τον άλλο και προχωρούσα προς τη στεριά. Μετά από τη σκάλα, μπήκαμε στην κεντρική οδό. Ήθελα να μπω μέσα σε κανένα ξενοδοχείο,

εκεί μέσα μιλούσαν ποντιακά, παίζανε τάβλι, χαρτιά, μιλούσαν μεγαλόφωνα, και έλεγα: πώς να μπω μέσα, σ' αυτή την κατάσταση που είμαι, για να 'χω δυνάμεις, να ψάξω την άλλη μέρα, να βρω τον αδερφό μου;

Νόμιζα, πως επειδή ήταν ξενοδοχείο πολυτελείας, δεν θα με αφήνανε να κοιμηθώ και γυρνούσα από την μιά μεριά στην άλλη και περίμενα να φύγει ο κόσμος, να πάει στα σπίτια του, για να πω του καφετζή, να με αφήσει εκείνη τη βραδιά, να κοιμηθώ σε μιά γωνιά. Αλλά όσο περνούσε η ώρα, το καφενείο δεν άδειαζε. Έλεγα, να κάνω και κανένα γύρο προς τα μέσα, σε κανένα απόκεντρο, μήπως βρω κανένα άλλο πιο κατάλληλο. Μπορούσε, όλοι αυτοί να με φιλοξενούσαν, αλλά ο τύπος μου είναι βαρύς και περήφανος, ύστερα η βρώμα και ψείρα, πώς να πάω; Από ξενοδοχεία δεν ήξερα. Και εκεί, που γύριζα την γωνιά και τράβηξα στην πέρα μεριά, βλέπω ένα σαν καφενείο και είχε πολύ φως απόξω. Ζύγωσα και κοίταξα μέσα, από τα τζάμια, οι άνθρωποι ήταν πιο απλοϊκοί και πήρα μεγαλύτερο θάρρος. Πρώτη φορά ένοιωσα ντροπαλός και άβγαλτος. Κοντοστάθηκα καμιά μισή ώρα, πήρα το θάρρος και μπήκα μέσα. Μέσα οι άνθρωποι, όλοι, ήταν Πόντιοι. Μιλούσαν μεγαλόφωνα και παίζαν χαρτιά. Αφού κοίταξα από 'δω και από 'κει, κάθισα σ' ένα ντιβανάκι, από ροκανισμένο σανίδι και παράγγειλα ένα τσάι. Έφαγα λιγάκι, πέραναγε η ώρα, αλλά ο κόσμος δεν έφευγε, για να πάρω θάρρος, να παρακαλέσω, να με αφήσουνε να κοιμηθώ μέσα. Τι να κάνω; Τι να κάνω; Είπα: «Κάνε μου δεύτερο τσάι» και μέσα σε τρεις ώρες εγώ παράγγειλα τρία τσάγια.

Ο κόσμος μόλις άρχισε να πηγαίνει, για να κοιμηθεί, το γκαρσόνι άρχισε να σκουπίζει και να τακτοποιεί. Ήταν μόνο του, ο καφετζής ήταν μέσα. Δήμο, είπα μέσα μου, είναι καιρός να του το πεις. (Ύστερα) από εκείνο που έπαθα, έτρεμα να μείνω στο δρόμο. Και πήγα και του είπα: «Θα 'χετε την καλοσύνη, να μείνω μιά βραδιά εδώ;» Και μου είπε: «Πολύ

ευχαρίστως, αλλά δεν έχουμε κρεβάτια και τέτοια, πού θα κοιμηθείς;» «Εδώ, χάμου, στα σανίδια, εδώ θα κοιμηθώ». Αυτουνού του φάνηκε περίεργο, Έλληνας, τόσο δυστυχημένος, χωρίς κρεβάτι, χωρίς σπίτι, ενώ όλοι οι Έλληνες στη Ρωσία, τα έχουν όλα! Κατάλαβα τη σκέψη του και του είπα: «εγώ είμαι ξένος, μόλις ήρθα από τη Τουρκία, για αποστολή (ήρθα εδώ) επειδή έχω συγγενείς». Ποιους έχεις συγγενείς; (με ρώτησε).

Στο μεταξύ ήρθε ο καφετζής και κάτι άλλοι και σε λίγο γέμισε το καφενείο γυναίκες, άντρες και παιδιά και με ρωτούσαν, για την Τραπεζούντα, για την Κερασούντα, γιατί είχαν μάθει, ότι εκεί σφάχτηκαν όλοι και είχαν πολύ ενδιαφέρον. Όπως μπορούσα τους πληροφορήσα, αν ήταν Αμισιανοί ήξερα και τους έλεγα, αν όχι, ήξερα γενικά, για τον τόπο τους και λίγο ως πολύ τους κατατόπιζα.

Σε λίγο, τους είπε ο καφετζής: «Θέλει να κοιμηθεί απάνω στα σανίδια». Σαν τ' άκουσαν αυτό, οι πατριώτες μου, με τραβούσαν ποιος να με πρωτοφιλοξενίσει, οι Πόντιοι ήταν φιλόξενοι, ήταν και εκείνα τα αγαθά χρόνια. Ήμουνα δισταχτικός, για την κατάσταση μου και νόμιζε, ο καφετζής, ότι απλώς ντρεπόμουνα. Και με ρωτούσε: «Πού είναι οι συγγενείς σου;» Τάχα μου, να με κάνει, για να μην τους ντρέπομαι. Τότε είπα ότι είχα ένα γαμπρό, που τον λέγανε Νικόλαο Κρασσά και τη γυναίκα του Παρασκευή. Και ότι, ο αδερφός μου, που είχε φύγει πριν από ένα χρόνο, λεγόταν Κωστής Κελεκίδης. Ένας θείος μου, από το Καράπερτσιν, έφυγε στη Ρωσία, εγκαταστάθηκε σαν αγρότης και έκανε καπνά. Τα καπνά δεν ήταν ακόμη διαδομένα στην Ρωσία και καθώς ήταν εργατικός και έξυπνος, έκανε πολλά λεφτά, αυτουνού κόρη ήταν η Παρασκευή. Το θείο μου τον βρήκαν πολλά δυστυχήματα, πέθανε γρήγορα και όλη την κτηματική περιουσία την κληρονόμησε η κόρη του, η Παρασκευή. Αυτή αγάπησε έναν λεβέντη, αγράμματο, καλής ψυχής και τον οδήγησε

στην καπνεμπορία. Είχανε καπνοφυτείες ατέλειωτες και δουλεύανε εκεί χιλιάδες Ρώσοι. Τον αδερφό μου τον είχε ως είδος διαχειριστού. Η εξαδέλφη μου ήταν σαν αντρογυναίκα, είχε χρήμα πολύ, βάφτισε περί τα τετρακόσια ως πεντακόσια παιδιά, είχε στεφανώσει διακόσιους και τους προίκιζε τα κορίτσια. Είχε ένα Ρώσο αμαξηλάτη και πήγαινε ταξίδια, έλλειπε τρεις με τέσσερις μήνες, ήταν πολύ τίμια, ίσια, στα πέρατα της Ρωσίας, δεν τύχαινε κανείς που να μην την ξέρει.

Αφού τελείωσα τις πληροφορίες και είπα (ότι) Παρασκευή την λένε τη γυναίκα του, (μου είπαν), την Παρασκευή θεία έχεις και θέλεις να κοιμηθείς απάνω στα σανίδια; Σήκω! Θα μας σκοτώσει, άμα το μάθει. Και (άρχισαν) να με τραβάνε ο ένας από την μια και ο άλλος από την άλλη. Εγώ, μπροστά στην επιμονή τους, πήρα το σακκουλάκι μου, εδώ, δυό βήματα είναι το σπίτι της, μου είπαν και τους ακολούθησα.

Στο δρόμο, πηγαίνοντας μου 'λεγαν: «αυτό το τετράγωνο, δικό της είναι», «αυτός ο φούρνος, δικός της είναι», «αυτά τα καφενεία, δικά της είναι», και εγώ, με απορία, φοβισμένος, έριχνα ματιές εκεί που μου δείχναν και από μέσα μου, άρχισε και με κυρίευε κάποιος φόβος, μήπως έγινε καμιά παρεξήγηση και πάω σε κανένα άλλο σπίτι, μεσάνυχτα! Ξειφυλακές, δεν βγαίνουν από το μυαλό μου και έτρεμα, μην πάθω τα ίδια πάλι. Σε λιγάκι, φτάνουμε μπροστά στο σπίτι, ένα σπίτι σαν κονάκι μεγάλο, ωραίο φτιαγμένο, πλούσιο, με φαρδιές, μεγάλες πόρτες. Εκεί δεν έχουν μάρμαρα, έχουν τσιμέντα. «Αυτό είναι το σπίτι της Παρασκευής», είπε ένας και σαλπάρει 3-4 σκαλοπάτια μαζεμένα και πατάει το κουμπί.

Αφού πάτησε μιά, δυό και δεν άνοιγαν, άρχισε να βροντά την πόρτα και να φωνάζει νευρικά. Να πάρει ο διάβολος! Να πάρει ο διάβολος! Νύχτα, μεσάνυχτα, πολύ στενοχωριόμουνα. Δεν πειράζει, αύριο να έρθουμε, αύριο να έρθουμε, του είπα. Αυτός τίποτα, τα ίδια. «Έλα να πάμε από πίσω από τα κάγκελα, που μπαίνουνε τα αμάξια, θα πάμε

από 'κει, έλα», (μου είπε) και εγώ φοβόμουνα και έλεγα: Κάτι λάθος θα 'ναι, τέτοια πλούτη να έχει; Σύγχυση θα είναι, να φύγουμε έλεγα. Αυτός έλεγε: «μην φοβάσαι, αυτή είναι η κουμπάρα μου, αυτή με στεφάνωσε και μαζί είμαστε συγγενείς» και τα 'λεγε με ένα θάρρος! Εκεί που κουνούσε τα σίδερα της αποθήκης και φώναζε Κριστινά! –μιά γερμανίδα δούλα που είχανε– Παρασκευή! Ιζένια!, ήταν το κοριτσάκι της δεκαπέντε χρονών, μιά έκτακτη κοπέλα, της είχε και γερμανίδα πιανίστα. Εκεί που φώναζε τα ονόματα, χύμηξε ένας τεράστιος σκύλος, γαβ! γαβ! γαβ!, στα κάγκελα και ήθελε να βρει τρόπο, να μας ξεσχίσει! Εγώ γύρισα να φύγω και αφού με είδε, πως δεν άκουγε κανείς, «κοιμήθηκαν όλοι», είπε (και με ακολούθησε). Γυρίσαμε στο καφενείο, μ' όλο που επέμεινε, κοιμήθηκα εκεί και ήμουν ευχαριστημένος. Δεν ήθελα να δώσω παραπάνω ενόχληση και αυτός με καληνύχτησε και έφυγε. Όλη τη νύχτα σκεφτόμουνα, μην έγινε παρεξήγηση και μαζευτούνε και είναι τίποτα πλούσιοι και ντροπιαστώ. Και έλεγα: Πώς βρέθηκα σε τούτο το καφενείο; Και έλεγα, να μην ξημερώσει, να μην έρθουνε!

Λοιπόν, μόλις χάραξε, ανοίγω τα μάτια μου και ακούω: ντραμ... ντραμ, τα κλειδιά του καφενείου. Όπως άνοιξε τις πόρτες, χύμηξαν 30-40 και άρχισαν τις ερωτήσεις και τα διάφορα. Έ καφετζής, μπήκε στη μέση και τους είπε: «Είναι κουρασμένος, αφήστε τον. Είναι της Παρασκευής ο εξάδελφος και θα τον πάω εκεί». Λοιπόν, αυτός εμπρός, εγώ από πίσω, πάλι ανέβαινα τα σκαλιά και βροντάει την πόρτα. Εγώ έλυωνα από την στεναχώρια μου, έβλεπα διατυπώσεις, εγώ ήθελα απλά πράγματα, δεν ήθελα τέτοια, ας είχε λεπτά, δεν μου γέμιζε το μάτι, κάλλιο να 'ταν σε μιά καλύβα.

Ανοίγει, η γερμανίδα, Κριστινά και της λέγει ο συνοδός μου ρωσικά: «Έ εξάδελφος Δημοσθένης». Όπως φαίνεται, κάτι είχε ακούσει για μένα, γιατί ο αδερφός μου, κάτι έλεγε για μας. Σε λιγάκι, η εξαδέρφη μου, τα μωρά της με τα νυ-

χτικά τους, με αγκαλιάζουν και μ' ανεβάζουνε τα σκαλιά και πήγαμε απάνω, σ' ένα σαλόνι πολυτελείας. Εγώ, πάντα με το σακκουλάκι μου, πήγα να καθήσω και βούλιαξα, κόντεψε να χτυπήσω. Με ρωτούσε, με ρωτούσε, για τη μάνα μου και έλεγε (ότι) ο Κωστής είναι πολύ ανήσυχος, δεν θέλει να παντρευτεί. Σε όλη την επικράτεια, όποια κοπέλα θέλει, μπορεί να του την δώσουμε, αλλά αν δεν έρθει η μάνα του, δεν θέλει να ακούσει για γάμο.

Αυτή μιλούσε και εγώ συλλογιζόμουν, μην πάρουν δρόμο οι ψείρες μου και άρχισα να ξυέμαι. Τότε φαίνεται και αυτοί το κατάλαβαν και λέει ρωσικά: Χριστίνα, να ανάψεις το λουτρό και να του δώσεις καθαρά. Σε λίγο ήρθε και είπε: «Κύριε, είναι έτοιμο». Και τότε κατάλαβα, γιατί και η εξαδέρφη μου μού είπε: «Δήμο, να καθαριστείς, να αλλάξεις». Κάτι ακόμα της είχε πει και με τράβηξε, με το ζόρι, από το χέρι. Πήγαμε στο μπάνιο, μου λέει: «Γδύσου να σε λούσω». «Όχι, φύγε!». «Όχι, εγώ». Με τα πολλά έφυγε αυτή και εγώ λούστηκα μόνος μου. Μου έδωσε καθαρά ρούχα, κουστούμια, με πήγανε σε κουρέα, έκοψα τα μαλλιά μου με πρώτη μηχανή (δηλαδή με ψιλή μηχανή), καθάρισα το κεφάλι μου, έστειλα τη Χριστίνα, μου πήρε ένα καπέλο, σαν κασκέτι ρουσικό και το έβαλα κι αυτό στο κεφάλι μου.

Εν τω μεταξύ, εκεί που συζητούσαμε, ένοιωσα μιά αδιαθεσία, μιά εξάντληση, κάτι κομάρες. Με ειδοποίησαν να πάμε για φαί, αλλά εγώ δεν είχα διάθεση. Τι να κάνω; Τους ακολουθήσα. (Στο τραπέζι ήταν) η εξαδέρφη μου, τα ανέπια μου, η πεθερά της, ο άντρας της (και) δύο τρεις ξένοι. Εγώ καθόμουν δίπλα στην εξαδέρφη μου. Η Χριστίνα, πρώτη φορά (δηλαδή σαν πρώτο πιάτο) μας σέρβιρε τη σούπα, από δύο κουταλίτσες. Μετά (μας έφερε) με την πιατέλα πατάτες, τηγανισμένες με βούτυρο, όσες ήθελες έτρωγες. Εγώ δεν ήμουν μαθημένος να με σερβίρουνε. Πάρε! πάρε!, μού 'λεγαν, (αλλά) εγώ ντρεπόμουν, δεν μου άρεσαν οι διατυπώσεις (δηλαδή οι

τυπικότητες). Σε λιγάκι (φέραν) άλλη πιατέλα, άλλη, άλλη... Εγώ έλεγα ψέματα, δεν πεινώ, το φαΐ δεν πήγαινε μέσα μου. Αφού έφαγα μου είπε, πως (πρέπει) να πάω να ξαπλώσω, για μιά ή δυό ώρες το πολύ, (αλλά) εγώ έμεινα ξαπλωμένος όλη τη μέρα και όλη τη νύχτα. Και μόλις άνοιξα τα μάτια μου, την άλλη μέρα το πρωί, και μόλις έκανα (δηλαδή αναρωτήθηκα) πού να είμαι, και πήγα να σηκωθώ, ήμουν σαν το ξύλο. Λιγάκι κουνήθηκα και ήρθα στα συγκαλά μου. Αισθανόμουν ότι είμαι άρρωστος, τα ούρα μου ήταν κόκκινα και έλεγα «χρυσή» έχω (δηλαδή ίκτερο). Έβλεπα τα μάτια μου στον καθρέφτη, έκοβα από κάτω, τη γλώσσα μου και έπινα τα αποβραδυνά ούρα, που τα είχα στο αγιαΐ, να παγώσουνε. Χάραξα, να τρέξει αίμα, το μέτωπό μου, ήμουν α κίτρινος και στενοχωριόμουν.

Ωει Ρώσοι ζούσαν απλοϊκά. Ωει δικοί μου, αν και απλοί ζούσαν «αλά φράγκα». Η εξαδέρφη μου, μου 'βαλε πενήντα ρούβλια στην τσέπη μου, δώδεκα ρούβλια είχανε μια χρυσή λίρα, αλλά, σ' αυτή την ανώμαλη κατάσταση, δεν είχαν την πρώτη αξία. Μόλις σηκωνόμουν τι έκανα; Έπαιρνα μιά οκά γλυκόξυνα, ζουμερά, αγλάδια, τα τραβούσε η καρδιά μου, έκανα κάπου είκοσι λεπτά, ήταν μιά εκκλησία ρωσική εκεί, άνοιγα την αυλόπορτα, έμπαινα μέσα και πού και πού έτρωγα κανένα αγλάδι. Μετά από τις δώδεκα ή μιά, έτρωγα σε κανένα μαγειριό, ελεύθερα και χωρίς διατυπώσεις (και) μετά, γυρνούσα στην αγορά, στα τσαγκαράδικα.

Με ένα τσαγκάρη, που πιάσαμε φιλία, του είπα να εργασθώ και μου είπε ευχαρίστως, να έρθεις, είχε ανάγκη, ήμουν καλός τεχνίτης, δούλευα καλφαλίκι. Η εξαδέλφη μου με μάλωνε: «Πού ήσουν; Φάγαμε τον κόσμο, είναι προσβολή για την οικογένειά μου, να μην έρχεσαι να τρως στο σπίτι, ο κόσμος θα νομίζει ότι σε αφήνομε πεινασμένο!».

Μετά από κάμποσο καιρό έμαθε, ότι εργαζόμουν σε ένα κατάστημα. Λοιπόν, μου είπε, πας σε ξένο μαγαζί και δου-

λεύεις; Να σου ανοίξω μπακάλικο, τσαγκαράδικο, ό,τι θέλεις. Φωνάζει τον αμαξηλάτη της και του λέει: «αύριο θα βάλεις την τροϊκα, γιατί ήρθε χειμώνας και να τον πας στο Νοβοροσίνσκι, για να πάρει πετσιά, καλαπόδια και ό,τι θέλει, ν' ανοίξει μαγαζί». Επειδή χιόνιζε παρέμεινε το ζήτημα του ταξιδιού μου, θα μου έδινε (να 'χω) μαζί μου (και) πέντε χιλιάδες ρούβλια.

Ρωτούσα, πότε κατεβαίνει ο Κωστής και μου λέγαν, ανάλογα με τις δουλειές των καπνών, σε 15 μέρες, σε 1, 2, 3, 6 μήνες. Ένα βράδυ, να τον, τον βλέπω και έρχεται με δεκαπέντε τετράτροχα (φορτωμένα με) καπνά. Δύο, τέσσερα, έξι άλογα τα τραβούσαν (το καθένα και ήταν) φρέσκα δέματα καπνά. Ανοίξαμε τα κάγκελα, φωνές, κακό, ο αδερφός μου διατάζει: «Αυτά από δω! Από κει!» Αφού έδωσε οδηγίες μπήκε μέσα στην τραπεζαρία. Ήταν πολύ μεγάλη, 8x8 μέτρα, εκεί ανάβαν σόμπες και ήταν πολύ ζεστά. Φορούσε γούνινο παλτό, αστρακάν, και ψηλές μπότες.

Η εξαδέρφη μου είπε: «Μην του πείτε τίποτα», και μέσα σαν μπήκε, είπε: «πεινώ, τι φαί έχετε; Βάλτε μου να φάω», πού να βάλει ο νους του, ότι μπορούσα να έρθω. Ήρθε ο γαμπρός μου και λογαριάζανε τα δέματα και τα καπνά. Ήρθε το φαί και εκεί που τρώει (ο αδελφός μου) μου ρίχνει πού και πού καμιά ματιά, σαν να με ξέρει, σαν κάπου να με έχει δει. Σε κάποια στιγμή λέει στην εξαδέλφη μου: Μα αυτός ποιος είναι; «Ξέρω 'γω; Ένας μουσαφίρης» (απάντησε εκείνη). «Μα αυτός μοιάζει του αδελφού μου, του Δημοσθένη», είπε εκείνος.

Μόλις είπε το Δημοσθένης δάκρυσα, δεν βάσταξα και είπα: «Ναι, εγώ είμαι, ο Δημοσθένης!» Τι κάνει η μάνα; πρόλαβε και ρώτησε και ύστερα αγκαλιαστήκαμε και φιληθήκαμε. Του εξιστόρησα, πως δεν ήξερα τι κάνει η μάνα, πως βγήκα κι εγώ στο βουνό και μου είπε: Μην στενοχωριέσαι, γιατί είσαι αδύνατος.

Την άλλη μέρα είμαστε μαζί, αυτός θα γύριζε στα «πλαντάζια» (αλλά) πριν φύγει του ζήτησα να μου δώσει λίγα χρήματα, να κάνω ένα ταξίδι, (να πάω) να δω τον Μένο. Ναι, μου είπε, να πας. Και βγάζει και μου δίνει ένα μονοκόμματο μεγάλο χρήμα «Ραστόφσκι», που έφερε το όνομα του στρατηγού της περιφέρειας. Κωστή, του λέω, είναι μεγάλο, μη δεν ξέρω να το χαλάσω, μου δίνει άλλα διακόσια ρούβλια.

Φεύγει ο Κωστής και παίρνω το μοτοράκι, αυτή τη φορά, με τη βαλίτσα μου, τα ρουχαλάκια μου, το παλτό μου, τα υποδήματα, συγυρισμένος, όχι όπως πριν. Αποχαιρέτησα την Παρασκευή, τον άνδρα της, τον Νικολή, τα παιδιά, μπήκα στο μοτόρι και πήγα στο Νοβοροσίνσκι, εκεί νοίκιασα ένα κρεβάτι.

Σκοπό είχα να πάω στο Κατερινοντάο, αλλά είπα, ας καθίσω μερικές μέρες (και) κάθισα δεκαπέντε μέρες. Έπιασα δουλειά σ' ένα τσαγκαράδικο, είχε μεγάλη ζήτηση στη Ρωσία, σαν έλεγες τσαγγάρης έκανε πιο εντύπωση από ένα υπουργό, δούλευες ένα μήνα και ζούσες πλούσια. Επήρα θάρρος, έμαθα κάπως ρωσικά, κέρδιζα και μπήκα, σιγά σιγά, σε άλλη γραμμή.

Το λαθρεμπόριο των ανταρτών και των καπεταναίων

Πήγαινα στα καφενεία που σύχναζαν οι αντάρτες και οι καπεταναίοι (και) μάθαινα ότι κάνουν λαθρεμπόριο. Το 1918, προ της ανακωχής, μέσα επικοινωνίας δεν υπήρχαν. Τους ρωτούσα, τι κάνετε και κερδίζετε (τόσα) πολλά λεπτά; Αυτοί παίρναν από το Νοβοροσίνσκι άλευρα φτηνά, εκατό ως διακόσια τσουβάλια και τα πηγαίνανε σε έλλες περιφέρειες, που δεν βγάζανε σιτάρι. Ω στρατηγός ο ένας δεν άφηνε να βγάλουν τίποτα, ο άλλος από την άλλη, (ζητούσε), (ενώ) οι κομμουνιστάι, τρεις ώρες μέσα, πολεμούσαν. Με κίνδυνο της

ζωής τους κατόρθωναν και παίρναν από κει άλευρα και τα πήγαιναν στο Σοχούμ, στην Κοιμαία, που δεν είχαν άλευρα και σε διάφορα άλλα μέρη. Πώς το κατόρθωναν, αφού δεν ήταν κατορθωτό;

Ο καπετάνιος, ήταν έμπιστος του στρατηγού. Και έλεγε ο καπετάνιος αντάρτης, στον καπετάνιο του καραβιού: Θα μου περάσεις τόσα σακιά, στο τάδε μέρος και τη νύχτα, με βαρκούλες, περνούσαν τα σακιά, από την πορτούλα, στις αποθήκες. Οι καπετάνιοι της θάλασσας ήταν ξεγορασμένοι.

Ένα τσουβάλι, αν είχε 1.000, στο Νοβοροσίνσκι, στο Σοχούμ είχε 10.000, τόση (ήταν) η διαφορά! Κατ' αυτόν τον τρόπο βγάζανε πολλά λεπτά και ζούσαν οι δικοί μας, που δεν ξέραν τίποτα άλλο από το καπετανιλίκι. Είχαν και εμπιστοσύνη μεταξύ τους ακόμα και στον καφετζή του καφενεϊού, που ήταν από την Αμισό και ήρθε πριν από πολλά χρόνια. Μιά μέρα μου είπαν και μένα: «Δήμο τι κάθεται και δουλεύεις, έλα (μαζί μας)». Πήρα και γω, στο άλλο ταξίδι, καμιά διακόσια τσουβάλια και αφού καβαλήσαμε τα άλευρα, μέσα στο βαπόρι έγινε ο συνηθισμένος έλεγχος. Δεν ξέραν, αν ήταν προδοσία ή όχι, πιάνουν τα άλευρα, απαγορεύουν να πάνε αλλού κι εμάς μας έπιασε η αστυνομία και μας ρωτούσε: «Ποιανού είναι τα άλευρα;» Εμείς απαντούσαμε × «Τι ξέρουμε εμείς; Ταξιδιώτες είμαστε». Αυτή η επιχείρηση απέτυχε.

Σ' αυτή την περίοδο ακριβώς, ήταν τα δύο θωρηκτά, που είχε χαρίσει η Γερμανία, «Κέπεν» το ένα και «Πρεσλάου» το άλλο, τουρκικά «Γιαβούζ» που θα πει αγρίμι και το άλλο δεν θυμάμαι, «Μετζιτιέ» ή «Χαμίτ». Αυτά βομβάρδιζαν τα παράλια της Ρωσίας και έρχονταν και μπαίνανε στο λιμάνι του Νοβοροσίνσκι. Γερμανοί αξιωματικοί και ναύτες, βγαίνανε στην ξηρά, τραγουδούσανε, πίνανε και μεθούσαν και κανένας δεν μπορούσε να τους εμποδίσει. Αντιθέτως, τα πολεμικά ρωσικά, ήταν βυθισμένα, μιά ώρα με το καράβι, έβλε-

πες τα κατάρτια τους, τα είχανε βυθίσει οι κομμουνισταί.

Μιά ώρα, δυό ώρες, από την ακροθαλασσιά πολεμούσαν και ακούγαμε τα κανόνια. Αν όχι κάθε βράδυ, κάθε δυό τρεις βραδιές, κολλούσαν προκηρύξεις (ενώ) αντιθέτως, στον στρατό, τον τσαρικό, έβλεπες μιά αναρχία. Μεθούσαν και τραβούσαν τα σπαθιά τους μέσα στο δρόμο.

Στο Αρίπσκι

Όλα αυτά, έτσι, όπως γινότανε, βλέπω έναν από τα εσωτερικά της Ρωσίας, ήρθε να ξυριστει εκεί που ξυριζόμουνα και εγώ. Έλεγε, πως στο μέρος του τσαγγάρη δεν υπήρχε. Ήταν από τον Πόντο, από το Κατίκιοϊ, του Ιστύλ αγά το χωριό. Ήθελα περιπέτειες και πήγα. Ενδιαφέρθηκε και ένας άλλος, τρεις μαζί (πήγαμε).

Χιόνια, κακό, Κουπάνσκι, Βεπλάζ, πραγματική Ρωσία. Παίρνομε το τρένο, σαράντα υπό το μηδέν και πάμε σ' αυτό τον τόπο, που δεν είχε τσαγγάρη. Αρίπσκι, το λέγανε το χωριό κι εκεί μας παραχώρησαν δύο δωμάτια.

Δέντρα, δεν φυτρώνουν σ' αυτό το μέρος, μόνο πεδιάδες έχει, γιατί τα καίει το κρύο. Μας φέρανε κοπριές ξεχρές, που τις είχανε από το καλοκαίρι, ανακατωμένες με σανό. Τα είχαν φτιαγμένα καλούπια και καίονταν όμορφα στη σόμπα. Μας φέρανε βούτυρα, κρέατα. Αυτός που μας πήγε εκεί δεν ήταν καλός τσαγγάρης, γι' αυτό βοηθούσε, μαγείρευε σούπα, τσάι. Σε μιά στάμινα, ρίχναμε τα λεπτά. Το χιόνι έφτανε ως τρία μέτρα, σχεδόν μας έκλεινε το ταβάνι. Από κει περνούσαν κάρρα, με έξι, οκτώ, τέσσερα άλογα και πηγαίναμε στα μεσόγεια. Τρένα δεν είχε, περιπέτεια μηδέν, μελαγχολία, ησυχία, κίνηση τίποτα.

Ένα πρωί, χαιρέτησα και πήγα να βρω τον φίλο μου, τον Μένο, που έμενε στο Κατερινοντάρ. Παίρνω το ποταμόπλοιο και φεύγω. Το χειμώνα παγώνουν τα ποτάμια, αλλά σπάνε

τους πάγους με διάφορους τρόπους. Εκεί μόλις έφτασα, γύρευα τον Μένο, τρεις μέρες. Στο τέλος ανακάλυψα τα ίχνη του, ότι έμενε σε κάποιο φούρνο, ότι έπαιρνε πυροσκιά, τα μεταπουλούσε και κοιμότανε μες στο φούρνο. Έμαθα σε ποια πλατεία πάει, που γίνεται η αγορά και πουλά τα πυροσκιά. Πήγα από δω, πήγα από κει, έψαξα, τον είδα: «Ζεστό πυροσκή!», «Καντσάι πυροσκή!» (φώναζε) και αγόραζε ο κόσμος και έτρωγε.

Πάω από πίσω του και του πιάνω τα μάτια του. «Πού ήσουν, βρε Δήμο;» Πού βρέθηκες;»

Έ θείος του ήταν στην επαρχία, τον έβαζε να μαζεύει κοπριές, ήταν βαριά δουλιά, αρρώστησε και έφυγε. «Τώρα κάνω αυτή τη δουλειά, για να ζήσω» (μου είπε). Τι θα γίνει; Πάμε πουθενά, να δούμε τα αξιοθέατα; Σε κανένα μαγειρείο, να πιούμε κανένα κρασί; του είπα. «Δήμο, κάτσε να τα πουλήσω κι αυτά. Να πιάσω κανένα λεφτό και πάμε» μου είπε. «Δεν είναι ανάγκη, έχω πολλά λεπτά» του είπα.

Έ Μένος θαύμασε «πού τα βρήκες;» με ρώτησε, «πολλά λεπτά έχεις;»

Χαρίσαμε τα καλάθια με τα πυροσκή σε ένανε και του 'πα: δεν θα σ' αφήσω να κάνεις πια αυτή τη δουλειά, θα ζήσουμε μαζί. Πήγαμε φάγαμε, διασκεδάσαμε. Πήγαμε σε τσίρκα, την άλλη μέρα, πήγαμε σε ταχυδακτυλουργό, ποτέ δεν ξαναείδα, ύστερα από τόσα χρόνια, τόσα παιχνίδια, που έκανε εκείνος. Όπου μπαίναμε πλήρωνα πάντα εγώ και στον φούρνο δεν τον άφησα, να πάει να ξανακοιμηθεί.

Διασκεδάσαμε πολύ, με τους ταχυδακτυλουργούς και περνούσαν οι μέρες μας. Πηγαίναμε στους κήπους και βλέπαμε τα αγάλματα της βασιλίσσης Αικατερίνης. Αυτά τα ρίζανε και τα σπάσαν, οι κομμουνισταί, γιατί ξερίζωσαν το αστικό βασίλειο, μετά ο τσαρικός στρατός τους κινήγησε προς τα βουνά. Τον Τσάρο τον σφάξανε, μόνο οι αξιωματικοί ήταν σκορπισμένοι, ο καθένας στο πόστο του.

Εν τω μεταξύ ακούμε, ότι έγινε ανακωχή και μάθαμε, ότι ήρθαν ελληνικά καράβια στα λιμάνια της Ρωσίας. Μαθαίναμε ότι κουβαλάνε τον πληθυσμό στον Πόντο και ότι πρόκειται να γίνει ψηφοφορία.

Τα ελληνικά στρατεύματα είναι στην Σμύρνη, δεν έχουν πάει ακόμη στο Σαγγάριο. Μιά μέρα σκέφτηκα και είπα του Μένου, τι θα κάνουμε, θα πάμε στην Σαμψούντα, να ψηφίσουμε; Τι θα γίνει; Αυτός μου είπε: «με πρώτη ευκαιρία θα πάω στο σπίτι μου». Τότε (του) λέγω: «Θα φύγουμε μαζί, θα συναντηθούμε στο τάδε ξενοδοχείο», εκεί που κάθε μήνα του πλήρωνα εγώ.

Φεύγω και πηγαίνω πάλι στο Νοβοροσίνσκι. Ήταν κοντά Χριστούγεννα, μόλις κατέβηκα στο ξενοδοχείο, πήρα ένα γράμμα από τον Κωστή και μου έγραφε: «όσο μπορείς, πιο γρήγορα έλα, γιατί η εξαδέλφη μας είναι άρρωστη».

Πήρα τα πράματά μου και έφυγα για το Κέλιντζικ. Εκεί έμαθα ότι, πριν τρεις μέρες, η εξαδέλφη μου είχε πεθάνει. Όλο το Κελεντζικ έκλαιγε το χαμό της. Το σπίτι της (ήταν) μέσα στα μαύρα. Και έτσι, δεν ξαναπήγε στις Πλαντάζιες, ο Κωστής δεν μπορούσε να θυμάται τις μέρες, που είχε περάσει κοντά της.

Επιστροφή στην Αμισό

Ήμασταν στο 1918, που είχε γίνει ειρήνη. Οι πλούσιοι, που βλέπαν, πως τους φτώχαιναν οι κομμουνιστάι, έφευγαν όπως όπως από τη Ρωσία.

Μιά μέρα μαθαίνουμε για την ανακωχή, εκεί στη σκάλα, που είχα πρωτοβγει. Σ' αυτή τη σκάλα απάνω, βλέπω μιά βάρκα με τούρκικη σημαία. Σε λιγάκι, βλέπω μιά άλλη βάρκα και κρατούσαν μέσα, έναν άνθρωπο, δύο χωροφύλακες. Μόλις πλησίασαν τον γνώρισα, ότι μέσα ήταν ο φίλος μου, ο Χαράλαμπος, από την Σαμψούντα. Βρε, Χαράλαμπε, τι έχεις;

Σώσε με, (μου είπε), ο αδελφός μου έχει εργοστάσιο ποτοποιίας και τον σκότωσαν οι Τούρκοι, αυτός ήταν λιποτάκτης, φυγόστρατος. Μέσα στο σπίτι τους είχε κάνει λαγούμι. Μόλις (όμως) γίνηκε η ανακωχή έκρινε καλό, να βγάλει, όσα μπουκάλια ποτά είχε ο πατέρας του. Γέμισε μιά βάρκα και τα 'φερε στη Ρωσία, να τα πουλήσει. Μόλις μπήκε στο λιμάνι είδανε, ότι δεν είχε άδεια από την Τουρκία, στην αναμπουμπούλα αυτή τα κατασχέσανε και τον φίλο μου τον πήγανε στη φυλακή.

Έτρεξα στον γαμπρό μου, τον χλιοπαρακάλεσα, να σώσει τον Χαράλαμπο και το εμπόρευσμά του. Ξε γαμπρός μου, δεν είχε στο Κελιντζίκ έμπιστους δικαστάς, όσο στο Νοβοροσίνσκι. Κατόρθωσε το δικαστήριο να γίνει, σε δεκαπέντε μέρες, στο Νοβοροσίνσκι. Παρακολουθούσα τον Χαράλαμπο μέσα στη φυλακή, του έλεγα, πώς πάει η δουλειά και του 'δυνα διάφορα πράγματα. Όλα τα σχετικά μ' αυτόν και το εμπόρευσμά του, τα πήγαν στο Νοβοροσίνσκι. Εκεί, σε μιά βδομάδα, κέρδισαν τη δίκη. Το μισό εμπόρευμα το 'φαγαν οι δικασταί και οι άλλοι. Από το άλλο (όμως) μισό εμπόρευμα, τόσα πολλά κέρδισε, που ούτε ο ίδιος μπορούσε να φανταστεί. Άφησε για μας τριακόσια δράμια σταφυλίσιο ούζο.

Είχαμε ένα επεισοδειάκι, μεθυσμένοι. Πίναμε ώρες κι αυτός πολύ χαρούμενος, που πήρε τόσα λεπτά και εγώ που τόσο τον εξυπηρέτησα και διασκεδάσαμε. Βγήκαμε κατά τις δώδεκα μα μία. Αυτός δεν ήξερε γρι, εγώ τα κατάφερνα. Και στη βασίλισσα, λέει, ακόμη, μπορείς να πεις τρεις φορές: θέλετε να γνωριστούμε; Μιά από δω μιά από κει, μεθυσμένοι και χαρούμενοι, βρίσκομε μιά μικρή, θέλετε να γνωριστούμε; (την είπαμε). Ναι, μας είπε. Τι θέλεις; (τη ρωτήσαμε). Από αυτό θέλω, από εκείνο, τη φορτώσαμε από ό,τι ήθελε και πηγαίναμε. Μπήκαμε σε μια σάλα κι αυτή βγήκε από την άλλη! Και μεις, μεθυσμένοι, περιμέναμε πίσω πίσω. Καταλάβαμε

πως μας κορόιδειψε.

Μετά από αυτό το επεισόδιο, μάθαμε, ότι στην πατρίδα μας πήγανε αγγλικά και γαλλικά και ελληνικά στρατεύματα, δημοκρατικοί Έλληνες, με δίκωχα.

Εγώ σε μερικές μέρες ξαναγύρισα στο Κελιντζίκ. Αφού κάθισα καμιά δεκαπενταριά μέρες κοντά στον αδελφό μου (και) πήγαινα από δω, από κει, στα χοροδιδασκαλεία, ξαφνικά ήρθε ο μικρότερος αδερφός μου, ο Νίκος και έμαθα το θάνατο της μάνας μου. (Πέθανε) από τον καϋμό της και την κακουχία, που όλη την ώρα την έσφιγγαν οι Τούρκοι και την ρωτούσαν, πού ήμουνα. Και από τον καϋμό, που είχε φύγει ο Κωστής και δεν είχε πάρει καμιά είδηση. Πήγε η γιαγιά μου, να δει, πώς δεν σηκωνόταν η μάνα μου; Και σα την αντίκρουσε νεκρή, πέθανε επάνω στο πτώμα της! Ο Νίκος, ήταν άρρωστος και έμεινε μέσα στα πτώματα. Από τη γειτονιά, φρόντισαν (και) ειδοποίησαν κάτι συγγενείς και πήραν τον άρρωστο. Αφού γιατρεύτηκε, μετά δεκαπέντε - είκοσι μέρες, πήρε την απόφαση να 'ρθει στη Ρωσία, ήξερε ότι είχα φύγει και εγώ. Στην Αμισό, δεν είχε πού την κεφαλήν κλείναι. Μόλις έμαθα τον θάνατο της μάνας μου λυπήθηκα, συγκινήθηκα πικρά, από τότε θέριεψε μέσα μου ένα μίσος, να εκδικηθώ τους Τούρκους. Εν τω μεταξύ, ήρθε στο λιμάνι το «Βέλος» και μάζευαν τον Ελληνισμό, για να τον πάνε στον Πόντο, πίσω. Όλοι ενθουσιασμένοι, άφηναν τις δουλειές τους, τα εμπόριά τους και εγώ που δεν είχα τίποτα να σκεφτώ, μπήκα στο καράβι και πήγα στην Αμισό. Η αιτία, που γίνονταν αυτά, ήταν, επειδή νικήθηκε η Τουρκία, στην Κοινωνία των Εθνών τέθηκε ζήτημα ανεξαρτησίας του Πόντου. Ήταν επί Βενιζέλου, η ανεξαρτησία του Πόντου, θα εξαρτιόταν αν στον Πόντο το πλεονάζον στοιχείο ήταν Έλληνες. Για να αποδειχθεί αυτό, έπρεπε να γίνει ψηφοφορία, γι' αυτό πηγαίναμε από παντού στην πατρίδα μας.

Η Αμισός (επειδή ήταν) η πιο προοδευμένη σε όλα τα επί-

πεδα, γι' αυτό θεώρησαν σκόπιμο, να ιδρύσουν εκεί την επιτροπή του αγώνος. Παράλληλα, μας ήρθαν οικονομικές ενισχύσεις, από τους συμπατριώτες μας, ογδονταπέντε χιλιάδες παγκανότες από την Κωνσταντινούπολη και σαρανταπέντε χιλιάδες από τη Ρωσία.

Ο αδερφός μου ο Κωστής, μετά το θάνατο της Παρασκευής, ένοιωσε μεγάλη μοναξιά και νοστάλγησε την πατρίδα του. Είπε: Αφού το όνειρό μου έσβησε, το να αποκτήσω περιουσία, να φέρω τη μάνα μου και κάτω από την ευχή της να παντρευτώ, θα πάρω και εγώ την απόφαση, να έρθω μαζί σας, στην Σαμψούντα. Και εγώ, λιγάκι, τον παρακίνησα, γιατί ήταν νοικοκύρης και δειλός. Του 'πα, αν δεν μας αρέσει, πουλάμε τα κτήματά μας και πάμε αλλού. Και στη Ρωσία, η πολιτική κατάσταση, δεν ήταν καθόλου καλή. Ακριβώς, αυτή την περίοδο, τα πράγματα ήταν πολύ εξαγριωμένα. Ακούγονταν κανόνια καθημερινώς, τοιχοκολλήσεις προκλητικές. Ένα βράδυ κατεβήκαμε μέσα στο Κελιντζίκ, την ώρα που ξυρίζονταν ένας τσαρικός στρατηγός Ρώσος, έβγαλαν τα πιστόλια και τον σκότωσαν. Έγινε χαλασμός. Μαζεύτηκε κόσμος πολλός, αλλά αυτοί πρόφθασαν κι έφυγαν προς τους κήπους.

Στην κατάσταση αυτή και στην φωνή της πατρίδας, πήραμε την απόφαση, να γυρίσουμε στην Αμισό. Το βαπόρι λεγόταν «Πηνειός» και το αντιτορπιλικό, που μας συνόδευε, ήταν το «Βέλος». Το καράβι ήρθε από το Νοβοροσίνσκι, πήρε όσους θα 'παιρνε, πέρασε από το πρώτο λιμάνι, το Κελιντζίκ και μπήκαμε εμείς μέσα. Το δεύτερο λιμάνι, που έπιασε, ήταν το Τουαζέ. Κι αφού γέμισε το καράβι, χωρίς άλλη διαταγή, ο καπετάνιος τράβηξε την άγκυρα και φύγαμε. Επειδή ήταν αναρχία, δεν ηθέλησε να κρατήσει κανονισμούς και τύπους, σήκωσε την άγκυρα και αρχίσαμε να βγαίνουμε από το λιμάνι.

Σε λίγο, μόλις είχαμε διανύσει κάνα δύο χιλιόμετρα, βλέ-

που με να έρχονται τρια-τέσσερα οπλισμένα μοτόρια και μας καλούσαν, με τα όπλα σηκωμένα προς τον πληθυσμό, να γυρίσουμε πίσω. Ξοργισμένος, ο καπετάνιος, πίστευε, πως δεν είχε κάνει τίποτα και δεν ήθελε να γυρίσει. Σταμάτησε την μηχανή και περίμενε το καράβι. Εκεί που αυτοί επιμένουν και φωνάζουν να «επιστρέψετε», φωνές, κακό, ο καπετάνιος έλεγε, ότι αν δεν είχα πληθυσμό, θα τους πυροβολούσα, χωρίς να λάβει υπ' όψιν του τις συνέπειες. Το αντιτορπιλικό, γύρισε δυό τρεις φορές το πλοίο μας και στη θέα της στροφής του, οι εχθροί σκόρπισαν και ξεκινήσαμε το δρόμο μας. Αφού ταξιδέψαμε τρεις τέσσερις μέρες, το πρώτο λιμάνι (που πιάσαμε) ήταν η Τραπεζούντα. Πιάσαμε και άλλα λιμάνια της Θερντούς, Φάτσας, Κερασούντας, Φεινός και φθάσαμε στο λιμάνι της Αμισού.

Έβλεπα τις ακροθαλασσιές μας, μόλις έμπαινε το καράβι στο λιμάνι, τα πρώτα βουνά, που είχα αντικρύσει και που για μιά στιγμή είχα ξεχάσει και μου θύμησαν τους πολέμους, τις κακουχίες, τις σφαγές μέσα στις εκκλησίες, στα σχολεία, που πυρπολούσαν τα σπίτια. Κι όσο προχωρούσε το καράβι, προς το λιμάνι, έβλεπα τον τόπο που ξεκινήσαμε, με τι καρδιοχτύπι! Με τι καρδιοχτύπι ξεκινήσαμε για τη Ρωσία. Και πώς έληξε η αποστολή! Γύριζαν πάλι τα μάτια μου στην ακροθαλασσιά, που έβλεπα την αμμουδιά εκατοντάδες χιλιάδες φορές, που έπαιζα και κολυμπούσα και λιγάκι παραπέρα το σπίτι μου, την μουριά με την πρασινάδα, οι συκιές στο βάθος και έλεγα, από μέσα μου, αν ήταν η μάνα μου, θα ήταν χαρά στην ψυχή της, να δει τα παιδιά της, τώρα τι πάω να βρω; Μ' αυτές τις σκέψεις, φτάξαμε στο κέντρο του λιμανιού και το καράβι έριξε την άγκυρα. Μόλις βγήκα στην Αμισό, συναντήθηκα στη σκάλα με συγγενείς και φίλους, που με είχαν για χαμένο. Έμαθα πολλά, για τον οικτρό θάνατο της μάνας μου. Πιέσεις λογής λογής, ως και ξύλο έφαγε από τους Τούρκους, κακουχία, πείνα, ήταν και πολύ αδύνατη και πέθανε.

Πήγαμε, νοικιάσαμε ένα δωμάτιο, γιατί το σπίτι μας δεν ήταν ελεύθερο, είχαν βάλει πρόσφυγες, από το Ερζερούμ, το βρήκαν κενό και τους βάλαν μέσα.

Μέσα στην πολιτεία ήταν εγγλέζικος στρατός και Σενεγαλέζοι και η αστυνομία ήταν ανάμικτη. Οι Γάλλοι ήταν επικεφαλής και είχαν τους Τούρκους υποχείρια. Δηλαδή, ο Ελληνισμός της Αμισού είχε ένα είδος κατοχής, ήταν βαρῆς τραυματισμένος, τα βάσανά του ήταν βαριά και χωρίς ελπίδα, να δούνε μιά τέτοια ελευθερία, λησμόνησαν σύντομα το κακό, που είχαν περάσει. Και προσπαθούσαν με δυσκολία, να είναι πάλι χαρούμενοι.

Οι χωριάτες, που τα σπίτια τους κήκαν και καταστράφηκαν, άρχισαν να κουβαλούν, με τα πρόχειρά τους μέσα, πριόνια για να κόψουν από τα δάση ξύλα, για να κάνουν πάλι σανίδια, καρφιά, σκεπάρονια, αξίνες, χαλκά και διάφορα άλλα του νοικοκυριού, για να ξαναφτιάξουν το σπιτικό τους. Να μπορέσουν πάλι, να φτάξουν στα νερά τους τα παλιά. Βέβαια, όλα αυτά ήταν σταγόνα στον ωκεανό, αλλά πίστευαν, ότι με το πέρασμα του χρόνου θα 'κλειναν οι μεγάλες πληγές, που τους είχαν ανοίξει. Μέσα στην Σαμψούντα, οι Τούρκοι, ήταν καταβεβλημένοι, δεν είχαν το θάρρος να σηκώσουν το κεφάλι, ήταν θρασύδειλοι, δεν ήταν τα παλιά λιοντάρια. Αντίθετα, ο Ελληνισμός της Αμισού, με τους καπεταναίους επικεφαλής, άνθρωποι ευσυνείδητοι και ιππότες, ακολουθούμενοι από τη νεολαία, τους γέροντες και άνδρες, στην κάθε γωνιά της πολιτείας, τραγουδούσαν, ευθυμούσαν και χαίρονταν την ελευθερία τους. Οι Κατίκιοίληδες θρασεείς, αλλά καλοί και δίκαιοι, δεν τους αρκούσαν η ευθυμία και οι διασκεδάσεις, για να πνίξουν την αγανάκτησή τους. Πολλές φορές, με τα άλογά τους οπλισμένοι και κρατώντας καμτσίκια στα χέρια τους, καλοπισμένα, λουσατά, φτιαγμένα στα χρυσοχοΐα, μπαίνανε καβάλα, μέσα στην αστυνομία και χτυπούσαν τους Τούρκους αστυνόμους.

Αυτά γίνονταν το 1919. Μιά μέρα, ήμουν αυτόπτης μάρτυς, όπως μπήκε ένας με το άλογο του, ο τσερτσεμπές της πόρτας τού μπήκε κολάρο και μαζί μ' αυτό μπήκε μέσα και χτυπούσε τον αστυνομικό. Τους φτάσαν στα άκρα και είχαν χάσει τα πάντα, κρεμάστηκαν τα παιδιά τους και ό,τι και να κάνουν είχαν δίκιο, οι Τούρκοι τα δημιούργησαν. Εν τω μεταξί η νεολαία, 18, 19 χρονών, γλεντούσαμε, σαν παληκάρια, που ήμασταν, όχι για να προκαλέσουμε τους Τούρκους, αλλά καμιά φορά γλεντούσαμε, βάζαμε δυό τρεις λατέρνες και βγήκαν τα τραγούδια:

Να ο «Αβέρωφ» προβάλλει με χαρά
σαν όμορφο δελφίνι σηκώνει τα νερά
βοήθα, βοήθα, Παναγιά μου, για να νικήσουμε
την τούρκικη σημαία, να την ξεσχίσουμε.

Γλυτώσαμε μιά για πάντα, από τους Τούρκους, από μιά εφιαλτική φυλή.

Εν τω μεταξί, ριχνόντουσαν συνθήματα αναμεταξύ μας, να είμαστε οπλισμένοι. Ωε καθείς μας είχε ένα πιστόλι κρυφά, όχι όλοι, γιατί φοβόντουσαν. Ωει Καισαριώτες ήταν μονάχα, για παστουρμάδες και χαλιά, πατριωτισμό δεν είχαν τίποτα, ήταν καλοί νοικοκυραίοι, ήσυχτοι. Εμείς είχαμε σκοπό, αν αποτύχουμε στην ψηφοφορία, να καταλάβουμε την αρχή, δια της βίας. Ποια ήταν η κεφαλή μας; Πώς λέγονταν η οργάνωσή μας; Αυτό δεν το ξέραμε, ούτε και μπορούσαμε να ελπίζουμε ότι υπήρχε μιά κεφαλή. Μας ικανοποιούσε μόνο τούτο, ότι είχαμε το Δεσπότη και την Μητρόπολη και περιμέναμε όλοι κατεύθυνση και καθοδήγηση. Πού και πού, ακούγαμε αναμεταξύ μας, γιατί εφημερίδες δεν είχαμε, ότι από το Πατριαρχείο ήρθε μήνυμα στην Μητρόπολη και ρωτούσαν, αν είμαστε έτοιμοι. Και μαθαίναμε ότι λέγαν, οι δικοί μας, ότι ακόμα δεν ετοιμαστήκαμε. Αυτή η ερώτηση έγινε ως τέσσερις φορές, γιατί οι Εγγλέζοι είχαν σκοπό, να αποσύρουν τα στρατεύματά τους, αφού εμείς πρώτα ήμασταν ισχυ-

ροί και πανέτοιμοι.

Τώρα, ας έρθουμε μέσα στη συνέλευση της επιτροπής, να δούμε τι γινόταν εκεί. Η επιτροπή ήταν δεκαπενταμελής και καθοδηγούσε την τύχη του λαού της Αμισού. Αυτοί διόριζαν τους παπάδες, τους δάσκαλους, διεύθυναν τις εκκλησίες και γενικά φρόντιζαν για όλα τα ζητήματα του λαού. Από τους δεκαπέντε οι δεκατρείς ήταν Καισαριώτες, ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο ανταβαλλόμενος Γιουβάν Αγάς. Αυτός ήταν ο πλουσιότερος της Αμισού, αγράμματος, δίχως κοινωνική μόρφωση, ψυχή και σώμα να κερδίσει λεπτά. Με τα σαλβάρια και ξυπόλητος ήρθε στην Αμισό και ξεκίνησε από αγκράφες τζάμινες (από τζάμι) χρωματιστές, που κρεμούσανε στα βόδια. Για να μην αραδιάσω τα πλούτη του, λέω μόνο, ότι είχε δύο Τράπεζες και διακόσια πενήντα ως τριακόσια σπίτια. Και τα άλλα μέλη της επιτροπής ακολουθούσαν στα πλούτη. Ο λαός εκεί, δεν ήξερε ότι επικεφαλείς έπρεπε να είναι μορφωμένοι και πολιτικοί, αυτούς τους εκτιμούσαν, τους συμπαθούσαν και τους είχαν εμπιστοσύνη.

Δυστυχώς, σε μιά κρίσιμη εποχή και σε κρίσιμη καμπή, που είχαν φτάξει τα πράγματα, έλαχε η κακή τύχη του λαού της Αμισού, να πέσει στα χέρια των ανίκανων Καισαριωτών. Μεταξύ αυτών ήταν μόνο δύο μορφωμένοι και κάπως έμπειροι στην πολιτική απάνω. Άμα ήθελαν να μιλήσουν, για την σοβαρότητα της καταστάσεως, οι δυό τους αυτοί, οι άλλοι δεν τους καταλάβαιναν, π.χ. για ντουφέκια κι επανάσταση.

Μας ήλθαν λεπτά να οργανώσουμε χωροφυλακή, αν ο στρατός μας φύγει, να μπορέσουμε να συγκρατήσουμε την οργή των Τούρκων. Το ζήτημά μας.

ΜΕΡΧΕΣ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

Πρόλογος

Βρισκόμαστε στην ανακωχή του ευρωπαϊκού πολέμου. Η Αγγλία πήρε την Αίγυπτο, το Σουδάν, που ήταν τουρκικά εδάφη. Η Γαλλία πήρε την Συρία. Η Ελλάς σαν σύμμαχος κάτι έπρεπε να πληρωθεί, να πάρει κάτι. Και η Ελλάς ζήτησε τη Μικρά Ασία, τη Σμύρνη, δικαιωματικώς, όπως και πήγαν τα στρατεύματά της. Ταυτοχρόνως, ζήτησε και τον Πόντο, αν και όχι να τον προσαρτήσει, αλλά να γίνει ανεξάρτητος ο Πόντος. Αυτά γίνονταν επί Βενιζέλου. Και επειδή δεν μπορούσαν φυσικά να δώσουν ό,τι ζητούσε, όπως εκ των υστέρων αποδεικνύεται, και δεν μπορούσαν να το πουν και αναφανδόν, εξήτησαν πονηρά από την Ελλάδα, τουλάχιστον, για το ζήτημα της ανεξαρτησίας του Πόντου, να τεθεί στην ψηφοφορία.

Ο Βενιζέλος τότε δεν κάθισε με σταυρωμένα τα χέρια. Δια μιάς έδωσε διαταγή να συγκεντρωθούν στον Πόντο οι ταξιδευμένοι. Από τη Ρωσία άρχισαν να κουβαλούν τους Πόντιους. Ανάμεσα σ' αυτούς ήμουν κι εγώ. Ήρθα με το «Πηνειός», ελληνικό καράβι, που το συνόδευε το αντιτορπιλικό «Βέλος». Το πρώτο καράβι έπιανε Τραπεζούντα και άδειάζε τους Τραπεζουνταίους. Έπειτα Ρίζε, Αθήναι, Κοτύωρα, Μιλίτσι, Σινώπη, Ζουγκουλδάκη, και τα στενά της Κωνσταντινουπόλεως. Πολλοί έρχονταν στην Ελλάδα, έβγαιναν στον Πειραιά, όπου το καράβι έπαιρνε κάρβουνο και όλα τα εφόδιά του, και μέναν εδώ, στα 1918. Γι' αυτό λένε κάτι Πόντιοι ότι ήρθαν από το '18. Μπορεί να ήρθαν και με τα λεφτά τους. Έφευγαν γιατί φοβόντουσαν τον κομμουνισμό. Τα καράβια ξαναγύριζαν πίσω και κουβαλούσαν Πόντιους. Κι' αυτή η

δουλειά γινόταν. Πήγαιναν πάλι στη Ρωσία, κουβαλούσαν και κάναν αυτές τις στροφές και συνοδευόντουσαν με το αντιτορπιλικό «Βέλος» ή το άλλο, το «Ιέραξ», δεν θυμάμαι.

Κατ' αυτόν τον τρόπο συγκεντρωνόμασταν, για να υπερτερήσουμε στην ψηφοφορία στον Πόντο, γιατί η εντολή των μεγάλων ήταν να γίνει ψηφοφορία. Κατάλληλο μέρος για ψηφοφορία θεώρησαν οι Αμισιανοί την Αμισό ή γιατί οι Αμισιανοί ήταν πιο προοδευμένοι ή γιατί ήταν πιο αντιδραστικοί ή γιατί ήμασταν πιο ώριμοι, από τους βαλκανικούς και τον ευρωπαϊκό πόλεμο.

Στην Αμισό είχαν γίνει τα Κομιτάτα (Επιτροπές), έτσι τα λέγαμε, και επικεφαλής ήταν ο δεσπότης, ο Γερμανός Καραβαγγέλης, δοκιμασμένος στις δύσκολες στιγμές, μπορούσε να ανταπεξέλθει στο κάθε τι. Αυτός ήταν ο αρχηγός σ' αυτή την κίνηση.

Δεν είχαμε τη δύναμη να βγάλουμε τότε συμπέρασμα, σήμερα (όμως) είμαι σε θέση να πω ετούτο για όλη αυτή την καταστροφή, τουλάχιστον για την Αμισό, που έχει εξολοθρευθεί: Ότι η Αγγλία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Αμερική είχαν μεγάλα συμφέροντα μέσα στην Αμισό.

Η Αμερική είχε αποθήκες, εργοστάσια, έπαιρνε όλο τον καπνό μας, είχε παροικία αμερικάνικη, καθημερινώς ξεφόρτωναν καπνά. Τα ίδια και οι Γάλλοι με τα μεγάλα των εργοστάσια, φτιάνανε τσιγάρα, «ρεζιά» τα λέγαμε.

Ει Ιταλοί κάναν τους δρόμους, ήταν μηχανικοί. Πρώτον αυτό το συμπέρασμα βγάζω.

Δεύτερο, για να εδραιώσουν τις θέσεις των, αυτά που είχαν κατακτήσει στον πόλεμο, ποιος ξέρει, φοβούμενοι από τις μελλοντικές πατριωτικές επαναστάσεις, γιατί ήταν μωαμεθανικές χώρες η Αίγυπτος, Συρία, Λιβύη, που είχαν παρθεί από την Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία.

Όλοι είχαν τα συμφέροντά τους και θα αποδείξω ότι ήθελαν να τα εδραιώσουν.

Τρίτον, έβλεπαν ότι μιá κατάρρευση των Τούρκων θα ήταν για τους Ρώσους λεία εύκολη. Και τέταρτον, το σπουδαιότερο απ' όλα, αν γινότανε ψηφοφορία, ο Πόντος, αμαχητί θα ενώνονταν με την Ελλάδα.

Και αυτοί οι τέσσερις λόγοι τους είχαν παρακινήσει, ώστε δια μυστικού τρόπου, να καταλήξουν να φέρουν τον Κεμάλ εδώ. Να τον οργανώσουν και την σκοτεινή πολιτική, που είχαν πλέξει κατά του ελληνικού στοιχείου του Πόντου την απέδειξαν με τον ερχομό του Κεμάλ στην Αμισό.

Μόλις είχαν δώσει την εντολή στα ελληνικά στρατεύματα, να βαδίσουν προς την Άγκυρα, ήδη αυτές οι δυνάμεις είχαν οργανώσει τον Κεμάλ. Εγώ ο ίδιος ήμουνα. Διότι είδα σφαγές που κάναν των Ελλήνων, τις παραδόσεις Ελλήνων στους Τούρκους που κάμαν η Αμερική (Τζαφέρη).

Εγώ ο ίδιος έκαμα δέκα αποστολές, με κίνδυνο της ζωής μου μέσα στην Αμισό. Και στα γράμματά μας και σ' όλη την κατάσταση, όχι μόνο κώφευαν, αλλά και αισθανόντουσαν χαρά στην ψυχή τους, το ότι υπόφεραν οι Χριστιανοί, ο Ελληνισμός του Πόντου.

Διότι δεν ήταν τίποτε για τους Αμερικάνους, μόνο το δάχτυλό τους να κινούσαν, ή για τους Εγγλέζους, οι Τούρκοι θάβαζαν στο κρασί των νερό. Και στο βωμό της πρόστυχης και αιμωτικής τους πολιτικής, εθυσιάστηκαν τρεις πόλεις, καμιά δεκαριά κωμοπόλεις, εκατό εκκλησίες, εκατοντάδες σχολειά, γύρω στα χίλια χωριά ανθίζοντα, περί τις τετρακόσιες - πεντακόσιες χιλιάδες (πληθυσμός εργατικός), ειλικρινείς Χριστιανοί, από τους οποίους εγλυτώσαμεν ένα 5-10%, που εδέησε να βρεθώ ως μάρτυς κι εγώ, για να τα εξιστορήσω, να τα φέρω σε φως.

Η εμφάνιση του Κεμάλ

Πόντος! Πόντος! τσι Πόντος! ανεξάρτητος Πόντος!
Πέρασε ο καιρός, η απατηλή ιδέα διαλύθηκε!

Τίποτα ωστόσο δεν μας έδινε την εντύπωση, ότι ζούσαμε σ' εποχή ασφαλείας και ειρήνης. Αντίθετα, πιστεύαμε ενδόψυχα, ότι κινδυνεύαμε κι ότι έπρεπε μόνοι μας να προστατέψουμε τη ζωή μας. Ξένοι προστάτες μας ήταν φανερό, ότι έκλειναν με το μέρος των Τούρκων.

Ξει Γάλλοι, οι Άγγλοι, οι Ιταλοί και οι Αμερικανοί, που άλλοτε μεσολαβούσαν, σαν βρισκόμασταν μπλεγμένοι σε διαφορές με τους Τούρκους και βελτίωναν τη θέση μας, τώρα αδιαφορούσαν τελείως και φαινόταν καθαρά, ότι προτιμούσαν να τα έχουν καλά με τους Τούρκους.

Αν κανείς Ρωμιός έπεφτε στην αστυνομία για κανένα παραμικρό σφάλμα ήταν αδύνατο αυτή την εποχή να βρει δικιο. Ξει Τούρκοι, χωρίς να τον αφήσουν ν' απολογηθεί τον έσπαζαν στο ξύλο. Η αδιάφορη αυτή στάση των ξένων δυνάμεων μας απέλπριζε.

Σκεπτόμασταν, σαν απλοϊκοί που ήμασταν: Χριστιανοί αυτοί, Χριστιανοί και 'μεις και νάναι με το μέρος των απίστων;

Ήταν ακόμη φανερό η αποστροφή και το μίσος, που αισθάνονταν μερικοί προύχοντες, βάρβαροι, παλαιών αρχών, σαν μας τύχαιναν στο δρόμο τους. Η όψη τους γινόταν έξαλλη και μας κοίταζαν με κάτι βλέμματα σαν νάλεγαν: Πολύ σύντομα θα σας εκδικηθούμε, θα σας πιούμε το αίμα, θα σας δείξωμε ποιοι είμαστε παλιογκιαούρηδες!...

Όλα αυτά μας βεβαίωναν πως η κατάσταση άλλαξε στο χειρότερο για μας.

Ξει Σενεγαλέζοι, οι μαύροι, εν τω μεταξύ φεύγαν κρυφά τη νύχτα και πήγαιναν να ενισχύσουν την Τουρκιά!

Δεν έβγαινε από το νου μας, ότι προμηνύεται κάποιο με-

γάλο κακό και δεν είχαμε άδικο. Ξει υποπιές μας δεν άργησαν να γίνουν δραματικά γεγονότα.

Εγώ ήμουν ανήσυχο και ονειροπόλο μυαλό, δεν μπορούσα να ησυχάσω. Γιατί να σβήνουν όλα τα όνειρα της ανεξαρτησίας του Πόντου; Της ελευθερίας; Πού είναι τα αθάνατα παληκάρια της Ελλάδος; Γιατί δεν έρχονται να μας βοηθήσουν;

Αν και ήμουνα 22 χρονών άνδρας, ήταν τέτοια η έξαιψη μου για την ελευθερία και την ανεξαρτησία που πίστευα ότι ζούσαν ακόμη στην Ελλάδα ο Πελοπίδας, ο Μιλτιάδης, μιά και μας λέγαν οι δάσκαλοί μας πως ήταν αθάνατος. Μας είχαν τόσο βαθιά χαράξει την αγάπη για την ελευθερία στο σχολείο...

Θυμούμαι ένα γέρο δάσκαλο, με τα γυαλιά στην άκρη της μύτης και με το χάρκα στο χέρι, που μας έδειχνε το χάρτη της Ελλάδος και μας έλεγε: «Όποιος από σας πάει στην Αθήνα θα δει το Θησείο!». Άλλες φορές πάλι έλεγε για λευτεριά, για παληκάρια, για «τριακόσιους», φούντωνε και από πίσω πίσω απόσωνε φανατισμένος, λέγοντας: «Του σουλτάνου το κεφάλι στην Αθήνα θε να πάει!». Αυτά θυμόμουν και δεν μπορούσα πια να κοιμηθώ και να ησυχάσω.

Τα βράδυα κοίταγα τον ουρανό, έβλεπα τα άστρα, σαν να περίμενα κάποιο μήνυμα, σαν να ήθελα με κανένα άστρο ή με το φεγγάρι, να παραγγείλω κανενός παληκαριού, να μας βοηθήσει και μέσα μου έλεγε, ο άλλος άνθρωπος, να ξαναβγώ στα βουνά. Εκεί, όχι μονάχα θάμουν ελεύθερος, αλλά θα μπορούσα να εκδικηθώ και τους Τούρκους! Αυτή η ονειροπόληση ήταν η μοναδική μου παρηγοριά, να φύγω στα βουνά! Σιγά σιγά αυτή η ονειροπόληση θέριευε μέσα μου, αλλά τρόπο δεν έβρισκα. Ήξερα τις κακοτυχίες, τις δυσκολίες, ήξερα ότι τώρα που δεν ευνοούσε η Ρωσία, πού θα βρίσκαμε τα πολεμοφόδια; Ποιος θα μας βοηθούσε; Ποιον άλλο δρόμο όμως να ακολουθήσω, που δεν υπήρχε κανείς; Βασάνιζα γι' αυτό το μυαλό μου νύχτα μέρα!! Με στενοχωρούσε

αυτό το ζήτημά μου... Θάμουν τώρα στην Αμερική, στην Ελλάδα, σαν ελεύθερος πολίτης!

Κοντά μου είχα τον αδερφό μου, τον Νίκο. Έτσι απελπισμένος και αναποφάσιτος ήμουν. Ήταν πιο μικρός από μένα δυό χρόνια. Ξερφανός ήταν κι αυτός, έρμος ήταν. Άλλον στον κόσμο δεν είχε από εμένα και τον είχα μαζί μου και με βοηθούσε. Δεν είχα αρκετές δουλειές. Το μαγαζί μου ήταν καινούργιο. Μούδινε καλφαλίκι το αφεντικό μου ο Δημητρός.

Ο Δημητρός ήταν καλά εγκατεστημένος, το μαγαζί του ήταν από τα καλύτερα της Αμισού. Δούλευα, έκανα γερά και γουστόζικα παπούτσια, αλλά ήμουν ανήσυχο πνεύμα. Δεν με ξεγελούσε αυτή η ειρηνική τάχα εποχή. Μου άρεσαν πολύ και τα όπλα. Έπειτα, στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο, σχεδόν παιδί, ανέβηκα στα βουνά. Εκεί, με το όπλο αγκαλιά κοιμόμουν, με το όπλο αγκαλιά ξυπνούσα. Στο Θεό και ύστερα στο όπλο στήριζα τις ελπίδες μου.

Είχαν βγει αυτό τον καιρό πιστόλια, τάλεγαν «μπράουνικ», ήταν γερμανικά, παίρναν οχτώ ή δώδεκα σφαίρες (δεν θυμούμαι ακριβώς). Είχα αγοράσει ένα από αυτά. Όποτε είχα άδεια το σκάλιζα, το καθάριζα, το λάδωνα και έτσι μέρωνε το κρυφό μεράκι μου, για την ανεξαρτησία και την ελευθερία του Πόντου!

Οι μέρες περνούσαν, η κατάσταση χειρότερευε, εγώ δεν έβρισκα γαλήνη πουθενά, δεν μπορούσα να δουλέψω. Η φαλτσέτα έτρεμε στα χέρια μου, δεν μου ήταν δυνατόν να χαϊδεύω τα καλαπόδια και να φτιάνω παπούτσια. Ένοιωθα πιο πολύ από τον καθένα, ότι κάθε άλλο παρά ειρήνη μας περιέμενε.

Μιά μέρα, εκεί που λάδωνα το πιστόλι μου και κοίταγα πώς λειτουργούσε, τσακ, έκανε και πήρε φωτιά! Μιά σφαίρα απομένει κάποτε στα «μπράουνικ», αυτή τυχαίνει να παίρνει φωτιά. Έτσι έγινε και τούτη τη φορά στο δικό μου «μπράουνικ» και πήρε τον αδερφό μου ξυστά στα σπλάχνα, κό-

ντεψα να τον σκοτώσω! Τρυπά του μπακάλικου τον τοίχο, τρυπά το τζάμι και πάει και σφηνώνεται απέναντι σε μιιά πόρτα. Αυτή η πόρτα είχε την υπογραφή «Κουλάρος», ήταν πρακτορείο, για τα καράβια.

Βγήκα στην πόρτα πολύ ταραγμένος, αλλά προσποιήθηκα ότι δεν ήξερα τίποτα και ότι και εγώ άκουσα την πιστολιά και ανησύχησα. Ήθελα να δω αν κανένας το άκουσε και τι εντύπωση έκανε. Και ύστερα είπα του αδερφού μου: «Πιστάρισε το πετσι να κάνει ένα κρότο εφάμιλλο με τον κρότο της μπιστολιάς».

Όλοι είχαν βγει στις πόρτες τους και κοίταγαν, έκανα τον ανήξερο και κοίταγα και 'γω. Ω μπακάλης έλλειπε και μόλις ήρθε, πήγα μέσα στο μπακάλικο, τάχατε πως θ' αγοράσω κάτι, για να δω από πού πήγε η σφαίρα που πέρασε και πού σφηνώθηκε. Κατάλαβα πως ο μπακάλης ούτε το πρόσεξε, ήταν μεσόκοπος, τα μάτια του δεν έβλεπαν καλά και έτσι το συμβάν αποσωπήθηκε.

Αυτό τον καιρό, αν και ήμουν παντρεμένος τίποτε δεν με εμπόδιζε να ζω τη ζωή ενός ελεύθερου και ξεγνοιαστού παληκαριού. Είχα δυό ποδήλατα και έκανα μακρινούς περιπάτους. Πήγαινα στα κέντρα, στα χοροδιδασκαλεία. Κοίταγα και τη δουλειά μου, πολλές φορές έκανα και νυχτέρια.

Μιά βραδυά εκεί που δούλευα, ακούστηκε μιιά φασαρία στο ξενοδοχείο απέναντι. Κάτι αμάξια, κάτι άλογα. Βγήκα όξω να δω τι συμβαίνει, τι γίνεται. Κάποιος Κεμάλ!

Ω Κεμάλ ήρθε και διώχνει αυτούς που ήταν στα δωμάτιά τους κάτω, στο ξενοδοχείο. Μπήκα και γω και τον είδα τον Κεμάλ. Ήταν ψηλός, μελαχροινός, το ένα μάτι του στραβό και είχε τζάμι. Κάναν τόπο για να ανεβεί στο ξενοδοχείο. Θα γυρνούσα πίσω και θα έπαιρνα το πιστόλι και θα τον σκότωνα, αν ήξερα ότι θα γινόταν αυτός η αιτία, να διαδραματιστεί μιιά τέτοια κατάσταση, μιιά τέτοια απερίγραπτη τραγωδία! Δεν ήταν τίποτα μέσα σε δυό δευτερόλεπτα να τον

εξοντώσω. Το ζήτημα το πήρα επιπόλαια. Δεν φανταζόμουν ποτέ, ότι αυτός ο Κεμάλ θα γινόταν η αναστύλωση του τουρκικού κράτους. Α έτσι, ένας Κεμάλ χωρίς σημασία! Το μόνο που μάθαμε από τον ίδιο τον Μάντικα, τον ξενοδόχο, ήταν ότι ήταν ένας Νεότουρκος βάνουσος και πολύ εναντίον του χριστιανισμού. Και ότι συζητούσε, στο δωμάτιό του με το επιτελείο του. Δεν ήταν στρατιωτικά ντυμένος, ώστε κάτι να καταλάβουμε και μεις!

Πονηρευτήκαμε λιγάκι, αλλά δεν δώσαμε σημασία.

Πέρασαν 2-3 μέρες, όπλισαν κάτι Λαζούς και Μπαζημπουζοϊκήδες και πήγαιναν στα καταστήματα τέσσερις-τέσσερις, πέντε-πέντε και μούγκριζαν μέσα από τα δόντια τους: Δώσε! Δώσε! Τα μαγαζιά μόλις είχαν ανοίξει, μόλις είχαν νοικοκυρευτεί, μόλις οι νοικοκυραίοι είχαν περιμαζέψει τις περιουσίες τους. Μερικά απ' αυτά μάλιστα τα κρατούσαν οι άπραγες χήρες, οι χαροκαμένες μάνες και ανήλικα ακόμα παιδιά, γιατί οι νοικοκυραίοι τους είχαν χαθεί και εξολοθρευτεί στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο, από τάλαιπωρίες. Τρώγαν ψωμί με άμμο και από άλλα βασανιστήρια. Εξοντώθη ο Ελληνισμός κατά χιλιάδες, γιατί όπως είναι γνωστό στρατολογήσαν τους Ρωμιούς οι Τούρκοι και τους δίνανε όπλα!

Σ' αυτά τα μαγαζιά μπαίνανε, παίρναν ό,τι θέλαν, τ' απογύμωναν και σηκώνονταν και έφευγαν.

Μέρα μεσημέρι αρπαγή και ληστείες. Ξενέ και αλλοίμονο σε 'κείνον τον καταστηματαρχή!, η πληρωμή του ήταν να βγάλει το πιστόλι και να τον σκοτώσει. Αυτό γινόταν όλη την ώρα. Και δεν ήταν τίποτα μπροστά στην συστηματική εξόντωση του πληθυσμού που άρχισαν να κάνουν! Πρώτα κατάγραψαν εκείνους που θεωρούσαν υπεύθυνους για την ιδέα της ανεξαρτησίας του Πόντου, τους πρωτοπόρους, τους χρηματοδότες, όλα τα μεγάλα κεφάλια και τους σκότωναν αράδα.

Αν έβρισκαν κανέναν από αυτούς στον δρόμο τον σκότωναν. Αν ήταν στο γραφείο του εκεί τον σκότωναν. Πολλές

φορές αν δεν τον άβρισκαν αλλού πουθενά πηγαίνανε τα με-
σάνυχτα μέσα στο σπίτι, επάνω στο κρεβάτι, μπροστά στα
μάτια των παιδιών του, της γυναίκας του, της μάνας του και
τον σκότωναν!

Μετά απ' αυτούς καλούσαν τους δεσποτάδες, τους παπά-
δες, τους προύχοντες, τους δικηγόρους, τους γιατρούς, τους
πράκτορες και χωρίς δικαιολογία τους ρίχναν στα μπου-
ντρούμια. Εκεί τους έδεσαν, τους άφηναν νησιτικούς και δεν
άφηναν τους δικούς τους, ούτε μιά κουταλιά νερό να τους
δώσουν.

Ε Δεσπότης μας, ο Γερμανός, κατόρθωσε και ήρθε από
'δω μεριά. Πώς έφυγε δεν το ξέρομε...

Αυτά όλα διαδραματιζονταν μπροστά στα μάτια των πρε-
σβευτών των ξένων δυνάμεων και αυτοί αδιαφορούσαν! Ποτέ
δεν σκέφθηκαν, ότι κάπως έπρεπε να μην ανέχονται αυτή
την αδικαιολόγητη εξόντωση του Ελληνισμού, αυτό το συνε-
χές άγριο δράμα!

Με τα μέσα που διαθέταν μερικοί από μας στις πρεσβείες
της Γαλλίας, Αγγλίας, Ιταλίας και Αμερικής εξιστορήσαμε
το τι γίνονταν στην πολιτεία και στα χωριά. Ότι καίγαν τον
κόσμο μέσα στις εκκλησίες, ότι τους ρίχναν στα μπουντρού-
μια. Έκαναν σαν να μην άκουαν, σαν να μη μας ήξεραν. Αυτό
μ' έβαζε σε συλλογή, πολιτική δεν ξέραμε εμείς...

Πού είναι ο Δεσπότης μας να λάβει τον λόγο; Γιατί άλ-
λοτε με το παραμικρό καθόταν στο χρυσοποίκιλτο αμάξι του,
που το τραβούσαν τέσσερα άσπρα άλογα κι ο καβάζος κα-
θόταν δίπλα στον αμαξά με τις ζώνες τους και τα χρυσά και
τραβούσε στο Δήμαρχο, τραβούσε στους πρεσβευτές, για να
επικαλεσθεί τις δυνάμεις τους και να προστατέψει το ποι-
μινό του; Τις πιο πολλές φορές μάλιστα πήγαινε στον πρε-
σβευτή τον Ρώσο και για το παραμικρό μπορούσε ο κόσμος
να χαλάσει, μη τύχει και ενοχληθεί κανένας Έλληνας. Και
τώρα αφού κανένας δεν ενδιαφέρονταν για την εξόντωση

και το άδικο δράμα μας, γυρίζουμε τα μάτια μας στην παλιά μας προστάτιδα την Ρωσία.

Η ατυχία μας είχε κατακορυφωθεί, είχε μεσολαβήσει η αλλαγή του καθεστώτος!

Μετά τρεις τέσσερις μέρες μάθαμε ότι ο Κεμάλ έφυγε στο εσωτερικό. Τον πυρήνα του όμως για την αναδιοργάνωση της Τουρκίας τον έκανε μέσα στην Αμισό, σε δυό τρεις μέρες που κάθισε.

Έπειτα πήγε σε διάφορες πολιτείες και τις διοργάνωσε κι αυτές, το ίδιο όπως έκανε στην Αμισό.

Αλλού τον δεχτήκανε με ευχαρίστηση και ενθουσιασμό και αλλού τον γιουχάησαν, τον διώχναν, όπως στην Ερζερούμ. Τον διώξαν με την σκέψη, ότι και εμείς νικηθήκαμε, που ήμασταν μιά αυτοκρατορία με στρατό και πλούτο και τώρα που είμαστε εξαθλιωμένοι και φτωχοί είναι δυνατόν να πετύχουμε και να ανασυνταχτούμε; Και τον διώχναν. Αυτά τα μέρη είχαν κυριευθεί από τους Ρώσους και με τον κομμουνισμό τα εγκατέλειψαν και έφυγαν.

Ει γηγενείς λοιπόν της περιφέρειας Ερζερούμ είχαν κακή πείρα του πολέμου.

Ει Τούρκοι ως κράτος ηττήθηκαν, πώς είναι λοιπόν δυνατόν ένας Νεότουρκος να τους ξαναβάλει στα αίματα; Τον διώχναν από την περιοχή, αλλά αυτός ικανός κατόρθωσε να τους πείσει και να αφήσει εκεί τον Καρακιάζιν, που ήταν το δεύτερο δεξί του χέρι. Αυτήν την περιφέρεια την είχε ταξινομήσει και την έδωσε σ' αυτόν.

Εν τω μεταξύ η φήμη του ως αναδιοργανωτού και ως καλού κυβερνήτου ξάπλωνε σ' όλη τη χώρα. Η επιτυχία του αυτή τον εξαργίωσε πιο πολύ. Στα μέρη που πήγαινε και δεν τον δεχόταν τους απειλούσε ότι θα τους θανατώσει.

Έτσι ακριβώς έγινε στο Ικόνιο. Κρέμασε τριακόσιους Τούρκους σε μιά βραδυά και από εκεί ίδρυσε το στρατηγείο του στην Άγκυρα.

Ανάμεσα στους εμπίστους του ήταν και ένας Χασάν Τσαούσης, με τους τέσσερις αδελφούς του. Ήταν λοχίας, αλλ' είχε τριακόσιους στρατιώτες. Δεν είχε αυτή την περίοδο βαθμούς στον στρατό, ήταν απομεινάρια.

Η Γαλλία, η Αγγλία, και η Ιταλία συνέβαλαν στην ανόρθωση του τουρκικού κράτους, ίσως και η Αμερική! Είχαν μεγάλα συμφέροντα στην Μικρασία.

Ο στρατός του Κεμάλ ήταν ένας συρφετός. Άλλοι φορούσαν τσαρούχια, άλλοι ήταν ξυπόλητοι. Κρατούσαν ό,τι όπλα είχαν μείνει. Τα μόνα όπλα άξια λόγου που είχε προμηθευτεί ο Κεμάλ στην αρχή, ήταν της Άδανα. Η Γαλλία απεσύρθη από τα Άδανα, μόνο και μόνο για να παραχωρήσει ευσχήμως στον Κεμάλ τα όπλα που είχε αποθηκεύσει.

Ας αφήσουμε τον Κεμάλ που είχε μπλέξει με την Ελλάδα και ας έρθουμε μέσα στην Αμισό.

Μετά 3-4 μέρες έγινε ένα συλαλλητήριο στην πλατεία και κάλεσαν όλο τον πληθυσμό, για να αποφασίσουν. Πολλοί ψώνιζαν, άρχισαν να φροντίζουν τα σπίτια τους, τα χωράφια τους, και σαν να ξεχνούσαν τα βάσανα του πολέμου. Μάζευαν με στέρηση λίγο βούτυρο, ένα ένα τα αυγά, κατέβαιναν μέσα στην πολιτεία, τα πουλούσαν και αγόραζαν άλλα χρήσιμα. Όμως, ένα όμορφο πρωί, οι Τούρκοι, περικύκλωσαν την Αμισό και έκαναν μπλόκο. Όσοι χωριάτες ήσαν μέσα κλειστήκανε, ούτε να μπεις ούτε να βγεις μπορούσες.

Μάζεψαν ύστερα τους ασήμαντους άνδρες από 12 έως 75 χρονών και τους κλείσανε στις φυλακές. Και όσοι δεν χωρούσαν τους κλείσαν στα σχολεία και στις εκκλησίες. Η κατάσταση όσο πήγαινε χειροτέρευε, κτυπούσαν, σκότωναν.

Είχε περάσει κανένας ενάμισι μήνας και έλεγα του κουμπάρου μου: «Δημητρό, έχεις τόσες λίρες, ας βάλλομε να κάνομε ένα αντάρτικο γερό σώμα. Θα σε σφάξουν και θα παντζάμπα οι λίρες, πού θα βρούμε πολεμοφόδια και μέσα, στην Αμισό;».

Έκουμπάρος μου όμως δεν άλλαζε κεφάλι και μου απατούσε με τον τρόπον του: «Δήμο και το μηρμύγκι άμα είναι για να ψοφήσει βγάζει φτερά και πετάει, το ίδιο είναι και η Τουρκία, έπειτα, εδώ είναι τόσες πρεσβείες, δεν θα αφήσουν να γίνει τίποτε».

Έ Δημητρός δεν είχε δει πόλεμο ποτέ, δεν ήξερε, δεν φανταζόταν καν τα δεινά του, τις κακουχίες του. Ήταν και κουτσός από το ένα πόδι και αυτό τον έκανε πολύ διστακτικόν, δεν αποτολμούσε τίποτε...

Τούλεγα κάθε μέρα: «άλλαξε μυαλά, δεν τα βλέπω καλά τα πράγματα» και αυτός τίποτε. Στα βουνά είχαν την δική μου γνώμη.

Έι καπεταναίοι, άνθρωποι μορφωμένοι, έμπειροι, βλέπαν αυτή την κατάσταση, είχαν και ανθρώπινο υλικό αφοσιωμένο, δεν ήταν δυνατόν να μένουν ανοργάνωτοι και να πουν, όπου το βγάλει η τύχη! Όπως εγώ ζητούσα ενίσχυση, από τον Δημητρό, το ίδιο και αυτοί είχαν ανάγκη από χρήματα και προσπαθούσαν να εξοικονομήσουν. Στην Μητρόπολη υπήρχε ένα σεβαστό ποσόν που είχε μαζευτεί από εράνους, που γίνονταν από ομογενείς της Ρωσίας (85.000 παγκονότες και από τους ομογενείς της Κωνσταντινουπόλεως άλλες 12.000). Τα μαθαίναμε αυτά από στόμα σε στόμα. Αυτά τα χρήματα τα είχε η επιτροπή της Μητροπόλεως, για να τα χρησιμοποιήσει όπως ήθελε για τον αγώνα, υπέρ της Ανεξαρτησίας του Πόντου.

Κατά κακή μας τύχη η αρχή του Ελληνισμού της Αμισού βρισκόταν στα χέρια μιάς επιτροπής που αποτελούνταν από Καισαριώτες, που ήταν άνθρωποι δίχως μεγάλα αισθήματα πατριωτισμού. Εκτός από το εμπόριο και το στενό κύκλο του σπιτιού τους δεν ενδιαφέρονταν για τίποτε άλλο. Δεν είχαν την ψυχική δύναμη να προωθήσουν το ποίμνιο. Αφού γνώριζαν από τους Βαλκανικούς και από τον Ευρωπαϊκό πόλεμο ότι υπήρχαν άνθρωποι ανδρείοι με σύνεση και κατανόηση,

μπορούσαν πολύ καλά, αν δεν μπόρεσαν τα λεπτά να τα ρίξουν στον αγώνα, που μόνο στα σχέδια και στα λόγια στάθηκε, γιατί αυτή η μεγάλη ιδέα είχε σβήσει, να τα χρησιμοποιήσουν για να σώσουν τόσους ανθρώπους, τόσες υπάρξεις, που βρήκαν φρικτό θάνατο! Αντίθετα, αυτοί λογάριάζαν να φτιάξουν εκκλησίες και γυμναστήρια.

Ει καπεταναίοι δεν χωράτευαν. Ξαπόστειλαν μιά μέρα, από τα χωριά, κοντά πεντακόσιους αντάρτες και πήγαν στο κέντρο της Αμισού, που ήταν η Μητρόπολη, πήραν από το ταμείο ως 35.000 παγκανότες που βρήκαν και ξαναγύρισαν στα βουνά.

Ει Τούρκοι, στο μεταξύ, έκαναν μπλόκα καιμάζευαν ό,τι είχε απομείνει, από 75 χρονών άντρες ως 14 χρονών παιδιά, και τους μάντρωσαν στις φυλακές.

Αυτή η κατάσταση ήταν μέσα στην Αμισό. Τα πράματα μαύρισαν.

Έμαθα ότι πιάσαν τον αδερφό μου και τον κουμπάρο μου τον Δημητρό. Ε συμπατριώτης μας ο Ανταβαλόγλου, είχε πέντε γιους και τρεις κόρες και αυτόν τον πιάσαν. Ήταν στην επιτροπή και ήθελε να φτιάξει εκκλησίες. Είχε πολλά πλούτη, αποθήκες, ακόμη και Τράπεζες δικές του είχε.

Δεν βαστούσε άλλο αυτή η κατάσταση και πήρα την απόφαση να φύγω στα βουνά.

Έκανα μιά μικρή προπαρασκευή, ήθελα ένα «παρακελυφ» γερμανικό, βελγικό· τα βελγικά ήταν τα καλύτερα. Έπαιρναν δώδεκα σφαίρες, ήταν επαναληπτικά, χτυπούσαν σε μακρινή απόσταση.

Η Αμισός ήταν περικυκλωμένη από Τούρκους, για να φύγω κάπως πιο εύκολα, έπρεπε να περιμένω κατάλληλο καιρό. Έκανα τις πρώτες μου προμήθειες, ένα «κολτ», ένα πιστόλι, ως 150 σφαίρες και ένα δεύτερο μαχαίρι. Ένα ζευγάρι τσαρούχια, ένα ζευγάρι μοναδικό παπούτσια για το αντάρτικο, μάλλινες κάλτσες, αυτό ήταν σωστό βουνίσιο ντύσιμο.

Μιά βροχερή βραδυά έκανα το σταυρό μου και βγήκα με μεγάλη προφύλαξη. Είχα προχωρήσει αρκετά και είδα δύο και εσταμάτησαν μπροστά μου. Όπως ερχόμουν βγήκαν από την γωνιά, η θέση μου ήταν πολύ δύσκολη. Να κάνω πίσω, θα τους δώσω να καταλάβουν, τουφέκια είχαν, έπρεπε να τα πάρω. Θάπαιν 19-20 χρονών, τους ζύγωσα σαν αστραπή, έβγαλα το μαχαίρι, δεν πέρασαν τρία λεπτά της ώρας και οι δύο ήταν πεσμένοι χάμω!! Ποιος μπορούσε να γυρίσει; Έπεσα απάνω τους, σαν μανιασμένος και πήρα όλα τα εξαρτήματα που είχαν.

Μπορούσα να τους χτυπήσω με το πιστόλι για σίγουρα, αλλά έπρεπε να μην κάνω κρότο, να μην γίνει καμιά φασαρία, γι' αυτό μεταχειρίστηκα μαχαίρι, εξαγριώθηκα, έγινα σαν λιοντάρι.

Περπάτησα ακόμη και βγήκα από την πλατεία και έπεσα στα χωριά. Άκουσα και από τα βάθη τις σκοπιές τους που και που, που έρριχναν σποραδικές τουφεκιές. Ήξερα από τη μεγάλη πείρα που είχα, πως δεν πρόκειται για μένα, απλώς θέλανε να δείχνουν πως αγρουπνάν, πως φυλάν.

Βγήκα από την Αμισό, πήρα το ανώμαλο δρομάκι, δεν πέρασα από το γεφύρι, γιατί θα φύλαγαν οι Τούρκοι. Πέταξα τα όπλα μου στην αντίπερα, και καθώς ήμουν γερός κολυμβητής ρίχτηκα στα ορμητικά νερά του μεγάλου μυλοπόταμου. Το ρέμα με τράβηξε δυό μέτρα παρακάτω, αλλά εγώ πέρασα από την άλλη μεριά. Πέρασα και το Μερτιμάτι.

Το Μερτιμάτι σε μερικές μεριές είναι βαθύ, αλλού πιο λίγο και αλλού πιο πολύ. Ξέρω τα κατατόπια του, αλλά με δυσκόλευαν τα όπλα μου.

Αφού το πέρασα και αυτό, ξαμιά μισή ώρα δρόμο, έφταξα σε ασφαλή μέρη που ήταν δικά μας.

Ήμουν βρεμένος, τσακισμένος και κάθισα σε μιά πέτρα, για να ξεκουραστώ. Ξανάσανα λιγάκι και άρχισαν να μούρχονται στο νου όλες οι παλιές περιπέτειες. Θυμήθηκα τη Ρω-

σία. Πώς περάσαμε! Πώς πετάξαμε τα όπλα! Τους έρωτες, τα χοροδιδασκαλεία.

Θυμήθηκα 2-3 χρόνια, που έζησα ως κατάσκοπος στον Ευρωπαϊκό πόλεμο. Μέσα στην πολιτεία, μέσα στο σκοτάδι άκουσα που βούιζαν οι σφαίρες δεξιά και αριστερά. Σε μια στιγμή έρριξα μια ματιά στα βουνά που υψώνονταν με τη σιγούρη παντοτεινή γαλήνη τους. Η ψυχή μου ημέρευσε και το κορμί μου πήρε κουράγιο. Εκεί ήταν η λευτεριά, στα βουνά! Ας ήταν ακριβά πληρωμένη με τη φτώχεια, την εξαθλίωση και την τόσο άνιση πολεμική κατάσταση.

Περπάτησα κάμποσο στους κάμπους, έφτασα στους πρόποδες των βουνών. Οι πλαγιές τους ήταν καλλιεργημένες. Φύτευαν τα καλύτερα καπνά όλου του κόσμου. Τάλεγαν «ματέμ». Τουρκικά θα πει ανακάτεμα. Ήταν σαν ανακατεμένο ασήμι και μάλαμα.

Σε μια στιγμή πάλι κοντοστάθηκα, έρριξα μιά ματιά προς την απεραντοσύνη, πολύ πάνω πολύ κάτω, πολύ προς τα δεξιά και πολύ προς τα αριστερά και έβγαζα το συμπέρασμα, ότι αυτές οι εκτάσεις από τότε δεν έχουν ξανακαλλιεργηθεί. Ήταν ανώμαλα και γεμάτα αγκάθια. Άλλοτε ήταν καλλιεργημένα, αυλακωμένα και έλεγα από μέσα μου: «Πού είναι τα κορίτσια που τα καλλιεργούσαν; Πού είναι να μαζέψουν το μαξούλι τους;

Τις έφερα στην μνήμη μου μετά από τον τρύγο που χόρευαν, τραγουδούσαν, γελαστές, ροδοκόκκινες, στολισμένες με τα πεντόλιρα! Να είναι άραγε ζωντανές ή, όπως μαρτυρούν τα χωράφια τους, δεν υπάρχουν πια;».

Όλα αυτά, σκεφτόμουν, ότι θα τα συναντήσω και σε άλλα μέρη, μέσα στα χωριά.

Παίρνω την ανηφοριά των βουνών και ανεβαίνω στα ψηλά μας τα βουνά. Έφτασα στις κορφές, μπήκα στα δασώδη μέρη και συνάντησα τα πρώτα αντάρτικα φυλάκια.

Οι αντάρτες είναι δύσπιστοι, μόνο από την ομιλία μου,

που ήταν καθαρεύουσα ποντιακή, βεβαιώθηκαν ότι ήμουν Χριστιανός. Άρχισαν να με ρωτούν τι γίνονταν μέσα στην πολιτεία, άλλος με ρωτούσε για τη γυναίκα του, άλλος για το γιο του. Αυτοί όλοι βρίσκονταν στην φυλακή, είχαν κατέβει στην Αμισό για διάφορες μικροδουλειές και πιάστηκαν στο μπλόκο. Ποιος φαντάζονταν πως θα μάθαιναν στα καλά καθούμενα τέτοιο κακό;

Τους πληροφορήσα, μέσες άκρες, για τους δικούς τους. Αυτοί περιμένανε από καιρό, άλλοι λίγο πετρέλαιο, άλλοι κινό, άλλοι καρφιά, να φτιάσουν κάτι και δεν ξέραν τι απόγιναν οι δικοί τους.

Έκ πρώτος καπετάνιος που συνάντησα ήταν ο Τσάγγαλης. Τον Τσάγγαλη τον είχα καπετάνιο πριν τρία χρόνια. Μούδωσαν και κολάτσισα λίγο ψωμί μαύρο. Άναψαν και ζεστάθηκα, στέγνωσα τα ρούχα μου και κείνη την πρώτη βραδυά αποκοιμήθηκα.

Την άλλη μέρα το πρωί χάλασε πάλι η καρδιά μου. Είδα το ηθικό τους πολύ πεσμένο, είχαν μεγάλη φτώχεια. Τα λίγα αποθέματα που κατόρθωσαν να φτιάξουν στο διάστημα της κατοχής, τους τα είχε κάψει ο στρατός.

Εγώ δεν πρόκειται να μείνω στην περιφέρειά τους, γιατί σκόπευα να πάω εκεί που ήταν το συγγενολόι μου, στο Καράπερτσιν, που ήταν αρκετά μακριά, άλλες έξι ώρες δρόμο. Γι' αυτό και δεν δέχτηκα την πρόσκληση που μου έκαναν να μείνω στο λημέρι τους, τους είπα θα πάω στο Καράπερτσιν.

Εκεί στην συζήτηση που κάναμε μεταξύ μας, ο Τσάγγαλης, μου είπε το παράπονό του, ότι από πολεμοφόδια πολύ δυσκολεύονταν, και ότι τα πλήρωναν πολύ αδρά. «Δεν είναι εκείνα τα παλιά χρόνια Δημητρό», μου είπε, «που είχαμε υποστήριξη». Δεν γνώριζε ο άνθρωπος από πολιτική, «δεν ξέρω τι θα κάνωμεν δίχως σφαίρες, δίχως χειροβομβίδες, πώς θα λυθεί το ζήτημα αυτό;».

Ο καπετάνιος έλεγε όλη την αλήθεια, όπως έρριχνε ματιές στα παληκάρια του.

Είχε τριανταπέντε ως σαράντα παληκάρια. Έβλεπα ότι το καθένα είχε επτά το πολύ δέκα σφαίρες, ενώ άλλοτε είχε 100-120, χωριστά τα άλλα τα εξαρτήματα.

Μιά μάχη να δινόταν ούτε για να ξεγαντζώσουν δεν θα μπορούσαν. Αυτά ήταν όσο για το ζήτημα των πολεμοφοδίων, είτε ο καπετάνιος.

«Έχω ακόμη και 180 γυναίκες, γέρους, άντρες, ξέχωρα καμιά τριανταριά ξένους φευγάτους, από τον τουρκικό στρατό. Όχι σκληρούς άντρες, ανθρώπους της πολιτείας, ξέρω ότι φυσικά με τον καιρό θα σκληραγωγηθούνε, αλλά δεν έχω να τους οπλίσω. Πού θα καταλήξει αυτή η κατάσταση δεν ξέρω. Είναι κάποιος που λέγεται Χασάν Τσαούσης, αυτός μας προμηθεύει πολύ λίγα πολεμοφόδια, κάτι λίγα μας προμηθεύουν και οι Αρμένιοι. Δεν καλύπτουν όμως τις ανάγκες μας, δεν φτάνουν για να πολεμήσουμε, είναι ίσα ίσα, για να αυτοκτονήσουμε!».

Ο Χασάν Τσαούσης και το Τσενίκι

Ο Χασάν Τσαούσης ήταν Κιρκάσιος. Το Τσενίκι ήταν στον κάμπο του Τσαρτσαμπά, είχε μέχρι άγρια άλογα και αγελάδες, εκεί ήταν πολλοί Κιρκάσιοι.

Αυτοί, οι Κιρκάσιοι, ναι μεν Μωαμεθανοί στην θρησκεία, όμως δεν αγαπάν τους Τούρκους, τους μισούν. Σ' αυτούς πήγαινε ο Χασάν Τσαούσης, ως Τσαούσης Κιρκάσιος με τα τέσσερά του αδέρφια και εξοικονομούσε είδη, πολεμοφόδια, τουφέκια, σφαίρες. Ο κάθε καπετάνιος αγόραζε μέσον αυτουνού. Όχι ότι έκανε μαύρη αγορά, αλλά από εκδίκηση στους Τούρκους. Αυτό είναι αληθινό, τους είδα και εδώ.

Αυτό το έμαθε ο Κεμάλ, έμαθε αυτήν την αγάπη των Κιρκασίων προς τους Έλληνες, και διέταξε μιά μέρα τον Χασάν

Τσαούση (το άκουσα ο ίδιος): «πάρε το στρατό σου, συγκεντρωθείτε στην τάδε πλευρά και από 'κει να χτυπήσετε τους Έλληνες». Τα παληκάρια του Χασάν Τσαούση ήταν ως τριακόσια.

Αφού πολεμούσαν δύο τρεις μέρες, ο Κεμάλ, τους περικύκλωσε και τους καθάρισε όλους τους Κιρκάσιους.

Ο Χασάν Τσαούσης δεν γελάστηκε, ήξερε όλες τις διαθέσεις τους και κατόρθωσε με τους τέσσερις αδερφούς του να φύγει. Αλλά πού να πάει; Ήξερε από τα γράμματα και από τα τηλεγραφήματα, ότι στην Αμισό οι αντάρτες σφάζουν τους Τούρκους, ρημάζουν τους Τούρκους και ότι ζητούσαν ενίσχυση. Έκρινε λοιπόν καλό, την ασφάλειά του, να την ζητήσει στα δικά μας τα αντάρτικα λημέρια στην Αμισό.

Δυό μήνες πεζοπορία έκανε ο Χασάν Τσαούσης, για να φτάξει στα λημέρια μας. Ταλαιπωρημένος, κυνηγημένος από τους Τούρκους, κατόρθωσε και με τα πολλά έφτασε στα βουνά μας. Εκεί μας απόδειξε, όπως μπορούσε, πως ήταν άξιος της εμπιστοσύνης μας.

Έδειχνε ζήλο και ευσυνειδησίαν σε κάθε ευκαιρία, που του παρουσιαζόταν. Ωστόσο οι αντάρτες δεν ξεθάρρεψαν ποτέ, δεν του έδιναν ποτέ ενίσχυση, για να κάνει ένα πραξικόπημα. Απόδειξη, ότι σε ορισμένες συνελύσεις που έκαναν τα καπετανάτα, τους έλεγε το πρόγραμμα του Κεμάλ είναι ετούτο: «Ή να γίνει ο τάφος μου το τουρκικό έδαφος ή τα ξένα στοιχεία του Ελληνισμού να εξαφανιστούν». Και τότε αγριεμένος έλεγε: «Δώστε μου 100-200 άντρες, να σφάξω Τούρκους, να σφάξω...». Και οι δικοί μας δεν τον ενίσχυαν.

Ήταν καχύποπτοι και το αεράκι ακόμη το έλεγχαν. Του ανάθεταν, να προμηθεύει όπλα στους Κιρκάσιους, αυτή ήταν η δουλειά που μας έκανε ο Χασάν Τσαούσης.

Ήταν ένας κοντόπαχος άνθρωπος, χεροδύναμος. Το χρώμα του έπεφτε στο ξανθό, εγώ τον είδα. Είχε τέσσερις αδερφούς και ένας αυτός πέντε, είχε μαζί του και τρεις Έλλη-

νες συγχωριανούς του και συζητούσαν σαν αδέρφια.

Μ' αυτές τις λίγες δυνάμεις του μας πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες και στις πολλές μάχες που είχε δώσει σκοτώθηκαν οι τρεις αδελφοί του και δυό γραικοί και είχαν μείνει τρεις.

Από την Αμισό στείλαν ομήρους την πρώτη φορά 2.000 και τη δεύτερη 1.300. Τους πήγαιναν τους δυστυχισμένους 4-5 ώρες στο Καβάκι. Στο δρόμο τους έλεγαν, ότι επειδή είναι ανταρτικά σώματα και για να μην τους χτυπήσουν τάχα, να καθίσουν να ξεκουραστούν και να φάνε το φαΐ, σε λακώδη μέρη. Κι έτσι να τους έχουν στο χέρι, να μην μπορούν να ξεφύγουν. Τους βάζανε και σκοπούς και γύρω γύρω ζανταρμάδες, τάχατες να τους προστατέψουν και όταν τους δίνουν το σύνθημα τους πυροβολούσαν.

Κάθε φορά που πιάναν ομήρους τα ίδια έκαναν και την δεύτερα φορά τα ίδια, και την τρίτη, που ήταν 750, και την τετάρτη, που ήταν 1.500.

Μέσα σ' αυτούς ήταν και ο κουμπάρος μου και ο αδερφός μου. Ήταν άνθρωποι από 12-65 χρονών. Τους άλλους δεν τους σκότωσαν, είχανε λόγους να τους κρατάν, όπως τους προύχοντας.

Μέσα στους σκοτωμένους ομήρους τύχαιναν λαβωμένοι, αυτοί κατά τα μεσάνυχτα παίρναν τα βουνά και έρχονταν προς τα λημέρια μας συρτά στο χώμα. Προχωρούσαν και έπιαναν τα βουνά.

Ανάμεσα στους δυό τρεις λαβωμένους ήταν και ένας τσαγγάρης ως 55 χρονών, γερός, δυνατός άνθρωπος. Ήταν χτυπημένο το πόδι του. Τον πήραν αμέσως οι πρακτικοί τσομπαναραίοι γιατροί, που ήταν άφταστοι στην γιατρική. Τραύματα σοβαρά στο στήθος, βγάζαν τη σφαίρα και κατόρθωναν σε πέντε δέκα μέρες και τους γιάτρευαν.

Ε τσαγγάρης αυτός ζούσε μέσα στην Αμισό. Είχαμε γνωριστεί, γιατί είχαμε την ίδια δουλειά, τσαγγάρης εγώ τσαγγάρης αυτός, δουλεύαμε σαν πατέρας και γιος.

Μόλις με είδε, ύστερα από την τραγωδία της σφαγής, από τα τραύματά του, από την έξαψη και την υπερένταση και το περιβάλλον που βρίσκονταν, να πέσω μπροστά του ήταν χωρίς άλλο μιά μεγάλη τύχη, ένας λυτρωμός, κάτι που δεν περιγράφεται.

Μ' αγκάλιασε και μου έλεγε: «Δήμο, μη μ' αφήνεις, σώσε με, Δήμο μου, σώσε με!» Αυτές τις ώρες δεν ήμουν πια αντάρτης, ήμουν ένας άνθρωπος που μόνο τα χριστιανικά καθήκοντα ζούσαν μέσα στην ψυχή μου. Ένας καλός και τρυφερός σύντροφος, ήταν υποχρέωσής μου και καθήκον μου, να σώσω, να προστατέψω τον άνθρωπο, που του δίνονταν από το Θεό για δεύτερη φορά η ζωή.

Ανέβαρα την οδοιοπορία μου. Πήγα στον καπετάνιο Τσάγγαλη και ζήτησα για τον άρρωστο μιά γωνιά, μιά θέρμανση, κανένα παλιό ρούχο. Εγώ δεν είχα τίποτε από αυτά να του δώσω. Κοιμόμουνα μέσα σε κάτι χαλάσματα και με της φωτιάς τη δυνατή ξεστασιά περνούσα τη νύχτα μου. «Δήμο, μου λέει, όπως βλέπεις δεν περισσεύει ούτε ένα μέτρο τόπος». Ο καπετάνιος είχε δίκιο, φτιάχναν κάτι μικροκαλυβάκια και βάζαν κάτω κάτι χορτάρια, αυτά ήταν τα καταφύγιά τους. «Εδώ όξω, αλλά όχι μακριά από το κέντρο των καπεταναίων είναι ένας μύλος, ένα μικρό καμαράκι, ως τρια μέτρα, νάχεις όμως το νου σου, είναι μέσα στις φυλλωσιές της ρεματιάς. Δεν το έχουν δει οι Τούρκοι, αλλά είναι επικίνδυνο, είναι όξω από τη ζώνη. Τα φυλάκιά μας είναι μιά ώρα όξω από εμάς, προς τη θάλασσα, εκεί είναι ένα βουνό προς τα πάνω, αυτό όμως είναι προσωρινό, γιατί κάθε βδομάδα αλλάζουν. Και ο εχθρός να μην μπει μέσα, γιατί καμιά ενίσχυση δεν μπορεί να σου δωθεί».

Βρέθηκα σε πολύ δύσκολη θέση, τι έπρεπε να κάνω; Τι να κάνω τον τραυματία; Του υποσχέθηκα προστασία. Να τον πάω στον μύλο; Να μην τον πάω; Να τον απομονώσω μέσα στις ρεματιές;

Πάλι, σκεφτόμουνα, έτσι και αλλιώς θα πεθάνει, ώσπου να πάρω την απόφαση του ήρθαν σύγκρουα ρίγη! Ήταν πεινασμένος, αλλά και τι να φάει; Ω καθέννας είχε ένα κομματάκι ξερό μαύρο ψωμί. Εγώ του έδυνα από το δικό μου, μα τι να του κάνω;

Παίρνω την απόφαση, γιατί αλλιώς δεν γινόταν, να τον πάω στον μύλο. Σιγά σιγά στηρίχτηκε απάνω μου και τον κατέβασα στον μύλο. Σκούπισα και καθάρισα όσο μπόρεσα, μάζεψα ξύλα, άναψα φωτιά και τότε ξάπλωσα δίπλα μου. Την ίδια ώρα ξαναγύρισα πίσω, αγόρασα καμιά οκά κρέας. Δεν είχαμε πολλά κρέατα. Στην αρχή βρεθήκαμε επιπόλαιοι και αφήσαμε τις ευκαιρίες και τα μάζεψαν οι Τούρκοι.

Σε μιά περιφέρεια, που βρίσκονταν οι καπεταναίοι, δυο τρεις ήταν από την Αμισό. Αυτή ήταν σαν αγροτική περιφέρεια, τις αγελάδες τις έπαιρνε ο βοσκός και τις έφερνε προς τα λειβάδια όξω. Και προς το Τσενίκι ήταν πολλά τουρκικά χωριά, πλούσια με μεγάλη κτηνοτροφία. Από αυτούς κλέβαν και εξοικονομούσαν τα σφάγια. Κάθε καπετάνιος παραχωρούσε πέντε ως δέκα παληκάρια, συγκεντρώνονταν ως πενήντα και πήγαιναν και άρπαζαν τα ζώα. Τα φέρναν στα λημέρια τους και κάθε καπετάνιος έπαιρνε το μερίδιό του. Τα κάναν μοιρασιά, κάναν συσσίτιο για τις οικογένειές τους.

Κρέατα βρίσκαμε τρόπο και είχαμε πολλά, ψωμί δεν είχαμε, δεν βρίσκαμε. Ανάλογα με τους ξένους που είχαμε, γιατί ξέπερτε στο λημέρι κανέννας έμπορος, κανέννας φευγάτος στρατιώτης, κανέννας λαβωμένος, αγόραζαν και σφάζαν και αυτοί.

Τα λεφτά που έπαιρνε ο χασάπης τάδινε στον καπετάνιο και αυτός τα φύλαγε, για να αγοράζει πολεμοφόδια. Γι' αυτό μπόρεσα και πήγα και εγώ και αγόρασα μιά οκά κρέας.

Ζήτησα και λιγάκι αλάτι. Το αλάτι, το κινίνο, το τσιγαρόχαρτο, ήταν για μας πιο δύσκολο από κάθε άλλο να βρεθούνε,

γι' αυτό, μετά τα πολεμοφόδια ήταν και τα πιο πολύτιμα.

Κατέβηκα κάτω στο μύλο, έβαλα φωτιά, καζάνια μπόλικα ήταν πεταμένα δεξιά κι αριστερά, έβρασα το κρέας κι έκανα σούπα και έδωσα και έφαγε ο τραυματίας. Αυτό γίνονταν καμιά δεκαριά μέρες, είκοσι μέρες. Είχα λίγες οικονομίες και τελείωσαν. Πούλησα το ένα μου τουφέκι, πήρα λίγα λεφτά, τέλειωσαν κι αυτά.

Έ τραυματίας μου μού έλεγε: «Δήμο αν είναι δυνατόν, πήγαινε στην Αμισό και πες στην οικογένειά μου, ότι σώθηκα, φέρε και κανένα άσπρο ρούχο, έχω και λεφτά, φέρε πράγματα από κάτω». Αυτό, βέβαια, δεν ήταν πάρα πολύ εύκολο. Έι μέρες κυλούσαν σιγά σιγά, σώθηκαν τα λεφτά, δεν ήξερα τι να κάνω. Είχα κάτι δαχτυλίδια επάνω μου. Είπα να τα πουλήσω, να μπορέσω να βοηθήσω τον σύντροφόν μου ακόμη λίγο, ώσπου να γιάνει το πόδι του, να σηκωθεί.

Πρωί πρωί πήγα στην πλατεία. Δεν ήταν πλατεία, σε εκείνο το μέρος, ήταν άλλοτε η πλατεία της εκκλησίας, τώρα η εκκλησία είχε καεί, έμεινε μόνο το χωράφι.

Ήταν χάμου πεσμένοι κάτι κορμοί και απάνω καθόμασταν. Έ λυράρης έπαιξε τη λύρα και ακούγονταν λυπητερά τραγούδια. Εκεί, πρωί πρωί γίνονταν η συγκέντρωση. Μέσα στις γνωριμίες που είχα κάνει ήταν πολλοί Αμισιανοί, ήταν και Κατικιολήδες. Είχα γνωρίσει ένα Κατικιοϊλή. Το Κατικιοϊ ήταν ένα μέρος, σαν από την Αθήνα ως την Κηφισιά, είχε υπόγειες εκκλησίες, που έτρεχαν τα αγιάσματα και πήγαινα ταχτικά. Ήταν τριακόσιοι κάτοικοι. Ήταν παληκάρια, βγάζαν και καλούς καπεταναίους. Έ πρώτος καπετάνιος ήταν ο Ιστιλ Αγάς, ο Αιμίλιος, ήταν καλά παληκάρια.

Το περίεργο ήταν, ένα μυστήριο πράγμα, είχαν δική τους διάλεκτο. Τη λάσπη τη λέγανε πηλάνη, το τζάκι το έλεγαν τσούρτη. Τα ξεχνώ, γιατί δεν την μιλούσα εγώ αυτή τη διάλεκτο. Στην Αμισό, στα σχολεία, μιλούσαμε την ποντιακή.

Αυτός λοιπόν, ο Κατικιοϊλής, που γνώρισα, επειδή δεν

έκανε τίποτε και ζούσε σαν παράσιτο, έκανε τον έξυπνο. Έμπαινε, έβγαινε, μιλούσε, όλο έκανε πως κάτι έκανε. Όλος διόλου απερίσκεπτα, τον εμπιστεύτηκα και του είπα: «Έχω κάτι “συμπλέγματα”, ως 6-7 κομμάτια, αν μπορείς και ξέρεις κανέναν να τα πουλήσουμε, γιατί είναι ανάγκη να σώσω αυτόν τον τραυματία, που κρεμάστηκε από το λαιμό μου». Ο Κατκιιοϊλής, συλλογίστηκε λίγο και μούπε: «θα το έχω στο νου μου, θα ρωτήσω όπου ξέρω και θα σου πω αύριο το πρωί».

Εκείνη τη μέρα δεν είχα λεφτά και δεν μαγειρέψα. Κλείστηκα και εγώ μέσα και του έκανα παρέα. Σαν βράδιασε και σώθηκε καλά το φως της μέρας κοιμηθήκαμε.

Κατά τα μεσάνυχτα βροντούν την πόρτα μας. Ο συγγάτοικός μου δεν κοιμόταν. Όλη μέρα ξαπλωμένος, την νύχτα δεν τον έπαιρνε βαθειά ο ύπνος. Άκουσε την πόρτα και μου είπε: «Δήμο, χτυπάν την πόρτα μας, Τούρκοι ήρθαν, Τούρκοι!». Πετιέμαι απάνω, ζώνομαι τ' άρματα μου (το μάνλιγχερ το ένα το είχα πουλήσει, το άλλο το είχα) και περιμένα ποιος θα φανεί. Εγώ δεν είχα ακούσει τον χτύπο στην πόρτα, τον είχε ακούσει ο φίλος μου. Σαν αστραπή πέρασε από τη σκέψη μου, πώς θα τον γλυτώσω; Και του είπα: «από το μικρό παραθυράκι μπορείς να φύγεις, εγώ θα σε καλύψω». «Μην κάνεις καμιά αντίσταση, Δήμο, μου είπε, να παραδωθώ!». Ήταν σωστό να τον εγκαταλείψω; Μπορούσα να τον παραδώσω; Αυτό δεν μου πέρασε καθόλου από το μυαλό. Τι να σου κάνει; Κουράστηκε ο άνθρωπος τον άνισο αγώνα.

Εκεί που γίνονταν αυτή η συζήτηση, βροντάν πάλι την πόρτα. «Ποιοι είστε!», βροντοφώνησα από μέσα. Μέσα σε κείνη την έρημη ρεματιά, μέσα στην άγρια βλάστηση, είχα το κουράγιο να φωνάξω «ποιοι είσαστε». Δηλαδή ήμουν σε θέση να τα βάλω με χίλιους Τούρκους, με όσους και αν ήταν. Το μόνο που φοβόμουν ήταν η φωτιά. Επειδή το σπίτι ήταν ξύλινο, μπορούσαν να του δώσουν καμιά φωτιά και να κα-

ούμε μέσα, σαν τα ποντίκια, ζωντανοί!

Σε λίγο, ακούστηκε πάλι απόξω: «Άνοιξε, Δήμο! Θα φάμε λίγο ψωμί, θα ζεσταθούμε λιγάκι και θα πάμε στη σκοπιά μας, θέλουμε μονάχα να ξεκουραστούμε». Ήταν φανερό πως λέγαν ψέματα, πως έμεναν στη σκοπιά, μιά ώρα τάχα μακριά σ' ένα λοφίσκο. Τότε τους είπα και εγώ από μέσα: Αν πρόκειται για να σας δώσω ψωμί, δεν έχουμε ούτε ψίχουλο και αν θέλετε πάλι να ξεκουραστείτε, δεν χρειάζεται, η ώρα είναι περασμένη.

Σε λίγο ακούστηκαν πάλι: «Δήμο, μάθαμε ότι έχεις καμιά διακόσια κομμάτια δαχτυλίδια, αν θέλεις τη ζωή σου δώσε μας τα μισά να φύγουμε!».

Σ' όλο αυτό το διάστημα, ο βασανισμένος φίλος μου, δεν έπαψε να με παρακαλεί και να μου λέει: Δήμο, άνοιξέ τους, δείξε τους τι έχεις και ας τα πάρουν στο κάτω κάτω της γραφής.

Ήταν βέβαιοι, πως την άλλη μέρα αν το έλεγα στους καπεταναίους, θα πήγαιναν μέχρι εκτέλεση. Αυτά ήταν πολύ γνωστά σε όλους, το αντάρτικο είχε μεγάλη πειθαρχία και σεβασμό σε όλα τα ζητήματα. Γι' αυτό και φοβόμουν ότι θα μας σκότωναν και τους δυό, για να μην καταδώσουμε αυτήν την ντροπιαστική πράξη τους και έτσι να γλυτώσουν το κεφάλι τους. Αυτοί σκότωναν κατά εκατοντάδες τους Τούρκους, τίποτα δεν τώχαν το σκότωμα, αλλά και αυτή η πράξις της κλεψιάς και του εκβιασμού, της ληστείας, ήταν πολύ επιβαρυντική.

Ήξερα λοιπόν ότι και αυτοί θα επιμέναν, γι' αυτό έπρεπε να πάρω μιά απόφαση, στα μάτια μου μπροστά είχα διαρκώς τον κίνδυνο της φωτιάς. Σκεφτόμουν να βρω κάτι το στρατηγικό, τους έβλεπα από τις χαραματιές στο αυγινό φως, ήταν όρθιοι και ψου, ψου, μιλούσαν αναμεταξύ τους.

Ο Κακικοϊλής ήταν πάρα κει, ήθελα να του δώσω μιά σφαίρα στο κεφάλι, να γλυτώσουμε, αλλά το είχαμε σα μεγάλη ντροπή να σκοτώσουμε Έλληνα! Άλλο ήταν αν του

άξιζε, την απόφαση έπρεπε να την πάρει ο καπετάνιος, για να τουφεκιστεί.

Πήρα πια, στα γρήγορα, μιά απόφαση και είπα μέσα μου, ας γίνει το θέλημα του Θεού! Και είπα στον σύντροφό μου: «Πάρε το παραπέλοφ. (Είχα και το πιστόλι, το παραπέλοφ, θα κάνει κρότο και κάνει σαν να είναι μάνλιγχερ) και κάνε κρότο, για να με καλύψεις. Ρίξε που και που μιά σφαίρα, αλλά όχι για να τους σκοτώσεις, έτσι στα πλάγια τους».

Όπως ήταν ο μύλος με γυρτή σκεπή προς το ρέμα, αυτοί ήταν μπροστά, προς την αψηλωσιά. Στην πόρτα ήταν οι «ογγάδες», είναι κάτι φύλλα, που τα βάζουν και δεν τρέχει το νερό της σκεπής. Αυτά είχαν πια σαπίσει. Βάζω το χέρι μου και κάνω μιά καλή τρύπα. Μόλις κάνω να βγάλω το κεφάλι μου, λέω στον σύντροφό μου: «Ρίξε μιά σφαίρα!» Ρίχνει και πέφτουν αυτοί κάτω για να προφυλαχτούν, δεν βλέπαν τίποτε, αλλά έπεσαν για σιγουριά. Λοιπόν, λογάριαζα να πηδήξω κάτω. Εγώ μετρώ καλά με τα μάτια μου και πέφτω στην ρεματιά, ρίχνει και ο σύντροφος την ίδια ώρα την σφαίρα! Δεν προδοθήκαμε καθόλου.

Ανεβαίνω από την άλλη μεριά, καμιά ογδονταριά βήματα και βρίσκομαι πιο ψηλά από αυτούς. Κατασκοπεύω πια και από εκεί έρριξα δυό τρεις τουφεκιές και τους λέω: «Σκορπίστε, γιατί θα σας σκοτώσω όλους!».

Καλοσκέφτηκαν: Έρριξε αυτός, να ριξουμε και εμείς, θα το πάρει μυρωδιά ο Τσαγγάρης. Ήξεραν ότι και στο λημέρι ξαγρυπνούν και ο κρότος τη νύχτα πάει πολύ μακριά.

Σε λίγα λεπτά σκόρπισαν. Εγώ, ωστόσο, δεν μπήκα στο μύλο, περιμένα να ξημερώσει, να πάω στην πλατεία, να τους καταγγείλω και να τους παρουσιάσω στο δικαστήριο του λημεριού, δέσμο τον Κατικιοϊλή, γιατί αυτός ήξερε για τα δακτυλίδια, αυτός ήταν ο πρωταίτιος.

Αυτό το σιχαμαιρό επεισόδιο πολύ με αηδίασε και με απογοήτευσε. Τόσα χρόνια στα βουνά, δεν είδα ούτε άκουσα μιά

τόσο ελεεινή πράξη. Σε ένα τέτοιο αγώνα, να μην υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ μας; Να κινδυνεύουμε και από τους ίδιους τους αδελφούς μας; Τότε δεν χρειαζόταν οι θυσίες και ο αγώνας. Γιατί; Για να αποφύγουμε ποιους; Αφού οι Τούρκοι, δεν είχαν να κάνουν τίποτε χειρότερο, σε μιά τέτοια περίπτωση;

Ήμωνα ένας παλιός αντάρτης, αγωνιζόμενα, είχα κύρος, μπορεί να μην ήμουν καπετάνιος, γιατί ήθελα να είμαι αυτοκέφαλος, αλλά στο κάτω κάτω της γραφής είχα στο χωριό μου τους καπεταναίους μου και εκεί σκόπευα να πάω.

Το πρωί βρισκόμουν στην πλατεία, μέσα στον κόσμο και σκεπτόμουν τι να κάνω; Να καταγγείλω την πράξη στον καπετάνιο; Επωσδήποτε θα τους αποκεφαλίσει. Να πειράξεις γυναίκα; Να κάνεις εκφυλισμούς; Να πεις ψέματα; Δεν σήκωνε νερό, χωρίς άλλο θα τουφεκιζόσουν.

Σκεπτόμουν να τους καταγγείλω, από την άλλη μεριά λυπόμουν και τα παιδιά τους. Ήξερα πως είχαν μικρά παιδιά. Ο ένας ήταν ο Τσάκαλος, ο άλλος ήταν ο λύκος, ο Κατικιοϊλής ήθελα να τιμωρηθεί.

Εκεί που σκεπτόμουν όλα αυτά, νάσου και με ζυγώνει ένα πρόσωπο, βαλτό απ' αυτούς και μου λέει: «Είμαι από μέρους αυτονών των πέντε ανταρτών. Σε παρακαλώ να τους συγχωρέσεις, πέσαν όξω, είμαστε χαμένοι, το ξέρουμε, είπαν, να λυπηθεί τα παιδιά μας!».

Η αλήθεια είναι ότι το μίσος μου είχε καταπραϊνθεί, γιατί πήρα μιά ικανοποίηση. Αλλά ήθελα να τιμωρηθεί ο Κατικιοϊλής, που ήταν η αιτία. Τους το είπα και μου είπαν, ότι για το ζήτημα αυτό να μένω ήσυχος. Τώρα, τι απόγινε; Ποτέ δεν τον ξαναείδα μπροστά μου! Τον σκότωσαν οι Τούρκοι; Τι έγινε, ούτε και θέλησα ποτέ να ρωτήσω να μάθω.

Όσες φορές τύχαινε να συναντώ τον καπετάνιο, άλλον δεν έλεγε πως πρέπει να στείλει αποστολή στους Ρώσους, Εγγλέζους, στους προύχοντες, να κάνει γνωστή την κατάσταση, γιατί σαν πιο κατάλληλο πρόσωπο θεωρούσε εμένα.

Το σκεπτόμουν και εγώ. Λυπόμουν τους νεοφερμένους, που ήθελαν λεφτά, άλλοι ήθελαν εσώρουχα. Αποφάσισα λοιπόν να κάνω μιά εξυτηρέτηση και άρχισα να ετοιμάζομαι.

Μου έκαναν ένα γράμμα ο παπάς και κάμποσοι άλλοι γραμματιζούμενοι. Γράφαν για την κατάσταση, για την απελευθέρωση και για κάτι λεφτά που έκανε να λάβουν. Ήταν μέσα στην Αμισό καπνοβιομηχανικές εταιρείες και ήταν κάποιος στο λημέρι, που είχε εκκρεμείς λογαριασμούς και ζητούσε τα λεφτά του, που τα είχε απόλυτη ανάγκη. Μου δώσαν ακόμη και συστάσεις για τα σπίτια τους και μερικοί μου είπαν κάτι μυστικά σημάδια του σπιτιού τους, για να μπορέσουν οι δικοί τους να μ' εμπιστευθούν.

Έκαπετάνιος με πήρε παράμερα και με παρακάλεσε να δώσω το γράμμα στην αμερικάνικη πρεσβεία.

Ύστερα από όλα αυτά σκέφθηκε πως η δουλειά μου ήταν δύσκολη και βαριά και ήθελε να βρει τρόπο, να με διευκολύνει, γι' αυτού μου είπε να πάρω μαζί μου και έναν αντάρτη. Κι αν πάρουμε λεφτά από την αμερικάνικη πρεσβεία, τι απέλεια!, ν' αγοράσουμε μ' αυτά ρύζι, ζάχαρη, αλεύρι, κινίνο και λίγο καφέ και πρόσθεσε και στο τέλος: «Μην ξεχάσεις, Δήμο, και λίγο καφέ!».

Φάγαμε, ο σύντροφός μου και εγώ καλά, όσο γίνονταν στο λημέρι, ψωμί, κρομύδια, καβουρμά. Και μιά βραδιά, χωρίς αστροφεγγιά, ήταν και βροχερός καιρός, σκοτάδι πίσσα, τη μύτη σου δεν έβλεπες, ξεκινήσαμε. Περπατήσαμε κάμποσο τη μέρα και αφού φτάσαμε στο τελευταίο βουνό περιμέναμε να βραδιάσει, τα πάντα να κοιμούνται, να είναι άκρα ησυχία. Μόνο τα βατράχια, που ήταν στον κάμπο, σε κάτι νερά ελώδη, εκεί μέσα μόνο ακούγονταν. Όλη τη μέρα άλλο δεν έκανα, ελόγγεβα με τη ματιά μου τα πάντα, τα μονοπάτια. Εκοίταγα προς το Τσεντόγλου, το γεφύρι, αν υπήρχε κίνησις στρατιωτών. Κοίταγα τους κήπους που καλλιεργούσαν λαχανικά, τι κάνουν; Κοίταγα μέσα τις κινήσεις. Έβγαζα το συ-

μπέρασμα ποιο μονοπάτι έπρεπε να πάρω, ποια κατεύθυνση. Άρχισα να συλλογιέμαι, σε ποιο σπίτι θα φτάσω πρώτα.

Μέσα στην Αμισό είχα και συγγενείς και φίλους, εκεί με ήξεραν όλοι, ήξεραν την δράση μου και την γενναιότητά μου. Σκεπτόμουν ακόμη τις λεπτομέρειες, την κατάσταση κάθε οικογένειας. Θα φοβούνταν να με βάλουν μέσα στο σπίτι τους; Έψαχνα ύστερα το πιστόλι μου, κοίταγα καλά τη λειτουργία του. Μιά φορά πήγα να προδοθώ και δεν το ξεχνούσα, έβγαλα το γερμανικό «παραπέλοφ» και δεν έβαζε μπροστά, η σφαίρα σφήνωσε και ο Θεός το ήθελε και δεν επεσήμαναν τη θέση μου, θα είχα ξωφλήσει από τότε.

Η ώρα ήταν δεκάμισι, μιά ώρα έμενε να διασχίσω τον κάμπο. Έφτασε ενδεκάμισι, ώσπου να φτάσω στον προορισμό μου πήγε δώδεκα.

Το είχα έτσι υπολογίσει, ώστε αν μου συνέβαινε αποτυχία, π.χ. να με κυνηγήσουν οι Τούρκοι, νάχω καιρό να φύγω, νύχτα πάλι, στο λημέρι μου.

Κάναμε το σταυρό μας και κατεβήκαμε την πλαγιά. Μόλις φτάσαμε στο μέρος Μερτ Ιρμάκ, δεν πήγαμε από το γεφύρι, γιατί ήξερα ότι ήταν κίνδυνος.

Μόλις μπήκαμε στο ποτάμι, ο φίλος μου δεν είχε πρόσωπο στο νερό, δεν ήταν για ποτάμια και θάλασσες, ήταν για κάμπο. Δεν το έβαλε αυτό ο νους μου, να πήγαίναμε από το Τσεντόγλου, την γέφυρα, και να πούμε ότι βρέξει ας κατεβάσει. Τι να κάνεις με τέτοιο σύντροφο; Από 'δω, από 'κει τον τράβηξα και περάσαμε το ποτάμι. Το νερό του μύλου όμως, που ήταν δυό μέτρα βαθύ, πώς να το περνούσε; Που είχε τόση ορμή και έπρεπε να το περάσουμε γρήγορα, γιατί δεν ήταν μέρος κατάλληλο για να κάνουμε μπρος και πίσω. Η ώρα περνούσε και η αγωνία μας φούντωνε.

Πήγαμε λίγο προς τα πάνω, πήγαμε λίγο προς τα κάτω, να δούμε μήπως ήταν κανένα πρόχειρο γεφύρι, γιατί ήταν κήποι και ο κόσμος πηγαινοερχόταν.

Όσο και να προσέχαμε, όσο και να μη θέλαμε ούτε τόσο να ακουστούμε, λίγο οι πατημασιές μας, λίγο ο ψίθυρος της κουβέντας μας, ακουστήκαμε και ως φαίνεται, οι κηπουροί άρχισαν να ρίχνουν τουφεκιές. Ρίξαν πεντέξι τουφεκιές για φοβέρα. Τότε άρχισαν όλοι, απ' όπου κρατούσαν πόστα να ρίχνουν, όχι γιατί μας είδαν, ρίχναν στα κουτουρού. Από τον κρότο της τουφεκιάς και από την φωτιά που βγάζαν τα όπλα τους, καταλαβαίναμε πού ήταν οι θέσεις τους.

Ο σύντροφός μου ήταν βάρος, εμπόδιο στην αποστολή μου. Και ο ίδιος το καταλάβαινε και με παρακαλούσε να γυρίσει πίσω στο λημέρι. Έχασε την ψυχραιμία του, κατάλαβα τη θέση του και του είπα: φύγε!

Σε λίγο γύρισα πίσω, κοίταξα τον σύντροφό μου, ήταν μπρούμυτα και κατέβαινε το Μερτ Ιριμάκ. Τον κάλυπτα να φύγει, να περάσει το ποτάμι και μετά να φύγει για το λημέρι του.

Δεν πέρασε πολύ ώρα και ακούστηκαν να χτυπούν τα λαλάτσια της ακροποταμιάς. Ο σύντροφός μου, καθώς βιαζόταν για να φύγει, δεν νοιάστηκε για τον κρότο που θάκαναν τα πόδια του. Τα πυρά αμέσως στράφηκαν προς αυτόν τον κρότο. Βοηθούσε πολύ και η βαθιά νύχτα και δεν τον βλέπαν, τον χάσανε.

Εκεί δε, σε ένα από τα περιβόλια ήταν μιά παράγκα διόροφη. Ο νοικοκύρης της άναψε το φως και κοίταζε ολόγυρα στον κήπο και έριχνε τότε-τότε και καμιά τουφεκιά.

Τι να κάνω; Προς τα κάτω σκοπιά, προς τα πάνω σκοπιά. Και να ήθελα να φύγω ο δρόμος μου ήταν κλειστός προς τον μπαχτσέ αυτουνού που έριχνε.

Αποφασίζω στα γρήγορα, βγάζω τα πράγματά μου από την άλλη μεριά και μένω μόνο με ένα σώβρακο και σιγά σιγά μπαίνω μέσα στο νερό. Προσέχω, με το πέσιμο του κορμιού μου να μην κάνω τον παραμικρό κρότο. Κολυμπούσα από κάτω, μόνο το κεφάλι μου είχα όξω.

Το ρέμα με τράβηξε δέκα ως δεκαπέντε βήματα παρακάτω. Δεν κολυμπούσα με τις δυνάμεις μου, φοβόμουνα μην κάνω κρότο. Πάω, ντύνομαι, δένω γερά τα άρματά μου να μη με εμποδίζουν. Κοιτάζω μπροστά μου, φραγμένος ο κήπος. Όταν ξαναπέρασα, είχα περάσει από την απάνω τη μεριά και ήταν άφραχτος ο κήπος. Τώρα ήμουν παρακάτω.

Από το Τσεντόγλου το γεφύρι ως το Βασιλικό το δρόμο ήταν μιά ώρα βοσκοτόπος, αλλά έτυχε και έπεσα σ' ένα μέρος που ήταν συρματοπλεγμένο.

Έπρεπε με κάθε τρόπο να φύγω από κείνη τη φάκα. Να κάνω κάτω ήταν σκοπιά, να σηκώσω τα σύρματα κίνδυνος. Ήξερα πως με κανένα τρόπο δεν ήταν σωστό να σηκώσω τα σύρματα. Πρώτα πρώτα χρειάζονταν χρόνος. Δεύτερο, μπορούσες να αγκλωθείς ή και να σκιστείς και τρίτο αν τύχαινε να βρω αντίσταση μπροστά μου, νάχω μέρος να φύγω. Τι να κάνω; Έβγαλα το μαχαίρι μου και έψαξα κι όπως ήταν η κλώνα τη χτυπώ και άνοιξε, σαν χαρτάκι, και έτσι έκανα δίοδο.

Ο κηπουρός ήταν εντελώς απρονόητος και πυροβολούσε με αναμένη λάμπα. Ήταν και τόσοι οι πυροβολισμοί που δεν μπορούσε να διακρίνει τη θέση μου και αν ακόμη έρριχνα. Ξει άλλοι ρίχναν από «κόλπο», για να λεν την άλλη μέρα: «να, πολεμούμε τους αντάρτες!...».

Αφού είχα λάβει την απόφαση να δώσω το γράμμα στην Αμερικάνικη Πρεσβεία –δεν ξέραμε από πολιτική, νόμιζα πως με αυτό το διάβημα θα σώζονταν η κατάσταση και είχα αποφασίσει τα πάντα– πλησίασα στο πλάι του παραθύρου, αντίκρου μου, όπως ήταν το δωμάτιο, φαίνονταν μέσα. Έπρεπε να πετύχω τον περιβολάρη, γιατί αν δεν τον πετύχαινα θάμουνα χαμένος. Ήταν μιά πολύ δύσκολη στιγμή! Πιάνω το μάνλιγχερ –το μάνλιγχερ κάνει πολύ καλή χρήση άμα είσαι σκοπευτής– σημαδεύω μέσα στο δωμάτιο και ρίχνω μιά τουφεκιά. Δεν ακούστηκε άλλος πυροβολισμός. Αυτό ήταν απόδειξη ότι ο κηπουρός σκοτώθηκε!

Εύτε σκέφτηκα, ούτε λογάριασα τίποτε, αμέσως τράβηξα το δρόμο μου, για την Αμισό.

Πριν να μποω καλά καλά στην πολιτεία, άρχισε να με τρώει άλλη λαχτάρα, άλλη αγωνία. Να πάω από κει, δεν κάνει. Να πάω από δω, δεν κάνει.

Είχα ένα φίλο, τον Μένο, είχαμε μεγαλώσει στην ίδια γειτονιά. Ήξερα καλά το σπίτι τους, το πατάρι, όλα. Ο πατέρας του είχε παντρευτεί τρεις φορές και είχε και τις τρεις φορές αποτύχει. Το σπίτι τους ήταν ερείπιο, εκεί σκεφτόμουν να πάω να κρυφτώ. Δίσταζα πάλι και έλεγα, μπας και δεν ήταν εκεί κανείς;

Πριν να συλλογιστώ το σπίτι του Μένου πήγα σε ένα άλλο σπίτι. Χτύπησα το παράθυρο, δεν άνοιξαν. Χτύπησα με προσοχή πάλι την πόρτα, πάλι δεν άνοιξαν. Πήδηξα από τον τοίχο, προσπάθησα να ανοίξω την πόρτα, τίποτα.

Η ώρα είχε προχωρήσει. Τα κοκόρια άρχισαν να λαλούν, φοήθηκα πως θα αποτύχω. Έφυγα γρήγορα και πήγα στο σπίτι του Μένου. Πήδησα τον τοίχο και βρέθηκα στην αυλή του σπιτιού. Ο τοίχος του σπιτιού είχε μιά τρύπα και για να μην μπαίνουν μέσα σκύλοι και γάτες, έβαζαν μπροστά μια σκάφη παλιά. Το ήξερα το σπίτι του Μένου από τα παλιά χρόνια.

Έσυρα τη σκάφη, μπήκα μέσα από την τρύπα και την ξανάκλεισα. Προχώρησα με το πιστόλι στο χέρι και λογάριαζα, με το παραμικρό, όποιος εχθρός έβγαινε μπροστά μου θα τον άρπαζα. Προχωρούσα και αφουγκραζόμουν. Ησύχασα κάπως, δεν ακούγονταν το παραμικρό. Τα κάτω δωμάτια του σπιτιού ήταν ερείπια. Συλλογίστηκα, μήπως κοιμούνται; Μην το έχουν νοικιασμένο σε τίποτε πρόσφυγες Τούρκους; Μονάχα αυτοί μπορούσαν να καθίσουν σε τέτοια ερείπια. Με τα πολλά πείστηκα, πως δεν ήταν κανένας μέσα και τράβηξα προς την σανιδένια παλιά σκάλα. Μόλις πάτησα το πρώτο σκαλοπάτι, τσαάά!, ακούστηκε ένας μεγάλος κρότος! Τι να κάνω; Μην τύχει και μένει κανείς; Άρχισα πάλι να αναρω-

τιέμαι. Μήπως έμενε η γριά παραμάνα του μέσα; Τίποτε άλλοι μην κάθονται;

Πατάω την άλλη σκάλα, τσιρτ!, τσαρτ!, ακούγονταν και πατούσα στην άκρη, αν πατούσα στη μέση, με το σαματά που κάναν τα σανίδια, θα χαλούσε ο κόσμος! Ευτυχώς έβλεπα παντού νέκρα.

Ανέβηκα το δεύτερο πάτωμα, δεν προχώρησα στα δωμάτια. Δίπλα ήταν μιά σκάλα, την ανέβηκα και βγήκα στο ταβάνι. Το μόνο πια που μου έμενε να φοβάμαι, τουλάχιστον για κείνη την ώρα, ήταν να μη γίνει καμιά κατάρρευση. Τόβαξε ο νους μου και σταματούσε το αίμα μου.

Χάμω στο ταβάνι ήταν ριγμένα κάτι στρώματα από μπαούλο. Τα πανιά τους ήταν σάπια. Μπορεί να τα είχαν φάει και τα ποντίκια ή οι γάτες ή και να κοιμόνταν εκεί και τάχαν σκορπισμένα.

Μπήκα όπως όπως μέσα και από την πολύ μου κούραση έπεσα σε λήθαργο. Τα μόνα λόγια που μπόρεσαν να προφέρουν τα ξεραά χείλη μου ήταν: «Ε Θεός είναι μεγάλος!».

Την άλλη μέρα, θάταν 5, ο ήλιος καθώς έπεφτε, οι σκιές γίνονταν μακρόστενες και καρατάριζα την ώρα, από την πείρα που είχα. Ναι, τόσα χρόνια στα βουνά, χωρίς ρολόι!

Από το παράθυρο της σοφίτας κοίταζα την κίνηση στις συνοικίες. Κοίταζα τι γινόταν. Έβλεπα και περνούσαν ζανταρμάδες, φανατισμένοι, μανιασμένοι, δαιμονισμένοι. Έβλεπα απέναντί μου μιά βρύση που έτρεχε καλό νερό. Αυτή ήταν η συνοικία μου, τάξερα όλα εκείνα τα κατατόπια.

Έβλεπα τις γυναίκες αμίλητες που πήγαιναν στο πηγάδι (βρύση) να πάρουν νερό με τους τενεκέδες, με τα σκευικά τους. Τι καιροί! Τι αναμνήσεις! Τα μάτια μου θάμπωσαν! Πρόσεξα ακόμη, ότι σε πολλά σπίτια ήταν ξένα πρόσωπα και έμοιαζαν νάταν Τούρκοι. Έβλεπα, έβλεπα, ώσπου ήρθε η νύχτα! Περιμένοντας και διψασμένος έκλεισα πάλι τα μάτια μου. Η πείνα και η δίψα δεν ήταν τίποτε μπροστά στον

κίνδυνο που είχα, να αποτύχει η αποστολή!

Τι απόφαση να πάρω; Πώς να γίνει; Αυτό με ζάλιζε και εκείνη τη βραδιά έτσι την πέρασα. Κατά τα μεσάνυχτα ξύπνησα, αν και καλά καλά όλη τη νύχτα δεν κοιμήθηκα. Έτσι πέρασα και την τρίτη βραδιά.

Σαν να ήρθε κάποιος και με κατατόπισε, για όλη την κατάσταση, κατάλαβα τι γίνονταν. Κατά τις δύο τα μεσάνυχτα κατεβαίνω και πάω από πίσω από το σπίτι της πεθεράς μου. Ανοίγω το παράθυρο και μπαίνω μέσα. Ξάπλωσα σε μιά γωνιά και σαν ξύπνησαν, είναι λίγο να πω, ξαφνιαστήκαν που με είδαν έτσι. Τις λυπήθηκα, την πεθερά μου και την κουριάδα μου, άτυχες και αυτές, μεγάλωναν και το παιδί μου!

Τις καθησύχασα, τις είπα λίγα λόγια, ότι έτσι είναι η ζωή, και ότι δεν μπορούσε νάρθουνε πιο διαφορετικά τα πράγματα. Τις παρακάλεσα να με βοηθήσουν στην αποστολή μου. Τις έδωσα οδηγίες και συμβουλές. Με μεγάλες προφυλάξεις με βοήθησαν πάρα πολύ.

Σε όσους πήγα την είδηση, ότι ζούσαν οι δικοί τους, ενώ τους είχαν για σκοτωμένους, ξαφνιάζονταν και δεν πίστευαν στ' αυτιά τους πως ήταν δυνατόν.

Από σημάδια και κατατόπια των σπιτιών τους καταλάβαιναν, ότι αυτό που μάθαιναν ήταν αληθινό.

Πολλοί απ' αυτούς ήθελαν να με δουν και να με ρωτήσουν, να με ρωτήσουν και για κανέναν άλλο και ήθελαν να 'ρθουν στο σπίτι. Οι δικοί μου κατατρομαγμένοι τους λέγαν: «Για όνομα του Θεού! μην έρθετε όλη η συνοικία μάζ έχει στου τουφεκιού την μπούκα».

Κάθισα δυό τρεις μέρες και περίμενα απάντηση στο γράμμα, από τον καπνέμπορα τον Αμερικάνο, που του έστειλα το γράμμα. Μάζευα πληροφορίες για τις κινήσεις και τις διαθέσεις των Τούρκων.

Έμαθα έπειτα από μέρες, ότι της κοπέλας η αδερφή, που μου πήρε το γράμμα, είχε παντρευτεί με έναν Αμερικάνο. Η

κοπέλα ήταν από την οικογένεια Εφιετσόγλου και ότι ο Αμερικάνος αυτός φρόντισε και έδωσε το γράμμα στον συμπατριώτη του καπνέμπορο και ότι αυτός δεν έδωσε καμιά σημασία για τα εκατομμύρια που χρωστούσε! Ήταν εκατοντάδες οι έμποροι που χρωστούσαν, δεν ήταν αυτός μονάχα. Κάναν την σκέψη πως άμα πληρώσουν τον έναν θα αρχίσουν να ζητούν όλοι τα χρέη.

Το άλλο το γράμμα που ήταν για την Πρεσβεία, και εκεί οι Αμερικάνοι είπαν: «Εμείς ν' ανακατευθούμε!» Και αυτοί αδιαφόρησαν για το δράμα μας. Δεν μπορούσαν να μας πονέσουν και νάρθουν στην θέση μας. Ήταν εντελώς ιδιοτελείς!

Όλα αυτά με πίκραναν κατάβαθα, συλλογιζόμουν και τι απογοήτευση θάπαιρναν οι σύντροφοι στο λημέρι, που είχαν τόσες ελπίδες σ' αυτή την αποστολή.

Έμαθα και τον θάνατο του αδερφού μου του Νίκου, που μου τον είχαν κρύψει. Αρχισα πια να ετοιμάζομαι για τον γυρισμό.

Μούφεραν κάτο ρουχαλάκια, κάτι λεφτά. Πολλά δεν ήθελα να πάρω, καμιά αλλαξιά, τιποτένια πράγματα... (Δεν ξέρω τι πήγε και έκανε) και ψώνισέ μου 2 1/2 οκάδες ζάχαρη, ρίζι, κινίνο, πάρε και τέσσερα πακέτα τσιγαρόχαρτο. Το κάθε πακέτο είχε ογδόντα τσιγαρόχαρτα και το κάθε τσιγαρόχαρτο εκατό φύλλα. Πήγε, ψώνισε και μου τάφερε. Τα κάνω ένα δίσσακκο και μιά φοβερή νύχτα τάβαλα στην πλάτη μου, έκανα το σταυρό μου και κατά τα μεσάνυχτα βγαίνω να φύγω από την Αμισό, να πάω στα βουνά.

Το πρώτο μου εμπόδιο ήταν μιά γυναίκα που βγήκε να πάει από το σπίτι της γειτόνισσας, ως φαίνεται που νυχτέρευε, στο σπίτι της. Εκεί καθώς περπατούσα με τα τέσσερα, για να μην πέσει φως από κανένα παράθυρο, διασταυρωθήκαμε. Την ήξερα τη γειτόνισσα, της είπα: «Σε σκότωσα, τσιμουδιά!» πεντακόσια τοις εκατό χαμένος για χαμένος. «Σε έπνιξα! Σε σκότωσα!».

Η γυναίκα κατατρομαγμένη γλίστρησε, χάθηκε μέσα στην

πολιτεία. Προχώρησα αρκετά. Τα βράδια φύλαγαν πασβάντηδες, δεν ήταν όπως τον καλό καιρό οπλισμένοι, μοναχά με μιά μαγκούρα και χτύπαγαν την μαγκούρα σε μιά πέτρα δυό τρεις φορές, για να ακούσει ο κόσμος και να καταλάβει τι ώρα ήταν, μιά ή δυό από τα μεσάνυχτα. Τώρα ήταν ανώμαλη κατάσταση, αντάρτες, τόνα, το άλλο και ήταν γερά οπλισμένοι.

Όπως πήγαινα βλέπω ένα σκύλο και χάλασε τον κόσμο γάου... γάου... γάου, ήρθε και γαύγιζε κάτω στα μπατζακλίκια μου. Σκέφτηκα, πως δεν κάνει πια να προχωρώ, πρέπει να τον καθαρίσω. Με πιστόλι, θα προδοθώ. Υποψιάστηκε ο πασβάντης, αλλά δεν έβλεπε και τίποτε το παραμικρό, για να με πάρει μυρουδιά. Αν σφυρίξει θα περικνυκλωθώ. Αυτός λέω θα ζυγώσει και θα παρακολουθήσει το σκύλο του. Έσ σκύλος γαβγίζει πιο κει τέσσερα πέντε βήματα (δεν με βλέπει ο φύλακας) κάτω από τα πόδια μου. Είχα την κάμα μου, σε δυό λεπτά έπεσε κάτω ο Πασβάντης! Δίνω μιά μαχαιριά και στο σκυλί, έκανε λιγάκι ξέρω τι, αλλά έπεσε και εκείνο μαζί του!

Μπήκα στους κήπους, οι στρατιώτες δεν μπορούσαν να καταλάβουν, μόνο την άλλη μέρα από τις πατημασιές θα φανεί, πως πέρασε από κει αντάρτης.

Έσ κρότος που κάνουν τα λαχανικά, σαν τα πατάς και πιο πολύ το χειμώνα, ακούγεται σαν πιστολιά.

Άρχισαν πάλι και ρίχναν αντικρουστά, δεξιά, αριστερά, όπως κάθε βράδυ. Εγώ μέσα σ' αυτούς τους κρότους συνέχιζα την πορεία μου και έφταξα πάλι εκεί στο ποτάμι.

Λογάριαζα στο δρόμο, στους κάμπους όξω από την πολιτεία, αν πάω από το ποτάμι μέσα θα μου βραχούν τα πράγματα, άσε ότι μπορούσε και να τα φρουρούσαν.

Αφού πέρασα το γεφυράκι, μπήκα σ' ένα εκκλησάκι έρημο που δεν λειτουργούσε ποτέ. Ήταν περιτρουγισμένο από κυπαρίσσια. Δεν σούφερε γαλήνη στην ψυχή, αντίθετα αγριευόμασταν, σαν περνούσαμε την νύχτα, ήταν σαν να το κα-

τοικούσαν χίλιοι διαβόλοι!

Αυτή τη νύχτα που πέρασα ήταν για μένα ό,τι προσφιλές. Το ζύγωσα και με δάκρυα στα μάτια φίλησα την ξώπορτά του. Ήταν μιά πόρτα γερή, ακαλαίσθητη, φτιαγμένη με χοντρές βίδες. Γονάτισα και προσκύνησα τους τοίχους, τις πόρτες, τις πέτρες! Και έλεγα: «Θεέ μου, γιατί έλαγχε σ' εμένα να περνώ τόσες ταλαιπωρίες; Τόσα εγκλήματα;» Και δεν ήξερες και πότε θα τελειώσεις, ήξερες πως μιά μέρα θα χαθείς. Ξανασηκώθηκα και συνέχισα την πορεία μου.

Τα βατράχια κατά χιλιάδες, πρα! πρα! πρα!, χαλούσαν τον κόσμο. Στο δρόμο είχε όλο λάκκους, λάκκους... Παίρναν το χώμα και κάναν κεραμοποιία και μάντον τον τρόπο σχηματίζονταν μεγάλοι λάκκοι, που τον χειμώνα γέμιζαν, και χιλιάδες βάτραχοι ζούσαν μέσα εκεί.

Μόλις είχα φτάσει στους πρόποδες του βουνού έρριξα μιά ματιά και είδα το τσιφλίκι του Αφτσόγλου. Εκεί κάποτε ήταν το χωριό Τσινέκι. Το χωριό ολόκληρο ήταν δικό του. Ευλογία του Θεού! Εκεί γίνονταν, αν δεν γελιέμαι, πανηγύρια τον καιρό που άνθιζε το χωριό.

Από τα καπνά κέρδιζαν πολλά. Τα κορίτσια τους ήταν περιζήτητα. Μ' έπαιρνε από το χέρι η μάνα μου, θα ήμουν 8-9 χρονών και ανεβαίναμε την ανηφοριά του βουνού, για να πάμε στο πανηγύρι του Αγίου Δημητρίου. Τότε τάβλεπα όλα ρόδινα. Πουλούσαν παιγνίδια. Παίζανε άλλοι λύρα, άλλοι ζουρνά και άλλοι ταβούλι, αυτά ήταν τα εθνικά τους όργανα. Διασκεδάζαν, πίναν και τα νέα παληκάρια κρατούσαν τα κορίτσια.

Ήταν η μέρα τέτοια, διασκέδασης και τα κορίτσια μ' ένα μειδίαμα κι ευχαριστημένο βλέμμα κοιτούσαν χαμηλά και η συστολή και η ντροπή αποκοκκίνιζε τα ολόδροσα μάγουλά τους. Δεν είχαν το θάρρος να κοιτάζουν στο πρόσωπο. Τα παληκάρια χόρευαν τους ποντιακούς χορούς και τραβούσαν μπροστά με τα λυγερά σώματα τα παληκαρίσια νειάτα. Αυτό το πανηγύρι τ' Αη Δημητρίου στο Τσενίκι βαστούσε μέρες,

καμιά φορά και βδομάδες.

Θυμήθηκα μιά φορά στο πανηγύρι αυτό, που συνήθως κά-
ναν «κεσκέσι», έφαγε τόσο πολύ η μάνα μου που κόντεψε να
πεθάνει. Είχε μείνει ένα μήνα στο κρεβάτι!

Τώρα, από τους πρόποδες του βουνού χαμηλά, έβλεπα το
ίσωμα. Δεν υπήρχε τίποτε!, ούτε εκκλησιάκι, ούτε καλυβάκι,
μονάχα ένα τουρκικό κανόνι πάρα πέρα σ' ένα λοφίσκο.

Όλα τα περασμένα, όλη η γαλήνια ζωή μου ήρθαν στο νου
και δάκρυσα, αντίθετα με τη ζωή αυτή που ζούσαμε τώρα,
τότε η μάνα μου με κρατούσε από το απαλό μου χέρι και με
ανέβαζε για ένα θρησκευτικό καθήκον και τώρα, να ανε-
βαίνω για μιά τόσο αντίθετη ζωή!

Τα θυμήθηκα όλα αυτά και έρριξα μιά ματιά στο σκότος,
που πρόσεχα ν' ακούσω. Τίποτε δεν ακούγονταν, παντού ηρε-
μιά κι ανατριχίλα. Και σηκώθηκα, τράβηξα το δρόμο μου από
την ανηφοριά του βουνού, από του Αφτσόγλου και έφταξα
τα ξημερώματα στο λημέρι του Τσαγγάλη. Είδα τους αν-
θρώπους, τους έδωσα τα λεφτά τους, τα λίγα ρουχαλάκια
τους, τα χαιρετίσματα.

Είπα ακόμη το τι τράβηξα, του Τσαγγάλη, χωρίς να πω τί-
ποτε το επιβαρυντικό για τους Αμερικάνους. Είπα ότι κά-
ποιο λάθος θάγινε, δεν γίνεται να μας αγνοήσουν εμάς μπρο-
στά στους Τούρκους. Απ' ότι πήρα για μένα, έδωσα τα μισά
στον καπετάνιο.

Ευχαριστήθηκε πάρα πολύ. Και καφέ; και καφέ, του είπα,
έφερα. Τα υπόλοιπα τα έδωσα στο Χρήστο. Του γέρου τού-
φερα παραδάκια, τούδωσα κάτι ρουχαλάκια, του είπα τους
χαιρετισμούς. Από εκείνα που έφερα, κάναμε καμιά σουπι-
τσα, ήπιαμε κανένα καφέ, μιλήσαμε, ξεκουραστήκαμε.

Την άλλη μέρα σηκώθηκα να φύγω, δεν είχα πια και δου-
λειά να μείνω εκεί. Είχα μείνει απάνω κάτω τρεις μήνες.
Φεύγω για το Καράπερτσιν. Από του Τσαγγάλη το χωριό,
που ήταν πίσω από του Αφτσόγλου το τσιφλίκι, κάτω από την

Γέλιψε, όλα τα χωριά τα ξέρω σπιθαμή σπιθαμή.

Για να πάρω το δρόμο του Καράπερτσιν μπορούσα να τραβήξω από δυό δρόμους. Ξε ένας δρόμος ήταν από τα μεσόγεια και ο άλλος ήταν από τα παραθαλάσσια, μιά ώρα τρια τέταρτα απόσταση, από τη θάλασσα. Προτίμησα τον παραθαλάσσιο δρόμο, για να περάσω από το Τσοϊραχμάν. Προχώρησα ως 3/4-μιά ώρα, απάνω κάτω. Ήταν μιά πορεία πολύ δύσβατη, ανώμαλη, όλο δασωμένα μονοπάτια, ρεματιές και ανηφοριές. Τέλος έφτασα στο Ντέβκερις.

Το Ντέβκερις, ήταν ένα χωριό που κάποτε ανθούσε. Η παραγωγή τους ήταν τα 90% καπνά και τα 10% δημητριακά. Τα καρποφόρα δέντρα τους ήταν 90% μουριές. Μαύριζε ο τόπος την εποχή που γίνονταν τα μούρα. Πόσο τ' αγαπούσα αυτά όλα τα άγια χώματα της Πατρίδας μου!

Έρριξα ματιές δεξιά και αριστερά και θυμήθηκα την παιδική μου ηλικία. Από κει πολλές φορές διέσχιζα, για να πάω στο Καράπερτσιν. Θυμήθηκα την εποχή του Ευρωπαϊκού πολέμου, του Δέφκερις που καίγονταν τα σπίτια. Ξε μόνος τόπος, γύρω στα σαράντα σπίτια, που μιλούσαν τουρκικά, άγνωστο γιατί. Πολύ περίεργο μου φαίνονταν από τα παλιά χρόνια.

Περπατούσα από τον κεντρικό δρόμο, από την μιά ήταν η θάλασσα και από την άλλη 3/4 βάθος. Συνέχιζα το δρόμο μου, πέρασα δυό τρια χωριά, δεν θυμούμαι τα ονόματά τους. Την περιφέρεια του Παπούλαγα και άλλους δυό τρεις καπεταναίους και αυτούς δεν τους θυμούμαι.

Αφού πέρασα ένα ποτάμι και ανέβηκα στο ύψωμα, έρριξα από εκεί μιά ματιά προς το Τσενίκι, εκείνο τον κάμπο, τη θάλασσα. Είδα και το Κερεζλίκι, πάνω στον κεντρικό δρόμο. Ήταν πεντέξι μαγαζιά, κάτι καφενεία. Από κει καμιά φορά περνούσαν οι κάρως (τα κάρρα), καμιά φορά πάλι περνούσαν και από το ποτάμι.

Εκεί κοντά ήταν και ένα μοναστήρι, δεν ενθυμούμαι την αγιότητά του. Εκεί που δόθηκαν οι πρώτες μάχες ανάμεσα

στους Τούρκους και τους Έλληνες.

Στους Βαλκανικούς πολέμους, με την κάθοδο του ελληνικού στρατού δημιουργήθηκε κατάσταση προσφύγων. Φεύγαν, φοβούνταν τάχα τους Γιαούρ και κατεβαίνουν προς την Τουρκία. Κάτι Πομάκοι, κάτι Τουρκαλβανοί, που κατέβαιναν από της Ρούμελης τα μέρη. Πήγαν από αυτούς παντού, φέραν και στην Αμισό.

Η τουρκική κυβέρνηση είτε δεν είχε χώρο να τους αποκαταστήσει, είτε γιατί τους χαρακτήρισε ότι ήταν θύματα Ελλήνων, ήθελε να τους αποκαταστήσει σε ελληνικά σπίτια μέσα στην Σαμψούντα (Αμισό).

Ο Δεσπότης όμως, είχε μεγάλο κύρος και δύναμη και δεν το επέτρεψε. Η τουρκική κυβέρνηση εθεώρησε καλό να τους αποκαταστήσει σ' ελληνικά χωριά. Τότε ο Δεσπότης μας, ο Γερμανός, όπως έκανε πάντα στις δύσκολες περιστάσεις (έπρεπε να είναι ζωντανός, να διηγηθεί ο ίδιος), δεν δίστασε και ειδοποίησε, όχι μόνο να μην δεχτούν οι Χριστιανοί την εγκατάσταση των Τούρκων προσφύγων στα χωριά τους, αλλά και στην ανάγκη, συμβούλεψε, να φτάσουν στη βία.

Σ' ένα μήνα συγκέντρωσαν χίλιους, μπορεί και παραπάνω, πρόσφυγες, με επικεφαλείς αξιωματικούς και στρατιώτες, και τράβηξαν το δρόμο, με πρόγραμμα να εγκατασταθούν στα χωριά. Έφτασαν στο Κιρεζλίκι, ήταν κασαμπάς, είχε μόνο μαγαζιά.

Μόλις έφτασαν οι Τούρκοι στο Κιρεζλίκι, βρήκαν γύρω στους δέκα χιλιάδες οπλισμένους με δρέπανα, με κνηγετικά τουφέκια, με ρόπαλα, με μαχαίρια, για να μην τους επιτρέψουν με κανένα τρόπο, ούτε ένα βήμα να προχωρήσουν. Η διαταγή ερχόταν από πάνω, ήταν διαταγή του θρησκευτικού άρχοντα και σαν πειθαρχημένοι πολίτες ποτέ δεν υποχωρούσαν. Οι Τούρκοι αυτά τα θεωρούσαν γελοία και μηδαμινά και ήθελαν να επιβληθούν. Ήθελαν να εκτελέσουν τις αποφάσεις τους, τις διαταγές του κράτους. Το αποτέλεσμα ήταν,

να γίνει μιά μάχη που κράτησε οχτώ ώρες, να σκοτωθούν γύρω στους 500-1000 και να τραυματιστούν πάρα πολλοί.

Παρ' όλα αυτά, η τουρκική κυβέρνηση δεν άλλαξε γνώμη και αναγκάστηκε ο Δεσπότης να ζητήσει την προστασία της Ρωσίας, μέσω του ρωσικού προξενείου.

Δεν πέρασαν δυό μέρες και στο λιμάνι της Αμισού είχαν καταφθάσει ως είκοσι πολεμικά. Εγώ τα είδα. Θυμούμαι, ότι άναψαν τα φώτα, σήκωσαν σημαίες και το βράδυ που τα βλέπαμε, η χαρά μας ήταν απερίγραπτη. Πανηγύριζε ολόκληρος ο Ελληνικός Λαός! Ύστερα απ' αυτά, το ζήτημα αποσοβήθηκε. Αυτά όλα αναπολούσα από κείνο το ύψωμα.

Έβλεπα το Κιρεζλίκι!, το μοναστήρι, τα δέντρα, την έξαψη, τους λαβωμένους, καθώς ήμουν πιο παιδί, μου μαράζωνε η ψυχή! Σηκώθηκα πάλι και τράβηξα τα μονοπάτια, τα δάση, ούτε ίχνος, ούτε υποψία ανθρώπου δεν υπήρχε. Τα χωράφια δεξιά κι αριστερά ακαλλιέργητα, παντού ερείπια.

Συνέχισα το δρόμο μου κι έπειτα από δίωρη πορεία, έφτασα στο Τοϊροχμάν.

Το Τοϊροχμάν ήταν το μεγαλύτερο χωριό της περιφέρειάς μας, μετά το Τσενίκι. Ήταν ένα καμάρι της περιφέρειάς της Αμισού.

Το Τοϊροχμάν είχε πολύ καλό κόσμο, έβγαζε επιστήμονες, γιατρούς, όπως τον Ηλία Παπαδόπουλο, που σκοτώθηκε στον Ευρωπαϊκό πόλεμο. Ήταν χιλίαρχος, γιατρός του τουρκικού στρατού στην περιφέρεια της Τραπεζούντας. Σπούδασε στην Αθήνα και συμπλήρωσε τις σπουδές του στο Παρίσι κι ύστερα στη Γερμανία. Ο Ηλίας Παπαδόπουλος ήταν πεθερός μου. Το δίπλωμά του το έχω στο σπίτι μου. Τη μιά από τις τρεις κόρες του την έχω πάρει γυναίκα μου, είχε κι ένα γιο. Παντρεύτηκα τη μεγάλη του κόρη, που τη γνώριζα από το σχολείο που πηγαίναμε μαζί, στην Αμισό.

Το Τοϊροχμάν ήταν ένα χωριό με 300-400 ελληνικά σπίτια. Είχε οχτώ με δέκα χιλιάδες κατοίκους. Ήταν έμποροι

και αγρότες. Είχε ωραίες φυσικές πλατείες, μιά ωραία εκκλησία, γεμάτη χρυσά σκεύη και εικόνες κι έναν ανεμόμυλο απάνω στη θάλασσα. Είχε δυό τρεις βρύσες, που τρέχαν κρυσταλλένια νερά, παρούσιάζαν ένα ωραιότατο τοπίο.

Τώρα, δεν απόμεινε τίποτε άλλο, μόνο ερείπια, σκότος! Έμοιαζε μ' έναν τάφο στολισμένο με αγριολούλουδα. Τα μόνα που διατηρήθηκαν, ήταν τα καρποφόρα δέντρα.

Αυτά τα δέντρα μου φέρναν μιά συγκίνηση, γιατί όσες φορές περνούσα από το Τοίροχμάν, ανέβαινα κι έτρωγα κεράσια κι αυτό γινόταν πιο πολύ στο δρόμο. Εκεί ήταν της μάνας μου η αδελφή, η Παρασκευή. Ζύγωσα στο ερειπωμένο σπίτι της, ανέβηκα απάνω στις κερασιές, για να φάω κεράσια, μήπως για μιά στιγμή ξεγελάσω τον εαυτό μου και πιστέψω πως βρισκόμουν στην καλή εποχή. Μήπως, έστω και για μιά στιγμή, ξεχάσω αυτή την τρικυμισμένη ζωή! Μ' αυτές τις θύμισες χασομέρισα κι έπρεπε να κόψω δρόμο.

Πήρα την ανηφοριά, στην κορφή ήταν ο Προφήτης Ηλίας, μισή ώρα, τρία τέταρτα ανηφοριά. Αφού έφταξα στο ίσωμα, στην ομαλότητα, τράβηξα το δρόμο μου προς την περιοχή των Γαζαντσάντων. Εκεί μου έρριξαν μιά σφαίρα από το απεναντινό βουνό. Δεν έδωσα σημασία, ήξερα πως δεν μπορεί να με φτάξει και να με χτυπήσει.

Προχώρησα το δρόμο μου προς των Γαζαντσάντων. Μόλις μπήκα μέσα στο χωριό, έριξα μιά ματιά στο πρώτο ερείπιο και θυμήθηκα τα ξαδέρφια μου, τον Ανέστη Κελεκίδη. Ήταν ο δάσκαλος του χωριού. Τώρα στη θέση του δεν ήταν παρά ένα άμορφο ερείπιο!

Ω ξάδελφός μου σκοτώθηκε στον Ευρωπαϊκό πόλεμο, που ήταν στρατιώτης στον τουρκικό στρατό.

Στην αρχή, η τουρκική κυβέρνηση έδινε όπλα στους Έλληνες, επειδή όμως λιποτακούσαν, τους τα αφαιρούσαν. Θυμήθηκα ανάμεσα στους μικρούς φίλους μου, που παίζαμε ξέγνιαστα, τον Ηρακλή, τον Γιορίκα, ούτε αυτοί ούτε το σπίτι

τους υπήρχε. Και παντού, όλα τα σπίτια ήταν κατεστραμμένα.

Προχώρησα αρκετά προς την οδό Κελικάντων. Εκεί ήταν η περιοχή που ανήκε στην οιογένειά μου. Ατένισα την πεδιάδα, στους πρόποδας του βουνού, ήταν γεμάτη κερασιές. Είδα την καμπούρα αγλαδιά, που ήταν φορτωμένη χιλιάδες αγλάδια. Θυμήθηκα που έπαιζα κι ανέβαινα εύκολα απάνω. Προς το μέρος πάλι της εκκλησιάς, ήταν εκείνη η ωραία φυσική πλατεία. Δεν είχε κεντητά στολίδια, αλλά ήταν όμορφη. Πέντε μέτρα ακριβώς απέναντι στις εκκλησίας την πόρτα ήταν μιά μεγάλη κερασιά. Κι αυτή είχε να μου θυμήσει τόσα και τόσα παιχνίδια, τόσες μέρες γεμάτες τρυφερότητα και γαλήνη.

Εκεί, στην Γαλαντσάντων ζούσε μιά αδελφή του πατέρα μου, ήταν χήρα, ατύχησε στο γάμο της, μιά καλακάγαθη γυναίκα, πολύ ψηλή και πολύ παχιά. Είχε τρεις κόρες, τη Σταυρούλα, τη Σοφία και τη Γεσθημανή. Πήγαινα πάντα τα καλοκαίρια, όταν τέλειωνα το σχολείο. Είχε πιο μεγάλη αγάπη σε μένα, παρά στα παιδιά της. Ποιος ξέρει γιατί, της θύμιζα τον πατέρα μου, τον αδελφό της; Με ξεχώριζε, γιατί αυτή είχε κορίτσια κι εγώ ήμουν αγόρι; Και θα είχα του σογιού της το επίθετο, Κελικίδης; Ποιος ξέρει ποιο από όλα. Είχαν μεγάλο καημό για τα σόγια, χωριά ολόκληρα από σόγια, μπορούσαν να σβήσουν, εάν δεν γεννιόνταν στην οικογένεια αρσενικά παιδιά.

Μ' έπαιρνε στην αγκαλιά της, ώσπου έγινα 12 χρονών και μ' ένα σωρό τρόπους μου έδειχνε την αγάπη της. Μ' έπαιρνε από το χέρι, αφού έβαζε τα γιορτινά της, μαύρα καθαρά, ήταν τότε πιο μαζεμένη και πηγαίναμε στην εκκλησία.

Μόλις φτάναμε στην πόρτα της εκκλησίας κι έβλεπα τη θεόρατη κερασιά, που φούντωνε, θέριευε φορτωμένη με τα κόκκινα και μεγάλα σαν καρύδια κεράσια, έβλεπα και τα παιδιά από κάτω που παίζαν στον αυλόγυρο κι εκεί, στην πρσινάδα απάνω, δεν ήθελα πια με κανέναν τρόπο ν' ακο-

λουθήσω τη θείά μου στην εκκλησία. Τραβούσα το χέρι μου και ήθελα να το αποσπάσω από το δικό της, κι έκλαιγα με ξεφωνητά.

Η θεία μου δεν ήθελε να με κακοκαρδίσει, έμπαινε μόνη της στην εκκλησία κι εγώ ανέβαινα πάνω στο δέντρο, έτρωγα όσα κεράσια μπορούσα κι ύστερα, κατέβαινα κι έπαιζα με τα παιδιά, ώρες ολόκληρες.

Όλα αυτά μου ήρθαν στο νου μου, με αναστάτωσαν, έβλεπα και γύρω γύρω όλα ερειπωμένα. Να μην υπάρχει κανείς να μου πει δυό κουβέντες, αν όχι πια να με κρατάει από το χέρι, για να με πάει στην εκκλησιά.

Θεέ μου! Δεν αντέχω σ' αυτή τη συγκίνηση. Μουρχόταν να βγάλω το πιστόλι, ν' αυτοκτονήσω, για να ορμήσω και να σκοτώσω τον πρωταίτιο. Δεν ήταν υπερβολή, ήταν βγαλμένη αυτή η σκέψη από τα κατάβαθα της ψυχής μου. Κι όμως, ούτε το ένα, ούτε το άλλο έκανα. Μιά αυθόρμητη, μιά αυτοσχέδια προσευχή, ανέβηκε στα χείλη μου: «Θεέ μου, δώσε μου τη δύναμη να εκδικηθώ εκείνον που προκάλεσε αυτήν την κατάσταση!».

Στην Γαλαντσάντων ήταν καμιά δεκαπενταριά οικογένειες, χωρίς τους άντρες τους, κάτι μικρά παιδάκια τριγύριζαν δώθε κείθε.

Ρώτησα για μερικούς μου φίλους, τον Ηρακλή, τον Γιορίκα, που παίζαμε κάποτε μαζί, μου είπαν πως βρίσκονται στις πρώτες γραμμές με τους καπεταναίους. Τους ρώτησα για πολλές οικογένειες, μεταξύ αυτών και για την οικογένεια της θείας μου κι όλοι μου είπαν, πως σφάχτηκαν στις σπηλιές! Αυτό μου φάνηκε πολύ περίεργο, γιατί ήταν σχεδόν ακατόρθωτο, ν' ανακαλυφθούν οι σπηλιές από έναν ξένο στον τόπο, έναν που δεν τις ήξερε.

Ήταν περίεργο, γιατί στις ρεματιές, στα δάση, στα σπήλαια, κι ένας συγχωριανός τους ακόμη, θάταν δύσκολο να τ' ανακαλύψει. Ξέυτε Τούρκος θα τολμούσε να πατήσει σε κείνα τα μο-

νοπάτια. Δεν πίστευα στ' αυτιά μου, παράξενο πολύ μου φάνηκε.

Κοίταζα κατά τα χωράφια τους, ήταν σχεδόν ακαλλιέργητα, δε φύτεωναν παρά πολύ λίγα χορταρικά, έφταναν ίσια ίσια για να ετοιμάσουν μιά σούπα. Ξύτε αγελάδες βόσκαν πουθενά, ούτε όρνιθες ακούγονταν να κακαρίζουν, όλα τα είχαν μαζέψει οι Τούρκοι.

Ξαναπήρα τη στροφή και τράβηξα το δρόμο του Καράπερτσιν. Μόλις άρχισα να φτάνω στις θείας μου το σπίτι, που ήταν το τελευταίο του χωριού, ένα φίδι γύρω από τα αγκάθια μιανού φράχτη, πέρασε σαν βασιλιάς, σημασία δε μου έδωσε. Τα αγριοστάφυλλα, τα μούρα, η φρούλα και τα διάφορα, κάθε λογής βλαστάρια, θέριευαν, φούντωναν από παντού και σχημάτιζαν φράχτες. Κι ανάμεσα σ' όλα αυτά, πολλές φορές, μπλεκόταν και κανένα καρποφόρο δέντρο και τότε γίνονταν όλα μαζί ένα αδιαπέραστο τείχος ως δύο μέτρα ψηλό. Ήταν η αληθινή εικόνα της πλερίας απαραξίας και της εγκαταλείψεως.

Σε κείνα τα μέρη είχε μεγάλη ευφορία, βλάσταιναν διάφορα χορταρικά, μπορούσες μόνο μ' αυτά να ζήσεις, δεν πέθαινες από την πείνα.

Μόλις έφτασα στα ερείπια του σπιτιού της θείας μου Κυριακής, σφίχτηκε η καρδιά μου, δεν άντεχα να βλέπω τα ερείπια κι έφυγα, πήγα κατά το χωράφι. Τι περίεργο μου φαινόταν όποτε το έβλεπα έτσι, καθώς στεκόταν πλάγια. Ήταν στην αρχή λίγο κατηφορία κι έγερνε απότομα. Εκεί ήταν μιά βρύση και μιά αχλαδιά, που έκανε κοντούλες γλυκές σαν ζάχαρη.

Γύρισα αρκετά στο χωραφάκι, το καλλιεργούσαν καπνό και για γούστο, η θειά μου φύτεψε αγγούρια ολόδροσα, χωριάτικα, είχαν κάτι μύτες κι ήταν αγγιλερά, κοντόπαχα, γλυκά και πολύ ωραία. Κάθε τόσο ακουγόταν η θειά μου, να μου λέει: «δεν πας να πάρεις αγγούρια να φας;». Δεν μπορούσε να με βλέπει άπραγο, νόμιζε πως με βασάνιζε η ησυχία και δεν ήξερε πώς να με κάνει να ξεδώσω.

Στεκόμουν στη μέση του χωραφιού κι έφερνα στο νου μου τη θεία μου κι έλεγα μέσα μου: «Θεία, ήρθα για να φάω αγγούρια». Όσο έβλεπα το χαμό της και θυμόμουνα ότι ήθελε στο σόι της αρσενικό, για να μη χαθεί το όνομα Κελεκίδης, γιατί ήμουν πιά άντρας και καταλάβαινα καλά τι σήμαινε αυτό, τόσο ο χαμός της με πείραζε πιο πολύ. Βρισκόμουν σε μιά έξαψη, ήθελα να ρίξω το τουφέκι μου στα βουνά, μήπως ήταν εκεί κανείς, που τους είχε εξαφανίσει και κρυβόταν εκεί; Σιγά σιγά καταπράϋνα, τι να γίνει; Θεού θέλημα ήταν. Κατάρρα βαριά είχε πέσει απάνω στα χωράφια μας!

Έφυγα πάλι από αυτές τις σκέψεις, από το χωράφι. Ξανακοίταξα την αχλαδιά, τον κορμό της δυό άνθρωποι δεν μπορούσαν να τον αγκαλιάσουν, τώρα ήταν τυλιγμένος με άγρια χόρτα γεμάτα αγκάθια. Κοίταξα απάνω στην αχλαδιά, ήταν όπως πάντα καταφορτωμένη αχλάδια κι η γη ολόγυρά της στρωμένη απ' αυτά. Ωρίμαζαν, πέφταν, φύσαγε αγέρας πέφταν. Έριξα ένα ξύλο κατά τα κλαδιά της, ήταν πολύ ψηλά, δεν τα 'φτανα, πέσαν μερικά αχλάδια χάμω. Τα μάζεψα, τα 'φαγα, κοίταξα πάλι τη βρύση, έτρεχε το νερό της, άφριζε, κυλούσε κι επειδή καμιά φορά η θεία μου, μου έλεγε: «Παιδί μου, πάνε να φέρεις κρύο νερό να πιούμε», ένιωσα σαν να μου το ξανάλεγε, σαν να μου το ζητούσε, σαν να 'ταν πιο πολύ απ' όλες τις φορές διψασμένη.

Πήρα ένα χάλκωμα απ' αυτά που ήταν σκορπισμένα δεξιά κι αριστερά, στις άκρες του χωραφιού. Κατέβηκα πεντέξι σκαλιά (είχαν κόψει το χώμα και του 'χαν κάνει σκαλιά για να μην κατηφορίζει απότομα) και πήγα στη βρύση. Εκεί σχηματιζόταν σαν μια μικρή πλατεία. Ένα γύρο ήταν όλο βράχοι και το περιτριγύριζε μια άγρια βλάστηση. Ένα μικρό ποτάμι έτρεχε κι ακούγονταν τα νερά του που φεύγαν. Όπως ήταν εκεί ερημιά κι όπως άκουγες το ποτάμι, ανατρίχιαζες. Χάος και μόνο χάος σου γέμιζε ολόκληρο το κορμί. Γιόμισα το χάλκωμα νερό κι αγάλια αγάλια ξανανέβηκα τα σκαλιά.

Πήγα μπροστά, εκεί που ήταν κάποτε η πόρτα του σπιτιού, ακούμπησα το χάλκωμα και σαν να είπα μέσα μου: «Θεία, σου 'φερα νερό». Όπως στον τάφο του πεθαμένου ακουμπούν ένα στεφάνι με λουλούδια, έτσι έβαλα κι εγώ το χάλκωμα γεμάτο με το κρύο κι άχρηστο πια νερό.

Έκανα κουράγιο, στερέωσα το κορμί μου κι έφυγα από κει δα, χωρίς να γυρίσω να δω πίσω μου. Περιπάτησα αρκετά κι έφτασα στη μέση, που ήταν η περιοχή του Καράπερτσιν και των Γαλαντσάντων. Εκεί έτρεχε μια βρύση· στον Πόντο το είχαν ιερό καθήκον να φτιάχνουν στις ερημιές βρύσες, για να πίνουν οι διψασμένοι που πεζοπορούν. Ζύγωσα εκεί δα κι όπως έκανα άλλοτε, λούστηκα, βράχηκα, δροοίστηκα. Και ήπια από το γάργαρο νερό. Εκεί ακριβώς, απέναντι στο μέρος αυτής της βρύσης, ήταν ένας δρόμος που πήγαινε προς υο Θεμάλ. Πέρα πέρα φαινόταν το μονοπάτι του Θεμάλ. Το Θεμάλ, που θα πει πεδιάδα, είχε τόσο πολύ και τόσο δροσερό χορτάρι, που γυάλιζε από μακριά, σαν να 'ταν καθρέφτης.

Πάλι ο νους μου γύρισε στα περασμένα, στις μέρες της γαλήνης και της ησυχίας. Μιά μιά με τη σειρά, ορθώθηκαν στο νου μου, η γλυκιά μορφή της ξαδελφούλας μου, Σταυρούλας, που σαλαγούσαμε στη βοσκή τα γελάδια τους. Η θεία μου που μας έβγαζε πιο όξω και μας έδινε το κολατσό δεμένο στην πετσέτα, καλαμποκίσιο ψωμί, τυρί, αυγό. Το μακρος του δρόμου, τα καφετιά, τα μαύρα, τα άσπρα άκακα ζωντανά, που προχωρούσαν αμέριμνα, ο ήχος των κουδουνιών, που ακούγονταν πού και πού κατά το βήμα τους, ήταν σαν να ονειρευόμουνα, με γαλήνευε και η καταχνιά που έπεφτε στ' αγριολούλουδα και στους φράχτες. Κι είχα γίνει μικρό παιδί και κράταγα μια βίτσα κι οδηγούσα τα ζώα. Κι έπαιζα και χτυπούσα τη βίτσα μου πότε δεξιά και πότε ξεοβά, μιά στις πέτρες, μιά στους φράχτες, μιά στ' αγριολούλουδα. Μαδούσα τα φύλλα, αχολογούσαν τα κλαδιά κι έτσι έπαιζα και προχωρούσα... ώσπου μπήκαμε μέσα στο δάσος... Εκεί έκλεισε

η οπτασία μου.

Έμεινα ολομόναχος στον έρημο δρόμο και κατάβαθα λυπημένος, Περπάτησα μισή ώρα ως τρία τέταρτα, δεξιά κι αριστερά όλο ακαλλιέργητα χωράφια. Καθώς ήταν μεσόγεια, άλλες εποχές ήταν γεμάτα θεριεμένο καρπό. Έφτασα στο Σαπάχ. Σαπάχ, τουρκικά θα πει πρωί. Ήταν τόσο ίσια η γη σε κείνα τα μέρη, που μπορούσες να βλέπεις πέρα για πέρα, σαν να 'ταν πάντα και παντού πρωί. Εκεί ακριβώς στο σταυροδρόμι, ήταν μιά βυσσινιά πολλών χρόνων, δεν κάναν καρπό όλα τα κλαδιά της, οι ρίζες της ήταν γεμάτες τρύπες. Λίγο προς τα δεξιά, ήταν ένας δρόμος που πήγαινε στο Τσίμελι. Εκεί ήταν ο μεγαλύτερος Καπετάνιος, τον λέγαν Παντέλ Αγά. Ήταν αρκετά μορφωμένος, ψηλός, μελαχροινός, γεροδεμένος και χειροδύναμος. Ή φόβος κι ο τρόμος των Τούρκων. Η δουλειά του ήταν καπνέμπορος.

Αυτός ο Παντέλ Αγάς ήταν ξάδελφός μου.

Δεύτερος καπετάνιος ήταν ο Δεληγιάνης, ήταν πολύ άφοβος, γι' αυτό τον βγάλαν Δεληγιάννη και καλά Τρελογιάννη! Σαν τρελός έπεφτε απάνω στους Τούρκους και δε λογάριαζε τίποτα.

Έ άλλος δρόμος πήγαινε σ' ένα άλλο χωριό, δε θυμούνται πώς το έλεγαν, τα σπίτια του φαίνονται από το Καράπερσιν. Έ άλλος δρόμος έβγαινε στο Καράπερσιν.

Μόλις βράδιασε, μόλις καλοσκοτείνιασε, έμπαινα στο Καράπερσιν. Το πρώτο σπίτι που συναντούσα σε άλλους καιρούς ήταν το πατρικό σπίτι του πατέρα μου. Τώρα ήταν ερείπια. Έψαξα, ρώτησα, δεν υπήρχε κανείς. Τα παιδιά του θείου μου ζούσαν, αλλά δε βρήκα κανένα. Πάλι ο νους μου ξαναγύρισε στα παλιά, που μ' έπαιρνε ο θεός μου το χειμώνα, που έφτανε το χιόνι 2-2^{1/2} μέτρα και πηγαίναμε και κνηγούσαμε σκαντζόχοιρους. Άλλοτε πάλι χτυπούσαμε λαγούδια, εκεί ήταν πολλοί λαγοί.

Αναβαν τα τζάκια, ετοιμάζαν σούπες, τρώγαμε, ζεσται-

νόμασταν, κάναμε κούνιες μέσα στο σπίτι, κουνιόμασταν, παίζαμε. Θυμήθηκα, θυμήθηκα, τα 'φερα όλα στο νου μου. Η ώρα γυρνούσε και ήταν περασμένη κι εκεί που γυρνούσα και λογάριαζα να κοιμηθώ σε κάτι χαλάσματα, βγήκε μπροστά μου η θεία μου και μου είπε: «Είμαστε στη σπηλιά!». Ήταν η ίδια κατάσταση, όπως τότε στον Ευρωπαϊκό πόλεμο.

Όλα ήταν ερείπια και στο Καράπερτσιν και παντού. Μόνο που ήταν τα αντάρτικα και δίναν πολεμοφόδια και μαζευτόταν ο κόσμος για την ασφάλεια στις σπηλιές. Είδα τους παλαιούς πολεμιστές, είδα γνωστούς και φίλους, μιλήσαμε για τα περασμένα.

Εκείνο που μ' έκανε ν' απορήσω, ήταν που έμαθα ότι οι Τούρκοι μαθαίνουν τις σπηλιές και σφάζουν τους Χριστιανούς. Έμαθα ότι οι μάχες ήταν άνισες, ότι οι Τούρκοι ξαφνικά ανακαλύπτουν τις σπηλιές. Ύστερα γύρισε η κουβέντα στο Τεκέκιοϊ, ότι ήταν μεγάλος εφιάλτης, ότι έπρεπε να καεί, να εξοντωθεί από κει. Αυτή η συζήτηση γινόταν καθημερινώς, αλλά τίποτε παραπάνω, γιατί δεν είχαμε τα απαιτούμενα πολεμοφόδια.

Μεγάλες μάχες δε δίνονταν. Από πολεμοφόδια γίνονταν μικροπρομήθειες από τους Αρμεναίους κι από τον Χασάν Τσαούση, αλλά δεν έφταναν.

Τους Αρμεναίους, μετά από την τρομερή σφαγή, τους προστατέψαμε εμείς. Τους είχαμε σαν αδελφούς, στα βουνά τους είχαμε μαζί μας. Περίεργο μου φάνηκε πως δεν είδα πουθενά κανέναν Αρμένη.

Ει καπεταναίοι, όπως είχαν τα δικά τους παληκάρια, είχαν κι αυτούς, όπως δίναν όπλα στους δικούς τους, δίναν και στους Αρμεναίους, για να προστατευθούν. Αν κι οι Αρμεναίοι, ούτε ανδρεία, ούτε κανέναν ενθουσιασμόν έδειξαν ποτέ για τον αγώνα.

Ως Χριστιανοί και φιλοξενούμενοί μας μέσα σ' αυτά τα

εφτά χρόνια, είμασταν σαν αδέρφια.

Η πονηρή τούρκικη πολιτική, για να τους αποσπάσει από μας και για να τους χρησιμοποιήσει εναντίον μας, όχι μόνο τους έδωσε αμνηστία, αλλά και πολλά δικαιώματα, να μην έχουν καμιά διαφορά από τους Τούρκους. Να μπαίνουν και να βγαίνουν ελεύθερα στα χωριά τους κι αν έχουν ανάγκες χρηματικές, να τους ενισχύουν.

Μόλις πληροφόρηθηκαν οι Αρμεναίοι τα ευεργετήματα αυτά που τους έδινε η τουρκική κυβέρνηση, λησμόνησαν το ένα κι ενάμισυ εκατομμύριο που τους έσφαξαν οι Τούρκοι σαν αρνιά. Λησμόνησαν τη φιλοξενία μας στα βουνά, που με κίνδυνο της ζωής μας τους προστατέψαμε. Λησμόνησαν το παλιοκόμματο, το ξερό ψωμί, που ήταν πολύ πολύτιμο και το μοιραζόμασταν. Λησμόνησαν, που επί εφτά χρόνια πολέμουςαμε στα ίδια χαρακώματα, για μιιά εκδίκηση, για ένα ιδανικό και το σύνδεσμο που είχαμε δημιουργήσει ανάμεσά μας. Επροτίμησαν ν' αποσυρθούν από τα λημέρια μας. Οι καπεταναίοι μας τους είπαν: «Μας αφήνετε στις δυσκολότερες στιγμές μας, αυτό δεν είναι αδελφικό!». Αυτοί προτίμησαν να περιοριστούν στη δελεαστική για μας δικαιολογία, ότι τώρα που θα είναι ελεύθεροι στα χωριά και στις πολιτείες της Τουρκίας, θα μας προμηθεύουν αλάτι, τσιγαρόχαρτα, πολεμοφόδια, κινίνο, ακόμα και κατασκοπεία τάχατες εις βάρος των Τούρκων θα κάνουν.

Μ' αυτές τις υποσχέσεις έφυγαν και πήγαν στα χωριά τους. Αρμεναίοι σε Αρμένικα χωριά, αλλά όχι δικά τους. Πήγαν στο Καπούκαγια, που θα πει πόρτα του βράχου, και σ' ένα άλλο χωριό που το έλεγαν Καπουτσεβίς, που θα πει χοντροκοπιά (τσεβίς θα πει καρούδι).

Πράγματι, στην αρχή μας προμήθευαν πολλά είδη, αλλά τελευταία, τα πολεμοφόδια που μας έδιναν ήταν πολύ λίγα. Τ' αποσπάσματα του τουρκικού στρατού γινόντουσαν πολύ ενοχλητικά. Δε βρήκαμε πολεμοφόδια αρκετά, μ' όλο που

πληρώναμε 20 παγκανότες για μιά μόνο σφαίρα! Στην αγορά είχε η μιά σφαίρα δύο-τρία γρόσια! Και μιά παγκανότα ήταν εκατό γρόσια!

Με τις πολλές μάχες που δίναμε, σώνονταν οι σφαίρες μας κι αφήναμε μιά σφαίρα μέσα στο τουφέκι, στην ανάγκη για ν' αυτοκτονήσουμε. Ποτέ αιχμάλωτος αντάρτης δεν πιάστηκε!

Όσο ήμουν στο Καράπερτσιν συζητούσαν τι αποφάσεις να πάρουν τα αντάρτικα σώματα. Πώς μπορούσαμε ν' αντιμετωπίσουμε τους αιφνιδιασμούς του τουρκικού στρατού. Τρέχαμε, κότσια είχαμε, αλλά τα γυναικόπαιδα, τι να τα κάνουμε; Πολλές φορές, για να τα προστατέψουμε, κρατούσαμε δύο ώρες μάχη, για να κρατήσουμε σ' απόσταση τους Τούρκους, από βουνό σε βουνό, να μην κατέβουν την κατηφοριά και τους προλάβουν, για να ξεφύγουν τα γυναικόπαιδα, ως μιά ώρα μακριά.

Αυτή ήταν η ζωή του αντάρτη, πότε δεξιά και πότε αριστερά του τουρκικού στρατού. Τον αντάρτη δεν τον συμφέρει να δώσει μάχη παραπάνω από μιά ώρα.

Η εποχή που κρυβόταν ο πληθυσμός στα σπήλαια πέρασε, τώρα τους σφάζουν, τους ανακαλύπτουν και τους σφάζουν, δεν ξέρουμε γιατί.

Άλλη απόφαση ήταν να στείλουν μιά αποστολή στο εξωτερικό, αλλά πού να σταλεί; Σε ποιον; Εγώ κατέβηκα μιά-δυό φορές μέσα στην Αμισό, αλλά δεν έγινε τίποτα, κανένα φως. Πού να στείλουμε; Στείλαμε δύο αποστολές στη Ρωσία, τους παραδίνανε στους Τούρκους, αυτοί τους σφάζανε. Να στείλουμε, αλλά πού;

Τότε παρουσιάστηκε ο καπετάνιος, ο Αμπατζής, αυτός ήταν θαλασινός, από την Θεινή κι επειδή έκανε αμπάδες, τον λέγαν Αμπατζή. Πήρε ν' αναλάβει μιά αποστολή, πάρθηκε η απόφαση, με τα επτά παληκάρια του. Σε τέτοιες περιπτώσεις πατούσαμε εκεί στα ποτάμια και στις μικροπολι-

τείες, παραφυλάγαμε και κλέβαμε κανένα καράβι ευκίνητο. Έτσι έγινε και τώρα, για να φύγει ο Αμπατζής στην Κωνσταντινούπολη. Από πού ορμώμενοι, οι καπεταναίοι πήραν αυτή την απόφαση;

Βρισκόμαστε στην εποχή που ο Κονδύλης ήταν στην Εθνική Άμυνα, που πολεμούσαν τα στρατεύματα. Αυτά τα μαθαίναμε από κάτι «παραρτήματα» των Τούρκων και από εφημερίδες των ξένων. Μαθαίναμε ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν σαν μιά Διεθνής σκάλα. Πρώτα αυτό και δεύτερο, το μήνα μιά δυό φορές έρχονταν τα ελληνικά πολεμικά. Την πρώτη φορά που είχαν έρθει, βομβάρδισαν κάτι αποθήκες του πετρελαίου.

Διά μιάς, όμως, τα αμερικάνικα πολεμικά πήγαιναν κοντά τους και συζητούσαν, τι λέγαν; Και απομακρύνονταν αμέσως. Άλλες φορές πάλι που ερχόντουσαν από μακριά, ούτε στο λιμάνι δεν έμπαιναν, το αμερικάνικο τα έδιωχνε. Αυτά τα παρακολουθούσαμε από τα ψηλά μας τα βουνά με τα τηλεσκοπία. Δάκρυα κυλούσαν από τα μάτια μας στο άκουσμα: Ελληνική σημαία! Και λέγαμε με το απλοϊκό μας μυαλό, ότι μόλις πήραν είδηση με τα γράμματα που έλαβαν, μόλις έμαθαν τη σφαγή ή την εξόντωση, έρχονταν να κάνουν απόβαση! Γιατί όμως τα αμερικάνικα ρίχνονταν πάνω τους; Και πάλι μόνοι παρηγοριόμαστε και λέγαμε: «Ει Αμερικάνοι είναι Χριστιανοί, τα 'παν κρυφά για την απόβαση!». Πού να ξέραμε τι εστί κακή πολιτική!

Τότε αποφασίσαμε να στείλουμε μιά αποστολή στο αμερικάνικο πολεμικό. Κολυμπώντας να φτάσει κανείς στο πολεμικό είναι αστείο πράγμα. Κάναμε διάγγελμα, ποιος είναι γερός κολυμβητής, θαλασσινός, να πάει ένα γράμμα στον καπετάνιο του αμερικάνικου καραβιού. Από εκείνους που είχαν φύγει μέσα από τα πτώματα, γιατρεύτηκαν, κλείσανε οι πληγές τους κι οι άλλοι, από το στρατό που φεύγανε, ήταν άνθρωποι της πολιτείας, αλλά σιγά σιγά είχαν σκληραγωγηθεί. Πώς και γιατί, ο Θεός ξέρει, εγώ δεν ξέρω τι μ' έσπρωξε

να μη δηλώσω ότι είμαι κολυμβητής.

Παρουσιάστηκαν επτά παληκάρια κι ετοιμάζεται η αποστολή. Τους ταΐζαμε κάθε μέρα, όσο μπορούσαμε πιο καλά. Κάναν εξάσκηση. Την άλλη μέρα διάνυσαν πάνω από έξι ώρες και βγήκαν πάνω στα Ζεβρέντια, δηλαδή στο λιμάνι.

Μόλις βράδιασε, στις 9-10, πέφτουν στη θάλασσα, με μόνη εντολή μόλις φτάξουν, να κάνουν σήματα σταυρού με κείνο το σαν φανάρι, να καταλάβουμε ότι φτάσαν.

Φύγαν αυτοί εκείνη τη βραδιά. Μονάχα ο Λάζαρος Τζαφέρης σώθηκε, είναι Κερασούντιος, αλλά μεγάλωσε στην Αμισό. Μισοπεθαμένο τον τράβηξαν πάνω οι Αμερικανοί. Αφού τον συνέφεραν, του δώσαν να φάει, τον ντύσαν όπως όπως κι έβγαλε από το λαιμό του το σακουλάκι που είχε το γράμμα. Τη γλώσσα του Αμερικανού δεν την καταλάβαιναν. Ένας Ελληνοαμερικανός ναύτης τους εξήγησε (Τσαφίλης Λάζαρος, τέρμα Καλλιθέας).

Την άλλη μέρα, κατά το βραδάκι, γυρνούσε επάνω στο καράβι κι ευχαριστούσε το Θεό που σώθηκε. Εκεί βλέπει ως 20 αστυνομικούς κι έρχονταν στο καράβι απάνω, στη σκάλα, δεν πίστευε πως μπορούσε να 'ναι γι' αυτόν πάλι. Μόλις ανέβηκαν στο καράβι, ζήτησαν τον καπετάνιο, αυτός έδειξε το θαλασσοτοσακισμένο αντάρτη. Αυτός είναι! είπε. Αμέσως τον πιάσαν, ειδοποίησαν τους Τούρκους και τον παραδώσανε. Αυτός έξαλλος από απελπισία, αγκάλιασε την αμερικανική σημαία, το κοντάρι και ξεφώνιζε: «Ζήτω η Αμερική! Ζήτω η Ελλάδα!».

Τον τραβούσαν 20 αστυνομικοί και δεν μπορούσαν να τον αποσπάσουν, ακόμη και οι Αμερικανοί ναύτες βοήθησαν. Με τα πολλά, τον ρίξαν στο μοτέρ και από κει τον κλείσαν στα μπουντρούμια. Ο Αμερικανός είπε: «Μόνο την ψυχή του να μην πειράξουν, μην τον σκοτώσουν».

Στη φυλακή, ο Λάζαρος Τζαφέρης βρήκε το Δεσπότη της Πάφρας κι άλλους προύχοντες.

Εμείς περιμένουμε να γυρίσει η αποστολή που τους είχε

συνοδέσει, κι αφού δεν έγινε κανένα σύνθημα, καμιά είδηση, γυρίσαμε άπρακτοι. Εγώ έμαθα, σαν πέρασε πολύς καιρός κι ήρθα εδώ στην Ελλάδα, την αιτία της αποτυχίας της αποστολής. Βρήκα ο ίδιος τον Λάζαρο Τζαφέρη και μου διηγήθηκε τα όσα τράβηξε τότε.

Μετά καιρό, τους δέσανε χαλκά στο λαιμό και στα πόδια και τους πήγαν στα Μεσόγεια της Τουρκίας, για να τους εξοτώσουν. Ο Λάζαρος Τζαφέρης ήταν πολύ γερός οργανισμός και μπόρεσε κι έζησε. Με την ανταλλαγή, ήρθε και τον βρήκα και μου τα είπε.

Εμείς εκεί, τότε, περιμέναμε τα σήματα με το φανάρι. Ούτε οι εφημερίδες των Τούρκων, ούτε τα παραρτήματα, όπως συνήθιζαν να γράφουν το κάθε επεισόδιο, είχαν γράψει ποτέ για την αποστολή των ανταρτών και για την περιπέτεια του Λάζαρου Τζαφέρη.

Απ' αυτό το επεισόδιο βγάζομε το συμπέρασμα, ότι ο καπετάνιος του αμερικανικού καραβιού ήταν συνωμότης κατά της φυλής μας κι αρκούμαι σ' αυτό, για να μην αναφέρω το αμερικανικό κράτος στην εξιστόρησή μου, γιατί τότε θίγω πολύ σοβαρά γεγονότα.

Μετά την αποτυχία αυτή, διαδιδόταν μεταξύ των καπεταναίων, ότι είχαν δύο ακόμα σκοπούς να εκπληρώσουν.

Ο ένας σκοπός ήταν να χτυπήσουν το Τεπέκιοϊ κι ο άλλος ήταν να σταλεί μιά αποστολή στην Κωνσταντινούπολη.

Το Τεπέκιοϊ ήταν μιά σφήνα κάτω από τα ποδάρια των ανταρτών. Οι καπεταναίοι σχημάτισαν τη γνώμη, ότι από το Τεπέκιοϊ έρχονται ξαφνικά και βρίσκονται πότε μπροστά τους και πότε πίσω τους και ξαφνιάζουν τους αντάρτες.

Ας τ' αφήσουμε αυτά προσωρινά κι ας έρθουμε σ' ένα απρόοπτο, που είχε μεσολαβήσει: «Η προδοσία των Αρμεναίων!».

Ένας καπετάνιος, δε θυμούμαι το όνομά του, είχε γύρω του 8-10 παληκάρια και 5-10 άλογα και πήγε στους Αρμε-

ναίους ν' αγοράσει όπλα.

Μόλις ο καπετάνιος έφτασε στο χωριό, για να προμηθευθεί όπλα από τους Αρμεναίους, του είπαν, όπως γινόταν κάθε φορά, να πάνε μακριά από το χωριό πέντε δέκα λεπτά, για να μη βλέπουν οι Τούρκοι και να περιμένουν κάτω από ένα μεγάλο δέντρο κι «εμείς, τα μεσάνυχτα θα σας φέρομε τα πολεμοφόδια», τους είπαν.

Όσο περίμεναν, τους δώσαν δυό τρία πρόβατα να φαν, ψωμί κι ό,τι άλλο έτυχε.

Ει δικοί μας πήραν τα αρνιά, τα ψήσαν, φάγαν κι αφήσανε το σκοπό να περιμένει. Τα άλογα τα είχαν εκεί ολόγυρα δεμένα. Κι όπως ήταν κουρασμένοι, ξάπλωσαν αμέσως κι αποκοιμήθηκαν, έως ότου έρθουν οι Αρμεναίοι, άνθρωποι δικοί μας.

Αποκοιμήθηκαν τα παληκάρια ξένοιαστα, είχαν και το σκοπό να φυλάει.

Ει Αρμεναίοι παραφύλαγαν κι αφού είδαν ότι δεν ακούγονταν, ούτε ομιλία, ούτε τίποτα, θεώρησαν καλό να τους περικυκλώσουν κι άνανδρα να σκοτώσουν τους χριστιανούς, τους σωτήρες τους!

Ε σκοπός πρόλαβε να κρατήσει σε απόσταση τον καπετάνιο του, και με του Θεού το θέλημα, γλίτωσε αυτός και ο καπετάνιος, αφού έγινε συμπλοκή. Και κατόρθωσε να γλιτώσει, λαβωμένος αυτός, εξαντλημένος από το αίμα που έχανε και να φτάσουν στα λημέρια, ενώ οι άλλοι φονεύθηκαν.

Αυτό μας έφερε μεγάλη σύγχυση, μεγάλο αναβρασμό και πήραμε αμέσως την απόφαση, να συγκεντρώσουμε γύρω στους χίλιους αντάρτες, να εγκαταλείψουμε τη σκέψη για την επίθεση του Τεπέκιοϊ, τη σφήνα αυτή να πούμε, και να γίνει εκστρατεία εναντίον των Αρμεναίων!

Δεν αμφέβαλλαν πια, ότι οι Ξεδηγοί, οι επικεφαλής του τουρκικού στρατού, ήταν οι Αρμεναίοι. Αυτοί ήταν που πρόδιδαν, πού ήταν οι σπηλιές. Ει Τούρκοι δεν ήξεραν από μο-

νοπάτια, αυτοί τους έφεραν.

Εκδίκηση! Τώρα βρισκόμαστε στα χωριά τους, πάμε για την εξόντωση των Αρμεναίων. Τότε κατάλαβαν ότι αυτοί ήταν οι καταδότες! Ότι αυτοί οδηγούσαν τα στρατεύματα, αλλιώς δεν μπορούσε να γίνει. Οι Αρμεναίοι ήταν η αιτία για τις σφαγές που έγιναν στις σπηλιές. Οι Αρμεναίοι ξέραν καλά τα μέρη όλα!

Ανάμεσα στους οκτακόσιους έως χίλιους αντάρτες ήμουν κι εγώ.

Τώρα, ας έρθουμε στην αποστολή του Βενιγάλη (Βεινόη). Οι Βεινοείς είναι θαλασσινοί. Επειδή οι τόποι τους είναι φτωχοί, ζουν από κάτι πέτρες, που τις βγάζουν από τη θάλασσα, αγκωνάρια άσπρα, που πελεκούνται εύκολα, τα βάζουν στα κτίρια σαν μάρμαρα, είναι όμως μαλακά. Οι γυναίκες τους είναι τίμιες και καθαρές και καλές νοικοκυρές. Οι άντρες είναι γερά και καλά παληκάρια.

Ας στείλωμεν τον Αμπατζή (Βύλατζη) κι ας έρθωμεν στην ιστορία τη δική μας.

Οι καπεταναίοι εκοζάριζαν (κοιτούσαν με το τηλεσκόπιο) από το βουνό, μπας και μπήκε κανένα καράβι ή βάρκα Λάζικη. Η βάρκα η Λάζικη είναι 72 σπιθαμές, κατάλληλη για τρικυμία, δε βουλιάζει εύκολα. Στα ποτάμια караποάζει... πράσινη ψάθα το χρώμα τους! Ήρθαν κάποτε βάρκες Λάζικες, ψαράδικες κι αφού πολέμησαν εκεί με τους Τούρκους και τους σκότωσαν, τους αφήκαν μόνο δύο βαρκάρηδες για να κρατούν κουπί, τους βάλαν μέσα στη βάρκα με τα δικά τους παληκάρια και τράβηξαν για την Κωνσταντινούπολη. Τώρα πια όχι στη Ρωσία! Τη μόνη εντολή που άφησε ο Αμπατζής, σαν έφυγε, ήταν ότι αν τύχει και σκοτωθεί σ' αυτήν τη δύσκολη αποστολή κι όσο θα έλειπε, ν' αναλάβουν να συντηρήσουν τη γυναίκα και την κόρη του, που κρύβονταν μέσα στην Αμισό. Αυτά είτε και έφυγε, κατευθύνονταν για το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, πήγαινε στον Ελληνισμό

να ζητήσει βοήθεια.

Αφού ταξίδεψαν τρεις τέσσερις μέρες στο πέλαγος, πιάνει μια μεγάλη τρικυμία. Αυτό γίνεται συχνά στη Μαύρη Θάλασσα, γι' αυτό τη λένε «Μαύρη» Θάλασσα. Αφού πάλαιψαν με τα στοιχεία της φύσης δεκαπέντε μέρες και δεκαπέντε νύχτες, φύσηξε δυνατός αγέρας και το κύμα τους έριξε απάνω σ' ένα ρωσικό λιμάνι, στο Βατούμ, κι εκεί τους βρήκε κακή μοίρα! Ώι δύο Τούρκοι, που ήταν μέσα στη βάρκα, πήγαν κι ειδοποίησαν το τουρκικό προξενείο και με τη βοήθεια της αστυνομίας των Ρώσων, τους ρίξαν στα μπουντρούμια.

Εμείς τους περιμέναμε και δεν ξέραμε τίποτα απ' αυτά. Για να μην χάνουμε καιρό, τραβήξαμε μέρα νύχτα προς το Καπουκαγιά, για να συναντήσουμε τους Αρμεναίους.

Μαζί μας ήταν κι ο Ντεληγιάννης και πήγαινε καβάλα σ' ένα κόκκινο άλογο. Ώ καπετάνιοσε του 'λεγε: «Κατέβα από το άλογο, περνούμε τούρκικα χωριά, θα σε πυροβολήσουν». Κι αυτός απαντούσε: «Εμένα δε με τρυπούν τα κόκκινα βόλια». Ήταν γενναίος!

Δύο ημέρες κάναμε πορεία μέσα στα δάση, σε βουνά, σε ρεματιές, φτάσαμε στα δύο τους χωριά. Κατασκηνώσαμε στα σπίτια των Αρμεναίων. Για πρώτη φορά είδα σπίτια άθιχτα! Ήταν κενά, ούτε γυναίκες, ούτε παιδιά, νέτοι σκέτοι μένανε οι αντάρτες, αλλά κι αυτοί φύγαν.

Εγκατάλειψη! Ένα σπίτι ακατοίκητο οχτώ χρόνια, τι παρουσιάζει; Απάνω στα σκαλοπάτια τους, που ήταν άλλα από πέτρες κι άλλα από ξύλο, είχαν βγει χορτάρια δυό μέτρα! Από τις χαραματιές βγαίνουν χορτάρια μέσα στα δωμάτια. Τα σανίδια σηκωθήκαν γιατί από κάτω φύτρωσαν δέντρα. Μέσα στα δωμάτια φύτρωναν δέντρα και τα κλαδιά τους έβγαιναν από τα παράθυρα, κερασιές, αχλαδιές κι άγρια δέντρα βγαίνουν από τα παράθυρά τους.

Γύρω στα τζάκια, βρίσκονταν κόκκαλα ανθρώπων, κεφάλια ανθρώπων, σπονδυλικές στήλες! Θα είχε γίνει εκεί

σφαγή των Αρμεναίων. Καθώς φαίνεται, τα σκυλιά για τα τσακάλια τα τρώβηξαν. Ήταν πολλά εκεί, αφθονούσαν! Αυτό ήταν φοριχτό θέαμα και μας έφερε ανατριχίλα. Σαν να κατοικούσαν φαντάσματα. Αν κι αντάρτες και εξοικειωμένοι με τα πτώματα τόσο, δεν αντέχαμε αυτή την ατμόσφαιρα και προτιμούσαμε τα βράδυ να κοιμόμαστε στο ύπαιθρο, παρά μέσα στα σπίτια των Αρμεναίων.

Τα χωράφια τους δεν είχαν καλλιεργηθεί εδώ κι οχτώ χρόνια. Είχαν γίνει σαν δάση από αγκάθια, χόρτα και δέντρα.

Καθίσαμε πάνω κάτω δεκαπέντε μέρες, τρώγαμε μόνο κεράσια και πατάτες. Είχαν χιλιάδες δέντρα και με τις πατάτες που φύτρωναν, που τις είχαν φυτέψει εδώ κι οχτώ χρόνια, ζήσαμε. Αυτές οι πατάτες ήταν, σαν να πούμε, άγριες. Τραβήξαμε ένα κορμό πατάτας στην αρχή και ήταν σαν δύο γροθιές μεγάλες οι πατάτες του. Αυτές λοιπόν οι πατάτες την άλλη χρονιά πετούσαν κλωνιά κι οι δύο γινόντουσαν δέκα, αλλά πιο μικρές. Γι' αυτό μόλις τραβούσαμε μιά ρίζα βγαίναν ως κι εκατό πατάτες μικρές σαν καρύδια, είχαν αλλοιωθεί. Μόλις σκάβαμε λίγο με το χέρι, βγαίναν στην επιφάνεια. 'αφού τις πλέναμε καλά, ήταν εκεί πεταμένα χαλκώματα, τις βάζαμε μέσα. Με το λίγο αλάτι που είχαμε επάνω μας, τις αλατίζαμε και τις τρώγαμε με βουλημία.

Τα χωράφια τους, γενικά, ήταν όλα αποδοτικά, πέτρες δεν υπήρχαν, η τοποθεσία ήταν αξιοθαύμαστη. Μετά το μικρό υψωματάκι που ήταν τα χωριά αυτά, απλωνόταν η μεγαλύτερη και καλύτερη πεδιάδα ολόκληρης της Τουρκίας. Δηλαδή, όσο έβλεπε το μάτι σου κι όσο δεν έφτανε να δει, βαστούσε η πεδιάδα. Στο βάθος, εκεί κάτω, στην ισιάδα, ήταν το χωριό Τσενίκι. Ήταν στο μέσον του Τσαρτσάμπα, ενώ στις δικές μας τις πλευρές ήταν η άκρια του Τσενίκι. Όλη αυτή η πεδιάδα κατοικείται από 60% τουρκικά χωριά και 40% κιοκασία, μπορεί να ήταν κι άλλες φυλές (σημ. Ξέρω ότι έτσι ήταν, αλλά αφήνω κι ένα κενό). Ελληνισμός δεν υπήρχε, μόνο

μέσα στον Τσαρτσαμπά ήταν Έλληνες.

Από τους Κιρκασιώτες του Τσαρτσαμπά, ο Χασάν Τσαούσης μας προμήθευε όπλα.

Η παραγωγή τους εκεί κάτω στον κάμπο αυτό τον μεγάλο, ήταν άγρια άλογα.

Στον Τσαρτσαμπά είχε πολλούς Έλληνες. Είχε σχολεία, εκκλησίες. Ήταν άνθρωποι του εμπορίου, θα ήσαν γύρω στους πέντε έως οχτώ χιλιάδες κάτοικοι απάνω κάτω, μπορεί να ήταν και λιγότεροι, μπορεί να ήταν και περισσότεροι.

Δούλεψα κάποτε, στην ανακωχή, τρεις μήνες ως τσαγκάρης, με πήγαν στην Αμισό. Με αμάξι από την Αμισό ως τον Τσαρτσαμπά είναι 5-6 ώρες και δώδεκα ώρες με τα πόδια. Είναι δυνατόν, γιατί οι δρόμοι ήταν χαλασμένοι και το άλογο δυσκολεύεται στις ανωμαλίες. Τα άλογα τα βγάζουν, τα ξεκουράζουν και τα ταΐζουν, εκείνος όμως που ξέρει και περπατά, κόβει δρόμο από τους λάγκους, από τη λάσπη. Το βροχερό χειμώνα είναι αδύνατο να ταξιδέψει αμάξι, ενώ χωριάτικες βοϊδάμαξες ταξιδεύουν, σε δυό μέρες από τον Τσαρτσαμπά φτάνουν στην Αμισό.

Η κτηνοτροφία ήταν μεγάλη, η Αμισός έκανε άλογα εξαγωγή, άγριες αγελάδες, από δημητριακά, καλαμπόκι, σάβρια και πάρα πολλά ρύζια.

Τα σιάρια στον καιρό τους κατέβαιναν οι δικοί μας αντάρτες και τ' αποκεφάλιζαν.

Είχε αφθονία μεγάλη, βούτυρα, καϊμάκια, κι' απ' όλα τα πράγματα.

Στο μεγάλο ποτάμι, που ξεχυνόταν στη θάλασσα του Τσαρτσαμπά, βγαίνουν μουρούνες, που βγάζουν το μαύρο χαβιάρι. Ο Τσαρτσαμπάς έβγαζε χαβιάρι.

Βλέπαμε από μακριά τους Τούρκους, που δούλευαν στα χωράφια και δεν τους πειράζαμε. Πήραμε, όμως, διαταγή από τον καπετάνιο να πιάσουμε έναν Τούρκο και να του τον πάμε μπροστά. Έτσι έγινε.

Ο καπετάνιος του έδωσε το γράμμα και του είπε προφορικά: «Να πεις στους ιμάμηδες σας, ότι εμείς δεν ήρθαμε να σας πειράξουμε, αλλά επειδή έχετε τους Αρμεναίους μέσα στα χωριά σας και τους προστατεύετε, γι' αυτό θα πάθετε μεγάλα κακά, θα σας κατακαύσωμεν, θα σας σφάξωμεν, αν δεν στείλουν οι Αρμεναίοι δύο καπεταναίους, ως μιά επιτροπή εδώ να συζητήσουμε».

Ωστόσο, είχαμε πολλούς θερμόαιμους αντάρτες, όπως τον Δεληγιάννη και κάτι άλλους κι αυτοί ήξεραν καλά, ότι με τα πλάγια μέσα δεν θα γινόταν τίποτα.

Μετά τρεις τέσσερις μέρες, που πέρασαν, περιμέναμε, περιμέναμε, αλλά οι Αρμεναίοι δεν βγαίνουν, η γη τους έφαγε;

Άλλοι έλεγαν, ότι αυτοί βρίσκονται μέσα στα τουρκικά χωριά, που ήταν μακριά από μας μιά δυό ώρες κι ότι έπρεπε να πάμε μέσα, να τους δώσουμε φωτιά, να τους κάψουμε μαζί με τους Τούρκους. Άλλοι λέγαν, ότι αυτοί δεν πρόκειται να 'ρθουν, ότι φοβηθήκανε και φύγανε κι ότι πρέπει να γυρίσουμε στο λημέρι μας. Σκεφτόταν ακόμα, ότι είναι επικίνδυνο να είμαστε όξω από τα εδάφη μας. Αυτά κι άλλα συλλογίζονταν νύχτα μέρα οι καπεταναίοι. Σε δέκα μέρες απάνω, πήραν την απόφαση να γράψουν ένα γράμμα στους Αρμεναίους, να έρθει μιά επιτροπή απ' αυτούς να λογοδοτήσει. Τους ερχόταν η ιδέα να σφάξουν την επιτροπή, δεν ήταν σωστό, μ' αυτό δεν γινόταν τίποτα, να σφάξουν δύο ανθρώπους; Θα γλιτώσουν, θα ξεγλιστρίσουν οι άλλοι!

Κι αποφασίζουν τα μεσάνυχτα, διακόσιοι τρακόσιοι και κατεβαίνουν στα τουρκικά χωριά, δίχως να ξέρουν οι καπεταναίοι και βάλαν φωτιά στα ακρινά σπίτια του χωριού.

Σ' ορισμένα τουρκικά σπίτια στείλαν ένα Τούρκο αγγελιοφόρο πάλι στον ιμάμη τους και του λέγαν: «Αν δεν μας παραδώσετε τους Αρμεναίους, όχι μόνο θα σας κάψωμεν τα σπίτια σας, θα σας πάρωμε τα ζώα, αλλά ούτε και της κούνιας σας το μωρό θα γλιτώσει από τη σφαγή, αν δεν παρα-

δώσετε τους Αρμεναίους».

Και σ' αυτή την απειλή μπροστά, υποχρεώθηκαν οι Τούρκοι, όπως ήταν οι πιο πολλοί απ' αυτούς άοπλοι, γιατί τα όπλα τους τα είχε απαγορεύσει η κυβέρνηση, τους έδινε όπλα μόνο όταν επρόκειτο να κάνουν επιδρομή εναντίον μας, να συμμορφωθούν. Βρήκαν τρόπο να κουβαλήσουν τους Αρμεναίους. Τους είπαν ότι θα γίνει τάχα απογραφή των Αρμεναίων. Ξει Τούρκοι σε τέτοια πονηροί, είναι διάβολοι.

Όπως μαζεύτηκαν οι Αρμεναίοι, πέφτουν οι δικοί μας και με τα μαχαίρια, με τις κάμες τους ξέσχιζαν, τους αποδεκάτιζαν! Ντρέπομαι που γράφω αυτή τη βαρβαρότητα, αλλά ας αναλογιστούν εκείνοι που θα τα διαβάσουν αυτά, όχι τη φιλοξενία που τους είχαμε κάνει επί οχτώ ολόκληρα χρόνια, αλλά ας φέρουν στη μνήμη τους, ότι κατάδιναν και προδιναν τους Χριστιανούς κι έγιναν αιτία και σφαγήκαν τριάντα χιλιάδες γέροι, γυναικόπαιδα. Κατ' αυτό τον τρόπο, πήραμε την εκδίκηση που θέλαμε. Σφαγήκαν γύρω στους εκατόν πενήντα με εκατόν ογδόντα Αρμεναίοι.

Ξει καπεταναίοι περίμεναν το γράμμα, περίμεναν να 'ρθει η επιτροπή. Στείλανε κι άλλον αγγελιοφόρο. Δηλαδή, βλέποντας οι δύο καπεταναίοι οι Αρμεναίοι την απειλή των Τούρκων και τη σφαγή των Αρμεναίων, διότι εφαντάσθηκαν, ότι δεν επρόκειτο να φύγουμε, αν δεν τους εξοντώναμε, γι' αυτό ήρθαν οι δύο καπεταναίοι, οπλισμένοι όπως ήταν τα χρόνια που ήταν μαζί μας.

Δεν ξέραμε τι είχε συζητηθεί μέσα εκεί στο σπίτι, που ήταν σαν ένα φρουραρχείο, πάντως είδαμε ότι οι Αρμεναίοι φύγαν άοπλοι, ασφαλώς θα παράδωσαν τα όπλα εκεί και θα ήταν ένα μεγάλο συγγνώμη. Δεν μας είπαν τίποτα οι καπεταναίοι, μόνο έδωσαν τη διαταγή για την οπισθοχώρησή μας.

Στο δρόμο καθώς ερχόμασταν, φαίνεται ότι οι Τούρκοι ειδοποίησαν τις αρχές, μπορεί να μας είδε κανένα αόρατο μάτι και προδοθήκαμε. Είμασταν ένας όγκος αντάρτες, εί-

χαμε καλή στρατιωτική, πηγαίναμε μονάδες, δεξιά, αριστερά, μπροστά μιά ώρα, πίσω μιά ώρα, όγκος δεν επιτρεπόταν να προχωρούμε.

Ο τουρκικός στρατός, πριν φτάσουμε στα λημέρια μας, μας είχε κόψει σε αρκετό βάθος το δρόμο, με τη βοήθεια και των χωρικών. Στις δύσκολες ώρες, πάντα οι Τούρκοι, επιστράτευαν και τους χωριάτες, δεν ξέρω ακριβώς πόση δύναμη τουρκική ήταν. Αλλά καταλάβαινα από την πίεση που μας έκαναν ότι θα ήταν ως δύομιση χιλιάδες στρατός και χωριάτες μαζί.

Τα πρώτα φυλάκιά μας, που τραβούσαν μισή ώρα και μιά ώρα μπροστά, αρπάχτηκαν στη μάχη. Στο δεξιό μέρος, προς τα κάτω, προς τον Τσαρτσαμπά, που ήμουν κι εγώ, αρπαχτήκαμε στη μάχη κι αφού ο όγκος, για να μην μας αιχμαλωτίσουν μας κάλυπταν, για να οπισθοχωρήσουμε, γιατί οι σφαίρες μάς ήσαν ανεκτίμητες, αντί να τραβήξωμεν στις βάραις μας, που είναι το Καράπερτσιν.

Αφού εδώσαμε εκείνη την ημέρα μιά μάχη, αρχίνησε ο όγκος να αποσύρεται προς την Αγία Αχλάρα κι άλλοι προς το Κέριπιτλι, δηλαδή στα ακραία χωριά του Πόντου. Ήσαν κι από κει πάνω μερικά ελληνικά χωριά, που μιλούσαν τουρκικά.

Δώδεκα ώρες ήταν μακριά από το μέρος που βρισκόμασταν, η Αγία Αχλάρα. Τους κατοίκους αυτής της περιφέρειας τους λέγαμε Παβρενούς, ήταν Πόντιοι που μιλούσαν την Ποντιακή, ήσαν γύρω στα δεκαπέντε με είκοσι χωριά, μετά την Αγία Αχλάρα. Διάβαζαν στα σχολεία τους τουρκικά, μ' ελληνικά γράμματα και στις εκκλησίες τους τουρκικά. Στην Ποντιακή διάλεκτο, τα γράμματα τα έγραφαν ελληνικά.

Οι Παβρενοί είχαν γύρω στα οκτακόσια με οκτακόσια πενήντα τουφέκια, με τους αρχηγούς Τσακίρ Αγά (Ξανθός καπετάνιος) και Αναστάς Αγά.

Η Αγία Αχλάρα

Ήταν σαν την Τήνο, είχε μεγάλη χάρη. Στην περιφέρεια, γύρω στα χίλια χωριά, Πάφρα, Έρπαγα, Αμισός, δεν υπήρχε άλλη εκκλησία, που να συγκέντρωνε τόσο κόσμος, όσο η Αγία Αχλάρα, δηλαδή στο πανηγύρι της. Σ' όλο τον Πόντο καμμιά δεν υπήρχε εκκλησία, που να συγκεντρώνει τόσο κόσμο.

Το ίδιο ήταν κι η εκκλησιά της Σουμελά, στην Τραπεζούντα. Κάναν χάρες, όπως κι η Τήνος. Και πραγματικώς, στα καλά χρόνια, επήγα κι είδα την κίνηση με τη μάνα μου.

Είναι μιά μεγάλη εκκλησία, μέσα στον αυλόγυρο, το περιτριγυρίζουν πανύψηλα δέντρα, δηλαδή οι πυκνές φυλλωσιές τους σκιάζανε τη γη, που ο ήλιος δεν μπορούσε να πέσει κάτω στη γη. Και γύρω γύρω είχε τα δύο πατώματα, κελιά από ξύλο και σανίδια. Από πάνω, η σκεπή ήταν με γιογγάδες, με φύλλα τετραγωνισμένα.

Τα κελιά δεν είχαν πόρτα, ήσαν ανοιχτά και ήσαν ίσαμε ένα μικρό δωμάτιο. Και πολλοί πηγαίνανε πριν ένα μήνα, πηγαίνουν κι αράζανε εκεί.

Απ' όλα τα μέρη μαζεύονταν εκεί δεκάδες χιλιάδες κόσμος, κάναν ό,τι είχαν τάξει. Σφάζαν βόδια, κάναν τάματα, ό,τι είχαν τάξει εκεί, μέσα στο χρόνο.

Έρχονταν και πολλοί έμποροι και πουλούσαν λογής λογής εμπορεύματα, αγκράφες, πιστόλια, κουδούνια.

Ανάμεσα στους πολίτες ήταν κι ένας Τσαρτσαμπαλής, ένας πελώριος άνθρωπος, ανάμεσα στα εμπορεύματά του, λαχώρα, είχε κι ένα φωνογράφο, ποιος ξέρει για να προσελκύει τον κόσμο, ή για να τον πουλήσει. Ξει Παβρενοί, που ήταν καθυστερημένοι, θα το θεωρούσαν διαβολικό πράγμα, ένα σίδερο να βγάζει φωνή! Σαν καλός καλός, στρώθηκε σ' ένα κορμό δέντρου, άπλωσε κάτω ένα πανί, ως ένα δωμάτιο, 3-4 μέτρα, όπως συνήθιζαν να κάνουν οι μικροέμποροι κι άπλωσε τα πράγματά του εκεί, σ' αυτό το σεντόνι κι έβαλε

και το φωνογράφο δίπλα του. Πέρασαν πενήντα χρόνια κι ακόμα γελάω! Έβαλε εμπρός το φωνογράφο, εγώ σε μεγάλη καφενεμία τον είχα δει, αλλά οι Παβρενοί, που δεν είχαν έρθει σε κόσμο και δεν είχαν πάει πουθενά, σε πολιτείες κι άκουγαν το γραμμόφωνο να τραγουδεί, τόση ήταν η περιέργειά τους, που δεν περιγράφεται.

Στην αρχή το φοβόντουσαν και μετά πήγαιναν μ' επιφύλαξη κοντά να δούνε. Και στην αφηρημάδα τους πατούσαν του ανθρώπου τα διάφορα πράγματα, είχε βρει τον μπελά του! Στην αρχή, έκανε μεγάλη χαρά γιατί συγκέντρωνε όλο τον κόσμο, ύστερα όμως του βγήκε ξυνη! Εγώ ανέβηκα επάνω στο δέντρο και ξεκαρδιζόμουν στα γέλια! Τέτοια γέλια δεν έχω ξανακάνει στη ζωή μου! Από την άλλη μεριά, όχι δεν αγόραζαν τίποτα, αλλά πατούσαν τα πράγματά του και του τα κατάστρεφαν.

Ω ένας ήθελε να το πιάσει, ο άλλος ήθελε να το σκοτώσει το διαβολεμένο πράμα, βουνίσιοι Παβρενοί!

Στην αρχή τους έδιωχνε, κι αυτοί δε φεύγανε. Αυτός ο ρωμαλέος άνθρωπος, εκεί που τον τραβούσαν, πέφτανε τα πασλίκια του, τα μαλλιά του φούντωναν και ήταν σαν αστειόθεο, σαν δράκος.

Την άλλη μέρα, αναγκάστηκε να πάρει ένα ξύλο, ένα ρόπαλο και να τους κυνηγήσει μ' αυτό. Μόλις ήρθαν, ήταν οργισμένοι, που του κατάστρεψαν τα εμπορεύματά του κι ο κόσμος που ερχόταν να εκκλησιαστεί, απορούσε! Ωι Παβρενοί, το έδειχναν από μακριά το διαβολικό πράμα. Αυτή ήταν η εικόνα της Αγίας Αχλάρας.

Εμείς τραβήξαμε από τα ... Έτσι κι εκείνοι, και κάναμε ένα «Λ», λάμδα.

Ωι Τούρκοι, αφού μας κυνήγησαν ένα χρονικό διάστημα, εσταμάτησαν πλέον, φοβούμενοι μήπως και τους ρίξομεν σε καμιά παγίδα, όπως και συνέβαινε πολύ συχνά. Βέβαια, η πάλη ήταν για μιάς μιά, να τους περικυκλώσουμε και να τους

εξοντώσουμε. Διότι, όμως, πρώτον δεν ετέθηκε ένα τέτοιο ζήτημα, δεν πάρθηκε μιά τέτοια απόφαση και δεύτερο, δεν είχαμε τα απαιτούμενα πολεμοφόδια, για μιά περικύκλωση ή για μιά εξόντωση. Είμαστε μακριά από τις βάσεις μας και δεν μπορούσαμε να προμηθευτούμε εν τω μεταξύ σφαίρες.

Γύρω στους επτακόσιους αντάρτες τους χάσαμε, πήγαν προς την Αγία Αχλάρα. Εμείς, γύρω στους 200-300, άλλοι εμπρός, άλλοι πίσω, πάμε στρατιωτικά. Αγγελιοφόρος ειδοποίησε πού βρισκόμαστε, τι συναντήσαμε και τραβήξαμε το δρόμο μας, δηλαδή πάμε για το Κέρπιτσι, το λεγόμενο Ατσινουγε, νερά ιαματικά είχε. Αυτό ήταν το χωριό της μάνας μου, το Καράπερτσιν ήταν του πατέρα μου.

Ήταν άνθρωποι τίμιοι, καλοί, εργατικοί. Η παραγωγή τους ήταν δημητριακά, τα ντουλάπια τους ήταν γεμάτα απ' όλα τα αγαθά του κόσμου, όλα τα είχαν στις αποθήκες τους.

Το Σάββατο, μετά το μεσημέρι, σταματούσαν όλες τις δουλειές τους. Λουζόντουσαν, πλυνόντουσαν, για να πάνε την επαύριο, ημέρα Κυριακή, στην εκκλησία τους.

Η εκκλησία τους ήταν σε καλή τοποθεσία, πανοραμική. Ήταν μικρή σε σύγκριση με των άλλων χωριών ή φτωχική, δεν είχε χρυσά, δε βγάζανε αυτοί πολλά λεφτά.

Το χρόνο μιά φορά ή δύο, αν κατέβαινε η κάθε οικογένεια στην Αμισό, για να προμηθευτεί αλάτι, κινίνο, ή τσιγαρόχαρτα, αφού προηγουμένως πηγαίνανε στην πολιτεία βούτυρο, μέλι, κερύ και πετιμέζι. Είχανε μηλιές πολλές αυτοί. Τις ενδυμασίες τους αυτοί υφαίνανε σχεδόν μέσα στα σπίτια τους.

Εκεί είχα το φίλο μου τον παιδικό, τον Θεοδωρίκο. Ήταν ένα παληκαράκι μέχρι 12 χρονών, και κατουρούσε πάνω του και κάθε πρωί η μάνα του, καταστενοχωρημένη, άπλωνε του κρεβατιού του τα ρούχα και κάτι πανάκια που είχε. Επειδή καθόμαστε κοντά μ' αυτόν, τον έκανα παρέα και πολλές φορές παλέβαμε. Άμα με πάλεβε αυτός, αισθανόταν χαρά, είμαστε ισοδύναμοι. Άμα τον πάλεβα εγώ, ήθελε να ξανα-

παλαίψουμε και άμα δεν ήθελα εγώ, σχεδόν μου επιτίθετο ο ίδιος. Τις ημέρες εκείνες ήμουν 10-11 χρονών παιδί.

Και στο δρόμο, που πηγαίναμε, τα 'φερνα στη μνήμη μου και θυμόμουν κι αυτόν το Θοδωρίκο κι έλεγα από μέσα μου: «Έ Θοδωρίκος τι να 'χει γίνει; Θα είναι κανέννας καχεκτικός νέος ή μπορεί να πέθανε και να μην τον δω;».

Θυμόμουν τα πολλά μήλα που έτρωγα, τα αφράτα, τα ωραία. Θυμόμουν εκείνο το ζεστό, σιταρένιο ψωμί, που ζύμωναν κι όποιος τύχαινε να περνά, του έδιναν ένα ή μισό, το είχαν σε καλό, σαν ένα έθιμο. Μου άρεσε πάρα πολύ· και δύο ψωμιά να μου δίναν από αυτό το ψωμί, τα 'τρωγα, τόσο γλυκό ψωμί ήταν.

Τα 'φερνα στη μνήμη μου και καθώς ήμουν στερημένος, τα 'βρισκα με τη φαντασία μου ακόμα πιο καλά.

Πορευτήκαμε δυό νύχτες περιπετειώδεις. Τη μέρα δεν περπατούσαμε, γιατί ήταν ορισμένα χωριά ολόγυρα και ήταν κίνδυνος. Έτσι Τούρκοι αγρότες μέσα στα δάση έκοβαν ξύλα και τους συναντούσαμε πού και πού. Και για να μην προδοθούμε, τους σφάζαμε!

Με τα πολλά, φτάνουμε στο Κέρπισλι, αλλά μόλις είχαμε πάει, πέσαμε στη μάχη, πολεμούσε ο Θοδωρίκος σκληρά!

Αναγκαστήκαμε να λάβουμε μέρος στη μάχη, ως ότου να οπισθοχωρήσουν τα γυναικόπαιδα. Κι αφού φύγαν τα γυναικόπαιδα, μιά δυό ώρες, προς το εσωτερικό, που δεν υπήρχε κίνδυνος, αφήσαμε οπισθοφυλακή, κρατώντας τους Τούρκους μακριά και πάλι ακολουθούσανε τα γυναικόπαιδα.

Έτσι Τούρκοι, αφού μας κυνήγησαν, φοβούμενοι τη θηλιά, όπως τη λέγανε, και που ήξεραν τους ευρωπαϊκούς πολέμους, μας άφησαν. Φοβούνταν τα δασώδη μέρη, τα λημέρια μας. Εμείς ήμασταν έξω από τον κίνδυνο. Δεν ξέρουν ότι εμείς δεν έχουμε, όπως άλλοτε, πολεμοφόδια, για να κάνουμε εκείνες τις λαβές.

Γι' αυτό έρχονται οι Τούρκοι, μας κυνηγούσαν αρκετά,

σταματούσαν κι εμείς ήμασταν πλέον ελεύθεροι και φτάσαμε στο Σαρούγι.

Απάνω εκεί ήταν καπετάνιος ο Θόδωρος, ο άλλος ήταν ο Θοδωρικός. Και ο Θοδωρικός ήταν το ίδιο γενναίος, ανδρείος, στη ζωή του είχε μεγάλη δράση. Ήταν ψηλός, καστανός, γεροδεμένος άντρας, 38 - 40 χρονών.

Η πείρα μάς διδάξε, ότι ο αντάρτης μόνιμη βάση δεν έχει. Στέκι δεν έχει. Σήμερα είσαι εδώ, αύριο είσαι αλλού, και την άλλη μέρα μπορεί να είσαι κάτω από τη μύτη του εχθρού για ένα σκοπό.

Αφού συμπληρώσει τον απαραίτητο οπλισμό του, ό,τι του χρειαστεί, ο κάθε αντάρτης θα έχει μιά οκά, μιάμισι, βάρος.

Το κρέας, ή αγριογούρουνα χτυπούσαμε, γιατί είχε πολλά ή τ' αγοράζαμε, ή το αρπάζαμε από τους Τούρκους, από το Τσενίκι, κοπάδια ολόκληρα, παντοτεινά τα είχαμε εν αφθονία, τρυφερά, καλά κρέατα. Τα άλευρα πήγαιναν γι' αυτό το σκοπό. Οι άνθρωποι που δεν ήσαν για τον πόλεμο, με την προστασία των ανταρτών έμπαιναν στα σιτάρια των Τούρκων ή στα καλαμπόκια και πιάναν 10-20 κεφάλια, τα έκοβαν και γέμιζαν τσουβάλια. Τα φόρτωναν σε άλογα, μουλάρια και τραβούσαν στα λημέρια μας. Κι εφόσον όμως ήταν καλός καιρός, τρώγαμε άφθονα φρούτα και ξεραίναμε και είχαμε να τρώγομεν και τον χειμώνα.

Φθάνομεν στην Ανταλλαγή!

Εμείς δεν ξέρουμε τίποτε, είμαστε φωτιά και λαύρα και συνεχίζουμε την ιστορία μας.

Λοιπόν κι εκεί που βρίσκαμε μιά ανάπαυλα, ανάβαμε φωτιά κι οι γυναίκες, που κουβαλούσαν καζάνια και τέτοια, βράζαμε λίγο νερό, ρίχναμε 2-3 κομματάκια καβουρμά και λίγο αλευράκι, κουταλάκια είχαμε σφηνωμένη στην τσέπη και κάναμε μια ζεστή σούπα, νερόσουπα από το λίγο λίπος του καβουρμά. Αυτό ήταν το φαϊ μας και αυτό προσπαθήσαμε να μη μας λείψει. Το καλοκαίρι που άνθιζαν τα κλα-

διά, λέγαμε «δόξα σοι ο Θεός! Θα ζήσουμε!».

Φρούτα πολλά είχαμε. Κι ο καθαρός αέρας, η σκληραγωγία, η ξεγνοιασιά, ούτε δουλειά, ούτε τίποτα. Και τον πόλεμο τον είχαμε συνηθίσει τόσο, που σαν δεν ακούαμε σφαιρές, στενοχωριόμαστε και λέγαμε: «Το νεκρή ζωή!». Συνηθίσαμε τον πόλεμο. Ξει γυναίκες μας τελευταίως ήταν σαν άντρες, δεν ήταν γυναίκες, παιδιά δεν γεννούσαν, σπανίως να γεννήσει καμμιά.

Τα παιδιά σκληραγωγούνταν. Ξει γέροι πέθαιναν στις σπηλιές, κι άλλους σκότωσαν. Γέρους δεν είχαμε, ελάχιστους. Σε μιά στιγμή, είδα το Θεωωρικό, τον αγκάλιασα, τον φίλησα, σοβαρός, αμίλητος. Είχε ένα βλέμμα βαρύ, θα είχε σφάξει καμμιά 200 Τούρκους! Όλη η παρουσία ήταν δική του και σκεφτόταν. Θα αισθανόταν σαν Μέγας Αλέξανδρος. «Εγώ είμαι τώρα παληκάρι, ήρθες να με ξαναπαλαίψεις».

Αφού πέρασαν 5-6 μέρες ζωή, μιά ανάπαυλα, ο Θεωωρικός ξαναγύρισε στα λημέρια του, στο Κέρπισλι. Τώρα τον λέγανε «Θόδωρε, καπετάν Θόδωρος!». Εγώ, για να μην τον μπλέκω με τους άλλους, τον έλεγα Θεωωρικό.

Το Κέρπισλι ήταν ερείπια. Εγώ με τους άλλους επιστρέφω στα λημέρια μας, πάω προς το Καράπερτσιν. Αφού όλη η περιοδεία μας αυτή είχε διαρκέσει ένα ενάμισο μήνα, και από τους 200-300 που ήμασταν εμείς, οι περισσότεροι είχαν φύγει από πριν, γιατί είχαν γυναίκες και παιδιά.

Εμείς, γύρω στους 70-80, που ήμασταν ανά πέντε και ανά δέκα σκορπισμένοι, τραβούσαμε για το Καράπερτσιν. Εκείνοι που είχαν πει, είχαν πει όλα τα καθέκαστα των συμβάντων όλης της περιοδείας μας, εμείς δεν είναι ανάγκη να λέμε τίποτε.

Τον καιρό που λείπαμε, είχαν γίνει πάλι πολλές επιδρομές από το Τεπέκιοϊ και πάλι είχαν γίνει πολλές σφαγές από τους Τούρκους, που χυμούσαν ξαφνικά στα σπήλαια και σφάζαν.

Εγώ, επειδή είχα συμμετάσχει δυό φορές στον πόλεμο του

Τελέκιοι, μ' έμαθε, πώς ένας αντάρτης δεν είναι δυνατόν να κάνει ένα τέτοιο πραξικόπημα, γιατί είναι εις βάρος του, διότι είναι ζήτημα κανονιού και πολλών πολεμοφοδίων.

Πήρα, λοιπόν, την απόφαση να προμηθευθώ γύρω στις 80-100 σφαίρες από τα ξαδέλφια μου, Ζαχαρία και Ευρυπίδη, και να σηκωθώ να φύγω προς τα άκρα της Αμισού. Αυτό και στις καλές εποχές που πήγαινα ως παραθεριστής μικρό παιδί, δεν μπορούσα στο χωριό, παραπάνω από 2-3 μήνες να κάνω, γιατί νοσταλγούσα τη θάλασσα.

Ενόμιζα ότι εκεί στα εσωτερικά των βουνών, ότι βρισκόμουν σ' ένα κλουβί.

Μετά δυό τρεις μέρες πεζοπορία πήγα στη Γέλιτσε.

Αυτή η περιφέρεια ήταν στου καπετάν Χασαρή. Πιο πέρα απ' εκεί, ήταν κι ένας Κώστας, άλλοι τον λέγαν καπετάνιο, ήταν από τη Σαμψούντα. Ήταν η περιφέρεια αυτή των καπεταναίων.

Η θάλασσα πάλι μακριά μου ήταν, την έβλεπα από το βουνό, γι' αυτό και κατέβαινα στην περιφέρεια του Τσαγγάλη.

Εκεί, σε δυό τρεις μέρες, που μας είχαν παρέλθει, βλέπαμε ανοιχτά στο πέλαγος καπνούς. Καπνούς, αλλά είχαν αυτοί οι καπνοί κάποια διαφορά, από τους γνωστούς καπνούς των καραβιών, που μπαίνανε στο λιμάνι. Αυτό μας έφερε στη μνήμη μας τον ευρωπαϊκό πόλεμο, που ερχόντουσαν τα ρωσικά καράβια και γυρνούσαν στον Ωκεανό.

Αυτοί οι καπνοί ήταν διαφορετικοί και προόδιαν κάτι το ύποπτο, προκαλούσαν την περιέργειά μας.

Εμείς τα παρακολουθούσαμε με τα κανογυάλια και λέγαμε: «Κάτι τους συμβαίνει». Και πραγματικά, ύστερα από τρεις τέσσερις μέρες μαθαίναμε τις πρωινές ώρες, ότι ήρθε ο καπετάνιος, ο Αμπατζής. Τότε τρέξαμε να δούμε πού είναι. «Εδώ είσαι;» και κάτι τέτοια.

Πραγματικώς, είδαμε τρία τέσσερα παληγάκια, τους είδα

με τα μάτια μου, φορούσαν και οι τέσσερις ομοίμορφες στολές καινούριες, από ύφασμα κατηφές, κάτι σαν ριγωτά, χοντρά υφάσματα καφέ. Τα άρματά τους, όλα καινούρια, άπιαστα. Φορούσαν μέσια, υποδήματα και καπνίζανε τσιγάρα, δηλαδή όλα αυτά που εμείς δεν τα είχαμε στο βουνό. Αυτό μας έδινε αφορμή, να πιστέψωμεν, ότι ήρθαμεν εις επαφή με τον εξωτερικό κόσμο και η χαρά μας ήταν απερίγραπτη και θέλαμε να λύσουμε την περιέργειά μας. Πώς; Γιατί;

Μάθαμε, λοιπόν, πως ύστερα από 7 μηνών, που έκαναν στα καταφύγια των φυλακών, οι Ρώσοι, για να μη δείξουν αδυναμία στους Τούρκους, τους κρατούσαν πολύ αυστηρά.

Η επιθυμία των Τούρκων ήταν να τους στείλουν στην Αμισό, να τους κρεμάσουν στην πλατεία, γι' αυτό η ρωσοκομμουνιστική κυβέρνηση του Στάλιν και του Λένιν ήταν πρόθυμη να τους στείλει, να τους κρεμάσουν. Αυτό το ξέραμε εμείς οι αντάρτες, από τα «παραρτήματα» που βγαίνουν 2 και 3 μήνες μπροστά. Έρχονται, θα τους κρεμάσουν, ο τάδε καπετάνιος, κι έχομε κόψει και την ελπίδα από αυτούς.

Τους λυπηθήκαμε, καταλάβαμε ότι είχαν ξοφλήσει από τη ζωή. Τώρα που τους βλέπαμε μπροστά μας, δεν πιστεύαμε στα μάτια μας, πώς είναι δυνατόν αυτό το πράγμα να συμβεί. Καθίσαμε στην πλατεία, στους κορμούς των δέντρων και άρχισαν να διηγούνται τι συνέβη.

«... Αφού ξεκινήσαμε, ήταν εκείνη τη βραδιά και βγήκαμε όξω από το λιμάνι και τα βουνά δεν φαινότουσαν, ήταν μιά σκοτεινιασιά παντού. Βγήκαμε έξω από τα Τερβέντια... της παραλίας Αμισού και τραβήξαμε κείνα τα πανιά και τα κουπιά...».

Ξέρω, γιατί βγήκαν έξω από το λιμάνι. Ο καπετάν Αμπατζής, επειδή ήταν θαλασσινός, δεν ήθελε να πλέει στην ακροθαλασσιά, και στρίβοντας προς την Κωνσταντινούπολη, ήθελε να πιάσει το μέσον της Μαύρης Θάλασσας, για να έχει ασφάλεια, μην τυχόν και συναντήσει τουρκικό ή άλλο καράβι.

Για κακή τους τύχη, έπιασε μαγίστρος και ο μαγίστρος στη Μαύρη Θάλασσα φέρνει τρικυμία μεγάλη. Επί 4-5 μέρες, για να μην την ρίξει στη στεριά, πάλεβε με τα κύματα. «Καλύτερα ν' αποθάνουμε στη θάλασσα, παρά να μας χτυπήσει τη βάρκα στη στεριά!...» «πάλι χαμένοι ήμασταν...». Τα κύματα ήταν τόσο μεγάλα που δεν μπορούσαν να κρατηθούν στα πόδια τους, το πηδάλιο δεν άκουγε και κατήντησε να μοιάζει σαν ένα άχυρο στον ωκεανό.

Δεν μπορούσε πια, να πλέει όπου ήθελε, ήταν αδύνατον, όπου ήθελε το πήγαινε το κύμα.

Ο Αμπατζής, σαν θαλασσινός που ήταν, γνώριζε όλη αυτή την περιφέρεια της Ρωσίας και της Τουρκίας. Άνοιξε ένα τόσο δα πανί, για να μπορεί να κάνει κουμάντο τη βάρκα. Το αμπάρι το είχε καλά κλείσει, για να μην παίρνει νερό. Κατόρθωσε και το έσπρωχνε προς τα ρωσικά λιμάνια. Ήταν δαιμόνιος, ό,τι έβαλε στο νου του, το κατόρθωσε.

Στις οχτώ δέκα μέρες, πολεμώντας με τα κύματα και τη μανία της φύσεως, για να μην πνιγεί, τα κύματα ήταν ως ένα μεγάλο σπίτι και μπορεί να σπάει τη βάρκα και για να μην τσακιστούν, σαν πλησίασαν στην ξηρά, ρίχτηκαν στη θάλασσα και πολεμούσαν, σαν καλοί θαλασσινοί, και σώθηκαν και βγήκαν.

Σ' αυτά τα μέρη του Καυκάσου, της Κριμαίας, του Πατούμ, η Μωαμεθανική φυλή αφθονεί. Όχι μόνο αυτό, αλλά επειδή γνώριζαν ότι είχαν και μιά σχετική συμμαχία με τους Ρώσους, ειδοποίησαν τους Τούρκους, το προξενείο το τουρκικό, για να τους συλλάβουν, όπως και τους είχαν συλλάβει.

Και οι δικοί μας, εν τω μεταξύ, είχαν αποτανθεί στον Ελληνισμό του Πατούμ κι εκεί που σκόπευαν να τους στείλουν στην Τουρκία, για να δικαστούν, δηλαδή να τους κρεμάσουν, οι δικοί μας οι Έλληνες, δεν αδρανούσαν. Ένας λόγος παραπάνω, μετά την καταστροφή της Αμισού και την εξόντωση της επιτροπής του αγώνα, εθεωρήθη καλό να ξαναϊδρυθεί η

Επιτροπή και να είναι κοντά εις τον αγώνα για τον ανεξάρτητο Πόντο. Εσπρατολόγησαν γι' αυτό όλα τα μέσα και χρήμα άφθονο, τα πατριαρχεία σάλεψαν και έγιναν διάφορες ενέργειες στα προξενεία μας. Η Τουρκία τους περίμενε, που είχε κι αυτή επιροή από τη μια μεριά, ως ότου κατόρθωσαν και τους γλίτωσαν.

Το Πατούμ (Βατούμ) ήταν διεθνές. Οι Ρώσοι δεν είχαν δύναμη να το κρατήσουν ως πάτριον έδαφος. Πήγαιναν τα κομιτάτα των Εγγλέζων, Γάλλων, Τούρκων, Ρώσων, πόλεμος με τους κομμουνιστές.

Μετά που δυνάμωσαν οι Ρώσοι, τον Καύκασο τον πήραν στην επιροή τους.

Και κατ' αυτό τον τρόπο, κατόρθωσαν να τους απελευθερώσουν, να τους βάλουν σ' ένα καράβι και να τους στείλουν στην Κωνσταντινούπολη.

Η παρουσία των Ελλήνων στο Πατούμ κι ο οργανισμός του αγώνος για τον Ανεξάρτητο Πόντο, ήταν πολλοί Πόντιοι στα παραθαλάσσια της Ρωσίας και είχαν μεγάλη επιροή, τους έσωσαν.

Αυτά έγιναν επί Βενιζέλου. Αφού τους βάλανε στο καράβι, κρυφά από τους Ρώσους και μακριά από την επιροή της Τουρκίας, κατόρθωσαν να φτάσουν στην Κωνσταντινούπολη. Βέβαια, και στην περίοδο αυτή η Ελλάς είχε επιροή όπως και η Γαλλία, η Αγγλία, η Ρουμανία. Είχαν πολεμικά καράβια. Της Ρωσίας της έλειπαν, διότι πολεμούσε για να σταθεροποιήσει το καθεστώς το κομμουνιστικό.

Η πρώτη τους δουλειά ήταν, να αποτανθούν στο Πατριαρχείο. Οι απαιτήσεις τους ήσαν να σταλούν πολεμοφόδια από το πατριαρχείο και να παρθούν τα γυναικόπαιδα.

Το Πατριαρχείο, ο Πατριάρχης, έλεγε ότι δεν υπάρχει πια στην Αμισό Ελληνισμός! Έλεγε του Αμπατζή: «Ελληνισμός δεν υπάρχει πια στον Πόντο! Όλοι έχουν σφαγεί! Δεν είναι ανάγκη να πας κι εσύ εκεί, γιατί θα χαθείς!».

«Έχω δώσει το λόγο μου, να εκπληρώσω την αποστολή μου», απαντούσε ο Αμπατζής, «θα πάω, θα βγω στην ξηρά κι άμε δε βρω κανέναν, θα επιστρέψω». Διότι έκανε τη σκέψη, ότι το αντάρτικο της Αμισού δεν χάνεται. «Εγώ θα πάω στα βουνά!». Ήξερε εδώ κι οχτώ χρόνια και από τον Ευρωπαϊκό πόλεμο, ότι οι αντάρτες δεν χάθηκαν και τώρα θα καθούν;

Δεν ξέρω τι έγινε, το Πατριαρχείο μεσολάβησε με το ελληνικό κράτος, ο Αμπατζής αρματώθηκε καλά και με ελληνικά καράβια, πολεμικά και φορηγά, που βλέπαν τους καπνούς, ψάχναν να τους βγάλουν σε απόκεντρα σημεία, όπως και τους βγάλαν.

Τώρα βγήκαν, είχαν μαζί τους τσιγάρα και τουφέκια. Σε μιά στιγμή μιλούμε με τα παληκάρια, καπνίζουμε έτοιμα τσιγάρα, ήρθαμε δέκα χρόνια μπροστά. Θυμηθήκαμε τις καλές ημέρες, Πατριαρχείο ακούμε... Σαν να είσαι στον κινηματογράφο, ξεχνάς τη δυστυχία και τις δουλειές σου, εμένα έτσι μου παρουσιάστηκαν στη μνήμη μου τα γλέντια, τους κινηματογράφους, τα χοροδιδασκαλεία. Έβλεπα με τα μάτια της φαντασίας μου, σαν να 'ταν τώρα, στην Αμισό.

Σε μιά στιγμή τους ρωτήσαμε «πού είναι ο καπετάνιος, γιατί δεν τον βλέπουμε μιά δυό μέρες, ενώ αυτούς τους βλέπαμε;», απέφυγαν να μας απαντήσουν γι' αυτό. Ύστερα από καιρό μάθαμε πολύ μυστικά, ότι ήταν κρυμμένος σ' ένα λοφίσκο κοντά στη θάλασσα, για να δώσει τα συνθήματα στα πλοία, που είχαν καθορίσει αναμεταξύ τους.

Το ξεφόρτωμα των όπλων καθυστέρούσε, το ίδιο και η επιβίβαση των γυναικοπαίδων. Αυτό μας έκανε να αγωνιστούμε. Περιμέναμε να βγουν άφθονα πολεμοφόδια, να ρίξουμε κι εμείς σφαίρες, να τις πάρουμε δωρεάν και να τις δούμε στα πόδια μας χυμένες! Απάνω σ' αυτή την αγωνία, ρωτούσαν οι καπεταναίοι. Εμείς τα μαθαίναμε εξωδίκως. Δεν πρέπει ν' ακουστούν, μπορεί να είχαμε και κανένα κατάσκοπο κι ούτε θέλαμε να τα μάθωμε. Κι έλεγε: «Αυτοί φαί-

νεται, δε βρίσκουν την κατάλληλη στιγμή να μου κάνουν σι-νιάλο», τους παρακολουθούσε ο Αμπατζής. Κάνει, λέει, σι-νιάλα και δεν παίρνει απάντηση. Κι εμείς αγωνιούσαμε, σή-μερα, αύριο. Αυτό έτσι πήγαινε. Πέρασαν πέντε έξι μέρες.

Ας έρθουμε πάλι στη γενική κατάσταση, στο σύνολο τι γι-νόταν;

Ήταν μιά περίοδος που οι πόλεμοι ήταν στο φόρτε τους. Αν και εμείς στην περιφέρειά μας δεν είχαμε τέτοια, μιά σφίξη των Τούρκων μαθαίναμε από το Κέρπσιλι.

Στο βάθος μαίνεται ο πόλεμος στο καπετανιλίκι του Θο-δωρικού. Από το Καράπερτσιν, από το Τεκέκιοϊ, ανέβηκε στρατός, μαίνεται ο πόλεμος. Από τους Παβρενούς της Αγίας Αχλάρας, μαίνεται ο πόλεμος. Μέχρι τα κανόνια, που ρίχγαν καμμιά φορά, ο καιρός ήταν τέτοιος που πέφτανε κανόνια.

Και ο τουρκικός στρατός έσφιγγε τον κλοιό, δηλαδή ένας στρατός 30 χιλιάδων και άνω έσφιγγε τον κλοιόν.

Το αντάρτικο του Πόντου ήταν 300 καπεταναίοι και 18 χι-λιάδες τουφέκια. Ύστερα από δυνατή μάχη όσοι καπετα-ναίοι έμειναν σπάσαν τις γραμμές και βγήκαν και συγκε-ντρώθηκαν έξω της Αμισού.

Σε 15 καπεταναίους, όπως ο Τσαγγαλής με 400-500 του-φέκια, με τα πρόβατά τους, με τις αγελάδες τους, με τα γυ-ναϊκόπαιδα, και έβλεπαν εδώ.

Εκείνη η βραδιά ήταν η τελευταία βραδιά, την άλλη τη βραδιά θα ορμήσουνε εκεί οι Τούρκοι. Βλέπαμε τις φωτιές των Τούρκων πάνω στα υψώματα των βουνών που ανάβαν.

Ει καπεταναίοι οι δικοί μας, δεκαπέντε, κάνανε σύσκεψη εκείνη τη νύχτα, για να πάρουν μιά απόφαση. Εκείνη τη βρα-διά φυσούσε ένας αέρας, που μπορούσε να σε αρπάξει, να σε σκοτώσει, φυσούσαν τα δέντρα, κόσμος χαλούσε.

Ει μεν λέγανε, απόψε κιόλα να σπάσουμε μιά γραμμή και να διοχτετευθούμε από τα οπίσθια των Τούρκων. Ει δε λέγανε, επειδή ο δικός μας είναι εξαντλημένος από πολε-

μοφόδια, να φύγουμε και να πάμε στην Πάφρα.

Η Πάφρα είχε 1.000 με 1.200 ντουφέκια. Μεταξύ των ξακουστών καπεταναίων ήταν ο Αντών Τσαούσης. Έλληνας, που ήταν λοχίας στον τουρκικό στρατό και του έμεινε το όνομα. Είχε και τραγούδια:

Τον Αντώνη που τον λένε
είναι ένα νέο παληκάρι
Και στις σφαίρες του καλά ζωσμένο
από τον ένα ώμο του στον άλλο
Και δεν ξαναγυρνάω,
να μένουν καταραμένα αυτά τα μέρη.
Δεν εκατάλαβα τι θα πει
της Πάφρας τα ελώδη μέρη.

Εκεί τον σκοτώσανε. Μετέφραζε από το νου του, από τα τουρκικά. Άλλοι λένε, να πάμε στην Πάφρα, σ' αυτά τα ελώδη μέρη, ήταν αν δεν απατώμαι χιόνι, πού καιρός! Βουνά, ρεματιές, δάση, δεκαπέντε ώρες δρόμος, για να πάει κανείς από το λημέρι της Αμισού στην Πάφρα.

Αλλά οι καπεταναίοι λέγανε, είναι μέρη άγνωστα, δρόμος Βασιλικός (= δημόσιος), θα συναντήσωμεν περιπλοκή ή θα είμαστε μακριά από τις βάσεις μας και μιά μικρή μερίδα ήταν βουνίσιοι, που υποστήριζα την Πάφρα. Και εκείνοι που υποστήριζαν να ανοιξώμεν δρόμο και να φύγωμεν βουνίσιοι ήταν.

Μιά μικρή μερίδα εξηγότανε πονηρά στην προκειμένη περίπτωση, εσείς πάρτε την απόφασή σας, ο Τσαγγαλής, ή άλλοι δυό τρεις καπεταναίοι, και αυτό όχι εις βάρος των αδελφών του, αλλά δεν ήθελε να απομακρυνθούν απ' τα μέρη αυτά, διότι ήταν το ζήτημα των πλοίων, διότι δεν μπορούσαν να τον εγκωμιάσουν, γιατί έπρεπε να είναι μυστικό και δεν έπρεπε όλοι να το μάθουν. Και δεύτερο, δεν ήταν δυνατόν

να κρυφθεί ο όγκος αυτός εκεί στα λημέρια. Αλλά και αυτοί βεβαίως πήραν αρχικώς την απόφαση, να μην παραμείνουν εδώ, αλλά να πάνε να κρυφθούν κάτω στον ποταμό τον μεγάλο, τον Ατσάσαζι.

Στην πεδιάδα, που ήταν ανάμεσα Καραπσαζι και Ατσάσαζι, που είχε άλογα, αγελάδες, χοίρους, όλα άγρια, φυτόρωναν κάτι δέντρα σαν πιπεριές, που ήταν άγρια. Ήταν πυκνά και δεν πέφταν το χειμώνα, ως ένα μπόι θάμνοι μικροί και πιο μεγάλοι. Φύτρωναν, σαν μιά τριανταφυλλιά, πολλά κλαδιά μαζί, σκληρά σαν ακανθωτά. Δεν ήταν πιπεριές, μοιάζαν όμως. Είχε τέτοια πάρα πολλά.

Η μικρότερη μερίδα στο άκουσμα μόνο της θάλασσας τρομοκρατηθήκανε.

Πάρθηκαν τρεις αποφάσεις και τώρα, δίνουν διαταγή οι καπεταναίοι στους δικούς τους, αυτούς που πήραν την απόφαση να φύγουν στην Πάφρα, να σφάξουν τα ζώα, γύρω στα 1.000 - 1.500 αγελάδες και πρόβατα και να πάρουν όσα μπορούσαν πολεμοφόδια.

Ο Καπετάνιος είχε 3-10 άλογα φορτωμένα με μπόμπες, σφαίρες, αναλόγως με τα παληγκάρια που είχε και στις μετακινήσεις είχε και κάπου κρυμμένα στη βάση των και που το ήξεραν ο ίδιος και οι έμπιστοι.

Παίρνει ένα κασόνι, το αδειάζει και παίρνει άλλο, το ίδιο και οι καπεταναίοι. Οι άλλοι που θα σπάσουν τη γραμμή, δεν θέλουν ούτε άλογα, ούτε κανόνια, ούτε πολεμοφόδια. Και ανάψαν φωτιές το κάθε παληγκάρι, οι γυναίκες τους, τα παιδιά τους. Εγώ ως ελεύθερος, αυτοκέφαλος και 3-4 στην περιφέρεια, σαν και μένα, κοιτούσαν τι κάναμε εδώ.

Έβαζε ο αντάρτης κάτω το αρνί, το σφάζανε, πετάνε τα τρυφερά μέρη του και το άλλο το κάνουν, όπως όπως, καβουρμάδες, δίχως αλάτια, δίχως τίποτε. Από κει τα ίδια, από κει τα ίδια, από κει τα ίδια, φωτιές απ' όλες τις μεριές. Από την άλλη μεριά σπάζανε και κανόνια και παίρνανε σφαίρες,

χειροβομβίδες και τα ζώναν απάνω τους σε όλα τα μέρη τους, καταλλήλως.

Κανόνια δεν μπορούσαμε να χρησιμοποιήσωμεν. Αν κάνω με την ψυχολογία των ανθρώπων λόγο για τα παιδιά, τις γυναίκες, βγάλε από το νου σου το νοικοκυριό! Και οι γυναίκες και τα μωρά έχουν προσαρμοστεί σε μιά ζωή που ανταποκρίνονταν με την τρέχουσα κατάσταση. Δεν λογάριαζαν ότι είναι χειμώνας, πού θα κοιμηθούν; Δεν σκέπτονταν για μιά στέγη, ας έφτανε το χιόνι ως κοντά στο λαιμό! Δεν λογάριαζαν το δρόμο, ούτε πού θα κοιμηθούν. Δεν υπήρχε στέγη, κι αν χιονίσει πού θα σταθούν; Και αν βρεθεί, αν το πιστέψωμεν ένα τοις εκατόν, και αυτό αν το επέτρεπαν οι συνθήκες, αν δεν τους κυνηγούσαν οι Τούρκοι, δηλαδή να σταθούνε κάτω από μιά σκεπή.

Κοίταγαν, με όλη τη βιασύνη τους να καβουρδίσουν μισή οκά παραπάνω κρέας, με την ελπίδα μήπως παρατείνουν, έστω και για μιά μέρα τη ζωή τους, να γλιτώσουν τον εξαστίας θάνατον και όχι το τουρκικό βόλι. Πού έφτανε ο άνθρωπος! Πολλές γυναίκες, που δεν είχαν το κατάλληλο καζάνι, περίμεναν να ψήσει η μιά, να προφτάσει να ψήσει και η άλλη. Κάτι να κάνει, είχανε μωρά.

Βλέπαμε τις φωτιές των Τούρκων ολόγυρα στα βουνά, δεν λογάριαζαν μετά από το σπάσιμο της γραμμής, θα σωθούν πραγματικά; Θα βγουν αισίως, έστω και αν γλιτώσουν τον κλοιό των Τούρκων; Είχαν να αντιμετωπίσουν τα στοιχεία της φύσης, πεζοπορία και αν θα κατορθώσουν να φτάσουν στην Πάφρα.

Το μόνο που προσπαθούσε ήταν να έχει λίγο καβουρμά, για να ζήσει μιά βδομάδα παραπάνω. Και γυρνούσαν τα ξύλινα κουτάλια τους μέσα στα καζάνια, για να μην καεί ο καβουρμάς. Και αφού έπαιρνε μιά, όπως όπως, ψήση, το χύναν, άλλοι σε κάτι σακουλάκια μέσα, άλλοι σε κάτι πανιά βρόμικα, τα κρατούσαν στα χεράκια τους, να μην τους λείψει

εκείνος ο θησαυρός, εκείνη η ζωή. Και άλλες το παίρναν στον ώμο τους, μέσα σε δισάκια. Γυναίκες! Στο πρόσωπο ζωγραφισμένη μιά πικρία, ένα μεγάλο παράπονο, ένα παράπονο εναντίον ολόκληρου του κόσμου, υπερήφανες όμως στην ψυχή και στο μάτι τους, όχι ψεύτικα, εκείνο το βασιλικό, χορτάτο μάτι τους, είδεν και καλές μέρες!

Τα μαλλιά τους, επειδή κατά συνήθως ήταν μακριά τότες και πέφταν μέχρι τη μέση τους και το είχαν καύχημα: «Της Ταδενης το μαλλί πέφτει μέχρι εδώ κάτω».

Με το χρόνο της βουνίσιας ζωής, ήρθαν και έγιναν κάτι, σαν ακανθώδες, ούτε χτένι υπήρχε, ούτε χτένι περνούσε, ούτε καλοπισμός. Δηλαδή, ανακατωμένα, δεξιά κι αριστερά, μαζωμένα επάνω στο κεφάλι τους, από κάτι κουρέλια που κόβαν.

Ε ρουχισμός αυτός πολλάκις έφτανε σε τέτοιο σημείο, ξεφτισμένα και κουρελιασμένα, η μιά άκρια από την άλλη άκρια ήταν 10-12 πόντους μακρύτερη, σκισμένα σαν λουριά, λουριά. Λουριά και όμως έδειχναν, έστω και αυτά τα κουρέλια ένα μεγάλο πολιτισμό, διότι ήσαν πλέον τα τελευταία ρούχα, που είχαν βγάλει από τα σεντούκια τους, διότι δεν υπήρχαν τα κοινά, έλυωσαν φερ' ειπείν.

Ήταν εκεί τα μεταξωτά που κάποτε σ' αυτά επάνω χόρευαν τα κορίτσια στις χαρές, στα πανηγύρια, δηλαδή με λίγα λόγια προδίδαν ένα παρελθόν μεγαλείο. Δεν έχω τη δύναμη να πω εγώ, βάλτε όσο μπορείτε, μη φοβάστε! Και ένα τσαρούχι μισό κουρελιασμένο, δέρματα είχαν, που σφάζαν, αλλά πού να τα κουβαλάνε. Άλλες ήταν ξυπόλυτες, ό,τι φορούσαν ήταν εκατό κουρέλια.

Τα μάτια μου γύριζαν στους γεροντότερους, έβλεπα αντίθετα, ότι αυτοί ήταν βυθισμένοι σε απελπιστικές σκέψεις, σαν να ήθελαν τον απολυτρωμό τους, σαν να ήταν απολιθωμένοι, σαν να μην γνώριζαν ότι θα πεινάσουν, δεν έκαναν καμμιά προπαρασκευή και σαν να έμπαινα στην ψυχολογία τους,

εμάντευα τη σκέψη τους. Το μυαλό τους ήταν μακριά, εγνώριζαν όλη την προηγούμενη κατάσταση και την τρέχουσα, αναπολούσαν τα παιδιά τους, αναπολούσαν την γυναίκα τους, τα εγγόνια τους, τους συγγενείς, τα χωράφια τους, που τα καλλιεργούσαν με τα χεράκια τους και το σπίτι τους. Πόσες μέρες και νύχτες δεν εργάστηκαν καρφώνοντας καρφιά, βάζοντας πάσαλους, για να στήσουν τον πολιτισμό τους, για να φτιάξουν τον κόσμο τους, όπως και ο Θεός τον δικό του κόσμο. Και επειδή γνώριζαν, ότι για όλα αυτά οι συνάνθρωποί τους ήταν οι πρωταίτιοι, ούτε και στα στοιχεία της φύσης, ούτε και σ' αυτό το βιολί των Τούρκων, ήταν απολιθωμένοι.

Ας ριζωμεν τώρα στα παληκάκια μιά ματιά. Πέντε δέκα εδώ, είκοσι τριάντα εκεί, δεκαπέντε είκοσι από την άλλη πλευρά. Αφού βάλαν τις σφαίρες και τις μπόμπες πάνω τους και τα ζύγιζαν καλά στο κορμί τους, τα βολεύανε να αντέχουνε καλά στην πλάτη τους, όπως και ένας καπετάνιος, σκεπτόμενος την τρικυμία. Αυτό έδειχνε και την παληκαριά τους, την πείρα τους, να φεύγουν σαν αστραπή, σαν αϊλουροι, να μην του κουνιέται η χειροβομβίδα ή το πιστόλι. Και από την άλλη μεριά εξετάζανε τα μακαρίσματα, τον μηχανισμό τους και τσακ, τσακ, τσακ τα παίζανε και μ' όλο που ήταν κρύο δεν είχαν ανάγκη από το πιάσιμο της μηχανής του όπλου. Προπαντός για τα ρωσικά τουφέκια, μ' όλο που ήταν χειμώνας και δεν είχαν ανάγκη, η επιμέλειά τους πάνω στα καθήκοντά τους, τους το επέβαλε, γιατί μπορούσε σε μιά μάχη να στομπώνει το όπλο του.

Από το πολύ το ριζιμο ζεσταίνεται και πιάνεται το όπλο, φουσκώνει και δεν κινείται, γι' αυτό προσπαθούσαν να οικονομήσουν κρεμύδια και πατάτες, γιατί σ' αυτές τις περιπτώσεις, τσακίζεις ένα κρεμύδι, το πασαλείβεις και κρυώνει. Το παραμικρό το σκεπτόντουσαν.

Η ψυχολογία τους, το ηθικό τους ήταν ακμαίον, μ' όλο που είναι σε μειονεκτική 80% θέση, αν θα δοθεί μιά πραγματική

μάχη μετά των Τούρκων. Και θα το θεωρούσαν τιμή τους, τέτοιοι θάνατον να τον βρουν μαχόμενοι.

Αλλά στο βάθος της ψυχής τους έβλεπες μιά συγκίνηση, ρίχνοντας ματιές στις γυναίκες και στα γυναικόπαιδα, από τη μιά μεριά, την καταδίκη τους, την σφαγή τους την απάνθρωπη, και από την άλλη μεριά τους καπεταναίους.

Λίγο παραπέρα, έβλεπα τους καπεταναίους σ' ένα ερειπωμένο εκκλησάκι, μέσα ο σταυρός, από πάνω και στα πλαϊνά ορισμένες πέτρες, που συγκρατούσαν το μπροστινό μέρος, ενώ όλη η από πίσω μεριά ήταν χαλασμένη. Εκεί στα χαλάσματα μέσα, άλλος γονυπετής, άλλος όρθιος, κάμαν την προσευχή τους.

Το φεγγάρι όπως ήταν αντίθετα, δηλαδή μπροστά μου, έβλεπα τις σκιές τους και έβλεπα τα πρόσωπά τους να ασπρομαυρίζουν. Δηλαδή από τη μιά μεριά ήταν μαύρα και από την άλλη αντανακλούσε το φεγγάρι. Τους έβλεπα μ' ευλάβεια να προσεύχονται, να ζητούν κάτι βοήθεια. Τους έβλεπα να ζητούν εκεί τον τίμιο σταυρό, να τους δοθεί, για να μην τους περάσουν τα τουρκικά βόλια, σ' αυτή τη δύσκολη στιγμή, που βρίσκονταν, για την εξόρμηση που θα κάνουν. Και παρατηρούσα, όχι για τους ίδιους, διότι και τέτοια επέρασαν πολλά, στην οχταετία, που ευρέθηκαν στου Πόντου τα βουνά, αλλά οι γυναίκες και τα παιδιά ήταν το δύσκολό τους μέρος.

Και μετά, μισή ώρα ύστερα, διαλυόμενοι δίνουν τα συνθήματά τους στα παληκάρια τους και σχηματίζουν το «Λ» Λάμδα, αυτό ήταν η στρατηγική τους.

Κατά συνήθος, είπαμε, τα βουνά ήταν περικυκλωμένα από τους καπεταναίους, αφού βλέπαν ότι ο εχθρός ερχόταν.

Από τα βουνά, οι καπεταναίοι, βλέπαν με τα τηλεσκοπία τους την απόστασή τους, το μέτωπό τους με λίγα λόγια.

Στο φυλάκιο ανάμεσα ενός καπεταναίου και του άλλου είχανε σκοπιές, μήπως για καμιά εξαφνίαση, να είναι φρουροί των παληκαριών.

Ει φρουροί πολεμώντας προς τα νότια, κατεβαίνουν. Ει καπεταναίοι ούτε τοιμουδιά, ούτε τοιγάρο δεν κάπνιζαν, για να μην τους πάρουν μυρουδιά.

Πολεμώντας, οι φρουροί τους, τράβηξαν μιά ώρα μέσα στα δάση. Για τους Τούρκους ήταν ανύποπτα τα μέρη αυτά. Ταυτοχρόνως, οι διπλανοί καπεταναίοι, στέλνουν ενισχύσεις και κάνουν τανάλλες, που δεν πολεμούν. Ε Θεός τα 'χει προικίσει στους ανθρώπους. Το ίδιο κάμναν και οι Γερμανοί. Το ένα άκρο του «Λ» πολέμησε, τους τράβηξε δυό ώρες, το άλλο άκρο του «Λ» δεν πολεμά. Και αν αυτό το σχέδιο απαιτούσε γύρω στους 300-400 αντάρτες, εξητούσαν ενίσχυση από τα άλλα καπετανάτα, για να συγκεντρώσουν τα κατάλληλα πρόσωπα και συγκεντρωνόντουσαν. Μετά τους κλείνανε μέσα στο «Λ», γινότανε «Δ» και τους εξοντώνανε, δεν μπορούσαν να γλιτώσουν από αυτό το «Δ» μέσα.

Τώρα θα σπάσουν την αλυσίδα, χέρι χέρι, δεν κρατούσαν στα βουνά.

Σπάσανε τη γραμμή, τους βοηθούσε και ο Θεός, η φύση τους έσπρωχνε, ξέραν και τα κατατόπια, γιατί είναι ένα λεπτό ζήτημα αυτό, τόσοι Τούρκοι και να φύγουν! Σε μισή ώρα θα περάσουν από τον κλοιό. Και αφού ήρθαν οι καπεταναίοι και συζήτησαν κάτι, καμμιά πενηνταριά αντάρτες, με δυό καπεταναίους, τους πιο αποφασιστικούς, προχωρούν αυτοί. Ει άλλοι σχηματίζουν αυτό: Πλαγίως από δω, πλαγίως από κει και εδώ μέσα τα γυναικόπαιδα. Και αφού βάζανε και μέσα στα γυναικόπαιδα πολλούς αντάρτες τραβάν, να σπάσουν τη γραμμή, να φύγουν. Ως ότου να τους πάρουν είδηση βγήκαν.

Επί δυό ώρες ο κόσμος χαλούσε! Τουφέκια, πιστόλια, ο ουρανός είχε μιά λάμψη επί τρεις τέσσερις ώρες! Εμείς όλα τα ακούγαμε, είμασταν μισή ώρα μακριά, ακούγαμε αυτό τον πόλεμο και η καρδιά μας ήταν σφιγμένη. Δεν ξέραμε αν είχαν απαγκιστρωθεί, να πάμε προς ενίσχυση. Και έτσι φύγαν αυτοί. Αυτοί ήσαν και οι περισσότεροι.

Το αυτό, κάνουν και οι άλλοι πεντέξι καπεταναίοι, προσπάθησαν να σπάσουν την γραμμή, να φύγουν προς τα πίσω. Και αυτοί δώσαν μιά μάχη, δεν ξέρουμε τι γίναν, σωθήκαν; Πάντως ακούγαμε την νύχτα τη μάχη, που πέφταν κατά χιλιάδες σφαίρες. Ξει βουνίσιοι καλύτερα να σπάσουν την γραμμή, αδύνατον να πάνε προς την θάλασσα.

Εμείς με τον Τσαλίκη πήγαμε και κρυφτήκαμε κοντά στο Τσενίκι, που είχε στα άκρα του τα δέντρα, που δεν πέφτουν τα φύλλα τους.

Εμείς με δυό σκοπούς, κατεβήκαμε εκεί κάτω, πρώτον ότι δεν θα μας κυνηγήσουν τα τουρκικά στρατεύματα, γιατί δεν μπορούσαν να το φανταστούν, ότι μέσα σε αυτά κρυβόταν οι αντάρτες και το δεύτερο ήταν ο Αμπατζής, για να δώσει τα συνθήματα στα ελληνικά καράβια, απάνω από ένα βουνό.

Πρώτη φορά στείλαμε πενήντα αντάρτες με μεγάλη προσοχή, γιατί εμείς πηγαίναμε να κρυφτούμε. Και αφού είδαμε ότι καμιά μάχη δεν είχε δοθεί, αρχινάμε, γυναίκες, γυναίκοπαιδα και κάναμε εκεί το γεφύρωμα και τραβάμε.

Τρακάραμε τον Αμπατζή και ρώτησε «τι γίνεται;», «τι συμβαίνει;». Και έμαθε από εμάς τα κεθέκαστα. Μάλιστα μας εξήγησε αλάτι και ο μόνος που είχε ήμουν εγώ και του έδωσα μιά χούφτα. Και μας είπε: «Εγώ δεν κάνει να φύγω, εδώ είναι ο προορισμός μου, το καθήκον μου με καλεί, εσείς τραβάτε, πηγαίνετε προς τη θάλασσα, μπορεί να είσαστε και από τους τυχερούς, τους πρώτους που θα μπειτε στα ελληνικά καράβια».

Αφήσαμε τον Αμπατζή και περνούμε τον βασιλικό δρόμο (= δημόσιο δρόμο). Μόλις φτάσαμε στην αμμουδιά, εγώ που ήμουν θαλασσινός, δεν μου έκανε εντύπωση, ήμουν συνηθισμένος στο θέαμά της. Ξει βουνίσιοι παραξενεμένοι λέγανε, σαν βλέπανε τη θάλασσα: «Μα τι μεγάλο ποτάμι είναι αυτό, βγάλτε τα τσαρούχια σας», είπαν οι βουνίσιοι. Αυτό εμείς οι θαλασσινοί δεν το σκεφθήκαμε, μην αφήσουν σημάδια! «Άκρια, άκρια περπατάτε –τους είπαμε– εκεί που

πάει και έρχεται το κύμα και τα σβήνει!».

Μόλις φτάσαμε στο Καραποτάζι, στο πρώτο ποτάμι, ήταν ένας καπετάνιος κρυμμένος στα δάση και θεώρησε καλό τα μεσάνυχτα να φύγει. Έδωσε μάχη και πια δεν μπορούσε να συνεχίσει. Μάλλον ο Παπούλ Αγάς θα ήταν και ήρθε και σφηνώθηκε σε μιά περιφέρεια και για να μην κάνει γνωστή τη θέση του στους Τούρκους, έπαψε να μάχεται, για να χαθούν τελείως τα ίχνη του.

Την ίδια νύχτα εκείνη, που πήρε την απόφαση να φύγει και να πάει να κρυφτεί αλλού, οι Τούρκοι, τον πήρανε χαμπάρι από τους κρότους και από την κίνηση και άνοιξαν πυρ και πετούσαν κατά χιλιάδες τις σφαίρες. Αλλά δεν τις έριχναν για να σκοτώσουν, αλλά για να φοβίσουν, τα έριχναν για να δείξουν ότι πολεμούν, γι' αυτό και κατόρθωσε να γλιτώσει ο καπετάνιος με τα παιδιά του. Αλλά τι είχε συμβεί μ' εμάς, που είχαμε περάσει το ποτάμι; Βρήκαμε ένα μέρος ρηχό, το νερό ερχόταν ως τα γόνατα, για να περάσουν τα γυναικόπαιδα. Εκεί προς τη θάλασσα, 10-20 μέτρα, το ποτάμι γίνεται ρηχό.

Εκείνοι που περνούσαν άκουσαν τα πυρά, που κυνηγούσαν τον Παπούλαγα. Οι Τούρκοι δεν τον βλέπαν, αυτός τους έβλεπε, και ρίχναν προς εκφοβισμό.

Οι Παπούλαγας τα 'ξερε αυτά, τα 'χε περάσει πολλές φορές. Οι Τούρκοι τρέμανε, ξέρανε πως θα τους καθαρίσει. Αυτά τα πυρά, καθώς τ' άκουσαν, τα γυναικόπαιδα και οι παπάδες κατατρομάζανε. Οι παπάδες ξεφώνιζαν: «Πίσω, πίσω, να πεθάνουμε στα βουνά καλύτερα». Εγώ φώναζα: «μη φοβάστε, μη φοβάστε, προχωρείτε!» και οι θαρραλοί προχωρούσαν. Πού να γυρίσουν πίσω, ήταν καταστροφή! Θα ξημέρωνε στο μεταξύ και θα τους κατάσφαζαν οι Τούρκοι στο δρόμο. Και έτσι αλλοπαρμένοι από τον πανικό, άλλοι πνίγονταν, καθώς γύριζαν πίσω και άλλοι πνίγονταν, καθώς πήγαιναν μπρος.

Τα πυρά πέφταν κατά χιλιάδες, ο ουρανός άστραφτε, ήταν σωστή νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου. Νόμιζες πως τα ἔριχναν πάνω μας, και έγινε εκείνος ο πανικός. Πέρασε πολύ ώρα, έγινε άκρα ησυχία. Μόνο ο ψίθυρος της θάλασσας ακουγόταν. Και κάτι άγρια πουλιά και ζώα, κουκουβάγιες, αγριόχοιροι, λύκοι, ουά! γκουά! γκουά! ακούγονταν και τα βατράχια και κάλυπταν την αναπνοή μας. Από όλα πιο πολύ οι λύκοι, απάνω στην πείνα τους, καθώς φώναζαν κατά εκατοντάδες, κάλυπταν και τον παραμικρότερο κρότο.

Μόλις ήρθαμε στο μέσον των δύο ποταμών, συνεχίζοντας άκουγα στο βάθος της θάλασσας τον κρότο ενός μοτεριού που δούλευε, τ...τ...τ..., και επειδή τώρα, είκοσι τριάντα μέρες, γίνονταν η κουβέντα, ότι θα ἔρθουν τα ελληνικά καράβια, μας είχε πει και ο Αμπατζής, πως «μπορεί να είσατε εσείς οι τυχεροί», αυτή η χαρά με τύφλωνε. Και λησμόνησα, για μιά στιγμή την τραγική θέση μας και άρχισα να φωνάζω έξαλλος: «Αδέλφια Ἕλληνες, μη φοβόσαστε, εμείς είμαστε!». Τόσο πολύ είχα ενθουσιαστεί, που νόμισα ότι ο Αμπατζής έκανε το σινιάλο και ότι βγάζουν με το μοτέρ πολεμοφόδια.

Καθώς άκουγα το τ... τ... τ..., νόμιζα πως ήταν πολύ κοντά και μόνο που δεν βλέπαμε το πλοίο. Πάλι δούλευε το μοτέρ, πάλι σταματούσε και μας περνούσε από την φαντασία, ότι άκουσε και είδε τη μάχη και ότι δίσταζαν να βγουν στην ξηρά, Τούρκοι είναι, μάχη γίνεται. Ὅ,τι άκουγαν τους πυροβολισμούς και φοβούνταν, μήπως μπουν σε καμμιά φάκα.

Πιστεύαμε ακράδαντα, ότι τάχα οι Ἕλληνες που είναι στο πλοίο, δεν ξέρουν τι να κάνουν και ότι βρίσκονταν προ διλήμματος. Τότε φοβήθηκα, μήπως και φύγουν και χαθεί η ευκαιρία και έβαλα τα χέρια μου, σαν χωνί, στο στόμα μου, για να μην πάει η φωνή στα πλάγια και φώναζα, φώναζα, φώναζα!

Από την μιά μεριά περνούσαν οι γυναίκες και γυναικόπαιδα και δεν ἤξεραν και σαν να έλεγαν: «τρελλάθηκε, στην

θάλασσα μιλάει;» και τραβούσαν θυμωμένοι προς τα μπρος, στην ακροθαλασσιά.

Εγώ εξακολουθούσα να ξεφωνίζω: «Αδέλφια, μη φοβόσαστε, ελάτε στη στεριά, είμαστε Έλληνες, κάντε ένα σημείο του σταυρού με κανένα φακό!». Πίστευα ότι ήταν μεγάλο πλοίο.

Αφού είδα και απόειδα, ότι ούτε φωνή, ούτε ακρόαση, ξεφώνισα πάλι: «Κολυμπώντας εγώ θα 'ρθω σ' εσάς!». Πράγματι, ήμουν σε τέτοια μιά έξαψη. Είχαμε εξοικειωθεί σε μιά τέτοια ζωή, ακόμη και σήμερα, που πέρασαν τόσα χρόνια αραθυμώ εκείνη τη ζωή! Πότισε το είναι μου, από τις περιπέτειες και τις αγωνίες και όλο αυτό το κουράγιο το αντλούσα από μιά σκέψη, ότι θα δούμε τους αδελφούς μας Έλληνες, να ιδούν τον πόνο μας από κοντά, να ενωθούμε με τα αδέρφια μας τους Έλληνες και όπως κάποτε οι Ρώσοι μας φέρνανε πολεμοφόδια και τους είχαμε προστάτες, έτσι θα μας προστατέψουν τώρα και οι ίδιοι οι αδερφοί μας, σήμερα που δεν είχαμε κανέναν και μας παίρναν τα γυναικόπαιδα, που κουράστηκαν πια στα βουνά και στα λαγκάδια. Τα μωρά στα έξι ως οχτώ χρονών, τα παιδιά, τους γέρους που ζητούσαν μιά γωνιά να ζεσταθούν. Να μας δοθούν σε αφθονία τα πολεμοφόδια, για να πολεμήσωμεν και εμείς σαν λιοντάρια, άφοβα και να μην ερχόμαστε πια σε κείνο το σημείο, να κρατούμε μιά σφαίρα αποκλειστικά και μόνο, για να αυτοκτονήσωμεν.

Όσο βλέπαμε, ότι για τα πολεμοφόδια και μόνο θα τερματίζονταν τόσο άδοξα το ζήτημα της ανεξαρτησίας του Πόντου και ότι θα πήγαινε χαμένος όλος εκείνος ο αποφασιστικός αγώνας μας, μας έπιανε απελπισία. Πολλοί καπεταναίοι φανατισμένοι, όσο βλέπαν το κενό, φτάναν από την στενοχώρια τους να δαγκώνουν τα δάχτυλά τους και να τα αιματώνουν. Όσο άκουγα το μοτέρ, στην φαντασία μου έπλαθα ότι βγαίνουν τα πολεμοφόδια και για να μην χάσω την ευκαιρία φώναζα και ξαναφώναζα, ως ότου ήρθαν και πέρα-

σαν δίπλα μου, γύρω στους εφτά ως οχτώ χιλιάδες γυναίκες, άντρες, παιδιά, αντάρτες και καπεταναίοι. Και εγώ ακόμη ήμουν εκεί με πέντε έξι φίλους, οι οποίοι και μόνον εκαταλάβαιναν κατά βάθος την σκέψη μου. Και αυτοί σε μιά στιγμή με εξύπνησαν από το εφιαλτικό μου όνειρο, λέγοντάς μου: «Δήμο, Δήμο, ένα τέτοιο πράγμα δεν μπορούσε να γίνει, γιατί θα φοβούνται αυτοί να βγούνε πρώτον και δεύτερο μπορεί να είναι τουρκικό περιπολικό και τρίτον μπορεί να είναι νεότουρκοι και να ξέρουν ελληνικά, να σου πουν δυό τρεις κουβέντες και να πας εκεί κοντά και να σε σφάξουν και τέταρτον, να μας πλακώσουν στο πολυβόλο, όπως είσαι μέσα στη θάλασσα όρθιος (περίμενα σύνθημα) και να μας σκοτώσουν όλους». Με αυτά τα λόγια των φίλων μου συνήρθα. Τραβήχτηκα από την θάλασσα και πήγα με τους άλλους, πίσω από ένα λοφίσκο, στην αμμουδιά και περίμενα ακόμα μισή, μιά ώρα. Περιμέναμε να δούμε, όταν θα γινόταν άκρα ησυχία, τι απόφαση θα λάβουν αυτοί που ήταν στο μοτέρ, κάτι ακούγαμε ακόμη, τον κρότο που έκανε.

Αυτός ο κρότος με παρακινούσε και δεν μπορούσα να καταλάβω τι συμβαίνει. Έπειτα τα λόγια των φίλων μου με έκαναν και με εκυρίειψε ένας φόβος, μήπως είμαστε περικλωμένοι.

Στην τοποθεσία που είμαστε, είναι σαν να είμαστε στα αλήθεια περικλωμένοι. Γι' αυτό τότε πήραμε την απόφαση να φύγωμε και να ακολουθήσωμεν τους άλλους. Εκεί φύτρωναν τα καπούλια. Στον Άγιο Ανδρέα έχει λίγα, είναι σαν εκείνο το πεύκο, που βγάζει από χαμηλά κλαδιά. Πήγαν άλλοι και εγκαταστάθηκαν εκεί. Κάθε θάμνος ήταν και ένα υψωματάκι, ανάμεσα στα υψωματάκια ήταν έλη. Τα έλη αυτά ήταν από τον ποταμό Ατσάσαζι, που ήταν κοντά στη θάλασσα και ξεχειλίζει. Σε κάθε υψωματάκι, που ήταν σαν νησάκι, είμασταν οχτώ, δέκα ανοματαίοι απάνω σε 16 τετραγωνικά. Εκεί περιμέναμε, κρατούσαμε την αναπνοή μας, ούτε φαϊ,

ούτε νερό, περιμέναμε να μη γίνει τίποτε.

Άλλοι σκοτώνονταν, άλλοι πέθαιναν, είχαμε μεγάλες απώλειες. Ξει πιο πολλοί ζούσαν, ο οργανισμός αντέχει, φτάνει να προσαρμοστεί.

Στα έλη γυρίζανε άγριοι χοίροι. Πολλοί αντάρτες ένθερμοι, δεν κρατήθηκαν, ρίχναν, σκότωναν έναν χοίρο. «Ντ' έφτας!» δηλαδή «τι κάνεις εκεί; Μπορείς ν' ανάψεις φωτιά;». «Γαμώ το σου, τι κάνεις, θα μας κάψεις!».

Ξει Τούρκοι ήταν ένα γύρω, δεν φτάναν ως εμάς, αλλά ακούγονταν που κόβαν ξύλα. Αφάνταστος ήταν ο κίνδυνός μας. Ξελόγουρά μας ήτανε! Ακούγαμε τον μπαλτά που χτυπούσε.

Επί τρεις τέσσερις μέρες, ούτε φωνή, ούτε ακρόαση, 99,5 τοις εκατό, η ζωή μας ήταν σε κίνδυνο. Τις σφαίρες που κρατούσαμε, όχι μόνο δεν φτάναν για να πολεμήσουμε, αλλά ούτε και για να αυτοκτονήσουμε! Η θέση μας ήταν απελπιστική, δύσκολη, δεινή. Αν μας παίρνανε χαμπάρι, χωρίς μάχη θα χανόμαστε. Ξύτε θα κατορθώναμε να προλάβουμε ν' αυτοκτονήσουμε. Γι' αυτό και έπρεπε με κάθε τρόπο, να μην νιώσουν πως ήμασταν εκεί. Ακόμη και αυτή την αναπνοή μας, αν ήταν δυνατόν θα την σταματούσαμε.

Ξ Θεός, μας έδινε δύναμη και κουράγιο, για να κάνουμε υπομονή, να βιασάμε στην πείνα, στο κρύο, στον φόβο, στον κίνδυνο. Πώς μπορούσαμε όμως να τους επιβληθούμε; Σε κάθε υψωματάκι ήταν κι από καμμιά μωρομάνα. Το μωρό πεινασμένο έκλαιγε και ο καπετάνιος κατατρόμαζε και έλεγε: «Δώσε του γάλα, δωσ' του!» και η γυναίκα του απαντούσε: «Έχω; Έχω;», δηλαδή δεν έχω, δεν έχω. Τρεις μέρες είχε να φάει η μάνα, έστω και ένα ξεροκόμματο ψωμί, έδειχνε τα στήθια της, που ήταν πέτρες. Γιατί εκείνα τα ολίγα τρόφιμα, που είχαμε, με το προηγούμενο επεισόδιο τα πέταξαν στο ποτάμι. Και αν είχα ένα κομματάκι ψωμί, δεν έφτανε ούτε για δυό ώρες, για μένα! Δεν είχε ούτε φαί, ούτε γάλα, ούτε ρούχο, ούτε κουρελάκι να κλείσει το μωρό της.

Από τη μιά μεριά ήταν σίγουρο, πως ήταν οι Τούρκοι ολόγυρά μας, ο χτύπος του μπαλλά δεν έπαυε, γιατί οι Τούρκοι κόβαν ξύλα. Και από την άλλη, όσο άκουγε, ο καπετάνιος, τα κλάματα των βρεφών, έλεγε πάλι στις μάνες: «Σκότωσέ το! Σκότωσέ το!». Ενόμιζε ο καπετάνιος, ότι είχαν χαλυβωθεί και οι γυναίκες μαζί τους και ότι είχαν τη δύναμη, όπως αυτός, που πολλές φορές λυπόταν τις σφαίρες, για να ριξουν και να σκοτώσουν τους Τούρκους και τους αρπάζουνε από το κεφάλι και από τη μέση, τους εδάγκωναν στο λαρύγγι και τους το τραβούσαν. Μ' αυτόν τον τρόπο εκατοντάδες Τούρκους σκότωναν. Αυτό τους είχε γίνει πια συνήθεια, γι' αυτό, το σκότωμα, το είχαν για κάτι το εύκολο.

Είχαν την απαίτηση από τη μάνα, να σκοτώσει το παιδί της λέγοντάς την: «Σκότωσέ το! σκότωσέ το!», ενώ η γυναίκα απαντούσε: «Δεν μπορώ! Αχ! δεν μπορώ!» και το έσφιγγε στην αγκαλιά της, δεν πάνε ως εκεί τα χεράκια μου.

Η κατάσταση απαιτούσε, οι καπεταναίοι να είναι σκληροί, χωρίς αισθήματα, διαφορετικά δεν γινόταν. Η αρχηγία έπρεπε να δοθεί σε κείνον τον καπετάνιο, που ήταν μακριά από τα αισθήματα. Δεν μπορούσε ένας καπετάνιος να λυγίζει, για πέντε δέκα βρέφη! θυσιάζοντας επτά οχτώ χιλιάδες υπάρξεις.

Σημείωση: Γι' αυτό και εν η περιπτώσει χρωματιστεί η ιστορία, δεν θέλω να δοθεί ο τόνος της βαρβαρότητας. Και αυτό διότι, αρχίζοντας από την αρχή της ιστορίας μας, από πού άρχισαν και σε τι κατάσταση έχουν φτάσει; Π.χ. το ζήτημα της φιλοξενίας. Ξει δικασταί της ιστορίας αυτής ας είναι εκείνοι οι γνώσται της όλης καταστάσεως είτε ως πρωταίτιοι ή ως αφελείς. Και αν δουν στην ιστορία αυτή, ότι φταιξαμε εμείς, ας μας δικάσουν. Και αν ως άνθρωποι πολιτισμένοι και μορφωμένοι είναι αιτία αυτοί, ας αποκαλυφθούν και ας ζητήσουν μία συγγνώμη, για να καταλάβωμεν ότι είμαστε αθώοι. Κι αν δεν θέλουν να αποκαλυφθούν ας

σύρουν την ντροπή τους και το αίσχος στη συνείδησή τους ως άνθρωποι πολιτισμένοι και ως κράτος, για το έγκλημα που έχουν πράξει σ' αυτή τη γωνιά της γης.

Στο άκουσμα της γυναικός «κι πορώ! κι πορώ!» πετάχτηκε ο καπετάνιος σαν αϊλουρος, τ' άρπαξε από τις αγκαλιές των μονάδων, τρία τέσσερα μωρά και τα χτύπησε μέσα στα ελώδη, εκεί μπροστά μας, που ήσαν και μετά, σαν να μη συνέβηκε τίποτε αποσύρθηκε πάλι στον τόπο του.

Τις γυναίκες τις έβλεπες, ελύγιζε η ψυχή τους, καθώς βλέπαν τα μωρά τους μπροστά τους, μέσα στο έλος. Το κουράγιο σου τσακιζόταν, λυγίζοταν, αλλά όχι μόνο δάκρυα δεν είχε να χύσει, αλλά και η λαλιά της καλά καλά δεν ακουγόταν. Όλα στέγνωξαν, όλα σταμάτησαν. Έτσι παρήλθον 4-5 μέρες και νύχτες. Ξύπτε μιά ώρα δεν κοιμηθήκαμε, όσο και να θέλαμε, δεν είχαμε καλά καλά τόπο, ούτε να σταθούμε.

Είδαν και απόειδαν οι καπεταναίοι και πήραν την απόφαση, να στείλουν 5-6 αντάρτες να κατασκοπέψουν. Να πάνε ένα γύρο να πληροφορηθούν και να μάθουν αν υπάρχει ο τουρκικός στρατός. Μήπως μπορέσουμε και γυρίσουμε στα λημέρια μας.

Συνηνοήθηκαν ότι, αν πέρασε ο κίνδυνος, ν' ανάψουν φωτιές. Εκεί ήταν βουνά, εμείς ήμασταν χαμηλά, θα βλέπαμε και θα επιστρέφαμε στον τόπο μας, έτσι ακριβώς έγινε. Διότι ο κόσμος θα απορεί διαβάζοντας, λέω ότι, αυτό που διασωθήκαμε, ύστερα που ήμασταν περικυκλωμένοι και μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα, ήταν Θεού θέλημα. Ξει Τούρκοι νόμισαν ότι όλοι φύγαν προς την Πάφρα και τους κυνηγούσαν, και τους προς τα πίσω τους, προς τους Παβρενούς, προς των Κελικάντων, τους κυνηγούσαν. Εμάς, που ήμασταν κατά την θάλασσα δεν μας πειράξαν, έτσι ήρθαν τα πράγματα. Υποφέραμε, όμως, πολύ, γιατί είμαστε σε ένα κλουβί μέσα, ενώ εκείνοι ήσαν ελεύθεροι. Για όσους πήγαν κατά την Πάφρα μάθαμε μετά δυό μήνες τι τους συνέβη.

Αφού είχαν σπάσει τη γραμμή και προχώρησαν, περράσανε τα ποτάμια, το βασιλικό δρόμο, τους τουρκικούς στρατώνες. Εκείνη τη νύχτα περπατούσαν 5-6 ώρες, ως ότου ξημέρωσε. Βεβαίως, οι Τούρκοι, δεν ήταν εύκολο να τους ακολουθήσουν την ίδια στιγμή, διότι έχουν τα κανόνια τους, έχουν τα μυδραλιοβόλα, έχουν τα κάρρα τους, και λόγω του ότι, ο στρατός, σε επικίνδυνες στιγμές δεν κινείται εύκολα. Αν συγκρίνομεν τον τουρκικό στρατό με τον στρατό των ανταρτών, θα βρούμε, ότι οι αντάρτες ήσαν πολύ ευκίνητοι. Η επιτυχία των ανταρτών οφείλεται στην ευκίνησία.

Το πρωί τους κυνήγησαν οι Τούρκοι, αλλά οι αποστάσεις πλέον ήταν μακρινές. Σιγά σιγά τους φθάσαν με τα τεχνικά τους μέσα. Οι αντάρτες αργοπορούσαν, γιατί έσερναν και τα γυναικόπαιδα, ωστόσο όμως φθάσαν στην Πάφρα.

Οι αντάρτες από τα ψηλά βουνά παρακολουθούσαν όλη την κατάσταση με τα τηλεσκοπία τους. Μεταξύ των καπεταναίων ήταν και ο Αντώνης Τσαούσης. 'Αφού άφησαν τους δικούς μας να προχωρούν μέσα από τα δάση, εκείνοι πήραν στάση πολέμου. Τους άφησαν να προχωρούν σε αρκετό βάθος, με τα κάρρα τους και με τα άλογά τους. Σε χρήση πάλι το «Λ» Λάμδα. Όταν κατάλαβαν, ότι έχουν προχωρήσει αρκετά, τους περικύκλωσαν αντικρουστά, τους βάλαν στη θηλιά μέσα. Οι αντάρτες είχαν 1.300 τουφέκια και κατόρθωσαν, σε ένα χρονικό διάστημα των 4 και 5 ωρών, να εξοντώσουν και εξολοθρέψουν γύρω στους 1.000 με 1.300 Τούρκους στρατιώτες. Τα λάφυρά τους ήσαν άμπολα. Η νίκη τους ήταν μεγάλη. Εκεί, όλα τα χωριά ήταν καμμένα. Όπως ζούσαμε εμείς ζούσαν και στα χωριά της Πάφρας.

Τα καπνά, που ερχόντουσαν στην Αμισό ήταν τρίτης κατηγορίας μπροστά στο «ματέν», δηλαδή χρυσό ματέμι. Του Ατζίσου (πικρό νερό), του Κέρπισλι και μετά ερχόταν τα καπνά της Πάφρας. 50% βγάζανε καπνά και 50% βγάζανε δημητριακά, φρούτα δεν είχανε πολλά, βγάζανε όμως τα περι-

φημα και μεγάλα καρπούζια. Είχαν δάση από καστανιές και είχαν πάρα πολλά κάστανα. Με τα κάστανα ζούσαν στις δύσκολες στιγμές του χειμώνα. Πήγαν ως φιλοξενούμενοι εκεί και οι δικοί μας και είδαν ότι και αυτοί με κάστανα ζούσαν.

Τα κάναν «τιζίμια» σαν κομπολόι αρμαθιές. Στην αρχή τα κάστανα είναι ξερά, όσο τα μασάς γίνονται γλυκά. Τα φουρνίζαμε ή τα κρεμούσαμε στον αέρα και τα είχαμε για το χειμώνα.

Στα χωριά της Πάφρας γίνονται καλοί τραγουδιστές, παίζουν το ούτι. Το 90% μιλάνε την τουρκική, όχι την ποντιακή. Αφήνω ένα 10% γιατί μπορεί μέσα στην Πάφρα και τα χωριά, να μιλάνε λίγοι και ποντιακά. Τα γεγονότα της Πάφρας τα πληροφορηθήκαμε μετά ένα ενάμισι μήνα, που είχαν επιστρέψει οι συμπολεμισταί μας στα λημέρια μας.

Τώρα ας έρθουμε στη γραμμή, που πήγε προς των Κελικάντων. Κι αυτοί μόλις σπάσαν την γραμμή και βγήκαν όξω από τον κύκλο έμαθαν αμέσως, ότι εμείς ήμασταν περικυκλωμένοι και σκεπτόντουσαν, πώς να μας βοηθήσουν, και πήραν την απόφαση, όπως μας είχαν εμάς περικυκλωμένους, να περικυκλώσουν αυτοί από πίσω τους Τούρκους. Δεν έμαθαν στρατιωτική στα σχολεία, αλλά ήταν γεννημένοι από την μεγάλη φύση στρατιωτικοί.

Μόλις εκείνη τη βραδιά είδαν, ότι άναψε το τουφεκίδι, κατάλαβαν τι έπρεπε να κάνουν και πήραν την απόφαση να σπάσουν την γραμμή για να μπουνε. Αυτά άλλωστε ήταν γνωστά στη ζωή τους, τι στρατός ήταν, τους παίρναν είδηση από την μυρουδιά.

Ήταν ανεμομαζώματα του Κεμάλ, Πασιπουζούκηδες γέροι. Με τη μιά τουφεκιά καταλαβαίναμε τι στρατός ήταν. Ξειαντάρτες ήταν οχτώ χρόνια στα βουνά, κοιμότανε αγκαλιά με το τουφέκι, δεν ήξεραν παίξε γέλασε. Σε χίλια μέτρα περνούσαν τη σφαίρα από το δαχτυλίδι! Το χτυπούσαν γιατί τον καιρό που ήταν ήσυχοι κάναν και τέτοια στοιχήματα. Έπειτα,

αυτοί ήταν σε πιο δύσκολη θέση, γιατί δεν ξέρανε τον τόπο. Εμείς αντίθετα, ξέραμε το έδαφος σπιθαμή προς σπιθαμή. Αυτό εύκολα το καταλάβαινε κανείς, εμείς εκεί ζήσαμε, εκεί μεγαλώσαμε. Όπως ξέραμε τον εαυτό μας ξέραμε και κάθε σπιθαμή γης. Είχαμε κατασκοπιές, αγγελιοφόρους. Όσο μακριά και να γινότανε κάτι, διά μιάς το μαθαίναμε λεπτομερώς.

Ε στρατός από την Αγία Αχλάρα, από το Κέρπιτσι, από το Τεκέκιοι, ξεγλίστρησεν και βρίσκεται έξω από εμάς. Τα 20% είναι αυτοί, οι 80% είναι που θα περικυκλώσουν τους Τούρκους.

Και τώρα που οι Τούρκοι σπάσαν τη γραμμή και πρόκει-ται να βγουν, κατάλαβαν ότι ήταν περικυκλωμένοι από τους αντάρτες. Ει άλλοι αντάρτες, από τα έξω, διά μιάς έκαναν έφοδο, να βγούνε και έλαβαν τα κατάλληλα μέτρα.

Ει εξωτερικοί αφήσαν τους Τούρκους να κυνηγάν τους αντάρτες, που είχαν σπάσει την γραμμή και βγήκαν από τον κλοιό και προχωρούσαν οι αντάρτες προς το εσωτερικό του τόπου τους.

Ει άλλοι, που ήσαν όξω της γραμμής και ήθελαν να περικυκλώσουν τους Τούρκους, αφήσαν τους Τούρκους να κυνηγάνε τους πρώτους που σπάσαν τη γραμμή και φύγανε.

Ει Τούρκοι, επειδή δεν μπορούσαν να βαδίζουν σύντομα ή διότι οι διασπάσαντες την γραμμή πολεμώντας οπισθοχωρούσαν, ή γιατί τα μέρη ήταν γι' αυτούς άγνωστα, ή διότι σαν στρατός ήταν αργοκίνητος, κατόρθωσαν, εκείνοι που περικύκλωσαν προηγουμένως τους Τούρκους, να έρθουν σύντομα σε κατάλληλα μέρη, γύρω στα 800 με 1.000 τουφέκια. Αυτούς τους αφήσαν να προχωρούν σ' ένα διάστημα, για να τους φέρουν σε κατάλληλα μέρη. Δεν παρήλθον 4-5 ώρες και τους εξόντωσαν όλους! Η νίκη μας ήταν μεγάλη, τα λάφυρά μας πάμπολα. Μέσα στα λάφυρα ήταν κανόνια και μυδραλιοβόλα. Για μας όμως ήταν άχρηστα, δεν μπορούσαμε να τα χρησιμοποιήσουμε και τα πετούσαμε μέσα στις ρεμα-

τιές, για να μην τα ξαναπάρουν οι Τούρκοι.

Έτσι ήταν το τέλος αυτού του πολέμου, που ήταν για μας επί 1-1,5 μήνα γεμάτος δοκιμασίες και σκληρές μέρες.

Στης Μακεδονίας τα βουλγαρικά σύνορα τους έχουν αυτούς αποκαταστήσει.

Ο Αιμίλιος, στον κεμαλικό δεν έλαβε μέρος. Ως μουχτάρης ήταν στην Πρέντσοβα και θα θελήσουν να συμπληρώσουν σελίδες εις το ιστορήμά μας. Δεν είναι δυνατόν όλες τις μάχες να τις περιγράψω, αφού πολεμούσαν σε τόσα σημεία και πιθανόν πολλές μάχες δεν τις γράφω. Αυτά που περιγράφω πάντως είναι σωστά.

Μπορεί να βρεθεί ένας καπετάνιος να πει, ότι αυτό δεν το γράφω, αυτό που θα πει θα είναι όμοιο περίπου με εκείνο που γράφω και εγώ.

Αν δεν απατώμαι, βρισκόμαστε στο 1924, δυό μήνες μπρος, δυό μήνες πίσω, υπολογίζω την κατάρρευση του ελληνικού στρατού.

Βέβαια, δεν μας αφορά η περίπτωση αυτή, το λέγω όμως αυτό διότι ο Κεμάλ, εφόσον δεν είχε τα χέρια του απελευθερωμένα, δεν θα τολμούσε τον Τοπάλ Φεσμάν να τον καλέσει στα πόδια του, δηλαδή στην Άγκυρα. Ποιος ήταν ο Τοπάλ Φεσμάνης; Ήταν που τραυματίστηκε από τους Έλληνες και είχε τραύμα στην ψυχή του (στους Βαλκανικούς πολέμους). Ήθελε να εκδικηθεί όσο μπορούσε τον ελληνισμό. Στην ανακωχή, κατά τις ημέρες που ο κόσμος ανάσανε, στο τέλος του Ευρωπαϊκού πολέμου, αυτός επροσπαθούσε, να δημιουργηθεί και να ανασυγκροτηθεί. Γι' αυτό και στην διάθεσή του είχε επιλέκτους Πασιπουζούκηδες, Λαζούς. Αυτοί ήταν Τούρκοι, γέννημα των Ελλήνων, ήταν κάτι σαν τους Γεννίτσαρους. Αυτός εκεί ελυμαίνεται και είχε γύρω στους οχτώ με δέκα χιλιάδες Λαζούς. Αυτοί ήταν φανατισμένοι και ευερέθιστοι και την παραμικρή συζήτησιν δεν σήκωναν, μπορούσαν να σκοτώσουν. Αυτός ελυμαίνεται τον ελληνισμό από

την Κερασούντα μέχρι την Τραπεζούντα. Εκεί ήταν πολύς ελληνισμός, γύρω στις 15-20 πόλεις, Ιασόνιον, Τραπεζούντα, Κερασούντα, Τρίπολις, Φερντού (Κοτύωρα), Αθήναι κ.λπ. Μπορεί να οφείλετο και η παθητική στάση των Ποντίων στην στάση του Τοπάλ Φεσμάν, που κατά πόδας τους κυνηγούσε, τους κρεμούσε.

Μεγάλα εμπόδια είχε φέρει και στον Κεμάλ. Σ' αυτήν την περίπτωση, εμφανιζόταν ότι ήταν ο γενικός Δεσφέναγας, ο στρατηγός, ο βασιλιάς αυτής της περιφέρειας. Τώρα, ο Κεμάλ δυνάμωσε, οι Έλληνες νικήθηκαν. Τώρα, ο Κεμάλ ήταν συνετός και τον καλούσε να πάει στην Άγκυρα. Για να πάει όμως στην Άγκυρα έπρεπε να περάσει από την Αμισό. Και μιά μέρα εκεί που ήμασταν στα βουνά, βλέπομε με τα τηλεσκόπιά μας (κιάλια από την Ρωσία) κατά εκατοντάδες βάρκες Λαζικές, να προχωρούν μέσα στο λιμάνι της Αμισού. Με μιάς εμείς πληροφορηθήκαμε, ότι σε δυό τρεις ημέρες θα είχαμε επίθεση, από το συρφετό του. Αυτό, στο αντάρτικο των Ελλήνων έδωσε μεγάλη χαρά. Στα παλιά χρόνια, που μας επαινούσαν ακούσαμε τα μεγάλα του κατορθώματα εναντίον του αμάχου ελληνικού πληθυσμού. Τα βασανιστήρια που έκανε δεν λέγονται. Συγκέντρωνε 10, 20 σ' ένα μικρό δωμάτιο και άναβε μαγκάλι με κάρβουνα και το 'βαζαν μέσα στη μέση και αφού κλείνανε τις πόρτες και τα παράθυρα πολύ καλά, για ασφάλεια, σε δυό ώρες ήταν πεθαμένοι από ασφυξία! Αναποδογύριζαν τους ανθρώπους στα φουγάρα των καρραβιών, δηλαδή απάνω στον καπνό και τη φωτιά, που έβγαине από κάτω. Βασάνιζε φοβερά τον ελληνικό άμαχο πληθυσμό. Αυτά όλα εμείς τα μαθαίναμε στα βουνά όταν ήμασταν. Πολλές φορές, θέλαμε ολόψυχα να τους βοηθήσουμε, υποφέραμε και εμείς. Αλλά οι μεγάλες αποστάσεις και οι ελλείψεις των πολεμοφοδίων μάς έκαναν και δεν τολμούσαμε, ξέραμε ότι η επίθεσις σε κείνα τα λημέρια θα ήταν εις βάρος μας. Με σφιγμένη την ψυχή και την καρδιά μας περιμέναμε καρτε-

ρικά. Ελπίζαμε πως μιά μέρα θα 'ρθει η ώρα να πάρουμε εκδίκηση. Γι' αυτό τους περιμέναμε με χαρά, γιατί τους είχαμε άχτι.

Πράγματι, βγαίνοντας και αυτοί στην Αμισό, δηλαδή οι Τούρκοι με τον Τοπάλ Αεσμάν, όπως μάθαμε, ήθελαν να μας δώσουν ένα γερό μάθημα.

Ο Τοπάλ Αεσμάν, ήθελε να κάνει έναν περίπατο μέχρι τα βουνά μας, γιατί σαν έναν περίπατο λογάριαζε την σύγκρουση μαζί μας, σε τέτοιο βαθμό δεν μας έδινε σημασία. Ένας καλός στρατιώτης, χρειάζεται δεν χρειάζεται το τουφέκι, πρέπει πάντοτε να το έχει κοντά του, τουλάχιστον από συνήθεια.

Οι άνθρωποι του Αεσμάν, όχι μόνο δεν κρατούσαν το τουφέκι και δεν ήταν έτοιμοι να πολεμήσουν, αλλά ενώ ζύγωναν στα δάση μας κρατούσαν τα τουφέκια τους σαν γκλίτσες. Σαν να πήγαιναν σε καμμιά χαρά. Νόμιζαν ότι θα αντιμετωπίσουν γυναίκες και γυναικόπαιδα. Με την μακροχρόνια πείρα μας, με τις ματιές που τους ρίχναμε μέσα από τις φυλλωσιές, ζυγίζαμε την πολεμική τους ικανότητα. Είδαμε την έκτασιν του μετώπου τους. Καταλαβαίναμε, πού είναι το κάθε πάτημά τους.

Ρίχναμε αραιά αραιά και νόμιζαν πως ήμασταν λίγοι. Κάναμε το «Δ» που ήταν σαν μιά φάκα. Εν τω μεταξύ συγκεντρώσαμε από παντού 2.000 τουφέκια, ως και από το Καράπερτσιν είχαμε ενισχύσεις. Να λάβετε υπόψη σας ότι το μέτωπό τους ήταν πολύ μεγάλο, για να χωρέσουν αυτοί έπρεπε να γίνει ένα πολύ μεγάλο «Δέλτα», που τους έκλεισε στα πλάγια με 2.000 τουφέκια. Δεν γλίτωσαν, γιατί ήταν βουνά, δάση, λαγκαδιές και τα αιιθαλή εκείνα δέντρα, που ήταν αδύνατον να γλιτώσει κανείς.

Ξέρεις τι είναι, ύστερα από μιά μάχη, να κάθονται απάνω σ' ένα ριγμένο κορμό δέντρου, άλλος να κλαίει τη γυναίκα του, άλλος να κλαίει τα κορμιά που πέσαν; Να είναι θολά τα

μάτια τους, γιατί είπιανε αίμα; Να γιαλίζουν στον ήλιο τα σύρματα από τα καπέλα των καπεταναίων; Όλα αυτά τα παραμερούνε, γιατί ακούστηκε ένας στραβός γεροντάκος, να παίζει την λύρα και να αρχίσουν να κλαίνε γιατί θυμήθηκαν τα περασμένα.

Τα βρέφη, οι λίκνες, τα πνιγμένα μωρά, που επιπλέαν σαν μανιτάρια και η μάνα με την ραγισμένη καρδιά, να μην βγάζει άχνα, να μην μπορεί να κλάψει. Να μας έχουν εκείνοι περικυκλωμένους και οι γυναίκες να μαγειρεύουν τον καβουρμά και να έχουν τα παιδάκια τους κρεμασμένα στα πλαγιά τους. Τις νύχτες το φεγγάρι να χτυπάει. Που κρατούσαν, οι καπεταναίοι, τα «πασαλίκια» τους στα χέρια και που είχαν γίνει αλαφριοί, σαν πούπουλο, γιατί προσεύχονταν και δεν ήταν αυτοί, είχαν αφοσιωθεί στο Θεό!

Βέβαια, στο Μεσολόγγι είχε γίνει η εξόρμησις, με την ελπίδα ότι αν σπάσουμε τη γραμμή θα πέσουμε στους κάμπους, θα πάμε να ενωθούμε με τους αδελφούς μας τους ελεύθερους και θα ζήσωμεν, αλλά εμείς ποια γραμμή να σπάσωμεν; Είμαστε μπλοκαρισμένοι απ' όλες τις εθνικότητες, δεν υπήρχε δρόμος, δεν υπήρχε από πουθενά σωτηρία. Στον Ευρωπαϊκό πόλεμο, που μας προστάτευε η Ρωσία και αρπάζαμε και καράβια και βάρκες και πηγαίναμε και λέγαμε τον πόνο μας και μας ενίσχυε.

Τώρα, καθώς κοιτάζαμε πάλι τη θάλασσα ερευνητικά και αναπολώντας τα παλιά, ήταν σαν να μας ειρωνευόταν και αυτή ακόμη η θάλασσα. Τώρα ήταν πιο άγρια, πιο φανατισμένη, σαν να μας έλεγε: «εμπάτε μέσα να σας πνίξω!». Άλλοι, που κοιτάζαν πάλι τα βουνά και τις ρεματιές, τα 'βλεπαν σαν άγρια, σαν να μην θέλαν ναμας δεχτούν πλέον, γιατί ήμασταν καταραμένοι άνθρωποι! Σ' ένα τέτοιο σημείο είχαμε απομονωθεί από όλες τις μεριές των ανθρώπων, ακόμα και από τα στοιχεία της φύσης.

Χτυπούσε η λύρα του λυράρη στην πονεμένη μας ψυχή

και η βραχνιασμένη του πνοή. Σαν να ράισαν πλέον και αυτά τα σωθικά του. Σαν να τελείωναν τα πάντα. Ξάφνου τρέχουν 5 ως 6 γυναίκες και φωνάζαν: «Τσετέδες! τσετέδες, μέσα στα δάση μας».

Εκεί που πήγαν να πλύνουν σε κάτι ρυάκια τα ρούχα τους, είδαν απ' αυτού, που μείναν μέσα στις φυλλωσιές, μέσα στ' αγκάθια, πεινασμένοι, διψασμένοι, πήγανε να πιούνε νερό, να κάνουν κάτι μετακινήσεις και τους είδαν οι γυναίκες. Διά μιάς πήγαν πάλι, τους περικύκλωσαν και τους πιάσαν. Τους φέραν στην πλατεία και οι καπεταναίοι τους κάμναν ορισμένες ερωτήσεις.

Σε ορισμένες στιγμές έλαμπαν τα μάτια τους και ήθελαν να πουν τα κατορθώματά τους εις βάρος του ελληνισμού. Φανταζόμενοι ότι δεν είναι δυνατόν στον χριστιανισμό να υπάρχει αυτή η δύναμις, αυτό το μεγαλείο, αυτές οι σφαίρες, αυτός ο οπλισμός, αυτή η παληκαριά, αυτή η γενναιότητα. Τότε απότομα σταματούσε η λεονταρίσια η έκφρασίς τους, γιατί σκεπτόταν την πανολεθρία που πάθαν και διά μιάς έπαιρναν έκφραση ταπεινοφροσύνης κόβοντας την λαλιά τους και δεν μπορούσαν να πούνε, ούτε μιά λέξη.

Ο Τούρκος κάνει τον παληκαρά, όταν τον απέναντί του τον θεωρεί αδυνατότερόν του, αντί να τον εκτιμά και να τον υπερασπίζεται σαν αδυνατότερό του τον εκβιάζει και τον εκμεταλλεύεται. Εάν όμως καταλάβει ότι είναι ισχυρότερός του, γίνεται ευλαβής και δειλός. Μ' ένα «πρακ» πάνε πίσω αν σε φοβηθούν.

Ο κάθε Λαζός θα είχε σκοτώσει 100-200 χριστιανούς άοπλους, τώρα όμως ούτε είχαν λαλία, να μιλήσουν. Σε λιγάκι, ο καπετάνιος, εδιέταξε δυό παληκάκια, τον Λίκση και τον Τσάκαλο, να βγάλουν τους Τούρκους στην δημοπρασία. Στο λημέρι μας είχαμε κάτι εμπόρους, προύχοντες, που είχαν καταφύγει σ' εμάς, από σφαγές κι από απελπισία είχαν πάρει τα βουνά.

Αυτοί δεν παίρναν πολύ μέρος στον πόλεμο, θέλανε όμως να εκδικηθούν κάπως και δεν ήταν αυτού του χαρακτήρος, αιμοβόροι άνθρωποι.

Στην πραγματικότητα ήμασταν βάρβαροι, τα γράφω και ντρέπομαι, αλλά δεν φταίμε εμείς.

Έ καθένας απ' αυτούς έπαιρνε έναν Λαζό για να τον σκοτώσει, πηγαίναν και δυό τρεις αντάρτες μαζί, του δίναν το τουφέκι στα χέρια και αφού προχωρούσε σ' ένα απόκεντρο, λέγαν στον Τούρκο: «άιντε, φύγε, να πας στο μέρος σου!». Σαν προχωρούσε 15-20 βήματα (δεν θέλω να τα γράφω, βάρβαρο ήταν, εννοείται ότι ο Τούρκος το καταλάβαινε) έριχνε με το πιστόλι και τον σκότωνε! Έτσι έπαιρνε την εκδίκηση που ήθελε.

Αυτά τα υπολλείματα του Τοπάλ Βεσμάν έτσι εξοντώθηκαν. Είχανε κάνει όμως πάρα πολλά. Βάζαν τους Χριστιανούς μέσα στις εκκλησίες και μέσα στα σχολεία και τους καίγαν, και σαν έβγαζε κανείς το κεφάλι του έξω να δροοιστεί τον πυροβολούσαν. Έτσι τους καίγανε ζωντανούς. Εμείς στο λημέρι, ήμασταν ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο, τι να κάνεις; Να τους κρατήσουμε αιχμαλώτους, δεν είχαμε εμείς να φάμε.

Έ κάθε νοικοκύρης, παίρνοντας εκδίκηση για τα παιδιά του που του σφάζαν στα μάτια του μπροστά, τη γυναίκα του που βίασαν, τα καλά τους που τους ρήμαξαν, είχε και αυτός έναν καϊμό να σκοτώσει έναν Τούρκο. Έτσι περνούσαν οι μέρες μας θλιμμένες, απογνωσμένες, γεμάτες απόγνωση και απελπισία.

Ακούγαμε τους άλλους πολέμους στις άλλες πλευρές, που γινόntonταν, τους ανταρτικούς, στις άλλες πλευρές, στις άλλες λεκάνες. Κατεβαίναν σε τουρκικά χωριά, αρπάζαν, τους κνηγούσε ο τουρκικός στρατός. Εμείς, μετά το επεισόδιο του Τοπάλ Βεσμάν, είχαμε ανάπαυλα. Καμιά φορά άμα δεν ακούαμε πολλά τουφέκια, πιστεύαμε πως σταμάτησε ο κόσμος, έληξε ο μηχανισμός μας, είχαμε συνηθίσει τόσα χρό-

νια. Έτσι φανταζόμασταν και την ζωή, πολέμους, σφαίρες, σκοτωμούς.

Ήσυχα και με χαρά περνούσανε οι μέρες μας. Ξεικαπαναίοι, διερωτόντουσαν, γιατί οι Χριστιανοί, να μην μας κάνουν καμιά ενίσχυση. Πού είναι οι Χριστιανοί; Πού είναι οι δεσποτάδες μας; Πού είναι; Είχαν δίκιο, γιατί σε πολλά... εκατέβαιναν και τους πήγαιναν επιστολές μέσα στην Αμισό και στην αγγλική και στην αμερικάνικη και στην γαλλική και στην ιταλική πρεσβεία. Έτσι διερωτόντουσαν, τι θα γίνει;

Τι είχε γίνει η επιτροπή του Ανεξάρτητου Πόντου; Αυτούς που αποτελούσαν τις επιτροπές και κάναν την κίνηση, τους στέλναν στο εσωτερικό δεμένους, στα μπουντρούμια. Τι έγιναν; Τους βγάζανε από τα μπουντρούμια και τους κρεμούσαν, η Αμισός εξολοθρεύτηκε!

Μεταξύ αυτών, που αποτελούσαν την επιτροπή ήταν και ο Ανταβαλόγλου, ο πλουσιότερος άνθρωπος της Αμισού. Είχε τέσσερα με πέντε παιδιά, αγόρια. Τον έναν τον λέγαν Ηρακλή και καθόμασταν στο ίδιο θρανίο. Ξ άλλος μένει στην οδό Ναυαρίνου και Ιπποκράτους, σε μιά πολυκατοικία, ο πατέρας του είναι ο Γιουβάν Αγάς. Ήταν εξόριστος με τον γιο του τον Σωκράτη στα μπουντρούμια, και την στιγμή που τους βγάλανε από τα μπουντρούμια και τους φέρανε στο ικρίωμα να τους κρεμάσουν, βλέπει ο Γιουβάν Αγάς απέναντί του τον γιο του τον Σωκράτη, το πιο αγαπητό του παιδί. Είδε να βάζουν την θελιά στο λαιμό του γιου του, παληκάρι κι αυτό, σπουδαγμένο παιδί. Και μόλις πήγαν να βάλουν και τη θελιά στο δικό του λαιμό, και συνήθως επειδή είναι η ύστατη στιγμή του καταδικασμένου, έχει το δικαίωμα να ζητήσει μιά χάρη και τους είπε:

«Ας είναι για τ' όνομα του Θεού! Θα σας δώσω τρεις τενεκέδες λίρες χρυσές, πρώτη φορά να κρεμάσετε εμένα και μετά το παιδί μου. (Σημ. μπορείτε να βεβαιωθείτε, τα παιδιά του ζουν).

Και η απάντησίς τους ήταν: «Γκιαβούρ Πόντος τση». Αυτός ήταν στην επιτροπή. Ξεφουκαριάρης σχολεία και τέτοια φρόντιζε να κάνει, δεν ήξερε από πολιτική. Κι αφού τον είπαν: «Γκιαβούρ Πόντος τση, ποια λεφτά θέλεις να πληρώσεις για το γιο σου, αυτά πια είναι δικά μας, δεν έχεις τίποτα!» δίνουν πρώτη φορά στην καρέκλα που πατούσε ο γιος του, για να δει ο πατέρας και άλλη μιιά κλωτσιά στην καρέκλα του Γιοβάν Αγά και τους εξοντώνουν. Ξεπρούχοντες της Αμισού κατ' αυτόν τον τρόπο είχαν εξοντωθεί.

Είμαστε στα βουνά, η Αμισός δεν έχει άλλη δράση τώρα, σ' αυτές τις αγωνιώδεις μέρες που περνούσαμε, εννοείται στο Τσαγγαλή το λημέρι, επικρατούσε η άλλη η συνηθισμένη ζωή.

Πάρθηκε η απόφαση να σταλεί μιιά επιστολή στο Αμερικάνικο Πολεμικό, διότι η αφέλειά μας έφτανε σε τέτοιο σημείο, που νομίζαμε, ότι δεν έχουν και αυτές οι προεσβείες την δύναμιν. Αν και Χριστιανοί δεν έχουν την δύναμιν να μας υποστηρίξουν, τον εγγλέζικον πολεμικόν στόλον τον διώξαν, έτσι το πέραμε.

Και το πολεμικό που είναι αυτό, σαν λάβει την επιστολή μας, θα βομβαρδίσει την Αμισό και θα εκδικηθεί τα δεινά μας. Μα ο αναγνώστης θα απορήσει. Δεν ήταν μόνο ο Λάζαρος Τσαφέρης, είχαν γίνει και άλλες πέντε αποστολές.

Επειδή δεν παίρναμε τα σινιάλα έρχομαι και βγάζω το συμπέρασμα, ότι η Μαύρη Θάλασσα τους είχε καταπιεί, γιατί η αποστολή είναι πολύ μακριά και είναι πραγματικά «Μαύρη θαλασσινή!». Κουράστηκαν και πνίγηκαν και τα ψάρια τους φάγαν, ή, συνήθως, μοτόρια περιπολικά, που παν για τις ψαρόβαρκες, πέσαν σ' αυτούς απάνω και τους πιάσανε. Διότι, δεν παίρναμε καμμιά είδηση, τι γενόντουσαν αυτοί οι άνθρωποι. Κανένας δεν ήξερε. Και γι' αυτόν τον Λάζαρο Τσαφέρη, εδώ το 'μαθα, ότι ήταν ο μόνος που γλίτωσε. Μ' αυτήν την επιπολαιότητά μας και την αμέλειά μας, πιστεύαμε ότι δεν ξέραν τίποτα για μας, γι' αυτά που

υποφέραμε και πιστεύαμε, πως δεν έχουν τις δυνάμεις οι πρεσβείες, να ζητήσουν τον λόγο για μας.

Πήραν λοιπόν την απόφαση να στείλουν στα αντιτορπιλικά μιά αποστολή, που είχαμε στο λιμάνι της Αμισού. Η τιμή έλαχε, τιμή ήταν επειδή ψάχναν να βρουνε κατάλληλα πρόσωπα, έπρεπε να είναι αποφασιστικοί κολυμβητές, ανάμεσα στους τρεις να είμαι και εγώ ο ένας, μ' όλο που ήταν περίοδος χειμώνας και ήταν η αποστολή 80% καταδικασμένη, γιατί ήταν το κρύο, η τρικυμία, η μακρινή απόστασις, τα περιπολικά των Τούρκων. Έπειτα, το ότι πηγαίναμε θετικά ότι θα μας δεχτούν και θα μας υποστηρίξουν ήταν κάτι τις το σκοτεινό. Ήταν κάτι τις πολύ πάνω από τις ανθρώπινες δυνάμεις. Αλλά η εφηβική ηλικία δεν λογαριάζει τετραγωνικά τη ζωή. Δεν θέλω να επιδειχθώ, αλλά σε τέτοιες κρίσιμες στιγμές φουντώνει το αίμα σου. Επειδή και εκείνη η ιερή αποστολή μ' έφεραν στο σημείο να ευχαριστηθεί η ψυχή μου και να πάρω την απόφαση.

Εκείνη την ημέρα, τρώγαμε καβουράκι, πρώτα για να φλογίζει τα μέσα μας και δεύτερον, για να είναι η κοιλιά μας γεμάτη, να μην πεινάσουμε, 6-7 ώρες κολύμπι είχαμε να κάνουμε!

Όλη τη μέρα περάσαμε κάτω από τα πτώματα των δυστυχισμένων υπάρξεων, που σαν στο πρόσωπο το δικό μας να 'βλεπαν κάποια εξιλέωση, κάποια ελευθερία. Μας απενίζον με δέος, με πάθος και ελπίδες.

Μόλις έπεσε η ημέρα και πιάσαμε το σούρουπο, αρχίτισα να βγάζω τα ιμάτιά μου, τ' άρματά μου, το σακάκι μου, το πανταλόνι μου. Με κόπο κράταγα τα δάκρυά μου, ο καθένας λάβαινε με δισταγμό και φόβο τα αντικείμενά μου. Και τους έλεγα, για να τους δώσω θάρρος και να τους βγάλω την απελπισία από τον νου, ότι εγώ... και να μην ξανααγυρίσω, να πιαστώ από τους Τούρκους, να πνιγώ στη θάλασσα, αν κατορθώσω και φθάσω στο καράβι, στο πολεμικό, να μου δώσουν

τα καλύτερα. Έτσι έδωσα τα υπάρχοντά μου και τ' άρματά μου, που δεν έχω ξανατυθεί, έφυγα, φορούσα ένα πενιχρό σωβρακάκι και κάτι παλιοτσάρουχα στα πόδια. Είχα μιά ενίσχυση γύρω στους δεκαπέντε αντάρες, κατεβήκαμε στα Ντρεβρέντια. Εκεί, ήταν βραχώδη μέρη και αφού κατεβήκαμε από κάτι σκαλιά περιτριγυριστά, εκεί από κάτω ήταν μιά σταλαχτή Παναγία, έχει μιά σπηλιά και πηγαίναμε όλες οι βάρκες εκεί. Λιγάκι ανασάναμε στην ημερομηνία, όλος ο κόσμος της Αμισού.

Ρίχτηκα στη θάλασσα: «Άιντε παιδιά κάντε το σταυρό σας, ριχτήτε στη θάλασσα, να μην χάσουμε τον καιρό μας». Διότι ήταν γύρω στις 6-7 ώρες από τα Ντρεβρέντια στο λιμάνι, στα καράβια.

Αλλά εκεί που λίγο κολυμβούσα βλέπω οι άλλοι δεν προχωρούν. Άκουσα από τον δρόμο, ο «Βούλγαρος», μου 'λεγε: «Δήμο, δεν μπορώ! Δήμο, τα πόδια μου κορδελιάζουν!», αλλά εγώ δεν απαντούσα, δεν του 'δινα θάρρος, μου 'ρχόταν να του δίνω σκαμπίλια στα μούτρα, αλλά πάλι έλεγα: «σύντροφός μου είναι στην θάλασσα». Και αφού πήγα 300 μέτρα βλέπω δεν ερχόταν αυτός ή διότι τον σκιάζαν τα κύματα, η αγριάδα της θάλασσας, φοβήθηκαν και πήγαν πίσω. Τώρα, ή διότι ήμουν ο μισός βουνίσιος ή διότι ήμουν σκληροτράχηλος ή διότι το πήρα σαν ντροπής μου και αφού κολύμπησα αρκετά, κατάλαβα ότι θα μείνω στο δρόμο, οι δυνάμεις μου δεν θ' άντεχαν, και είπα: «ας πάω μέσα στην πολιτεία και άλλη φορά πάω».

Ύστερα από 33 χρόνια, έχω τύψεις που δεν μπόρεσα να εκπληρώσω την αποστολή μου.

Και έρχομαι εδώ, στο καζίνο μας το μεγάλο, το ξακουστό, του Σάββα το Καζίνο και αφού το ατένισα από τη θάλασσα μέσα και επάλευα με τα κύματα, ή ζωή ή θάνατος, και τα ρεύματα των ποταμών, αυτά ξεχύνονταν εδώ και σε μεγάλη απόσταση έριχνε παγωμένα νερά, εκεί στην παραζάλη μου θυ-

μήθηκα την παιδική μου ηλικία. Που μας έπαιρνε στην αγκαλιά του ο πατέρας μου, τα τρία τέσσερα παιδιά μαζεμένα.

Για μένα έλεγε: «θα τον κάνω ρήτορα!», γιατί με λέγανε Δημοσθένη. Είμασταν 5-6 χρονών παιδάκια, το θυμούμαι εφιαλτικά. Θυμόμουνα στο τσίρκο, τα πρώτα τσίρκα, που ερχόντανε από την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη, παιζόντουσαν στο τσίρκο το δικό μας. Θυμόμουνα εκεί τις σκοι-νένιες σκάλες, τους ηθοποιούς και τα στόματά τους, ανάβαν κάτι φωτιές. Θυμόμουν, σαν διάβολοι, να περπατούν απάνω στα σύρματα και να κάνουν θαύματα διάφορα. Στην παιδική μου ηλικία ήταν κάτι το περίεργον, το πρωτότυπον και 'κει μες την παραζάλη των ποταμών και των κυμάτων και των ρευμάτων, επικαλούμουν την βοήθεια του πατρός μου.

Έλεγα από μέσα μου: Πατέρα, πού είσαι, πνίγεται το παιδί σου, και έλεγα να βγω από μέσα στην θάλασσα και να τρέξω στον κήπο μας, στον κήπο του αλάχ, όλα τα καρποφόρα δασώδη μέσα εκεί, να του πω και πάλιν: «πατέρα, σφίξε με στην αγκαλιά σου και πάλιν, διότι κινδυνεύω και από τους Τούρκους και από όλες τις μεριές». Και όλα αυτά, σε μιά στιγμή, εκαταλάβαινα ότι είμαι πλέον αδύνατος, άοπλος, γυμνός, κινδύνευα από τους Τούρκους και μου δημιουργούσε εφιαλτικές εικόνες.

Παράκαμψα την ροή του ποταμού, που ήταν αδύνατον να περάσω το ρεύμα του, γιατί ήταν και παγωμένο, και έρχομαι στο μαχαλά «Κουρπότσι» (ξύλο μπασιτούνι), θα ήταν η ώρα 4 και 5 τα χαράματα. Ήτοι: Ήμουν οχτώ ώρες μέσα στο νερό και κολυμπούσα. Και εκεί, αφού εκάθισα 15-20 μέρες, ή διότι το κρεβάτι έφταιγε, ή διότι εκρύωνα, επερνούσα μιά ελαφριά ασθένεια, μέσα στην Αμισό κρυμμένος. Έλεγα να φύγω στα βουνά, αλλά δεν είχα άρματα πρώτον και δεύτερον έπληττα μέσα στο σπίτι, εγώ που γυρνούσα βουνά και κάμπους. Και από το άλλο μέρος ήταν χειμώνας, μέσα στα βουνά και έλεγα: «ας περάσω ένα χρονικό διάστημα ακόμα» και μετά παρέ-

λευσιν χρονικου γίνεται η ανταλλαγή!

ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Τα βιώματα του Δημοσθένη κλείνουν μέσα σ' ένα όστρακο τη σκληρότητα, την ευαισθησία και τη ζωντάνια της προφορικής ιστορίας, τη συγκλονιστική μαρτυρία, τις ταλαιπωρίες και δοκιμασίες ενός μόλις δεκαεφτάχρονου παλικαριού που πέρασε στα βουνά του Πόντου γιατί τέτοιες ήταν οι τραγικές συγκυρίες της πατρίδας του, πολέμησε για τη λευτεριά της, το μεγάλο πολιτισμό της και για τη διαιώνιση της παράδοσής της, απέναντι στα σωβινιστικά σχέδια της Τουρκίας και τη μεγάλη της υποκρισία, που η νομενκλατούρα της είχε βάλει στο στόχαστρο τον αφανισμό και τη γενοκτονία των Ποντίων, που τελικά το πέτυχε.

Η τρομακτική αναστάτωση των Βαλκανικών πολέμων, οι διωγμοί των Ελλήνων και Αρμενίων στην Τουρκία στα βάθη της Ανατολίας, ο Ευρωπαϊκός πόλεμος 1914-1918, η Συνθήκη του 1918, ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος 1919-1922 μέχρι την Ανταλλαγή του πληθυσμού, φέρανε τον όλεθρο και χοροστάτησαν τα στυγερότερα εγκλήματα από τα ντενεκεδένια στρατιωτικά των Γεθωμανών στη μεγαλύτερη παράσταση ντροπής που δόθηκε ποτέ στις αρχές του εικοστού αιώνα, και γράφτηκαν με μελανά γράμματα στον τοίχο της ιστορίας η μισαλλοδοξία της Τουρκίας και τα «κουρδιστά της πορτοκάλια», που προσβάλλουν την ανθρώπινη νοημοσύνη και καταρακώνουν ό,τι έχει εναπομείνει ζωντανό κύτταρο από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Σ' αυτό το εφιαλτικό σκηνικό εκατοντάδες χωριά του Πόντου που άλλοτε σφύζανε από ζωή και οι άνθρωποι αναπνέανε 'λεύτεροι τη Μαυροθαλασσίτικη αύρα από τον καιρό του Μιθριδάτη, των Λαζών βασιλιάδων του Πόντου με την

πανάρχαιη κρυφή σοφία της Ανατολής, των ελληνικών τεχνών και των γραμμάτων, σ' αυτό το πολυβασανισμένο πολυτάραχο διάστημα γίνανε παρανάλωμα πυρός, καταστροφήκανε τελείως από τα ανθρωποειδή τουρκικά μιλούνια που όπου πέραναν άφιναν πίσω Χριστιανούς Έλληνες κρεμασμένους. Σάντα, Σαμψούντα και Κερασούντα, τρεις πόλεις που κρύβονταν μέσα στους καταπράσινους κήπους και κολιμπούσαν στη γλωρασιά σε χώμα αφράτο, ζηλευτό, πολύκαρπο και το κρασί βγάζουν από κληματαριές που τις απλώνουν στα ψηλά δένδρα, τα κοκκινόξυλα, γίνανε καμμένη γη, σημάδια της τουρκικής θηριωδίας ικανά να αντιπαραβληθούν με την αγριότητα ενός Τσέγκις-Χαν.

Οι Πόντιοι ξεσηκώθηκαν σε ανταρτοπόλεμο με τα οθωμανικά στρατεύματα και αργότερα το Νεο-Τουρκικό στρατό του Κεμάλ, και αγωνίστηκαν μέχρι το τελευταίο τους τουφέκι για νέα οράματα που το έχουν άλλωστε πράξει οι λαοί πολλές φορές στην ιστορία της ανθρωπότητας, σ' ένα κόσμο θλιμένο από τα πολλά βάσανά του και στις συντεταγμένες που κυριαρχούν τα συναισθήματά μας πάνω στους υπολογισμούς και τις πράξεις μας.

Η Τουρκία με το διωγμό των Ποντίων από τα πάτρια εδάφη, ενορχηστροποίησε ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα στην ιστορία της ανθρωπότητας στον εικοστό αιώνα και μεθοδικά έβαλε σε κίνηση το στρατιωτικό μοχλό της για να σπάσει το ηθικό τους, για να τους στερήσει το δικαίωμα ζωής και να υφαρπάσει τις περιουσίες τους.

Από τα ενάλια βάθη της ψυχής μου βγαίνει μιά θλίψη σα σύγνεφο που με εσκέπασε για την πνευματική της καχεκτικότητα και ανευθυνότητα σαν να συμφύρεται μέσα της η πιο αλλόκοτη αστοχασιά που δεν έχει παρόμοιο στα μνημονικά ίχνη της ζωής και διαχέεται μεταξύ πραγματικού και φαντασίας όταν αναλογίζομαι ότι για την αποτρόπαια πράξη της δεν υπέστη την παραμικρή τιμωρία.

ΔΕΝ ΣΕ ΞΕΧΝΩ

Αναρωτιέμαι πόσο μπορεί να κρατήσει το φορτίο η ανθρώπινη ψυχή, και πόση δύναμη περικλείει ένα έθνος μέσα του για να αντέξει τις τραγικές περιπέτειές του, γιατί ένας θεός ξέρει πώς σήμερα υπάρχει ακόμα η φυλή μας. Οι Τούρκοι και οι μαύρη ψυχή τους εξαπέλυσαν ανελέητη σφαγή κατά του ελληνισμού δύο χιλιάδων ετών του Πόντου. Οι διωγμοί, τα μακάβρια και ανομολόγητα εγκλήματα τους κατά του απροστάτευτου πληθυσμού μαρτυρούσαν την εποχή του Μεσαίωνα και όχι την απαρχή του εικοστού πρώτου αιώνα. Άλλοι εκτελέστηκαν, άλλους κρεμάσανε, άλλοι κατά χιλιάδες πέθαναν στις εξοντωτικές πορείες σε χιονισμένα φαράγγια που ουρλιάζουν πεινασμένοι λύκοι, γυναίκες στην απόγνωσή τους πέσανε σε μαγκανοπήγαδα που άλλοτε αντλούσαν δροσερό νερό για να γλιτώσουν στην απολύτρωσή τους την ταπείνωση, το χαμένο νόημα της ζωής, τον εξοβελισμό από τις εστίες τους με συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων, όπου εν τέλει η γενοκτονία του Πόντου ερείδεται από τη Συμμαχία.

Μετά τις κακουχίες που πέρασες στην πατρίδα σου ήλθες πρόσφυγας στην Ελλάδα να βρει το σώμα και η ψυχή σου λίγη γαλήνη, και γαλήνη που δίψαγες δεν βρήκες. Στο διάστημα της κατοχής σε πήγανε στο Χαϊδάρι με άλλους πατριώτες, και μετά στοιβαγμένους σε βαγόνια-φέρετρα στα κολαστήρια της ναζιστικής Γερμανίας σ' ένα ταξίδι στον Άδη στα έγκατα της γης. Και ήλθε η στιγμή να πατήσεις το ακροτελευταίο σκαλοπάτι της ζωής σου, έκανες την προσευχή σου, πριν παραδώσεις το πνεύμα σου στην εγκόσμια ματαιότητα δύο δάκρυα κύλισαν από τα ξεθωριασμένα σου μάτια στο γλομό πρόσωπό σου αναπολώντας το Πόντο, που πολέμησες

στα βουνά του με αυτοθυσία ενάντια στο ρεύμα και τις ορδές της τουρκικής βαρβαρότητας, για τη ζωή και το θάνατο, μιας και η ζωή είναι το απόλυτο της Ελευθερίας συνώνυμο.

Στο γεναριάτικο σούρουπο στο Βύρωνα, στον αστεριών του φεγγαριού το τελευταίο φως, στη νύχτα και το θρήνο σταμάτησε η πνοή σου. Θα σε ξαναδώ στις αιωνιότητες, στ' απέλπιστα όνειρά μου σαν έρχεται η αυγή, πάνω στο ουράνιο τόξο στη πυρωμένη ζώνη της πραγματικής πραγματικότητας και της αληθινής αλήθειας, τη στιγμή του σμιξίματος του ήλιου με τη βροχή. Το μόνο που μπορώ να κάνω, να αφιερώσω λιγότες αράδες από τα μύχια της ψυχής μου στη μνήμη σου πατέρα Δημοσθένη.

«Στη δροσερή διαύγεια μιας ανοιξιιάτικης ημέρας, όλα γύρω μας συνωμοτούν για να μας πείσουν πόσο πραγματική ήταν κάποτε και πόσο κοντά μας είναι ακόμα, εδώ, στις άκρες των δαχτύλων μας το αμφίθυμο κάλεσμα της εξοικίωσης με τη μοναξιά, και πόσο μαγευτικό είναι το τοπίο για να αγγίξεις στο θρόισμα των δένδρων στην άκρη του δάσους, και στο φύσημα του ανέμου τη σκιά τους, στις υπώρειες του βουνού και στις μεγάλες εκτάσεις χλόης, τη φευγαλέα έννοια τους που δίνουμε όλοι στη λέξη νοσταλγία. Καθετί κάνει το κύκλο της ζωής του και όλα υπόκεινται στην αιώνια επιστροφή μετά τη μπουλμπερη και στάχτη όταν ο ήλιος έχει πια πεθάνει στο υπόστιλο σκοτάδι προς τη δύση».

CE γιός σου

